

DENKWIJZER
DW

**WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VAN DE CHRISTENUNIE**

Jaargang 9 | Nummer 1 | maart 2009

Verantwoord consumeren kan

Wat bezielt de PvdD?

Duurzaam boeren

Marktwerking in het OV werkt

Rustdag als publiek belang

**Lang leve de
landbouw?!**

VOORwoord

Lang leve de landbouw?!

DOOR GEERT JAN SPIJKER, EINDREDACTEUR

Gaan landbouw en natuur samen? Dat zou je denken: melk komt uit een koe, een ei uit een kip. Maar hoe gebeurt dat? Op een manier die dier- en milieuvriendelijk is? Op dit punt zijn boeren snel verdacht: gaan ze wel goed om met de natuur? Putten ze grond en dieren niet uit op een manier die niet past bij rentmeesterschap? Denk aan varkensflats en legbatterijen: was dat nu de oorspronkelijke bedoeling? Is er geen revolutie in de landbouw nodig?

PLATTELAND

Volgens Niko Koffeman van de Partij voor de Dieren wel. Hij meent dat juist ook christenen moeten inzien dat we verkeerd bezig zijn en dat we een omslag moeten maken naar biologische landbouw. Geen eenzijdige gerichtheid op efficiency en grootschaligheid, maar een radicale verandering naar duurzaam boeren.

Maar houdt dat de Nederlandse gezinsbedrijven in leven? Wel als de prijzen van voedsel flink omhoog gaan. We moeten het normaal gaan vinden een euro voor een ei te betalen.

Op deze manier kunnen we voorkomen dat er zoals nu vijftig (!) gezinsbedrijven per week moeten stoppen. Het sluit ook aan bij wat mensen graag willen: ze willen tijdens hun maandelijkse fietstocht op het platteland pittoreske boerderijtjes zien liggen temidden van grazige weiden. Ze wensen gezellige gezinsbedrijven te aanschouwen met daaromheen leuk loeiende koeien, afgewisseld met velden vol wuivende graanhalmen. Ze willen kleinschalige en gezonde bedrijftjes.

CONSUMEREN

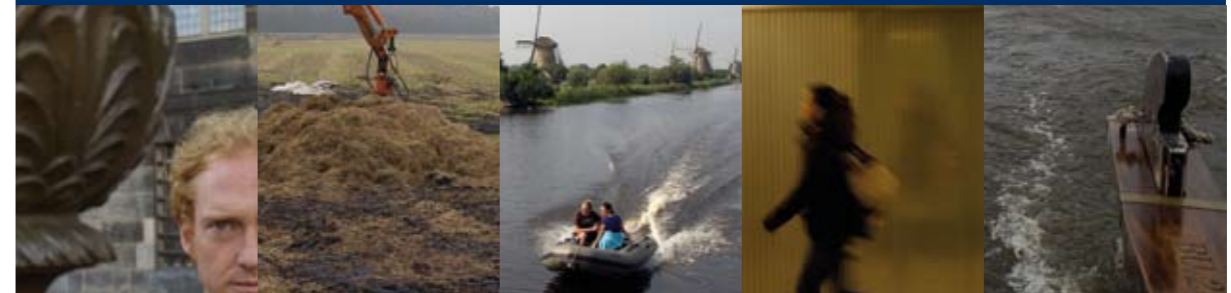
Maar zijn die veeleisende consumenten bereid meer te betalen zodat de boerenbedrijven ook echt rond kunnen komen? De praktijk leert dat de bio-biefstuk toch al snel dermate duur is dat die niet in de winkelwagen verdwijnt. We zijn eraan gewend weinig te betalen. En als de wil er wel is en iemand wil bewust consumeren, dan zijn er vaak onduidelijkheden over producten door slechte informatievoorziening. Eelco Fortuijn betoogt in het openingsartikel dat het hier een publieke zaak betreft: maatschappelijk verantwoord consumeren kan worden verbeterd, maar de overheid moet dat wel ondersteunen. Het is te complex voor de eenvoudige burger. Die vraagt zich in pure gewetensnood af wat hij überhaupt nog kan en mag eten...

KOOPZONDAGEN

Over consumeren gesproken: in dit nummer ook veel aandacht voor de koopzondag. In Leeuwarden is een onderzoek geweest onder ondernemers naar de wenselijkheid van de koopzondag: is het een dag om samen te werken of samen te leven? Tegelijk discussiëren twee jonge denkers, een liberaal en een ChristenUnie-raadslid, over *het debat over de koopzondag*. Preekte de ChristenUnie hier voor eigen parochie of gaat het om een publiek belang? Een actuele discussie waarin enige verdieping niet overbodig is.

INHOUDSOPGAVE

04 - **Kunnen we duurzaamheid van de consument verwachten?** | EELCO FORTUIJN

10 - **Landbouwpolitiek: met twee benen op de grond** | ROEL JONGENEEL

14 - **De reformatie van de landbouw** | INTERVIEW MET NIKO KOFFEMAN

16 - **Landbouw en natuur: brengt de crisis ze weer bij elkaar?** | HENK BOXUM

18 - **Balans tussen ecologie en economie** | ERNST CRAMER EN RITA KLAPWIJK

21 - **Column: Kredietcrisis** | TIM VREUGDENHIL

22 - **Nonpublic reasons en de koopzondag** | MARK REIJMAN

26 - **Waak voor nonpublic redeneren in winkeltijdendebat** | GUIDO TERPSTRA

28 - **Geloven in veiligheid** | MICHEL GRAUSS

30 - **ChristenUnie aan het roer** | MEINDERT LEERLING

33 - **Column: In groene banen** | CYNTHIA ORTEGA

34 - **Zondag: samen werken of samen leven?** | ARCO VAN DAALEN

40 - **Rotterdam telt zijn zegeningen** | INTERVIEW MET REMCO OOSTERHOFF

42 - **Marktwerking goed voor het OV?** | PIET ADEMA

47 - **Column: Naar hun aard** | HERMAN SIETSMA

DenkWijzer, studieblad van de ChristenUnie
jaargang 9, nummer 1, Maart 2009
Opplage: 2700 | ISSN: 1568-5845

DenkWijzer is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de mr. G. Groen van Prinsterer stichting) en de Bestuurdersvereniging van de ChristenUnie. DenkWijzer wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

- Meer informatie over abonnement of donateurschap via www.wi.christenunie.nl
- DenkWijzer verschijnt elk kwartaal.
- Deadline kopij volgende nummer: 01-05-09
- DenkWijzer verwelkomt bijdragen van lezers. Neem daarvoor wel eerst even contact met ons op.
- Abonnement per 01-01-09: € 18,50 per jaar (jongeren tot 27 jaar € 14,-)
- Donateurschap per 01-01-09: €32,50 (voor jongeren tot 27 jaar € 18,50).

Redactie:
Herman Sietsma (hoofdredacteur)
Bort Koelewin (namens bestuurdersvereniging)
Bernadette van den Berg (namens bestuurdersvereniging)
Carola Schouten (namens Tweede Kamerfractie)
Geert Jan Spijker (eindredacteur)

Vormgeving:
Frivista - (y)our mission

Fotografie:
Folkert Rinkema, Ruben Timman, Simone Vink, ChristenUnie, WI

Druk:
Drukkerij De Bunschoter

Uitgave, redactie en administratie:
Mr. G. Groen van Prinsterer stichting
Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie

Legaten:
Gedenkt u het WI testamentair dan luidt de tennaamstelling: Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, "Mr. G. Groen van Prinsterer stichting" Amersfoort. KvK dossiernr. 32084387.

Postbus 439, 3800 AK Amersfoort
Tel.: 033 - 422 69 60 | Fax: 033 - 422 69 68
Email: denkwijzer@christenunie.nl
www.wi.christenunie.nl
www.bestuurders.christenunie.nl

Mocht u de toezending van DenkWijzer op willen zeggen, doe dit dan schriftelijk voor 31 december (per post of via ledenadministratie@christenunie.nl). Ontvangen wij uw opzegging na deze datum dan dient u de donateursbijdrage of uw abonnement voor het lopende jaar nog te voldoen.

© ChristenUnie 2009
Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na toestemming van de redactie.

DOOR EELCO FORTUIJN

Aan de ene kant kunnen we duurzaamheid niet van de consument verwachten. Aan de andere kant zijn consumenten onmisbaar om in de samenleving tot duurzaamheid te komen. Maar dan moet de overheid een aantal randvoorwaarden stellen.

Kunnen we duurzaamheid van de consument verwachten?

[MET WAT HULP VAN DE OVERHEID: JA!]

Van de tienduizenden producten die te koop zijn in de winkelstraat, komt het overgrote deel uit landen waar duurzaamheid niet hoog in het vaandel staat. Onze kleding kan bijvoorbeeld uit Bangladesh komen, ons voedsel uit Afrika, onze gadgets uit China en plastic koopjes bij de Blokker uit Vietnam. Zelfs Hollandse melk komt tot stand dankzij ultra-goedkoop veevoer uit Brazilië, waardoor het Amazone oerwoud elk jaar krimpt alsof we sneeuw zien smelten voor de zon.

VERANTWOORD CONSUMEREN

Veel consumenten in diezelfde winkelstraat zien de onduurzaamheid van die tienduizenden producten niet. Gelukkig is er een kleine groep voorlopers die bij bananen, chocolade, koffie en soms bij spijkerbroeken, groente en fruit, ook nog even kijkt of er een keurmerk op staat. Deze 'icoon producten' hebben soms wel 5% marktaandeel. Steeds meer mensen checken huishoudelijke apparaten op energieverbruik. Maar verder is duurzaamheid in de winkelstraat een non-issue. Als we eerlijke en duurzame productie en handel willen realiseren met dat kleine legertje deeltijdactivisten, dan kunnen we lang wachten.

Timothy Devinney heeft mondiaal onderzoek gedaan naar consumentenbehoeften. Zijn onderzoek wijst uit dat 54% van de consumenten bereid is om meer te betalen voor eerlijke of duurzame producten¹. Ook volgens marktonderzoeksbureau TNS NIPO wil circa 55% van de burgers iets doen aan maatschappelijk verantwoord consumeren².

Aan de hand van het segmentatie model van het marktonderzoek bureau Motivaction kunnen we stellen dat de Postmaterialisten (10% van de bevolking) de koplopers zijn die nu al duurzaam willen consumeren en dat af en toe ook doen. Kort daarachter komen de Kosmopolieten (10%) en, verrassend genoeg, de Traditionele Burgerij (18%). De laatste twee groepen vormen de 'early adaptors'. Van deze drie groepen, samen goed voor 38% van Nederland, zouden we duurzaam consumeren kunnen verwachten. Marktonderzoeker MarketResponse noemt de 10% koplopers 'Cultural Creatives'.

Toch twijfelen de ministeries van VROM en Ontwikkelingssamenwerking inmiddels sterk aan een mogelijke rol van de consument in de strijd om verduurzaming. De inspanningen van de afgelopen jaren van deze ministeries om duurzame consumptie aan te jagen hebben niet tot het gewenste effect geleid.

BEHAVIOUR GAP

Volgens een studie van Consumers International³ is er sprake van een enorm gat tussen onze mening over duurzaamheid en ons gedrag. Slechts een paar procent van de consumenten betreft de

SAMENVATTING

- Duurzaam consumeren komt maar beperkt voor.
- De overheid heeft de taak dit te bevorderen, maar doet weinig.
- Er is gelukkig een uitweg uit de impasse.

'DE BELANGRIJKSTE REDEN WAAROM DUURZAAM VAAK DUUR IS, IS HET PRIJSBELEID VAN DE RETAIL ZELF. ZO BEREKENEN SUPERMARKTEN OP DUURZAME PRODUCTEN VAAK EEN GROTERE WINSTMARGE DAN OP NIET-DUURZAME PRODUCTEN, OMDAT BEWUSTE CONSUMENTEN BEST WEL WAT MEER WILLEN BETALEN'

factor duurzaamheid bij een zeer beperkt aantal aankopen. Deze en andere studies komen tot vier oorzaken voor 'the behaviour gap':

1. gebrek aan relevante informatie;
2. geen toegang tot relevante informatie op het moment van aankoop;
3. als er wel informatie is, is deze vaak misleidend of verwarrend, onder andere vanwege de wildgroei aan vaak nietszeggende keurmerken;
4. gebrek aan onafhankelijke experts als betrouwbare bron van (verificatie van) informatie.

Er bestaat veel verwarring over duurzaamheid. Is duurzaam duur? Soms wel, omdat we duurzame producten vergelijken met producten die alleen maar goedkoper kunnen zijn door allerlei kosten af te wentelen op de samenleving. Ook hebben duurzame producten vaak een klein marktaandeel, dus hebben ze last van schaalnadeel. In Duitsland zijn biologische producten zo algemeen geaccepteerd en hebben ze zo'n groot marktaandeel dat ze niet meer significant duurder zijn dan niet-biologische producten. Maar de belangrijkste reden waarom duurzaam vaak duur is, is het prijsbeleid van de retail zelf. Zo berekenen supermarkten op duurzame producten vaak een grotere winstmarge dan op niet-duurzame producten, omdat bewuste consumenten best wel wat meer willen betalen. Dat het ook anders kan, bewijst de Albert Heijn huismerk

koffie met Max Havelaar keurmerk, dit ligt goedkoper in de schappen dan 'gewone' Douwe Egberts koffie.

HET GROOTSTE PROBLEEM

Zelfs voor veel bewuste consumenten geldt dat duurzaamheid geen (grote) rol speelt in de aankoopbeslissing⁴ als producten zich al goed van elkaar onderscheiden op primaire factoren, zoals prijs, houdbaarheid, garantie, service en smaak.

Zelfs bewuste consumenten haken af als informatie over duurzaamheid niet overzichtelijk en makkelijk beschikbaar is. Hier zit het grootste probleem. Van de meeste producten in de winkelstraat, is niets bekend over duurzaamheid bij het verkopend personeel of op het etiket. Daar komt bij dat duurzaamheid voor de meeste consumenten onoverzichtelijk en complex is. 'Duurzaamheid', 'biologisch' en 'fair trade' staan elk voor een totaal verschillende inhoud. De wildgroei aan keurmerken draagt bij aan die verwarring. Watervervuiling (planet), kinderarbeid (people) en eerlijke prijs voor de boer (profit), dat kennen we. Maar welke vragen moet je stellen over stikstofschaarste (planet), collectief onderhandelen (people) of het trainen van ongeletterde boeren (profit)? Hoe maak je een verstandige keuze tussen 'milieubehoud' en 'armoedebestrijding'; zijn verse boontjes uit Afrika, die per vliegtuig op ons bord belanden, wel of niet duurzaam? Ze scoren wellicht goed op sociale en economische duurzaamheid. Want productie, handel en export zorgen immers voor banen en inkomen in Afrika. Maar hoe zit het met de ecologische duurzaamheid? Het telen van boontjes vergt veel water. Het grondwater kan schaars worden of vervuild raken door bestrijdingsmiddelen. Vruchtbare grond zou in Kenia wel eens schaars kunnen zijn, waardoor de niet-boeren aangewezen zijn op dure voedselimport. Transport per vliegtuig zorgt voor klimaatveranderingen die, wreed genoeg, vooral nadelig zijn voor kwetsbare en arme gebieden in de wereld. De strijd tegen opwarming en klimaatverandering is dus ook een strijd tegen armoede. En waar blijven de winsten van de boontjesteelt. Vloeiend die het land uit, zodat er gelijktijdig een nutriënten-, water- en geld 'drain' plaatsvindt? Als alle verstopte kosten worden meegeteld, kan het zijn dat een vers boontje uit Kenia meer kosten voor Kenia oplevert dan inkomsten.

Andere verklaringen van 'the behaviour gap' zijn mogelijk te vinden in de apathiereflex of in het 'peer reference'-mechanisme. De apathiereflex treedt op als we eerst verontwaardiging voelen over onrecht of vervuiling. Dan willen we het probleem oplossen. Maar al snel ervaren we onmacht wat leidt tot frustratie. Dat gaat weer over in apathie: "hier kan ik toch niets aan doen". 'Peer reference' is van een iets andere orde: veel van ons gedrag wordt bepaald door de mensen met wie wij omgaan. Veel psychologen stellen dat het grootste deel van ons gedrag hieruit kan worden verklaard.

Er speelt nog iets heel anders: de Franse filosoof Baudrillard beschrijft de huidige mens als iemand die vrijwel permanent een overdosis aan marketing- en andere impulsen op zich afgevuurd krijgt⁵. Overall om ons heen zijn reclames, stijliconen en boodschappen. Normaal gesproken heeft een mens incubatietijd nodig om een boodschap een plek te geven, op inhoud te beoordelen en op coherentie te toetsen aan andere, reeds geïnternaliseerde waarden. Maar die tijd wordt ons niet gegund, voor je het weet krijg je een nieuwe stroom boodschappen te verwerken. We komen er niet meer toe om de interne coherentieslag te maken. Het resultaat: een groeiend gat tussen wat we belangrijk vinden en wat we doen.

DUURZAAMHEID ALS PUBLIEKE ZAAK

Is het wel terecht om duurzaamheid over te laten aan de consument? Hoort verduurzaming wel thuis in het private domein? Moet een consument (een private actor) aan de kassa bedrijven (ook private actoren) tot duurzaamheid stimuleren? Er is veel voor te zeggen om het onderwerp duurzaamheid niet tot het private, maar tot het publieke domein te rekenen, het aan de overheid over te laten en de consument te verlossen van zijn te zware taak.

De problematiek rond duurzaamheid is voor de gemiddelde consument te complex en te onoverzichtelijk. Ook staan er grote, tegengestelde belangen op het spel. Bedrijven voelen aan de ene kant een zachte roep uit de samenleving om duurzaamheid, en aan de andere kant een harde druk van aandeelhouders om elk kwartaal de winsten te verhogen. Dat laatste leidt onherroepelijk tot een 'race to the bottom' in plaats van duurzame investeringen in mens en milieu. Bedrijven struinen de wereld af

naar de meest goedkope grondstoffen en halffabrikaten. Waar vinden ze die? Daar waar uitputting van de natuur en uitbuiting van de mens ongestraft mag plaatsvinden.

De belangrijkste reden om duurzaamheid in het publieke domein te plaatsen, is het stille belang van betrokken partijen zonder stem. De natuur, de dieren, de toekomstige generaties, maar ook de arme boeren ver weg en zeker de uitgebuite kinderen die onze spullen maken, praten nu eenmaal niet mee aan de kassa. Zo'n complex probleem, met zoveel stemlozen die direct betrokken zijn, en zoveel tegengestelde belangen, hoort thuis in het publieke domein. Neem de CFK's als voorbeeld: binnen een paar zijn die jaar uit de spuitbussen verdwenen, door duidelijke overheidsregulering. Daar kwam de consument niet aan te pas.

OVERHEID ALS MARKTMEESTER NODIG

De overheid heeft een goede grond om zich in te zetten voor verduurzaming. De basis waarop wij handel drijven, het marktstelsel, kent een noodzakelijke rol van de overheid als marktmeester om de drie pijlers onder het marktstelsel te borgen:

1. geen verstopte kosten, de vervuiler betaalt;
  2. 'level playing field' en 'level bargaining power', in het Nederlands het beste te formuleren als 'eerlijke kansen en eerlijke onderhandelingsmacht voor alle partijen';
  3. transparantie en gelijke toegang tot informatie.
- Zonder die drie pijlers onder de markt zijn de meeste bedrijven genoodzaakt tegen elkaar te concurreren door nog beter uit te buiten. Als duizenden boeren met de rug tegen de muur moeten onderhandelen met nog geen handvol internationale handelaren, als ze hun spullen met verlies moeten verkopen omdat anders het leed nog groter is, dan is er geen sprake van level bargaining power. Als werknemers niet collectief mogen onderhandelen, dan is er geen sprake van level bargaining power. Als het grondwaterpeil zakt of het grondwater sterk vervuild raakt, waardoor mensen in het gebied rond de boer of rond de fabriek hun water elders, veel duurder, moeten halen, is er sprake van verstopte kosten. Als een boer geen geld heeft voor (kunst) mest, put hij de grond uit en zal hij de jaren erna minder oogst hebben; wederom verstopte kosten. Er wordt niet voldaan aan de randvoorwaarden voor een goede marktwerking. In dergelijke situaties moet een marktmeester optreden.

'DEZE 'WET VAN DE MARGINALE CONSUMENT' LEERT ONS DAT EEN KLEINE VERSCHUIVING IN MARKTAANDEEL TOT GROTE DRUK KAN LEIDEN BIJ PRODUCTMANAGERS OM TE VERDUURZAMEN EN TOT DRAAGVLAK BIJ DE POLITIEK OM ACTIEF TE STUREN'

GERECHTIGHEID

Duurzaamheid gaat over waarden die burgers zeer waarderen. We vinden het waardevol als kinderen naar school kunnen gaan, als de grond niet uitgeput raakt, en als medewerkers niet worden uitgebuit. Niet alleen heeft dat op ethische gronden waarde, maar ook op economische. Grond die over 20 jaar nog oogst oplevert, is natuurlijk veel meer waard. Kinderen die niet 10 uur maar 5 uur per dag hoeven te werken voor het dubbele loon, en daarnaast nog op kosten van de baas naar school kunnen, dragen voor de rest van hun leven meer bij aan de economie. Dat is ook de reden waarom we onderwijs in Nederland betaalbaar willen houden voor iedereen, als je het niet al te breed hebt, komt daar direct en indirect een hoop overheidsgeld bij. Naast ethische en economische afwegingen, is duurzaamheid ook de implementatie van gerechtigheid.

De rol van de overheid is op papier eenvoudig: gebruik het fiscale stelsel om echte waarden ook echt te waarderen en verstopte kosten ook echt te belasten: hef accijnzen op onduurzame producten, waardoor het financieel aantrekkelijk wordt om duurzaam te produceren. Stimuleer innovaties en langdurig gebruik van duurzame technologie. Check transacties op allocatie en beloning van risico's om te zien of er sprake is van level bargaining power. Zorg voor meer transparantie, leg de bewijslast bij importeurs om aan te tonen dat hun goederen, die afkomstig zijn uit gebieden met een onduurzame reputatie, wél bijdragen aan duurzame ontwikkeling. Houdt spullen desnoods aan de grens tegen die chronisch onduurzaam zijn.

DE OVERHEID DOET WEINIG

In de praktijk doet de overheid dat niet of nauwelijks. Daarvoor zijn verschillende redenen. Het Ministerie van Economische Zaken is bang dat, als wij eisen gaan stellen aan de productie en handel, bedrijven uit andere landen in de wereld met de winst weglopen. Ook wordt gesteld dat het van de WTO niet mag om aan de import-grens producten te bevragen op duurzaamheid; de WTO ziet dat als marktverstoring. Vaak wordt daar door EZ nog aan toegevoegd: 'we moeten bedrijven niet opzadelen met teveel regels'.

Het Ministerie van Ontwikkelingssamenwerking is verdeeld: de ene helft zegt: 'als we duurzaam-

heidseisen gaan stellen aan productie en handel, dan ontnemen we de armsten allerlei kansen en werpen we drempels op die leiden tot uitsluiting van de meeste kwetsbaren'. De andere helft van dat ministerie zegt: 'eisen stellen kan juist wel, zolang we hen maar helpen om aan die eisen te voldoen, bijvoorbeeld middels flankerend beleid'. Een ander populair argument om niets te doen is: 'duurzaamheid gaat over grensoverschrijdende issues, dit moeten we in Brussel regelen, niet in Den Haag'.

We zitten in een impasse. Zowel de consument als de overheid laat het voor een groot deel afweten. De onmacht of onwil van de overheid is nog het beste verwoord door een aantal kamerleden die ronduit stellen dat er in de samenleving nog steeds te weinig draagvlak is voor duurzaamheid. De groep burgers en consumenten die duurzaamheid echt willen, is te klein, daar gaan zij niet al te hard voor rennen, daar steken ze hun nek niet voor uit. Er zal pas wet- en regelgeving komen op duurzaamheid als voldoende consumenten duurzaam consumeren.

UITWEG UIT DE IMPASSE

Er is ook een uitweg uit de impasse. Die vinden we in de combinatie van consument en overheid. De overheid zou een groot aantal oorzaken voor 'the behaviour gap' van consumenten kunnen helpen wegnemen. Is het wel zinvol om als overheid duurzame consumptie te stimuleren als maar een beperkt deel van de consumenten hiervoor interesse heeft? Jazeker, hier schuilt de kern van het verhaal: Als het aantal consumenten dat regelmatig consumeert, zou stijgen van de huidige 2 á 3% naar 10 tot 15%, dan staat dit voor een breed draagvlak in de samenleving, voldoende voor de overheid om actief te sturen op duurzaamheid. Daarnaast kan een ander effect optreden: voor veel bedrijven kan een daling van het marktaandeel met 10% het verschil maken tussen winst en verlies. Daarmee komt een relatief grote macht te liggen bij een relatief kleine groep consumenten. Deze 'wet van de marginale consument' leert ons dat een kleine verschuiving in marktaandeel tot grote druk kan leiden bij productmanagers om te verduurzamen en tot draagvlak bij de politiek om actief te sturen.

De overheid kan 'the behaviour gap' helpen overbruggen door te faciliteren in multi-media en

ICT zodat consumenten op het aankoopmoment onafhankelijke, overzichtelijke en vergelijkende informatie over duurzaamheid kunnen krijgen. Slimme software kan ons vragen naar ons ethische profiel en andere voorkeuren, en dit vertalen in specifieke koopadviezen. Mobiele technologie helpt ons om 'on the spot', met veel gemak, dit advies te krijgen, eventueel binair: wel of niet kopen. Daarmee wordt duurzaamheid behapbaar. Multi-media ontwikkelingen brengen de stemloze boer uit een ver land, dichtbij. Als wij bij elk product een online filmpje van de boer zouden kunnen zien, of zelfs direct contact zouden kunnen hebben met de betrokken boer en fabrieksarbeider, dan komt 'de ander' een stuk dichterbij. Hun belangen en de effecten van onze producten op hun leven komen dan meer op de voorgrond, het gaat weer onderdeel uitmaken van de primaire factoren voor een aankoopbeslissing, het draagt sterker bij aan draagvlak voor wet- en regelgeving om uitbuiting en onduurzaamheid aan banden te leggen of in te perken. Armoede krijgt een gezicht. Een boer op TV is verder weg dan 'jouw eigen boer' die jouw product heeft geproduceerd en daar veel liefde, geduld en vakmanschap in heeft gestoken.

HET RECHT OP INFORMATIE

Hiervoor is eerst nodig dat consumenten het recht op informatie krijgen. Maar al te vaak krijgen consumenten of consumentenorganisaties van bedrijven onvoldoende of zelfs onjuiste informatie. Dit is anno 2009 toch echt gênant en ouderwets. De overheid zou bedrijven juist moeten stimuleren en steunen om duurzaamheid te marketen. Consumenten hebben nooit om een iPod of om Pringles gevraagd, maar dankzij goede marketing kunnen we nauwelijks meer zonder. Het veelgehoorde argument van bedrijven dat 'de consument er niet om vraagt' is maar beperkt geldig, de meeste marketingsuccessen zijn behaald na een stevige push campagne.⁶

De argumenten van de overheid om geen beleid te maken op duurzaamheid, zijn voor een groot deel te ondervangen als dit beleid in eerste instantie alleen gericht zou zijn op informatieverstrekking aan de eigen Nederlandse consument. Dus niet op alle handel waar Nederland bij betrokken is. Hiervan ondervinden Nederlandse bedrijven geen extra nadeel ten opzichte van buitenlandse bedrijven. Sterker nog, ze kunnen ervaring opdoen en

daarmee een strategische voorsprong opbouwen voor nieuwe opkomende duurzame markten buiten Nederland. De eerder genoemde WTO-drempel die zich voordoet zodra dergelijk beleid zou worden gemaakt, gericht op informatie ten behoeve van de eigen Nederlandse consument, is niet zo hoog als ze lijkt. Omdat er nog geen jurisprudentie is, kunnen we hooguit spreken van het vermoeden van een drempel. Er is juist behoefte aan WTO-jurisprudentie. Het zou de Nederlandse overheid sieren als ze de internationale gemeenschap helpt door een voorstel voor dergelijk beleid ter toetsing aan de WTO zou voorleggen.

Dit voorstel zou een goede kans maken indien het zich beroept op het verdrag van Wenen waarin is bepaald dat de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens altijd prevaleert boven andere verdragen en afspraken, zoals afspraken binnen de WTO. Ook kan men zich beroepen op het transparantie-beginsel, dat een onderliggende bouwsteen is voor een goed werkend marktmechanisme, waar de WTO een fervent voorstander van is. Daar komt bij: door de kredietcrisis is eens te meer aangetoond dat een markt zonder marktmeester kan leiden tot onverantwoorde praktijken. Zo is het ook met duurzaamheid. Een markt zonder marktmeester vraagt om onduurzaamheid, het minst duurzame bedrijf maakt de grootste winsten en trekt het duurzaamheidsniveau van de hele sector naar beneden.

CONCLUSIE

Kortom, de koplopers en early adapters onder de consumenten zijn een belangrijke stimulator voor verandering naar een duurzame samenleving. De consument kan bedrijven en overheid aansporen tot verduurzaming. Daarmee is de consument niet zelf de oplossing voor duurzaamheid, maar wel een belangrijke schakel in de route naar de oplossing. ■

EINDNOTEN

¹ *The Other CSR* - Devinney T et al (2006)

² *TNS NIPO* - Hoe MVC te bevorderen (2003)

³ *Industry as a Partner for Sustainable Development* - Consumers International (2007)

⁴ *Desperately Seeking Sustainability* - Paul Steedman (2005), National Consumer Council.

⁵ *Simulacres et Simulation* - Jean Baudrillard (1985)

⁶ *Het boodschappen bolwerk* - Frits Kremer (2008)

Landbouwpolitiek: met twee benen op de grond

DOOR ROEL JONGENEEL

Onlangs is in Brussel de Health Check van het landbouwbeleid afgesloten. Daarmee moet de agrarische sector in Europa in principe weer een aantal jaren vooruit kunnen. Maar de laatste beleidsverandering zal dit niet zijn.

De gezondheidscheck zelf, bijvoorbeeld, kondigt enkele tussenevaluaties aan, met name voor zuivel. En dit jaar beginnen de besprekingen over het EU-budget, waarin men de financiële uitgavenkaders voor de periode 2013-2020 wil vaststellen. Ook landbouw, een terrein waar nog steeds een fors deel van de totale EU-bestedingen naar toe gaat, zal daarbij onderwerp van gesprek zijn. In dit artikel bespreek ik de visie op het landbouwbeleid van het kabinet en die van de Europese Commissie. Ik kijk hoe die zich verhouden met het denken bij de ChristenUnie. Hoe herkenbaar zien we de ChristenUnie-visie in het beleid terug? En wat betekenen de veranderingen in het landbouwbeleid voor de provincies en regio's?

NEDERLAND VOORLOPER

Als een van de voorlopers in de EU heeft het Kabinet haar visie op het landbouwbeleid uiteengezet in de zogenaamde houtskoolschets van Minister Verburg. Op een enkele uitzondering na (Verenigd Koninkrijk) heeft nog geen enkele lidstaat haar visie gepresenteerd. Gebrek aan visie kan de Nederlandse regering daarmee niet worden verweten. Het gaat wel om een eigenzinnige visie, waarvan interessant is te weten hoe deze zich verhoudt met hoe er verder in de EU wordt gedacht (ook al staat dit dan nog niet allemaal op papier).

De ChristenUnie heeft in *Boeren voor morgen* al in 2004 een eigen 'houtskoolschets' neergelegd. Hoe herkenbaar komt dat gezichtspunt terug in de visie van het kabinet? En hoe verhoudt het ChristenUniedenken zich met de recente en te verwachten ontwikkelingen in Brussel?

STERKE BAND MET DE SCHEPPING

Landbouw is bijzonder. Het cultiveren van gewassen en domesticeren van dieren wordt al vrij snel na de schepping genoemd. Landbouwbeoefening is daarmee een van de oudste economische activiteiten, nodig omdat het zonder landbouw onmogelijk was de steeds groeiende bevolking te voeden. Het primitieve jager-verzamelaar-model bood wat dat betreft slechts beperkte soulaas. Landbouw is een van de weinige takken van sport in de moderne economie waarin de band met schepping, natuur en dieren nog zo sterk is. Agrariërs beleven dat vaak ook zo.

Het kunnen beschikken over goed en voldoende voedsel is een basisvoorziening. De recente

affaire met verontreinigde babymelk in China laat zien dat dit niet vanzelfsprekend goed gaat, maar dat daarvoor in de samenleving iets moet worden georganiseerd. Dat is een van de redenen waarom waarschijnlijk zo ongeveer elk land dat je maar kunt bedenken een eigen landbouwbeleid voert.

RUIS OP HET PRIJZENKOMPASS

Een andere eigenaardigheid is dat zowel de vraag als het aanbod van voedsel maar heel beperkt op prijsveranderingen reageren. Of voedsel nu duur of goedkoop is, eten moet je toch. En ongeacht de prijzen heeft de boer ook weinig andere opties dan maar door te ploegen en op betere tijden te hopen. Intussen betekent dat wel dat de marktwerking in de landbouw eigenlijk van meet af aan gebrekkig is. Er zit veel ruis op het prijzenkompas en daarom weten producenten en consumenten niet goed wat ze ermee aan moeten.

Hier komt nog bij dat we tegenwoordig meer en meer waarde zijn gaan hechten aan landschap en biodiversiteit. Allemaal mooie dingen, die ook te maken hebben met landbouw, maar waar al helemaal geen markt voor is. De rijksoverheid heeft een hele catalogus van zogenaamde 'groene en blauwe diensten' gemaakt, die door Brussel is goedgekeurd. Overheden kunnen uit deze catalogus allerlei activiteiten kiezen met betrekking tot natuurbeheer, landschapsonderhoud, etc. om de agrariërs in te schakelen bij het behoud of de verbetering van de kwaliteit van het landelijk gebied. De landbouw kan die wel voortbrengen, maar de enige die voor boter bij de vis kan zorgen is in feite de overheid en niet het grote publiek. Kijk- en luis-tergeld heffen voor dit soort zaken is ongebruikelijk. Vreemd eigenlijk.

De conclusie lijkt niet moeilijk. Wie producenten

SAMENVATTING

- Marktwerking in de landbouw is van meet af aan gebrekkig.
- Het kabinet wil een voortgaande liberalisering
- De Minister loopt teveel op één been waar er twee nodig zijn.

Dr. ir. Roel Jongeneel is senior onderzoeker bij het LEI en als universitair docent Landbouwpolitiek verbonden aan Wageningen Universiteit.

'LANDBOUW IS BLIJZONDER. HET CULTIVEREN VAN GEWASSEN EN DOMESTICEREN VAN DIEREN WORDT AL VRIJ SNEL NA DE SCHEPPING GENOEMD. LANDBOUWBEOEFENING IS DAARMEE EEN VAN DE OUDSTE ECONOMISCHE ACTIVITEITEN.'

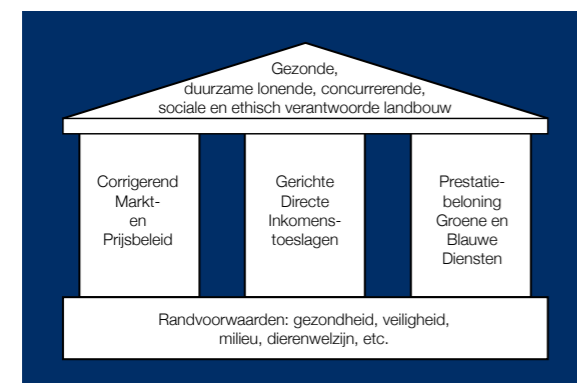
en consumenten niet aan de willekeur van weinig informatieve prijsfluctuaties wil blootstellen die voert een markt- en prijsbeleid. En wie zich wil verzekeren van agrarische publieke goederen en diensten, die zorgt ervoor dat er een stuk beloning wordt geregeld zodat het voor de landbouw ook loont om met de nieuwe maatschappelijke wensen rekening te houden.

BOEREN VOOR MORGEN: HUIS MET 3 PIJLERS

In *Boeren voor morgen* kiest de ChristenUnie op basis van een confrontatie van bijbelse en politieke uitgangspunten met recente ontwikkelingen voor een landbouwpolitiek die gebaseerd is op een fundament, met daarop drie pijlers, die het dak dragen. Het fundament bevat de randvoorwaarden waaraan de landbouw moet voldoen: moderne landbouw moet altijd duurzaam zijn en zich als rentmeester in Gods goede schepping gedragen.

De eerste pijler is die van de prijssteun, waar nodig in combinatie met productiebeheersing. Prijzen moeten in lijn zijn met de kosten die behoren bij een duurzame productiewijze. Op de wereldmarkt, die vooral een restmarkt is, liggen de prijzen vaak lager (of hoger). Dat rechtvaardigt een corrigerend ingrijpen en (beperkte) algemene prijssteun. Ook kan er reden zijn overdreven grote prijsfluctuaties te dempen en een zekere prijsstabilisatie na te streven.

De tweede pijler bestaat uit toeslagen, bijvoorbeeld om landbouw in gebieden met natuurlijke (of bestuurlijke) handicaps te compenseren, of om kleine(re) gezinsbedrijven te ondersteunen. Daarbij kan men denken aan bedrijven in vaargebieden, berggebieden, of in natuurgebieden met daaruit voortvloeiende beperkingen in het landgebruik. De derde pijler betreft betalingen voor groene en

Basis en pijlers voor gezonde landbouw

blauwe diensten. Daarbij gaat het om een passende beloning voor (bovenminimale) prestaties die de landbouw levert, bijvoorbeeld in de vorm van een mooi landschap, het beheer van natuur, de opvang van water (bij grote neerslagpieken), etc.

DE HEALTH CHECK

Sinds de MacSharry-hervorming in 1992 zit het EU-landbouwbeleid op het spoor van het verminderen van de klassieke prijssteun en het vervangen daarvan door directe toeslagen (de bedrijfstoeslag). Met de aanpassing in 2003 is besloten die toeslagen zoveel mogelijk los te koppelen van de productie. De achtergrond hiervan is de steun zo min mogelijk handelsverstorend te laten zijn. De meest recente hervorming, de zogenaamde Gezondheidscheck, trekt deze lijn door, en gaat het naar een volledige ont koppeling toe. De directe toeslagen gaan geleidelijk omlaag en het geld dat daarmee wordt bespaard zet men in voor het plattelandsbeleid (modulatie, groene diensten).

Aan het ontvangen van toeslagen zijn overigens wel randvoorwaarden verbonden: boeren moeten aan een aantal minimumeisen met betrekking tot milieu, voedselveiligheid, dierenwelzijn en goede landbouwpraktijk voldoen en deze ook goed naleven (cross-compliance). De recente hervorming vereenvoudigt dit systeem wel wat (mede op basis van de recente ervaringen hiermee).

Vooraf voor de melkveehouders gaan er dingen veranderen omdat op termijn (in 2015) de melkquota worden afgeschaft. Daarmee komt dan de beperking van de productie te vervallen. Op weg naar die nieuwe wereld zonder productiebeheersing, heeft de Commissie besloten om jaarlijks de melkquota stapsgewijs met 1 procent uit te breiden. Via het verruimen van de productiebeperking wil men de quota geleidelijk uifaseren en de sector een 'zachte landing' geven. Men verwacht dat als gevolg hiervan de productie inderdaad zal gaan toenemen, terwijl de melkprijs zal gaan dalen (schattingen variëren tussen 5 en 20 procent prijsdaling). Voor Nederland verwacht men op termijn een relatief forse productietoename (schattingen variëren van 15 tot 25 procent). De productie in de EU als geheel zal veel minder toenemen.

DE HOUTSKOOLSCHETS

In de *Houtskoolschets Europees landbouwbeleid 2020* heeft het Kabinet in 2008 haar visie gegeven.

Men kiest voor drie doelen: 1) concurrentie en duurzaamheid, 2) instandhouding van maatschappelijk waardevolle gebieden en 3) levering van collectieve groene en blauwe diensten.

Volgens Minister Verburg kan een groot deel van de Nederlandse en Europese landbouw zonder inkomenssteun. Het Kabinet wil daarom voort op het liberaliseringspad: afbouw prijssteun en ook de bedrijfstoeslagen lijken niet meer nodig, tenminste niet als instrument voor de inkomensondersteuning. Het Kabinet wil helemaal inzetten op de realisatie van maatschappelijke waarden zoals voedselveiligheid en voedselzekerheid, het in stand houden van het landschap en de zorg voor milieu en dierenwelzijn. Dat laatste lukt niet via de markt en dat wil de overheid daarom positief oppakken.

De Minister wil de prestaties die worden gevraagd belonen en dit financieren vanuit één Europees landbouw- en plattelandsfonds.

Er moeten goede instrumenten en plannen komen, waarbij ook de provincies een actieve rol krijgen. Het huidige bedrijfstoeslagenstelsel wil men 'ombouwen' in de richting van marktgerichte beloningen "voor zichtbare realisatie en instandhouding van gewenste maatschappelijke waarden".

INVESTEREN IN LANDELIJK GEBIED

Het bovenstaande betekent een verdere versterking van het plattelandsbeleid. Met de Wet Inrichting Landelijk Gebied en de uitvoering van Agenda Vitaal Platteland door het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG) hebben sinds 2007 de provincies een belangrijke rol en verantwoordelijkheid gekregen voor de uitvoering van het plattelandsbeleid. Daarmee staan zij als regievoerders samen met andere partijen, zoals gemeenten, waterschappen en betrokken gebiedspartners, voor de taak inhoud te geven aan het gebiedsgerichte beleid en de praktische vertaling van de maatschappelijke waarden naar lokaal maatwerk. In die zin biedt het nieuwe landbouwbeleid allerlei kansen en mogelijkheden voor meer lokale partijen, zoals provincies, gemeenten en andere gebiedspartijen.

DUURZAME LANDBOUW

Evenals de ChristenUnie, benadrukt de Minister dat landbouw duurzaam moet zijn. Bovendien is wat het Kabinet aanduidt als 'de realisatie van maatschappelijke waarden' in lijn met de derde pijler

(beloning van groene diensten) uit Boeren voor morgen. Dat laatste spoor wordt ook in de Health Check van de Europese Commissie verder uitgebouwd. Wat het plattelandsbeleid betreft zullen er meer mogelijkheden komen. Die moeten we goed benutten en dat vraagt een actieve rol van provincies en agrariërs om elke regio 'mooi' te maken en te houden. De ChristenUnie heeft in Boeren voor morgen een goede visie op de architectuur van het landbouwbeleid neergezet, die aan actualiteit weinig heeft ingeboet. Maar wat betreft de visie op het plattelandsbeleid in de regio en hoe om te gaan met de nieuwe mogelijkheden (zoals gebiedscontracten, etc.) is verdere bezinning en visieversterking nodig. Nu dreigt een zekere fragmentarisering, waarbij men in de ene provincie weer heel anders insteekt dan in de andere.

LOPEN MET ÉÉN BEEN

Het kabinet heeft een eigenzinnige visie wat betreft het markt- en prijsbeleid. Daarvan roept men dat het overbodig en onhoudbaar is – eigenlijk zonder argumenten ter onderbouwing. Dit komt waarschijnlijk meer uit de koker van een, ook na voedsel- en kredietcrisis 'onbetwijfeld', ideologisch vrije marktgelooft. Zowel de ChristenUnie alsook de Europese Commissie kiezen voor een pijler van prijsbeleid en inkomensondersteuning.

Voor de Minister kan de sector wel zonder. Die toeslagen bedragen per bedrijf gemiddeld zo'n 20.000 euro (circa eenderde van het inkomen). Sommige kleinere bedrijven zijn zelfs voor 75 procent van hun inkomen afhankelijk van de bedrijfstoeslag. Als dat wegvalt zullen een flink aantal bedrijven in problemen komen. Als de Minister denkt dat dat niet zo is dan vergt dat op zijn minst uitleg. Nu ontbreekt dat. Ook het argument dat de bedrijfstoeslag wordt 'omgebouwd' voldoet hier niet: beloning van groene diensten is iets heel anders dan inkomensondersteuning. Bovendien is volstrekt onduidelijk waarom wat er aan de ene kant wegvalt gelijk zou zijn aan datgene wat er aan de andere kant bij komt. Die broekzak-vestzak-suggestie wekt men wel, maar mist elke basis.

Als de landbouw het met de hoofdfunctie (voedsel) niet kan verdienen, valt ook het draagvlak voor 'de nieuwe taken' weg. De Minister loopt teveel op één been waar er twee nodig zijn. Dat lukt zelfs de oievaar niet. ■

De Reformatie van de landbouw

INTERVIEW MET NIKO KOFFEMAN, IDEOLOOG VAN DE PVDD

DOOR GEERT JAN SPLJKER

Het idealisme van de Partij voor de Dieren spreekt tot de verbeelding. Er is een groot probleem rond duurzaamheid in het algemeen en dierenwelzijn in het bijzonder, en dat moet Nederland weten. Een radicale verandering van het systeem is nodig, een "ethisch reveil" zelfs. Uit verschillende documenten van de partij spreekt een urgentiebesef waar de ChristenUnie wat van kan leren. Maar welke gevolgen heeft zo'n revolutie voor boeren? Een gesprek met PvdD-senator en ideoloog Niko Koffeman. "Wij zijn een getuigenispartij."

Hoezo bent u van de SP naar de PvdD overgestapt?

Van huis uit ben ik altijd erg bezig geweest met de bescherming van dier en milieu. Eerst als activist, later binnen het politieke veld bij de SP. In 1992 operde ik al eens het idee van een dierenpartij. Toen de PvdD in 2006 2 zetels behaalde vroegen ze of ik geen bijdrage wilde leveren. Daar kon ik moeilijk nee tegen zeggen en ik ben actief gaan meedoen. Via de politiek kun je directer invloed uitoefenen op besluitvorming dan via een lobbygroep, je bepaalt mede de politieke agenda. Dat is hard nodig, want de zittende politiek richt zich vooral op korte termijn belangen.

U bent christen. Was de ChristenUnie voor u geen optie?

Veel ideeën van de ChristenUnie hebben zeker mijn sympathie, maar ik ben een voorstander van de scheiding tussen geloof en politiek. Er is duidelijk verwantschap, zoals de nadruk op rentmeesterschap en het opkomen voor kwetsbaren. Maar als het gaat om duurzaamheid en dierenwelzijn is het nu toch echt cruciaal om een stevig geluid te laten horen en niet te snel genoeg te nemen

met compromissen. Dat zie ik als gevaar bij de ChristenUnie momenteel. Enerzijds zit de partij door de regeringsdeelname op een plek waar ze kansen kan pakken, anderzijds is er een neiging tot pragmatisch optreden. Ik zou zeggen: sluit niet te snel compromissen! Nu gebeurt dat bijvoorbeeld te makkelijk rond de toestemming van genetisch gemanipuleerde gewassen. En ook naar aanleiding van het debat over de nertsenfokkerij heb ik mijn vraagtekens, omdat de Christenunie daar de uitkomst van het debat zal bepalen en in weerwil van eerdere beloften nog geen duidelijke positie heeft ingenomen.

Politiek is toch ook een zaak van dingen bereiken. Hoeveel oog heeft uw partij voor de realiteit?

De PvdD heeft inderdaad vaak afwijkende standpunten en heeft daardoor minder directe invloed in de besluitvorming. We zijn soms een roepende in de woestijn. Maar we zijn dan ook een getuigenispartij.

Sorry? Een getuigenispartij?

Jazeker, er is een fundamentele verandering nodig, een beschavingsoffensief. Het economisch systeem moet radicaal veranderen, ook christenen zullen dat moeten inzien. Als je ziet hoe we met dieren omgaan, ook in de landbouwsector, dan is dat bedroevend.

Hoe is dat zo gekomen?

De wortel van alle kwaad is de hebzucht. We hebben genoeg, maar we willen meer. Deze aarde levert genoeg om dertig miljard mensen te voeden, maar over vijftig jaar hebben we toch een tweede aardbol nodig. Dan is er toch iets fundamenteel

Drs. Niko Koffeman (Maassluis, 12 mei 1958) is sinds 2007 lid van de Eerste Kamer voor de Partij voor de Dieren. Hij was jarenlang een belangrijk adviseur van de SP en dierenactivist. In 2002 was hij betrokken bij de oprichting van de PvdD. Vanaf 2006 is Koffeman voorzitter van het wetenschappelijk bureau van de Partij voor de Dieren.

fout in de manier waarop we bezig zijn! De huidige crises vinden hun oorsprong in de menselijke behoefte aan meer. We moeten die behoefte inperken en opkomen voor dat wat niet weerbaar is.

Hoe wilt u die veranderingen concreet vormgeven? Gaat een radicale omslag niet ten koste van de boeren in Nederland?

De omslag naar een biologisch, duurzaam systeem zal zeker fricties en groeistuipen met zich meebrengen. Maar wij willen ondernemers op geen enkele wijze benadelen. We zullen juist opkomen voor boeren, bijvoorbeeld door ze tijdens de overgang naar de nieuwe ordening te compenseren. Let wel: momenteel stoppen er vijftig agrarische gezinsbedrijven per week en dat komt vooral door tientallen jaren CDA-beleid. Deze bedrijven worden welbewust geslachttofferd aan megalomaan denken, waarin economische korte-termijn-belangen doorslaggevend zijn.

Hoe redden we dergelijke gezinsbedrijven?

We moeten toe naar hogere – dus normale – prijzen, uiteraard gekoppeld aan een verantwoorde productiewijze. Besef dat de prijs van een ei al zestig jaar hetzelfde is! Voor een ei moeten we bereid zijn een euro te betalen. Dat kan door de binding tussen consument en productieproces te vergroten. Door het project 'adopteer een kip' blijken mensen bereid om drie keer zoveel te betalen. Er wordt op een andere manier een appel gedaan op hun verantwoordelijkheidsbesef.

U heeft hoop op verandering.

Uiteindelijk is aan loodhoudende benzine ook een einde gekomen, door prijsbeleid van de overheid. Het kan dus wel, als de politieke wil er maar is. De overheid is nu nogal selectief in gedragssturing. Kinderarbeid werd ook eens verboden. Durf te geloven in verandering! We hebben ons in een systeem laten persen dat een enorm nadeel berokkent aan met name komende generaties. We geven nu 12% van ons inkomen uit aan voedsel tegenover 30% in de jaren '70. Als we daar nu 16% van maken dan kan de hele Nederlandse landbouw biologisch produceren.

Wat vindt u in dit licht van het landbouwbeleid van het huidige kabinet?

Heel slecht, de lijn van vorige kabinetten is helaas

doorgezet. Er is niets gedaan aan kwaliteitsverbetering. Minister Verburg ridiculiseert alles wat naar verbetering neigt. Het draait bij haar allemaal om efficiency en megalomaan denken. Men wil de Chinezen aan ons varkensvlees krijgen! Die industrie is buitengewoon milieuonvriendelijk voor Nederland. We importeren enorme hoeveelheden veevoer, we exporten veel vlees, en we blijven zitten met de rommel, zei Cees Veerman toen hij geen minister meer was. Met rentmeesterschap heeft het weinig te maken. We kunnen ons er beter voor inzetten om met biologische landbouw voorloper te worden in Europa. Dat is ook economisch verstandig, want als het gaat om marginale productie zullen we het nooit van landen als Polen gaan winnen.

Maar de Nederlandse overheid is toch ook grotendeels afhankelijk van een internationale context, zoals de Europese Unie?

De EU is de schaamlap voor Nederlands beleid. Toen de EU toestond dat varkens op een akelige manier mochten worden vergast, stond Nederland voorop om dat toe te passen hoewel het hier eerder wettelijk verboden was.

Wanneer vindt u het optreden van de PvdD een succes?

Dat vind ik nu al. Andere partijen nemen nu al veel van ons over. Maar we moeten doorgaan in onze rol als aanjager, andere partijen accenten laten leggen op duurzaamheid. Uiteindelijk ben ik helemaal tevreden als we onszelf overbodig maken en de partij kunnen opheffen. ■

Landbouw en natuur

BRENGT DE KREDIETCRISIS ZE WEER DICHTER BIJ ELKAAR?

DOOR HENK BOXUM

De landbouwsector anno 2009 kent vele uitdagingen. De sector moet antwoorden vinden op het verdwijnen van het melkquotum, ze moet toekomstige marktontwikkelingen weten in te schatten, ze moet zien om te gaan met de re-allocatie van melk binnen de EU, en – meer op de Nederlandse specifieke situatie toegespitst – ze moet leren omgaan met de functiewijziging van landbouw naar nieuwe natuur, de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) en zaken als dierenwelzijn en milieubeleid. Ik wil met name inzoomen op de relatie tussen landbouw en natuur.

EHS: NATUURGEBIEDEN VERBINDEN

Via de aanwijzing van EHS-gebieden heeft het Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij (LNV) een netwerk van gebieden in Nederland benoemd waarbinnen de natuur de voorrang heeft. Bedoeling van de EHS is om de natuurgebieden te vergroten en met elkaar te verbinden, zodat planten en dieren zich makkelijker verspreiden over meer gebieden. Grotere natuurgebieden zijn gevarieerder en er kunnen meer soorten planten en dieren leven. Naast

de bestaande EHS (volgens het Natuurbeleidsplan 1990 toen zo'n 453.500 ha) moet via (robuuste) verbindingzones 27000 ha nieuwe natuur ontstaan. Het oplossen van 200 knelpunten voor flora- en faunapassages uiterlijk in 2018 maakt, dat dan een totaal van 728.500 ha als EHS gebied zijn verworven, ingericht en beheerd! Binnen deze EHS-gebieden liggen twintig Nationale Parken van zo'n 123.000 ha.¹

DE PRAKTIJK

Dit betekent in de praktijk van alledag dat gemeenten, provincies en het rijk zelf bezig zijn – vaak via landinrichtingsprojecten of reconstructiegebieden of rijksprojecten – om agrarische gronden te verwerven. En daarna in te richten en vervolgens te laten beheren. In het dichtbevolkte Nederland betekent dit ook direct dat landbouwgronden naast natuurgebieden (komen te) liggen. En... dat vele economische activiteiten naast landbouw – zoals recreatie en toerisme, bedrijfsterreinen en infrastructurele projecten – direct onder de invloedssfeer komen van de nabij gelegen natuurgebieden. Een andere ontwikkeling is dat steeds meer hectares door Staatsbosbeheer (SBB), Natuurmonumenten (NM) of Landgoed organisaties moeten worden beheerd.

Henk Boxum is wethouder ChristenUnie Steenwijkerland, met in zijn portefeuille onder meer Natuur & Landschap, Vitaal Platteland.

VOORBEELD: DE WEERRIBBEN-WIEDEN

Daar ligt een groot probleem op de loer: de basale vraag kan worden gesteld of onze nationale parken, landschappen en natuurgebieden – die juist de biodiversiteit moeten waarborgen – voldoende beheerd worden. Bijvoorbeeld het prachtig riet- en cultuurgebied de Weerribben-Wieden in de kop van Overijssel, gemeente Steenwijkerland. Dit is met een totaal van zo'n 12.000 ha momenteel het grootste wetland-gebied van Europa. Door SBB en NM is in 2008 berekend dat we daar structureel € 2.000.000 tekortkomen aan onderhoud en beheer. Dit heeft drie gevolgen:

1. het (riet)verlandings-proces stagneert,
2. sense of urgency-status volgens Natura 2000-normen voor beide gebieden, en
3. noodzakelijke maatschappelijke investeringen via de landinrichting voor boerderijverplaatsingen!

Gelukkig kon de Tweede Kamerfractie van de ChristenUnie – via een breed gedragen amendement van Ernst Cramer – daar een eerste oplossing voor aandragen door een verhoging van het LNV-budget voor dit gebied in 2009 van € 3.000.000 te bewerkstelligen.

NATURA 2000

Natura 2000 is voor de agrarische sector nog scherper gaan leven voor mogelijke toekomstige uitbreidingsproblemen. Door de stikstofdeken (achtergronddepositie ammoniak) in Nederland lijken ontwikkelingen voor agrarische bedrijven binnen een straal van 3 kilometer niet meer mogelijk gezien de vogel- en habitatrichtlijnen. Het huidige Natura 2000-beleid belooft zelfs niet meer een vertrekende boer uit een natuurontwikkelingsgebied naar een plaats op 850 meter afstand van een natuurgebied! En dit zonder uitbreiding van aantallen koeien en jongvee maar wel met een teruggang van 80 mol stikstof naar 5 mol stikstof per hectare... De verplaatsing loopt vast vanwege de natuurbeschermingswet. Die schrijft namelijk voor dat er geen significante negatieve effecten mogen zijn van de nieuwe activiteit op het nabijgelegen natuurgebied. En laat dit nu net aan de orde (kunnen) zijn. Een plus van 2 á 3 % negatief. En dat is – volgens de uitspraken van de Raad van State – significant: want het is meer dan 0!

De nieuwe activiteit heeft een – zeer gering - negatief effect op het nabij gelegen natuurgebied met als gevolg dat er geen vergunning kan worden afgege-

ven volgens de NB '98. Er kan dus worden gebouwd maar het gebruik wordt geweigerd vanwege NB-wetgeving.

CHRISTENUNIE: KWALITEIT LANDSCHAP

De ChristenUnie heeft het volgende in het beleidsplan staan: ze stelt dat uit het oogpunt van biodiversiteit, landschapsschoon en cultuurhistorie de overheid een krachtige impuls behoort te geven aan de instandhouding en versterking van de kwaliteit van het landschap. Enerzijds via haar ruimtelijk beleid, anderzijds door eigenaren en beheerders van het landelijk gebied financieel in staat te stellen de noodzakelijke zorg voor dit landschap voor hun rekening te nemen.

En binnen de EHS: schakel boeren zoveel mogelijk in bij het beheer van die natuur en van het landschap. En geef ze daarvoor een passende beloning. Die passende beloning is voor de riettelers in ons gebied actueel en onderdeel van noodzakelijke verhoging van beheerskosten door LNV. Agrarisch en particulier natuurbeheer is daarbij noodzakelijk: het zal ongetwijfeld ook economische kansen geven voor ondernemers in deze crisistijden. Zeker nu de Europese Commissie akkoord is met de subsidieregeling natuurbeheer: een belastingvrij inkomensstroompje voor natuurbeheerders (lees: riettelers en agrarische ondernemers).

MOGELIJKHEDEN VOOR ONDERNEMERSCHAP

En daar liggen ook de kansen voor de landbouwsector: extra investeringsimpulsen van rijk, provincie en gemeente moeten ook de agrarische sector in ons gebied – maar Nederland breed! – meer mogelijkheden geven voor ondernemerschap: investeren in de natuur door en voor de agrarische sector loont!

En dat had de ChristenUnie-fractie ontzettend goed door gezien hun amendement op de LNV-begroting 2009 om extra middelen voor onderhoud en beheer ten gunste van beide natuurgebieden. Zodat ondernemers in 2009 extra werk kunnen aannemen en uitvoeren.

Hoezo ChristenUnie een conservatieve partij!? ■

EINDNOOT

¹ Voortgangsrapportage groot project EHS 2007 van LNV

Balans tussen ecologie en economie

DOOR ERNST CRAMER EN RITA KLAPWIJK

Een kleine greep uit brieven, telefoontjes en gesprekken van de afgelopen maanden over de koers van de ChristenUnie op landbouw- en natuurgebied: te veel nadruk op natuur, alleen maar oog voor de boeren, onrealistische lucht-fietserij, onzichtbaar, pragmatisch. Waar komt deze diversiteit aan kwalificaties vandaan? De reacties schetsen tegelijk de moeilijke maar ook bevoorrechte positie van de ChristenUnie in de Tweede Kamer. De ChristenUnie is niet zomaar in te delen in links of rechts, in boerenpartij of dierenmilieupartij. Kan het beleid van de ChristenUnie in de Tweede Kamer tegelijk boer-vriendelijk en milieu- en natuur-vriendelijk, tegelijk pragmatisch en principieel zijn? Met enige bescheidenheid: ja, dat kan en het is ook onze wens.

Dat is niet altijd makkelijk. De nuance zoeken is nu eenmaal een ingewikkelder opgave dan de belangen van één kant of één partij behartigen. Nuances zijn niet aantrekkelijk voor journalisten: zwart of wit springt meer van de pagina dan grijs. Toch is dit wel de lijn waar we vol overtuiging voor kiezen, en waar we steeds weer goede mogelijkheden voor zien. Aan de hand van een aantal actuele discussies schetsen we hoe de ChristenUnie de balans zoekt tussen ecologie en economie.

NATUUR VS. ONDERNEMEN?

Net als andere landen van de Europese Unie heeft Nederland een aantal gebieden aangewezen met voor Europa bijzondere natuur, de zogenaamde Natura2000-gebieden. Natuurgebieden die het waard zijn om behouden te blijven, voor ons eigen welzijn, voor generaties die na ons komen, en voor

behoud van biodiversiteit. Voor deze gebieden geldt een aantal doelstellingen, per gebied verschillend. Om deze doelstellingen te kunnen realiseren worden per gebied beheerplannen opgesteld door betrokken partijen. Dat kunnen recreatieondernemers zijn, natuurorganisaties, agrariërs, gemeenten. Deze beheerplannen moeten duidelijkheid bieden over wat wel en niet kan in het gebied om de doelstellingen te halen.

Natura2000 begint echter steeds meer symbool te staan voor natuur die de kansen van ondernemers in Nederland vergaand inperkt. Er is bijvoorbeeld onduidelijkheid over de toekomst van bedrijven. Vergunningen worden niet verleend. Ook is er onduidelijkheid over de juridische houdbaarheid van beheerplannen, waar alle partijen nu zo hard aan werken. Natuur en ondernemerschap komen hierdoor onnodig tegenover elkaar te staan, met als gevolg dat het wantrouwen tussen partijen toeneemt en draagvlak voor het natuurbeleid vermindert.

EEN VALSE TEGENSTELLING

Hier komt de ChristenUnie-visie goed van pas: zoeken naar manieren boer en milieu beide tot hun recht komen. Dat kan met deze uitgangspunten: (1) natuur en landbouw kunnen elkaar versterken; (2) voor betrokkenen is duidelijkheid een vereiste; (3) natuur is niet gratis.

Een Natura2000-gebied kan inderdaad beperkingen met zich meebrengen. Dat is niet meer dan logisch. Natuur is een zachte waarde, die vaak onderaan het afwegingenlijstje bungelt. Ruimte voor stad, recreatie, landbouw, wegenbouw of bedrijventerreinen gaat vaak voor. Het is dus belangrijk om natuur regelmatig expliciet naar voren te schuiven en doelstellingen te formuleren. Maar dat betekent niet dat waar natuur voorrang krijgt, de landbouw ineens het nakijken heeft. Landbouw en natuur zijn niet per definitie elkaars concurrenten, maar hebben een gezamenlijk belang. Weidegrond is een ideale plek voor vogels om te fourageren, en draagt er zo aan bij dat we kunnen genieten van de vele mooie vogels die Nederland overkomen. Natuur naast landbouwgrond draagt bij aan aantrekkelijkheid van het gebied en biedt nieuwe kansen voor verbreding van bedrijven met recreatie, zorgtaken

of boerderijwinkel. Voor het onderhoud van het natuurgebied is de inzet van boeren van groot belang. De kosten zouden enorm zijn als het onderhoud op een andere manier geregeld moest worden. Het is dus niet nodig om te kiezen voor landbouw of voor natuur, het gaat erom dat we kiezen om beide zo goed mogelijk te laten samengaan.

BELEMMERING

Grote belemmering is echter dat boeren in de omgeving van Natura2000-gebieden in onzekerheid verkeren over de toekomst van hun bedrijf. Bestuurders zijn er huiverig voor om duidelijkheid te geven over de mogelijkheden van bedrijven, bang voor beloftes die niet waargemaakt kunnen worden. Dat kan natuurlijk niet. Bestuurders moeten werk maken van ecologische kennisopbouw van hun gebied. Met de ecologische kennis in de hand staan bestuurders en bedrijven sterk in het traject van vergunningverlening.

De beheerplannen spelen hier een belangrijke rol. Die bepalen wat de ruimte is rondom het gebied, en hoe de bestaande bedrijven in dit plaatje passen. Dan is het overigens wel van belang dat al diegenen die met zoveel energie werken aan de totstandkoming van deze beheerplannen zekerheid hebben over de afspraken die ze daarin maken. Omdat we het belang zien van de beheerplannen hebben we keer op keer gevraagd om juridische houdbaarheid van deze plannen, zodat inspanningen niet voor

niets zijn. Na lang aandringen lijkt minister Verburg dit nu op te pakken.

SOORTEN BOEREN

We vinden het ook van belang dat er voor ieder type boer ruimte is. Sommige boeren gaan graag in hetzelfde gebied op een iets andere manier door, andere boeren gaan het liefst door op oude wijze en willen graag groeien in omvang. Beide typen boer moeten we kansen bieden. Dat kan op verschillende manieren. Voor de boer die binnen de nieuwe beperkingen op een andere manier kan boeren, en andere taken op zich neemt moet er ruime financiële compensatie zijn. Zijn aanwezigheid bij dat natuurgebied heeft immers waarde. Voor de 'gewone' boer kan toepassing van nieuwe technieken een oplossing zijn, omdat negatieve effecten van zijn bedrijf voor de natuur vermindert kunnen worden. Wanneer dit geen optie is, en

SAMENVATTING

- Overheidsbeleid kan tegelijk boer-vriendelijk en natuurvriendelijk zijn.
- Verschillende voorbeelden tonen dat aan.
- Dit past ook bij rentmeesterschap.

Ernst Cramer is Tweede Kamerlid voor de ChristenUnie, **Rita Klapwijk** is medewerker van de Tweede Kamerfractie.

Column

Kredietcrisis?

verplaatsing de enige mogelijkheid is, dan moet de overheid dat proactief oppakken met een compensatie die het mogelijk maakt om elders een nieuwe start te maken.

DIERENWELZIJN EN VEEHOUDERS

Ook dierenwelzijn is een onderwerp dat vraagt om een ChristenUnie-insteek. Dierenwelzijn lijkt op het eerste gezicht geen ingewikkeld onderwerp: wanneer het welzijn te verbeteren is, moeten we dat zeker niet laten. Toch is ook op dit onderwerp vaak de scheidslijn tussen links en rechts, tussen boeren of dierenliefhebbers te zien. Een belangrijk argument in deze discussie is de mogelijke verslechtering van de concurrentiepositie van de Nederlandse veehouder door hogere kosten of verplaatsing naar het buitenland, waar de omstandigheden vaak minder goed zijn.

Verbetering van dierenwelzijn brengt inderdaad kosten met zich mee omdat men stallen moet aanpassen. Toch hoeven verbetering van het dierenwelzijn en kansen voor de veehouder niet lijnrecht tegenover elkaar te staan.

BATTERIJHUISVESTING

In ons verkiezingsprogramma spreken we ons uit voor afschaffing van de batterijhuisvesting, inclusief de zogenaamde verrijkte kooi, een wat groter alternatief. Toen er een motie werd ingediend die het verbod op kooihuisvesting uitsprak stemden wij voor. Uit onderzoek bleek echter dat uitvoer van deze motie de nekslag zou zijn voor een belangrijk deel van de sector. Er zouden alleen nog maar scharreleieren worden geproduceerd, en daar bleek nog onvoldoende vraag naar te zijn. De prijzen zouden flink dalen, wat verlies van inkomen betekent voor ondernemers die al scharreleieren produceren, en weinig perspectief voor nieuwe omschakelaars.

Afschaffen van de kooihuisvesting bleek dus eigenlijk niet goed mogelijk. Wij hebben ons hier niet bij neergelegd maar probeerden perspectief voor (gezins)bedrijven te combineren met een verbetering van het dierenwelzijn. Die mogelijkheid bleek er te zijn door aan te sluiten op de minimumnormen voor huisvesting in Duitsland, de belangrijkste afzetmarkt voor Nederlandse eieren. Introductie in Nederland van deze Duitse minimumnormen betekent een behoorlijke verbetering van het dierenwelzijn en tegelijk behoud van afzetmogelijkheden. We hebben

hiermee niet onze idealen voor het welzijn van de kip bereikt, maar met behoud van kansen voor de sector wel een aanzienlijke verbetering van het welzijn gerealiseerd. Op dat moment het best haalbare.

EHS: NATUUR MAG WAT KOSTEN

Lang geleden hebben we in Nederland gekozen voor het inrichten van een Ecologische Hoofdstructuur: een aaneengesloten 'strook' natuur door Nederland. Deze EHS valt voor een belangrijk deel samen met de Natura2000-gebieden. De inrichting van deze EHS loopt achter op schema en daar maken wij ons zorgen over. We blijven pleiten voor realisatie van de EHS, maar dan wel een robuuste EHS waarvoor we bereid zijn te betalen.

Natuur mag in Nederland nooit veel kosten, ook al levert het ons veel op. Genieten van landschap draagt bij aan ons welzijn en een huis in de buurt van mooie natuur is meer waard. Helaas vertaalt dat zich vaak niet in de prijs die de overheid wil betalen voor grond bestemd voor natuur. Een boer die moet wijken voor groen is vaak veel slechter af dan de boer die moet wijken voor stadsuitbreiding, voor rood. Terwijl het wel de wens van de stadse mens is om dichterbij de natuur te leven, te kunnen proeven van dat prachtige agrarische cultuurlandschap, daar te recreëren of weer op krachten te komen. Wat ons betreft kan er daarom niet zoveel verschil zitten tussen grondaankopen voor groen en grondaankopen voor rood. Daar ligt een flinke uitdaging voor de overheid: bereid zijn meer te betalen voor grond die wordt aangekocht voor natuur, en te zoeken naar mogelijkheden om burgers die genieten van het groen in hun omgeving mee te laten betalen aan de aankoop en het onderhoud.

RENTMEESTERSCHAP

Zo blijkt, idealisme en pragmatisme kunnen goed samengaan, juist als je als partij rentmeesterschap hoog in het vaandel hebt. Rentmeesterschap vraagt van ons om recht te doen aan de ondernemer en recht te doen aan natuur en dierenwelzijn. Het één kan niet zonder het ander. Het is daarom onze uitdaging om wegen te zoeken en te bewandelen waarin de belangen van de ondernemer, het dier, ons landschap en de natuur goed tot hun recht komen en we zo kunnen werken aan een duurzame samenleving. ■

DOOR TIM VREUGDENHIL, THEOLOOG EN PREDIKANT VAN STADSHARTKERK AMSTELVEEN

Momenten van crisis heeft de wereldgeschiedenis genoeg gekend. Een crisis heeft nadelen voor velen – daarom wordt ze ook crisis genoemd. Tegelijk stimuleert een crisis het denken en het publieke debat, en dat lijkt me een voordeel. De christelijke kerk heeft haar beste theologische inzichten in crisistijd ontwikkeld. De val van Rome heeft ons de grootse gedachten van Augustinus opgeleverd. Wat Karl Barth heeft betekend voor het nieuwe elan van kerk en theologie is ontstaan tegen de achtergrond van en in confrontatie met twee wereldoorlogen. Sommige 'crisis-watchers' hopen op een Nederland dat sterker uit de kredietcrisis komt. Wat zou dat voor christelijke politiek en theologie kunnen betekenen? Twee voorzetten.

EEN EIGEN LEVEN

Ten eerste kunnen christenen – meer nog dan anderen – vanuit hun bronnen 'de economie' steeds opnieuw ontmythologiseren. Wat Paulus in het Nieuwe Testament schrijft over geld als de wortel van alle kwaad was altijd al relevant, maar krijgt nu nieuwe plausibiliteit – zeker voor wie de moeite neemt om na te gaan wat Paulus verder allemaal schrijft over economische zaken. Waar Athene verbazend godsdienstig was, is het moderne Westen verbazend op geld gesteld. Paulus zou het ongetwijfeld met zijn bekende combinatie van milde ironie en scherpe analyse becommentariëren. Wat is het geld en wat is de economie een eigen leven gaan leiden in onze cultuur! Eerst figuurlijk en daarna ook letterlijk: de reële economie blijkt secundair te zijn ten opzichte van de financiële. Natuurlijk is dat voer voor economen. Maar er zit net zo goed een levensbeschouwelijk aspect aan. De economie is er voor de mens, zou Jezus zeggen – en een Duitse politicus zei dat letterlijk zo in een plenair debat in de Bondsdag. De kredietcrisis is een waarschuwing en een aanmoediging tegelijk: als de mens gaat bestaan voor de economie valt vroeg of laat alles in duigen. Trouwens, het grote reddingsplan van God betrof geen banken maar vooral mensen. Daar begint het.

ECONOMISCH GEK DOEN

Ten tweede zouden christenen – meer nog dan anderen – vanuit hun eigen bronnen inspiratie kunnen opdoen om met de regelmaat van de kalender 'economisch gek te doen', zoals dit in de bijbel onder andere tot uitdrukking komt in de wetgeving rond sabbatsjaar en jubeljaar. Natuurlijk is de Mozaische wetgeving niet één op één toepasbaar in onze werkelijkheid, net zo min als de Bergrede van Jezus. Maar om nu te doen alsof Jezus en Mozes niets met onze realiteit van doen hebben, is weer het andere uiterste. Het komt in een tijd zoals de huidige weer binnen de horizon dat de economie met een daverende knal tot stilstand zou kunnen komen, waarna alles weer helemaal opnieuw zou beginnen. Omdat voor christenen zelfs in dat (zeer ernstige) geval niet de wereld vergaat, brengen zij onder alle omstandigheden – in goede en minder goede tijden - graag een klein schokeffect teweeg: wat is er mis mee om soms (resterende) schulden kwijt te schelden, om de bonus (als die te verdelen valt) eerder aan de laagstbetaalden uit te keren dan aan de top en om de in de christelijke traditie vaak gehanteerde renteloze lening opnieuw in ere te herstellen?

"Velen willen almaar meer bezit, maar de rechtvaardige geeft, hij houdt niets voor zichzelf" (*Spreuken* 21,26). Christenen horen volgens de bijbel niet bij de 'velen'. Zij volgen Jezus, die rechtvaardig was en niets voor zichzelf hield. Waar wachten we eigenlijk nog op?

Nonpublic reasons en de koopzondag

DOOR MARK REIJMAN

André Rouvoet en Herman Philipse discussieerden afgelopen zomer over de vraag welk type argumenten men mag gebruiken in het politieke debat. In dit artikel betwijfel ik het nut van het onderscheid tussen public en nonpublic reasons en laat ik met behulp van de discussie rond koopzondagen zien dat public reasons ook gebruikt kunnen worden in een discussie waarin nonpublic reasons centraal staan.

Minister Rouvoet meende tijdens het debat over embryoselectie dat de ChristenUnie niet zozeer vanwege haar standpunt werd bekritiseerd, als wel vanwege de achterliggende motivatie. Die motivatie was natuurlijk religieus, Rouvoet meent immers dat hij zijn geloof niet op het nachtkastje kan laten liggen als hij naar Den Haag vertrekt.¹ Daarop ontstond een discussie over de vraag welke motivaties geoorloofd zijn in het politieke debat. Hoogleraar en atheïst Herman Philipse meent dat Rouvoet en de ChristenUnie voor een dilemma staan. Zij kunnen hun argumenten in de vorm van public reason gieten, een universele taal welke toegankelijk is voor alle deelnemers aan het debat, of zij kunnen hun "echte" beweegredenen geven, welke religieus van aard zijn en dus voor sommigen "onverstaanbaar" zijn. Philipse meent dat dit dilemma voor de ChristenUnie met betrekking tot embryoselectie onoplosbaar is, maar prefereert public reason niettemin boven "particulier-sectarische morele opvattingen".² Geert Jan Spijker, medewerker van het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, meent daarentegen dat openheid over zinbronnen van belang is in het democratische debat.³

VERHULLEND ARGUMENTEREN

Indien politieke opvattingen direct voortkomen uit geloofsovertuigingen kan men slechts volledig aanspreekbaar zijn op de eerste door ook openheid te geven over de laatste. Openheid van zinbronnen is een oprechte, maar ook kwetsbare opstelling. Men stelt immers zijn meest heilige en dierbare gevoelens bloot aan de rigoureuze kritiek van de publieke opinie. Het gevaar daarbij gekwetst te worden is zeer reëel. Mensen tegen deze beledigingen beschermen is onwenselijk omdat dat het beschermen van religies en ideologieën tegen kritiek impliceert, wat vrij debat, maatschappelijke vooruitgang en verspreiding van kennis belemmert. Vaker nog blijkt bescherming tegen belediging feitelijk onmogelijk. Beledigingen zijn de noodzakelijke prijs die we betalen voor een open en vrije samenleving. Mensen die niet bereid zijn die prijs te betalen, laten zich soms verleiden tot verullend argumenteren. Verullend argumenteren laat zich omschrijven als het gebruiken van meer geaccepteerde argumenten (public reasons), terwijl "(over)duidelijk andersoortige overwegingen doorslaggevend of belangrijker zijn" (nonpublic reasons).⁴

Het doel van public reason is het bereiken van compromissen door middel van het uitwisselen van argumenten. Een compromis heeft meer kans van slagen indien deelnemers inzicht in elkaars werkelijke drijfveren hebben. Verullend argumenteren verbergt juist de werkelijke drijfveren en maakt het bereiken van een compromis dus moeilijker. Public reason eist dat argumenten worden gebruikt die voor iedereen begrijpelijk en acceptabel zijn omdat ze voldoen aan elementaire voorwaarden als logica, consistentie, feitelijkheid, gemeenschappelijke waarden en non-controversialiteit. Maar deze voorwaarden en de angst om beledigd te worden motiveren mensen juist om zich van verullende

argumenten te bedienen. Het bereiken van compromissen wordt moeilijker omdat de daadwerkelijke motivatie buiten beeld blijft. Ik kom daarmee tot de paradoxale conclusie dat de eis van public reason zichzelf in de voet schiet en dat men het doel van public reason beter kan bereiken door tevens nonpublic reasons tot het politieke debat toe te laten.

PUBLIC EN NONPUBLIC REASON

Naast de vraag of men nonpublic reasons zou moeten toelaten tot het politieke debat kan men ook de vraag stellen of het onderscheid überhaupt nut heeft. Nonpublic reasons zijn volgens de liberale filosoof John Rawls particuliere, religieuze, morele en filosofische doctrines die niet door de gehele gemeenschap gedeeld worden. Doch vrijwel elke opvatting is tot een bepaalde doctrine te herleiden waarover de gemeenschap van mening verschilt. Zouden nonpublic reasons de kans krijgen zich te bewijzen in het politieke debat, dan kunnen zij na verloop van tijd public reason worden. De grens tussen public en nonpublic reasons lijkt poreus en ontkent de menselijke feilbaarheid, terwijl een volledig vrij debat de dynamiek ontkend waardoor tot nog toe elk tijdperk haar eigen public en nonpublic reasons heeft gekend. Het onderscheid laat de nonpublic reasons van morgen

tot het debat van vandaag toe, terwijl het de public reasons van morgen verbiedt.

Er kan en er mag geen centrale autoriteit bestaan die voor de samenleving bepaald welke argumenten toelaatbaar zijn omdat dit het vrije debat belemmert en daarmee de vooruitgang. Men zou alle argumenten toe moeten laten tot het debat. Vervolgens kunnen alle deelnemers aan het debat voor zichzelf uitmaken in welke mate een argument hen overtuigt. De ChristenUnie kan dan ook niet klagen als haar religieuze redenen in het publieke debat worden gewogen en te licht worden bevonden door een democratische meerderheid. Net zo min als controversiële argumenten over seksualiteit, etniciteit, cultuur of geslacht moeten worden verbannen, geldt dat ook voor religieuze argumenten. Dat betekent overigens niet dat religieuze opvattingen plotseling salonfähig zijn geworden. Het is een misvatting te denken dat het onderscheid tussen public reasons en nonpublic reasons gelijk te stellen is aan het onderscheid tussen goede en slechte argumenten. Het onderscheid in stand houden of afschaffen maakt een politiek debat dan ook niet per definitie beter. Zoals elk verbod op een overtuiging, elimineert het vermijden van nonpublic reasons niet de opvatting

'BELEDIGINGEN ZIJN DE NOODZAKELIJKE PRIJS DIE WE BETALEN VOOR EEN OPEN EN VRIJE SAMENLEVING. MENSEN DIE NIET BEREID ZIJN DIE PRIJS TE BETALEN, LATEN ZICH SOMS VERLEIDEN TOT VERHULLEND ARGUMENTEREN.'

zelf, maar enkel de zichtbaarheid ervan en constitueert daarmee een schijnoplossing. Nonpublic reasons zullen een effect blijven hebben in het publieke debat door middel van verhullend argumenteren; men zal enkel tussen de regels door moeten lezen, wat de transparantie van het debat niet ten goede komt. Ik kom daarmee tot de conclusie dat een onderscheid tussen public en nonpublic reasons zonder goede redenen of voordelen een beperking op de vrijheid van meningsuiting vormt en het debat vertroebelt.

KOOPZONDAGEN

Ik zal met behulp van de discussie rond koopzondagen proberen bovenstaande conclusie te verduidelijken. SP, SGP en ChristenUnie zijn voorstander van beperking of striktere handhaving van het koopzondagenbeleid met betrekking tot het toeristische regime. De drijfveren van deze partijen verschillen en het getuigt van intellectuele eerlijkheid om dat te erkennen. Dat kan alleen indien men public en nonpublic reasons in het debat toestaat. De ChristenUnie kan weliswaar net als de SP belangen van werknemers en kleine zelfstandigen beschermenswaardig vinden, maar door zich tot deze motivatie te beperken zou zij zich schuldig maken aan "verhullend argumenteren". Er zijn immers (over)duidelijk andersoortige overwegingen die doorslaggevend of belangrijker zijn voor de ChristenUnie, in casu de bescherming van de zondagsrust. Als Rouvoet zegt "wij handhaven slechts, uit een zeer sociaal motief, de winkeltijdenwet die eind jaren negentig door D66 en VVD gemaakt is"⁵ is dat een vorm van verhullend argumenteren omdat hij zijn werkelijke zinbronnen – in tegenstelling tot zijn bijdrage aan het debat over de embryowet in

2001, waarin hij naar Psalm 139 verwijst – probeert te verbergen.

COMPROMISSEN ONTDEKKEN

Het kennen van de werkelijke motivatie geeft de mogelijkheid compromissen te ontdekken. Een compromis waarbij winkels zes dagen per week open zijn, maar eigenaren zelf mogen kiezen welke dag zij gesloten blijven zou tegemoet kunnen komen aan de wensen van de SP en zou de eigenaren tegelijk meer economische vrijheid gunnen. Indien de ChristenUnie in het debat enkel het "sociale motief" had aangevoerd, zou zij zich in allerlei bochten moeten wringen om te beredeneren waarom het voorgestelde compromis niet praktisch uitvoerbaar is of dat het sociale motief enkel recht wordt gedaan bij een collectieve sluitingsdag op zondag. Andere deelnemers aan het debat zouden een dergelijke opstelling als onbegrijpelijk of hypocriet kunnen ervaren. Door te erkennen dat men primair de zondagsrust wil beschermen weten de deelnemers aan het politieke debat in elk geval welke compromissen (on)mogelijk zijn. Het gevolg is in casu wel dat een debat met de SP meer onderhandelingsruimte biedt dan een debat met de ChristenUnie, omdat de drijfveren van de laatste een specifiekere eis stellen.

HISTORISCH GEGROEID

Men kan stellen dat het verbod de winkels op zondag te openen historisch gegroeid is omdat de Nederlandse geschiedenis een zeer grote christelijke meerderheid kende. Deze feitelijke situatie zegt echter niets over de (on)wenselijkheid van het verbod, maar verklaart slechts hoe de status quo historisch is ontstaan. Tegelijk is het twijfelachtig of christenen ditzelfde argument zullen steunen op het moment dat een toekomstige islamitische meerderheid de vrijdagsrust zou willen invoeren. Dit hypothetische voorbeeld suggereert dat elke godsdienst recht heeft op dezelfde vrijheid van godsdienst en dat het aantal gelovigen niet relevant is. Dit gelijkheidsbeginsel impliceert dat ofwel elke godsdienst het recht zou moeten hebben om een rustdag aan de samenleving op te leggen, ofwel geen enkele godsdienst.

ZONDAGSRUST AFDWINGEN?

De eerste optie zou betekenen dat moslims de

vrijdagsrust, joden de zaterdagsrust en christenen de zondagsrust mogen afdwingen. Een dergelijke situatie is onrealistisch en dus concluderen we dat geen enkele godsdienst het recht heeft om haar rustdag aan de rest van de samenleving op te leggen. Immers, een uitzonderingspositie voor christenen is zoals hierboven uitgelegd oneerlijk vanuit het gelijkheidsbeginsel en weinig christenen zouden eenzelfde uitzonderingspositie aan een hypothetische islamitische meerderheid gunnen. Tegelijk worden andere gelovigen zoals joden met een christelijke uitzonderingspositie dubbel gestraft: op zaterdag mogen zij niet werken van hun geloof en op zondag niet van hun overheid: dat noem ik concurrentievervalsing.

DE LIBERALE OPTIE

De tweede optie is de liberale optie, namelijk dat geen enkele religie het recht heeft om haar rustdag aan de gehele samenleving op te leggen omdat zij daarmee de grenzen van haar vrijheid overtreed. Wat men doet en laat op de vrijdag, zaterdag of zondag is een beslissing van het individu en niet van de overheid. De vrijheid van godsdienst betekent in concreto dat het individu voor zichzelf mag bepalen hoe hij zijn godsdienst beleeft, maar niet voor de samenleving als geheel. Een democratische meerderheid die in het verleden tot de zondagsrust heeft besloten doet hier niets aan af, omdat het een onderwerp betreft waar de overheid zich buiten dient te houden. In tegenstelling tot wat Rouvoet meent betreft de "seculiere intolerantie" niet zozeer de geloofsopvattingen waarmee verboden worden gemotiveerd, als wel de onderwerpen waar gelovigen door middel van overheidsmacht de samenleving geen (keuze)vrijheid willen gunnen. De religieuze motivatie is niet zozeer het probleem, als wel het feit dat de overheid überhaupt meent individuen te mogen verbieden hun eigen keuzes (bijvoorbeeld met betrekking tot embryoselectie) te maken. De liberale oplossing is natuurlijk niet de meest optimale uitkomst voor christenen, maar wel de meest optimale uitkomst voor de samenleving als geheel omdat het elk individu zoveel mogelijk vrijheid probeert te geven betreffende het inrichten van het eigen leven, waarbij zoveel mogelijk rekening wordt gehouden met de vrijheid van anderen. In een vrije, open, multiculturele en multireligieuze samenleving betekent dat, dat we allemaal een beetje moeten inschikken en enige tolerantie moe-

ten tonen. Zoals Rouvoet zelf zegt: "tolerantie doet pijn. [...] Tolerantie betekent dat je aanvaardt dat er mensen zijn die anders denken en zich anders gedragen dan jij."⁶ De overheid dient zoveel mogelijk vrijheid te scheppen om al die mensen die anders denken en zich anders gedragen óók naar hun zin te maken. De ChristenUnie zal moeten erkennen dat ik graag op zondag boodschappen doe en de Albert Heijn zal moeten erkennen dat sommige van haar medewerkers zullen weigeren te werken op zondag.

CONCLUSIES

Het doel van public reason is het bereiken van compromissen, maar door het uitsluiten van argumenten die tot de nonpublic reason behoren worden deelnemers aan het publieke debat gemoedeloos hun drijfveren te verhullen. Dit maakt een compromis juist moeilijker. Het onderscheid tussen public en nonpublic reasons is problematisch en veronderstelt een onfeilbare autoriteit. Alle overtuigingen dienen daarom tot het publieke debat te worden toegelaten. Dit kan moeilijk zijn omdat het openbaren van zinbronnen een persoon kwetsbaar maakt en verhullend argumenteren een aantrekkelijke optie lijkt. Net zo belangrijk als het toestaan van motivaties is de vraag of de overheid überhaupt wel gerechtvaardigd is een bepaald onderwerp te reguleren of dat het beter is in deze diverse samenleving elk individu de vrijheid te gunnen zijn eigen keuzes te maken. En passant is aangetoond dat met behulp van public reasons als het gelijkheidsbeginsel en tolerantie wel degelijk "particulier-sectarische morele opvattingen" kunnen worden bestreden zonder direct een debat te moeten voeren over de grondslagen van een particuliere godsdienst of politieke partij. ■

Een reactie op dit artikel vindt u op de volgende pagina's.

EINDNOTEN

¹ NRC Handelsblad, 25-07-2008.

² NRC Handelsblad/Opinie, 29-07-2008.

³ NRC Handelsblad/Opinie, 8-08-2008.

⁴ Vranken, J.B.M. 2005. *Mr. C. Asser's handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht: Algemeen Deel*. Kluwer: Deventer. Bladzijde 28-43.

⁵ NRC Handelsblad, 25-07-2008.

⁶ NRC Handelsblad, 25-07-2008.

SAMENVATTING

- Het is het beste om alle argumenten toe te laten tot het debat, ook nonpublic reasons.
- Het voorbeeld van de koopzondagen toont dat aan.
- Het kennen van iemands werkelijke motivatie geeft de mogelijkheid compromissen te ontdekken.

Mr.dr.s. Mark Reijman BA publiceert als freelancer over politiek, recht, economie, filosofie en liberalisme.

Waak voor nonpublic redeneren in winkeltijdendebat

DOOR GUIDO TERPSTRA

Op initiatief van de ChristenUnie willen Regering en Staten-Generaal de Winkeltijdenwet aanpassen. Insteek van de discussie is het tegengaan van misbruik van het “toeristisch regime.” De fundamentele discussie luidt: heeft Nederland (nog) behoefte aan de hoofdregel van de Winkeltijdenwet, die stelt dat winkels op zondag gesloten dienen te zijn?

In zijn artikel ‘Nonpublic reasons en de koopzondag’¹ verwoordt Mark Reijman twee fundamentele verwijten: de ChristenUnie zou (a) haar *godsdiens* aan anderen wil opdringen, en (b) haar ware motieven verbergen door *verhullend te argumenteren*. Dit laatste zou gebeuren door algemeen geaccepteerde argumenten zoals werknemersbelangen en winkeldiversiteit te gebruiken, terwijl ze ‘doorslaggevende’ of ‘eigenlijke’ beweegredenen verzwijgt; dit leidt tot het verwijt van slinksheid en onoprechtheid. Ik betoog in dit artikel tegen de achtergrond van het winkeltijdendebat dat achter beide verwijten een misvatting aangaande de aard van een christelijke ethiek schuilgaat. Dat vaststellende zal ik ook nagaan in hoeverre de ChristenUnie mogelijk zelf bijdraagt aan deze verkeerde perceptie door de buitenwacht, en waarom we dit moeten voorkomen.

PUBLIC OF NONPUBLIC ARGUMENTEREN?

Mark Reijman gaat in zijn artikel in op een discussie afgelopen zomer naar aanleiding van het gebruik van *public* dan wel *non-public* argumentatie door de ChristenUnie in het embryodebat. Anders dan Herman Philipse² vindt liberaal Reijman dat ook religieus gefundeerde argumentatie in het publieke debat toegelaten moet worden. Voor alles dient de ChristenUnie verhullend argumenteren te voorkomen, want dit wekt wantrouwen en dat frustrert het doel van *public reason*: het bereiken van compromissen tussen partijen met verschillende refe-

rentiekaders.³ Reijmans positie lijkt aantrekkelijk en komt zelfs tegemoet aan het pleidooi van Geert Jan Spijker.⁴ Veel ChristenUnie-politici zullen wellicht uit de praktijk ook het getoonde ‘respect’ voor ‘onze zinbronnen’ herkennen. De ChristenUnie moet zich echter goed afvragen waarvoor haar debatpartners dan precies respect tonen. Wie goed leest, ziet dat Reijman de ‘zinbronnen van de ChristenUnie’ toestaat, maar ze niettemin onzinnige argumenten vindt. Het ‘respect’ komt me dan voor als dank voor de bevestiging dat onze argumentatie alleen voor onszelf relevant is.

WINKELTIJDENWET EN ‘THE PUBLIC GOOD’

Reijman gaat er vanuit dat het ‘gebod tot zondagsrust’ het eigenlijke motief van de ChristenUnie is; overige argumentatie, zoals het belang van werknemers en ‘kleine’ zelfstandige winkeliers zou verhullend en onoprecht zijn. Ik herken deze taxatie uit de debatten die ik als raadslid in Leiden over de zondagsopenstelling heb gevoerd. Ik vind echter dat de ChristenUnie van deze beeldvorming krachtig afstand moet nemen. We moeten af van iedere suggestie dat sluiting van winkels één dag in de week een vorm van eigenbelang van christenen is, omdat zij deze dag zo ongestoord mogelijk willen doorbrengen. Als dit het belangrijkste of eigenlijke motief zou zijn, is het verwijt van ‘onze normen opleggen’ terecht.⁵

Ik baseer winkelsluiting op zondag echter op het algemeen belang, *the public good*.⁶ En niet strategisch, maar principieel. De (christelijke) wil opleggen aan anderen is geen doel van christelijke politiek. God wil het hart van mensen, maar harten van mensen zijn nooit via dwang te verkrijgen. Pogingen daartoe werken zelfs averechts. Als christen wil ik meebouwen aan een koninkrijk dat niet van deze aarde is. Dit kan door op aarde het beste voor de schepping en medemens te zoeken. Dáárin ligt de legitimatie van het gebruik van politiek door christenen.⁷

Reijman en Philipse taxeren de veronderstelde beweegredenen van de ChristenUnie per definitie als *nonpublic*, want *christelijk*. De misvatting hierachter is mijns inziens dat zij christelijke ethiek als een *divine commandment theory* zien⁸: een ethiek waarin goed en kwaad ten diepste afhangen van wat door goddelijke openbaring als zodanig (in de bijbel of

wellicht via een directe openbaring) is verklaard. Maar als het goede in essentie goed is omdat God het zegt, lijkt de logische gevolgtrekking dat een bepaalde daad dat op zichzelf genomen niet is.⁹ Christelijke ethiek overbrugt deze tegenstelling echter door God als schepper en oorsprong van deze wereld te zien. Gods bedoeling is ook uit ‘de natuur’ kenbaar. Wat ethisch ‘juist’ is, is dat ook zonder dat God het zegt.

Als men de indruk heeft dat onze politiek op een non-publieke *divine commandment* theorie gestoeld is, dan doen we zelf iets fout. We behalen in het debat geen resultaat omdat onze debatpartners onze bron niet erkennen. We laten niet zien dat het ons om het welzijn van de naaste gaat. En we dragen hiermee bij aan een scheef en onvolmaakt beeld van het Evangelie.

INEFFICIËNTIE EN INDIVIDUALISATIE

Mijn diepste en eigenlijke motief in het winkeltijdendebat is het inzicht dat de natuur van mens en samenleving uitwijzen dat 1 dag per week gezamenlijk rusten heilzaam is. De consument is qua gemak bij zondagsopenstelling gebaat. Maar hier staat veel tegenover. Tijd voor vrienden en familie is voor christenen, socialisten en liberalen schaars. Economisch gezien is een zesdaagse economie minimaal gelijkwaardig aan een zevendaagse economie: geen enkel onderzoek wijst uit consument in 6 dagen minder zou besteden dan in 7, dit is ook niet aannemelijk. Ik noem een 24-uurseconomie daarom inefficiënt ten opzichte van de 6-daagse economie. De suggestie dat dichtblijven een optie is miskent het principe van mededinging en concurrentie. Mogen is hier moeten.

Een zevendaagse economie tast de sociale structuur van de samenleving aan. Kerkgang, maar ook belangrijke sociale activiteiten als familiebezoek, sportbeoefening, evenementen en de betekenis van zaterdagavond als gezamenlijke vrije avond zullen teruglopen bij professionele verplichtingen op zondag. Pleiten voor een 24-uurseconomie en tegelijkertijd mopperen op ouders die het elftal van hun kind nooit naar een uitwedstrijd rijden is inconsequent. Een 7-daagse economie is een impuls voor individualisering en verkillig. Ik zeg daar zelf bij: dat is niet hoe God de het bedoeld heeft. Maar je hoeft God niet te (er)kennen om dit in te zien. Net zoals ik

samen met een atheïst de natuur kan bewonderen zonder dat we het eens zijn over het bestaan van een schepper.

CONCLUSIE

Christen-zijn is een relatie aangaan met de Schepper: dit is in beginsel nonpublic. Maar hier hoort bij de naaste van dienst te zijn, ook via de publieke zaak. Maar niet iedere bijbelse norm is hierbij vanzelfsprekend publiek relevant; zij kunnen ook slechts zinvol en heilzaam zijn voor hen die de norm kunnen plaatsen in hun relatie met de Schepper. Bijbelse waarden echter hebben naar hun aard betrekking op de natuur waarvan ook niet-christenen deel uitmaken. Ze zijn in zoverre dus ook publiekelijk relevant en inzichtelijk. Het winkeltijdendebat is hierbij een uitstekend voorbeeld. De ChristenUnie moet zich niet in ruil voor respect aan laten praten dat haar uitgangspunten in essentie nonpublic en irrelevant zijn. ■

EINDNOTEN

- ¹ Zie p.22-25 van dit nummer.
- ² *NRC Handelsblad/Opinie*, 29 juli 2008.
- ³ Reijman stelt mijns inziens bovendien terecht dat een scheiding tussen public en nonpublic reason per definitie poreus is, terwijl ook de autoriteit die argumenten keurt op hun publieke gehalte ontbreekt c.q. onwenselijk is.
- ⁴ Spijker, G.J. : “Geef bron prijs, ook als het Psalm 139 is”, *NRC Handelsblad/Opinie* 8-8-2008.
- ⁵ Reijmans aanname dat de huidige Winkeltijdenwet het gelijkheidsbeginsel schendt, is overigens niet juist: met een beroep op religie kan men onder art. 6 lid 1 Winkeltijdenwet een andere rustdag claimen.
- ⁶ Ontleend aan Stefan Paas, die stelt dat politiek per definitie een overleg is over gemeenschappelijk verlangens. Zie Paas, Stefan, *Vrede Stichten*, Zoetermeer: Boekencentrum 2007, p. 23 e.v..
- ⁷ Ik herken me hierbij sterk in het pleidooi van Ad de Bruijne in de vorige editie van dit tijdschrift: ‘De spanning er weer inbrengen’, *Denkwijzer* december 2008, p. 15 e.v., die waarschuwt voor verzakelijking (lees: pragmatisering) van de christelijke politiek zonder theologische inbedding.
- ⁸ Zie voor deze typering van de christelijke ethiek: Rachels, James (1941-2003) *The Elements of Moral Philosophy*, New York: McGraw Hill 200, p. 54 e.v..
- ⁹ In de optiek van Rachels sluit het een het ander uit, a.w. p. 56. Maar voor Rachels staat dan ook vast dat God (zo hij bestaat) niet samenvalt met de Schepper: p. 61 e.v..

Mr. Guido Terpstra is fractievoorzitter ChristenUnie Leiden en juridisch onderzoeker aan de Universiteit Leiden.

Geloven in veiligheid

DOOR MICHEL GRAUSS

Het handhaven van veiligheid is een van de kerntaken van de overheid. Juist daarin lijkt de overheid echter tekort te schieten. In het boek 'Geloven in veiligheid' betogen Hans Moors en Ben Rovers aan de hand van veel actuele voorbeelden dat het veiligheidsbeleid ernstig tekortschiet. Ze bieden alternatieve perspectieven op drie grote veiligheidsthema's: moslimradicalisme, achterstandswijken en de werking van justitiële jeugdinterventies, met het doel duidelijk te maken hoe praktijkrelevant onderzoek vorm kan krijgen.

Moors en Rovers zijn benoemd als lector aan Avans Hogeschool. Hun bijgewerkte inaugurale redes zijn in dit boekje samengebracht met een proloog van de bekende criminoloog Cyrille Fijnaut. En daarmee hebben we gelijk het meest leesbare deel gehad. De proloog zal voor de meeste lezers voldoende zijn. Fijnaut vat kort de betogen samen en stopt zijn eigen, stevigere mening daarbij.

De auteurs willen de gangbare opvattingen over veiligheid problematiseren. Moors vindt dat de

historische blik ontbreekt in het wetenschappelijke en bestuurlijke denken over veiligheid. Hij pleit voor het bestuderen van veiligheidsvraagstukken "vanuit een cultuurhistorische habitus met een breed en divers palet van informatiebronnen."

De kern van zijn betoog is de constatering dat het huidige sociaal-wetenschappelijke onderzoek naar en de beleidsvorming met betrekking tot locale (on)veiligheid, zowel theoretisch als empirisch te weinig diepgang en samenhang heeft. In zijn betoog toont hij dit aan met veel verwijzingen naar relevante onderzoeken. Het verhaal begint mijns inziens pas echt te leven met de voorbeelden van moslimradicalisme en de "prachtwijken".

MOSLIMRADICALISME

Interessant is zijn analyse dat de aanpak van moslimradicalisering belast lijkt met de invloed van het denken uit de koloniale relatie die Nederland destijds met Nederlands-Indië onderhield. Moors maakt aannemelijk dat het wantrouwen jegens moslims nog steeds in ons collectieve geheugen zit en van invloed is op het huidige integratiedebat. Een ander sterk voorbeeld pakken ze op met de term "invention of tradition". Onder dit begrip verstaan de schrijvers: "oeroud geachte tradities zijn vaak (relatief recente) cultuurproducten, uitgevonden om nieuwe waarden te legitimeren". Sommige zaken worden dus gerekend tot de traditie, terwijl na onderzoek blijkt dat dit niet zo is. De hoofddoek als "uiting van de islam" bijvoorbeeld is geen islamitische 'uitvinding'. Het was een gebruikelijke dracht in de oudheid en er zijn afbeeldingen van bekend uit de eerste eeuw, ruim vijf eeuwen voor de start van de Islam.

BARBECUESUBSIDIES ZONDER EFFECT

Voor ChristenUnie-leden en bestuurders is Moors commentaar op de prachtwijken interessant. Wat valt er te zeggen over dit speerpunt van ons kabinet? Moors laat van de aanpak van de prachtwijken weinig heel. Leren we wel van het verleden en eerdere onderzoeken? Zijn veel van de wijken niet al heel lang een probleem? Zijn er niet al miljoenen in deze wijken gestopt de afgelopen

decennia? U zult begrijpen dat het antwoord niet positief is. De insteek van de prachtwijken lijkt meer een goede intentie uit te spreken dan een doordacht programma. Moors: "Nog nooit is zoveel barbecuesubsidie verleend aan welwillende buurtcomités als de afgelopen paar jaar. Het effect ervan is nihil gebleken."

JEUGDZONDE

Ben Rovers begint met het bekennen van een jeugdzonde: ruim 25 jaar geleden stal hij uit een niet nader te noemen filiaal van Xenos een theezeefje. Op de theezeef is wel een carrière in de criminaliteit gevolgd, maar gelukkig geen criminele carrière. Wat maakt dat het bij de één goed komt en bij de ander niet? Welke interventies bij jeugddelinquenten zijn effectief en welke niet? Een relevante onderzoeksvraag, lijkt mij. Rovers brengt daarbij het "belief-effect" in. Het beschrijft het fenomeen dat mensen die een bepaalde situatie als reëel definiëren, deze situatie vervolgens als realiteit naar zich toehalen. Dit lijkt op het Pygmalion-effect uit de onderwijskunde: een leerling gaat beter presteren wanneer een docent in hem gelooft. En ook op het placebo-effect.

PLACEBO-EFFECTEN

Rovers zoekt een nieuw perspectief voor de effectiviteitsbeoordeling, want in veruit het meeste onderzoek is de interventie zelf niet meer dan een black box. Versimpeld voorgesteld: er komen aan de voorkant jongeren in en die gaan er aan de achterkant weer uit. Wat er tussendoor gebeurt, is onbekend en niet onderzocht. Onbekend is waarom de interventie juist bij die personen of onder die omstandigheden heeft gewerkt. Via een uitstapje in de medische wereld geeft Rovers aan wat hij bedoelt. Van belang is het geloof dat de arts heeft in een behandeling, maar ook zaken als de relatie tussen de arts en patiënt, de vorm waarin een behandeling wordt aangeboden en de behandelsetting: die genereren placebo-effecten. En die effecten zijn het grootst bij interventies die vatbaar zijn voor psychologische beïnvloeding. Omdat interventies

bij jeugddelinquenten vooral te maken met psychologische aspecten, zal het placebo-effect hier dus groot zijn. Maar in tegenstelling tot de medische hoek is hier geen sprake van positieve "belief" effecten maar juist van negatieve. Immers: in de medische hoek betreft het samenwerking tussen arts en patiënt, terwijl jeugddelinquenten verzet plegen of de tijd uitzitten.

BOKSSCHOOL VAN OME JAN

De professional is in de benadering van Rovers cruciaal. Zoals de handelwijze van de arts het placebo-effect kan versterken, zo is de professional bewust of onbewust overdrager van een "nieuwe realiteit". De ervaring leert dat bij hulpverleners veel scepsis en cynisme aanwezig is en ook dat geven ze bewust of onbewust door. De professional maakt daarmee al veel onmogelijk. De bepalende factor in een nieuw en veelbelovend preventieproject zou wel eens niet kunnen zitten in wat er gebeurt, maar in het enthousiasme en vertrouwen waarmee het project is omgeven. Hierbij geeft Rovers het voorbeeld van Ome Jan Schildkamp, die in Hoogvliet een succesvolle boksschool heeft waar hij randgroepjongeren opvangt en leert boksen. De oplossing is niet overal boksscholen openen, maar zorgen dat er meer Ome Jan's zijn die de jongeren bereiken. De cruciale rol voor de professional staat in schril contrast met de tegenwoordige ontwikkeling van taylorisme en fordisme in de hulpverlening. Het werk wordt in stukjes gehakt en er ontstaan overal regels, protocollen, standaardprocedures en verantwoordingsmechanismen. Ome Jan zou daarin niet overleven en dat zou erg jammer zijn, want hij is wel effectief! De kern is dat de professionals waarschijnlijk de belangrijkste bron zijn voor het succes.

TOT SLOT

Met de lectorale redes van Moors en Rovers geeft de Avans Hogeschool haar visitekaartje af. Het wetenschappelijk gehalte is stevig en het is zware kost om te lezen. Ik ben werkzaam op het veiligheidsterrein en ook raadslid met veiligheid in portefeuille. Toch was het mij wat te academisch. Voor de bestuurders en ambtenaren met de poten in modder is het de vraag wat wel werkt. Helaas geven beide lectoren daar weinig van bloot, maar het was dan ook hun inaugurale rede. ■

Michiel Grauss is fractievoorzitter in Capelle aan den IJssel en werkzaam bij de Directie Veiligheid gemeente Rotterdam.

Christenunie aan het roer

DOOR MEINDERT LEERLING

Twee jaar zit de ChristenUnie op het pluche. Wie had dat ooit voor mogelijk gehouden? Zo'n positie schept kansen, maar is ook niet zonder risico's. Was men voldoende voorbereid op enerzijds de mogelijkheden, maar anderzijds de gevaren om op het regeeringsniveau politiek naar Bijbelse normen te willen voeren?

Zelf heb ik de situatie eens omschreven als enerzijds roeping, maar anderzijds een waagstuk met risico's. Niet alleen vanwege de radicaal andere uitgangspunten die de ChristenUnie heeft in

vergelijking met de coalitie-partners. Zwaarwegend is ook het feit, dat de ChristenUnie in de coalitie als dreumes met zes zetels in het parlement ingeklemd zit tussen twee politieke grootmachten. In dit artikel schets ik enkele dilemma's van regeren en onderzoek ik hoe we hiermee om kunnen gaan.

DILEMMA'S

Wat kunnen we als christenen wel en wat kunnen we niet voor onze verantwoording nemen? Eén van de dilemma's waarvoor we worden geplaatst is het aanvaarden (overnemen) van bestaande wetten en regelingen, die strijdig zijn met wat de Bijbel ons leert of op andere manier veraf staan van wat de ChristenUnie voor ogen heeft. Een ander dilemma is de vraag wat we moeten doen met beleid dat de andere coalitiegenoten willen voeren dat niet

spoort of zelfs haaks staat op wat de ChristenUnie aan de kiezer heeft voorgehouden. Het gaat dan heel concreet over de grenzen van het compromis. Daarbij is een van de grote dilemma's: hoe blijf ik mij profileren ten opzichte van het CDA dat door zowel GPV als RPF in het verleden als nu de ChristenUnie vaak – en volkomen terecht – is gekapitteld vanwege de slappe principiële knieën. Tonen onze bewindslieden en onze vertegenwoordigers in het parlement duidelijk aan dat je ook als coalitiepartij met regeringsverantwoordelijkheid ten principale anders handelt en beslist dan een algemene volkspartij?

HEILZAAM EN HELEND

Is er ruimte voor de ChristenUnie in het kabinet om het regeeringsbeleid veranderingen ten goede te bewerkstelligen? Dat wil zeggen, dat ook in het beleid van het kabinet meer inhoud wordt gegeven aan politiek naar Bijbelse normen. Zijn die verwachtingen terecht of te hoog gestemd? Daarbij dient zich ook de vraag aan hoe in een postchristelijk tijdperk en in de samenleving als geheel toch nog aanknopingspunten zijn om Bijbels genormeerd beleid tot stand te brengen. Heilzaam en helend. Er zijn immers geen betere normen dan de Bijbelse normen (lees *Romeinen 1*)! Tegelijkertijd dient men zich te realiseren, dat toetreden tot het kabinet ook een handenbinder is. Niet alleen voor hen die geroepen zijn deel uit te maken van het kabinet, maar niet minder voor de eigen fractie in de Tweede Kamer. Je hebt je via een regeerakkoord ergens aan gebonden. Daar staat tegenover, dat je als coalitiepartner veel meer zaken geregeld kan krijgen, dan wanneer je vanuit de oppositie moet opereren. En er is duidelijk een spin off effect, doordat de ChristenUnie met regeeringsdeelname niet alleen op landelijk niveau voor 'vol' wordt aangezien, maar nu ook veel meer dan ooit op het terrein van de Provinciale Staten en de Gemeentebesturen. Kortom, tegenover de nederlagen staan zeker winstpunten. Dat alles moet aan het eind van de kabinetsperiode worden meegenomen en meegewogen bij het opmaken van een eindbalans. Zeg maar de winst- en verliesrekening.

REGEERAKKOORD

Zonder twijfel - vriend en vijand waren het daarover eens - heeft de ChristenUnie een heel duidelijk

stempel gezet op het regeerakkoord tussen CDA, PvdA en ChristenUnie. Dat is meer dan een compliment waard in de richting van onze onderhandelaars André Rouvoet en Arie Slob met achter hen hun diverse secondanten. Dat regeerakkoord gaf een basis om met een goed gevoel en vertrouwen in de coalitieboot te stappen. Maar iedereen weet, dat papier geduldig is. Nu de uitwerking.

Zien we na twee jaar bijstellingen van het beleid die duidelijk zijn toe te schrijven aan de ChristenUnie? En dan gaat het van zelfsprekend voor alles om zaken die rechtstreeks te maken hebben met wat wij noemen Bijbelgetrouwe politiek. Te denken valt aan het aanscherpen van regels inzake abortus-provocus (bedenktijd en aanbieden van alternatieven), over huwelijk en gezin (de Scheppingsorde als toetssteen), over de zondagsrust (minder koopzondagen), over de onderscheiden verantwoordelijkheden van man en vrouw (afremmen en zo mogelijk terugdringen van de individualisering), de aandacht voor de naaste dichtbij en veraf (permanente zorg voor de zwakken, de gehandicapten, de armen, de vervolgdgen), de zorg voor een beter milieu (maatregelen die energieverbruik verminderen).

BEOORDELING

Om iets te beoordelen, heb je een maat nodig. Wat is het toetsingscriterium als we nu en aan het eind van de kabinetsperiode een oordeel moeten vellen over de regeeringsdeelname van de ChristenUnie? Naar mijn wijze van zien zijn drie uitgangspunten van belang:

- een christen is vreemdeling en bijwoner hier op aarde. Hij bouwt hier geen blijvende stad
- ook als vreemdeling en bijwoner sluit een christen zich niet af van de wereld, waarin hij diverse roeping heeft of kan vervullen. Hij voert daarom politiek naar Bijbelse normen.
- een christen dient op alle terreinen een getuige van Christus te zijn, de Koning der koningen. Abraham Kuyper zei het ooit heel treffend: geen duimbreed is er op heel het erf van ons menselijk leven, waarvan de Christus die aller Souverein is, niet roept: Mijn!

Deze drie uitgangspunten dienen naar mijn vaste overtuiging het doen en laten, het optreden en het spreken van de christen in de politiek te markeren.

Column

In groene banen

Niet alleen op regeringsniveau of in het parlement, maar ook in de Staten en in de Raden. Van een christen in de politiek mag worden verwacht dat hij of zij plichtgetrouw is, goed werk levert en zich dienstbaar opstelt richting de samenleving. Dan kunnen ook prachtige resultaten bereikt worden, zoals de grote waardering voor GPV-er Schutte, het voorzitterschap van een prestigieuze commissie voor Van Middelkoop, een door de RPF-fractie destijds gewonnen pleit voor het werken met behoud van uitkering door mentaal gehandicapten, het succesvolle initiatiefwetsvoorstel van Leen van Dijke en Jet Bussemaker inzake het recht werk op zondag te weigeren, de vele aangenomen amendementen en moties van de ChristenUnie, zowel tegenwoordig als regeringspartij als ook voorheen in de oppositie.

GETUIGENDE POLITIEK

Dit zijn natuurlijk prachtige resultaten en die kunnen op zich al een getuigenis zijn. Maar daar mag het niet bij blijven. Het direct getuigende element en het profetisch spreken moeten daar op gepaste tijd en bij de geschikte gelegenheid nadrukkelijk bijkomen. Soms hartstochtelijk en appellerend. Tijdens de behandeling van een initiatiefwet om abortus-provocatus te legaliseren zei ds. Abma op 14 september 1976 in de Tweede Kamer: "De Bijbel leert, dat wij goddeloosheid niet mogen rechtvaardigen of wettigen. Het is een legalisering van wat in feite wetteloosheid is." Tijdens het debat over de regeringsverklaring van het kabinet-Van Agt II wees ik de bewindslieden namens de fractie van de RPF op de Bijbelse waarschuwing uit *Mattheus 24:12*: "En omdat de wetsverachting toeneemt, zal de liefde van de meesten verkillen." Met andere woorden: pak die wetsverachting aan! Een gewaarschuwd mens telt

SAMENVATTING

- Regeren brengt kansen en risico's met zich mee.
- Drie uitgangspunten zijn van belang bij het beoordelen.
- Naast het handwerk moet een politicus ook getuigen.

Meindert Leerling is oud-voorzitter van de RPF-fractie in de Tweede Kamer.

voor twee. In een debat over euthanasie hield ik CDA-er Borgman eens voor dat de Bijbel de mens geen ruimte biedt om een medemens - onder welke omstandigheden dan ook - te doden. Voorts heb ik bewindslieden menigmaal er aan herinnerd, dat de overheid dienaar van God is en geroepen is te regeren naar Bijbelse norm. Dat ze in deze ook eens verantwoording zal moeten afleggen. Die laatste opmerking tot verontwaardiging van D66-er Van Mierlo.

BOODSCHAP VOOR DE WERELD

Heeft het zin zulke opmerkingen te maken? Daarop kun je moeilijk een antwoord geven. Net zo min als je kunt zeggen wanneer je het brood zult vinden dat je volgens recept van Prediker op het water moet werpen. Het gaat om onze roeping. De profeet Ezechiël werd opgedragen zijn volk te waarschuwen. Of ze luisterden of niet. Ezechiël moest het doen en als hij het zou nalaten, zou hij daarvoor boeten. Zo zie ik ook de roeping van een christen in de politiek. Naast het dagelijkse handwerk en het getrouw verrichten van het werk ook profetisch preken en appelleren, zodat zij die land en volk regeren later nooit kunnen zeggen: we hebben het niet geweten! Zo'n getuigend optreden is niet altijd gemakkelijk, maar beseffen we nog wel goed, dat we als volgers van Christus - de Koning der koningen dus - in de overwinning staan? Dat heeft niets te maken met de getalsverhoudingen in het parlement of in het kabinet of in de Raad. We mogen op grond van Hem met gezag spreken. Hij is Koning en wij mogen door genade zijn dienaren zijn.

Vanuit die wetenschap mogen en moeten we ook overheden oproepen om te beseffen aan wie zij hun gezag te danken hebben en aan wie zij verantwoording schuldig zijn. We hebben als christenen in de politiek en in de gehele samenleving een unieke boodschap. Een boodschap die niet een van de vele is, die links en recht worden rondgebazuind, maar die alles bepalend is. Bijbelgetrouwe christenen hebben ook in de politiek een woord, een boodschap voor de wereld. Of om het met politiek leider André Rouvoet te zeggen toen hij tijdens het Uniecongres van november 2007 de slogan uit de RPF-tijd aanhaalde: een helder getuigenis en een goed program! ■

DOOR CYNTHIA ORTEGA, TWEDE KAMERLID VOOR DE CHRISTENUNIE

De afgelopen tijd ben ik vaak bepaald bij de betrekkelijkheid van dingen. Een zekerheid blijkt in één moment weggevaagd te kunnen worden. Vorig jaar bijvoorbeeld vroegen sociale partners en politici zich af op welke manier de krapte op de arbeidsmarkt opgelost kan worden. Een half jaar later horen wij van faillissementen, ontslagen en van bedrijven die een beroep doen op de regeling werktijdverkorting. De kredietcrisis en de economische neergang beginnen hun tol te eisen. Gelukkig is dat niet in alle sectoren het geval. Agrarische sectoren hebben minder te maken met omzetsdaling, maar alertheid is geboden. Duurzame oplossingen zijn nodig om de werkloosheid te bestrijden.

MESTVERGISTING EN STADSVERWARMING

In het debat over energiebesparing in de gebouwde omgeving heb ik aandacht gevraagd voor de kansen voor onze duurzaamheidsambities. Investeren in duurzaamheid met als gevolg verduurzaming van onze economie zal groene banen voortbrengen. Het is nu de tijd om voortvarend met zon- en windenergie, maar ook met biogasinstallaties voor duurzame-energie-opwekking aan de slag te gaan. Ondernemers in de agrarische sector moeten de mogelijkheid krijgen om mestvergistings in combinatie met stadsverwarming toe te passen. Dit keert het mestprobleem ten goede. Natuurlijk is het niet reëel om te stellen dat wij hiermee de recessie het hoofd kunnen bieden, maar het is wel een kans die we moeten benutten.

VAN METAALBEWERKER TOT BOER

Ofschoon het aantal werklozen met de dag groeit, is er nog steeds sprake van een mismatch tussen vraag en aanbod. De agrarische sector bijvoorbeeld kampt met tekorten aan arbeiders. Mobiliteitscentra moeten zo snel mogelijk zicht krijgen op de succes- en probleemsectoren om zodoende vraag en aanbod met elkaar te verbinden. Ik ben een warm pleitbezorger van het 'van werk naar werk' begeleiden van werknemers. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat iemand het beste te herplaatsen is vanuit een werksituatie. De focus moet er op gericht zijn om werknemers die bedreigd worden met ontslag zo snel mogelijk in de gelegenheid te stellen op zoek te gaan naar een andere baan. Dit vraagt om het flexibel omgaan met opzegtermijnen, maar ook de wil om langere reisaftstanden te maken. Minister Donner wil structurele oplossingen en zet hoog in op scholing. Maar ik vraag mij af in hoeverre het mogelijk is het beschikbaar gekomen arbeidspotentieel op korte termijn klaar te stomen voor onvervulbare vacatures. Het is niet simpel om een metaalbewerker op korte termijn om te scholen tot boer.

CULTUUROMSLAG

Naast creativiteit, flexibiliteit en een onorthodoxe aanpak, is een cultuuromslag in het denken bij zowel de werkgever als de werknemer nodig. Nadruk op 'Lifetime jobs', verticale carrièregroei en functiegerichte scholing moeten plaatsmaken voor duurzame inzetbaarheid. Het kabinet moet vooral voorwaardenscheppend zijn en zoveel mogelijk de belemmeringen in het proces 'van werk naar werk' wegnemen. Een brochure met handige tips voor werkgevers op welke manier zij dit proces succesvol kunnen doorlopen, lijkt mij geen overbodige luxe. Ik roep het kabinet op om in te zetten op groene banen, op meer groene handen en groene bedrijfsopvolging.

Zondag: samen werken of samen leven?

DOOR ARCO VAN DAALEN

Voordat het een landelijke discussie werd, is er door de ChristenUnie-fractie in Leeuwarden al de vinger gelegd bij de huidige opzet van de koopzondagen. Aanleiding was allereerst dat meerdere winkeliers de fractie benaderden met klachten over de sociale werkdruk en het als amusement moeten dienen voor stadgenoten. Daarnaast beriep (en beroept) het college van B&W zich bij haar rechtvaardiging van het aantal koopzondagen steeds weer op een ondernemersvereniging waarbij de meeste winkeliers niet zijn aangesloten. Hoog tijd dus om het huidige beleid van de koopzondagen in Leeuwarden onder de loep te nemen.

'VAN DE 56% GAF 29% AAN MINDER DAN 6 TOT HELEMAAL GEEN KOOPZONDAGEN PER JAAR TE WILLEN. DIT IS OPMERKELIJK, WANT IN DE ENQUÊTE KON ALLEEN 6 KOOPZONDAGEN ALS MINIMUM WORDEN AANGEKRUIST! OP EIGEN INITIATIEF IS ER DUS DOOR VEEL WINKELIERS EEN NOG LAGER AANTAL INGEVULD!'

In dit artikel staat het onderzoek dat we in Leeuwarden hebben gedaan centraal. De door ons opgestelde enquête en de daaruit voortgevloeide rapportage kunnen volgens ons dienen als een goede basis voor de discussie in elke(!) raad in Nederland.

WAAROM EEN ONDERZOEK?

De ChristenUnie Leeuwarden heeft in de raad aangegeven onderzoek te zullen gaan doen naar het draagvlak voor de koopzondagen onder de Leeuwarder ondernemers. De directe aanleiding voor dit onderzoek was de nota over de detailhandelstructuurvisie van Leeuwarden. Hierin gaf het college van B&W aan dat de ondernemers in Leeuwarden geen problemen zouden hebben met de (aantallen) koopzondagen. Dit oordeel was gebaseerd op navraag bij de plaatselijke ondernemersvereniging 'LEON'.

Als ChristenUnie-raadsleden hadden wij verschillende keren vernomen dat deze ondernemersvereniging nu niet direct voor iedereen sprak. Meerdere ondernemers gaven bij ons aan dat 'LEON' hun geluid niet verwoordde. Daarnaast is het een feit dat vele ondernemers niet bij 'LEON' zijn aangesloten. Toch moeten ook zij de mogelijkheid hebben over dit onderwerp hun mening te geven. Door een breed onderzoek onder de ondernemers van onze binnenstad te organiseren wilde de ChristenUnie Leeuwarden een duidelijk, eerlijk en helder beeld verkrijgen voor wat betreft de mening van de Leeuwarder winkeliers over en de positieve en negatieve ervaringen met koopzondagen. Hierdoor kon worden getoetst of de mening van 'LEON' over koopzondagen ook representatief is. Ook werd gevraagd aan de winkeliers of men een andere opzet wil met betrekking tot de huidige regeling. Wij hebben hiervoor een uitgebreide enquête gebruikt die naar alle winkeliers in onze binnenstad is verstuurd. Dit ging om ruim 400 adressen.

DE ENQUÊTE

De enquête is alleen onder de winkeliers van de binnenstad gehouden. De binnenstad van Leeuwarden is een belangrijk winkelgebied met een grote diversiteit aan winkels. Tevens is de binnenstad één van de winkelgebieden waar koopzondagen worden georganiseerd en waar veel winkeliers zijn die zowel ervaring hebben met als

een mening hebben over koopzondagen. De enquête bestond uit een aantal onderdelen met open vragen en keuzevragen. Na een tweetal inleidende vragen naar de functie van de geënquêteerde en het vloeroppervlak van de winkel wordt vervolgens gevraagd naar de mening over koopzondagen inclusief de wijze waarop daar in Leeuwarden invulling aan is gegeven. Daarna is gevraagd naar de ervaring van de winkelier met koopzondagen en tenslotte is ruimte geboden voor suggesties. De belangrijkste hoofdthema's die uit de enquête zijn gekomen worden hieronder in schema's en grafieken verder nader verklaard.

MENING OVER KOOPZONDAGEN: 60% IS TEGEN

Op vraag 3 van de enquête "Bent u in het algemeen voor koopzondagen?" is door 60% geantwoord met Nee. Wordt dit gedifferentieerd naar de verschillende categorieën winkloppervlak dan komt het beeld voor de categorieën < 200 m², 200 – 800 m² en 800 – 2000m² hiermee overeen, circa 60% is tegen koopzondagen.

HOEZO VOOR OF TEGEN?

Veel genoemde redenen van winkeliers die voor koopzondagen zijn:

- het economische argument van meer omzet/inkomsten;
- het is praktisch voor drukke gezinnen (tweeverdieners) om samen inkopen te kunnen doen;
- het brengt meer vertier/gezelligheid in de stad;
- het is een gevolg van de 24-uurs economie, je moet erin mee;
- het is goed voor de concurrentiepositie van de stad ten opzichte van andere steden;
- het sociale aspect richting collega-winkeliers (buren). Zij zijn open, dan kan ik voor mijn collega's niet achterblijven.

SAMENVATTING

- In Leeuwarden is onder ondernemers onderzoek gedaan naar koopzondagen
- 60% Van de ondervraagden is in het algemeen tegen koopzondagen
- Conclusie: het aantal koopzondagen moet verminderen

Arco van Daalen is raadslid te Leeuwarden.

Voor winkeliers die tegen koopzondagen zijn springen de volgende redenen eruit:

- het is voor veel winkeliers een principieel punt om 1 dag in de week rust hebben. 6 dagen werken is genoeg;
- de zondag is voor het sociale leven (gezin, familie, sport, kennissen en vrienden) van de winkelier;
- het is praktisch voor de winkelier om op zondag gesloten te zijn;
- het levert economisch te weinig op, weinig inkomsten versus hoge (loon)kosten;
- winkeliers zijn er niet om de mensen op zondag vermaak te bieden.

HOE VAAK KOOPZONDAGEN?

Op de vraag "Hoe vaak moeten koopzondagen per jaar volgens u plaatsvinden?" geeft 56% van de respondenten aan maximaal 6 koopzondagen per jaar voldoende te vinden. Als reden hiervoor zegt men dat dit aantal ook voor de kleinere zaken werkbaar is en er dus meer eenheid kan ontstaan. Van de 56% gaf 29% aan minder dan 6 tot helemaal geen koopzondagen per jaar te willen. Dit is opmerkelijk, want in de enquête kon alleen 6 koopzondagen als minimum worden aangekruist! Op eigen initiatief is er dus door veel winkeliers een nog lager aantal ingevuld. Reden hiervoor is dat de winkeliers behoefte hebben aan een dag rust, dat ze ruimte willen voor eigen sociale activiteiten en dat er geen hoge verwachting is dat het financieel wat oplevert.

22% van de winkeliers is tevreden met de huidige 12 koopzondagen per jaar. Als suggestie noemt men onder andere om in de zomermaanden minder en rond de feestdagen (kerst- en jaarwisseling) meer koopzondagen te houden. Van de winkeliers wil 19% meer koopzondagen dan het huidige aantal. Als reden hiervoor wordt genoemd de service naar de klant (tweeverdieners) en de gezelligheid die het in de stad brengt. 10% van de winkeliers heeft een voorkeur voor 18 tot 24 koopzondagen en 9% wil meer dan 24 koopzondagen tot en met elke zondag.

Houden we rekening met het winkloppervlak dan wordt het volgende geconstateerd: Van de winkels met een relatief klein vloeroppervlak (< 200 m²) geeft een meerderheid (52 van de 90) aan dat maximaal 6 koopzondagen voldoende

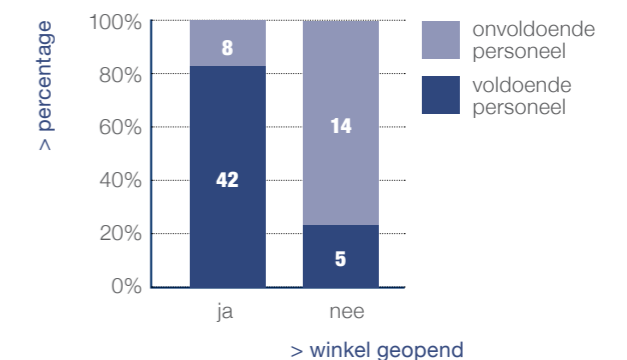
is. Daarvan heeft de helft te kennen gegeven minder dan 6 koopzondagen tot helemaal geen koopzondagen te willen. 24% van deze categorie winkels is tevreden met het huidige aantal. Een relatief klein deel (18%) van deze winkeliers (< 200 m²) geeft aan uitbreiding van koopzondagen te willen.

Voor de winkels met een winkloppervlak tussen 200 en 800 m² zijn de meningen redelijk verdeeld. Van de winkels in de categorie 800 - 2000 m² en groter dan 2000 m² valt het op dat men een uitbreiding van het aantal koopzondagen niet wenselijk acht.

BESCHIKBAARHEID PERSONEEL

Op de vraag of winkeliers voldoende personeel kunnen inzetten geeft 84% van de winkeliers die daadwerkelijk geopend zijn aan hier geen probleem mee te hebben. 16% heeft wel moeite om voldoende personeel te vinden voor de openstelling op koopzondag. Van de winkels die (nog) niet geopend zijn kan 26% op voldoende personeel rekenen. 74% kan onvoldoende personeel krijgen om open te gaan indien men dat zou willen.

BESCHIKBAAR PERSONEEL

INVLOED KOOPZONDAG OP NETTO-OMZET

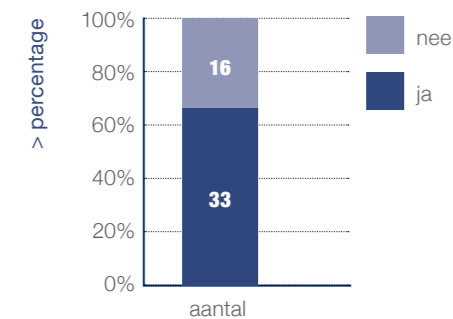
Op de vraag "Is uw netto-omzet gestegen door invoering van de koopzondag(en)?" heeft 67% van de winkeliers die daadwerkelijk geopend zijn positief geantwoord. De overige winkeliers die meedoen met koopzondagen (33%) geeft aan geen toename in de netto-omzet waar te nemen.

In totaal gaven 33 winkeliers die geopend zijn op koopzondagen aan dat de netto-omzet is toegenomen. Tevens is gevraagd naar een percentage. Hierop antwoorden 16 van deze

Koopzondagen landelijk

winkeliers met een percentage tussen 0 en 10%. Er zijn ook 16 winkeliers die geen percentage kunnen of willen geven. In onderstaande tabel is dit weergegeven.

TOENAME NETTO-OMZET (GEOPENDE WINKELS)

TOENAME NETTO-OMZET (%)	AANTAL RESPONDENTEN
0 - 2%	4
3 - 4%	2
5 - 6%	4
7 - 8%	2
8 - 10%	4
>10%	1
onbekend	16
TOTAAL	33

Bij de enquête zat een begeleidende brief waarin kort het doel van dit onderzoek werd verwoord en waarin is aangegeven dat de fractie van de ChristenUnie bij voldoende respons de resultaten aan de gemeenteraad en het college van burgemeester en wethouders zal presenteren. De officiële behandeling van de uitkomsten van de enquête en onze wensen zijn in februari 2009 in de gemeenteraad van Leeuwarden besproken.

DE RELEVANTIE

De uitkomst van ons onderzoek heeft ons als fractie aanknopingspunten gegeven voor een eerlijke discussie over dit onderwerp. Naast de grote media-aandacht die wij kregen voor ons onderzoek, was er met name ook veel inhoudelijke discussie. Niet alleen hoorde men van ons als ChristenUnie dat wij niet zo voor dit soort vermaak op de zondagen zijn, ook het feit dat de koopzondag een verschralling van de maatschappij betekent en een zoethoudertje is voor veel van het winkelende publiek deed mensen de ogen openen.

Wij willen en moeten (vinden wij) inzetten op het non-belang van de koopzondagen. Er zijn al vele dagen dat inwoners van onze stad (en dat geldt dus ook voor andere steden) de mogelijkheid hebben om te winkelen. Het ruime aanbod van winkeltijden, van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, geeft de gemiddelde burger al ruimte genoeg om de broodnodige inkopen te doen. Het feit dat met name de eenmanszaken en de kleinere ondernemers (met weinig personeel) door de sociale druk van een koopzondag weinig tijd meer overhouden voor gezin, rust en administratie, is voor meer dan 60% van de winkeliers in de binnenstad van Leeuwarden een reden te stellen dat er minder dan 12 koopzondagen per jaar zouden moeten zijn. Onze inzet voor de discussie in de Leeuwarder gemeenteraad zal dan ook zijn een vermindering van het aantal koopzondagen (minder dan 12 per jaar).

Naast het feit dat een lokale ChristenUnie-fractie duidelijk kleur kan bekennen door dit item op de agenda te zetten, blijkt het ook een thema te zijn dat veel inwoners (op verschillende wijzen) raakt. Voornamelijk op scholen (MBO en HBO) blijkt het een thema te zijn met vele aspecten die het intrigerend maken over dit onderwerp te spreken. Naast ons centrale punt 'zondagsrust' kunnen ook onderwerpen als verschralling van de maatschappij (door het blijven consumeren en vermaakt willen worden) en sociale werkdruk als thema's in deze discussie gebruikt worden. De basis voor een wijze van onderzoek is in Leeuwarden gelegd en te gebruiken door alle lokale en provinciale fracties in Nederland.

CONCLUSIE

Kortom: een dergelijke enquête zorgt voor zowel maatschappelijke discussie als aandacht voor een probleem waar een grote meerderheid van winkeliers mee zit. De koppeling aan het normen en waarden-debat ligt wat ons betreft voor de hand. De ChristenUnie moet en kan zich in deze discussie duidelijk profileren. ■

EINDNOOT

¹ In oktober 2008 was er een respons van 30% onder de geënquêteerden in de binnenstad.

DOOR WOUTER LANGENDOEN, MEDEWERKER TWEDE KAMERFRACIE
De Winkeltijdenwet (1996) staat zondagsopenstelling van winkels twaalf keer per jaar toe. Alleen in gemeenten die een duidelijke toeristische aantrekkingskracht hebben mag bij uitzondering het aantal koopzondagen worden verruimd. Inmiddels blijkt dat ongeveer een derde van de gemeenten in Nederland gebruikmaakt van die mogelijkheid, wat nogal veel is voor een uitzonderingsbepaling. Het veelvuldig verruimen van het aantal openstellingen op zondag toont aan dat er sprake is van oneigenlijk gebruik van deze uitzonderingsbepaling. Daar waar de wet duidelijk spreekt over een toeristische trekpleister buiten de koopactiviteiten om, is de nadruk op de koopactiviteiten komen te liggen. 'Funshoppen' ziet men nu als een vorm van toerisme – een verkeerde interpretatie van de wet.

De huidige wet eist van lokale besturen dat ze de economische belangen afwegen, maar belangen als zondagsrust en leefbaarheid hoeven niet te worden meegewogen. De minister komt nu met wijzigingen in de wet om de misinterpretatie met betrekking tot de toerismebepaling weg te nemen en geeft daarnaast ruimte voor een betere afweging van diverse belangen. Naast dit voorstel tot wijziging hebben de SP en de SGP een initiatiefvoorstel ingediend, dat tegelijkertijd met het kabinetsvoorstel wordt behandeld. Het initiatiefvoorstel heeft hetzelfde doel, maar heeft als belangrijkste verschil dat de minister van Economische Zaken de aanvraag voor aanwijzing als toeristisch gebied vooraf dient te toetsen. Op initiatief van de ChristenUnie is in 2007 in het coalitieakkoord opgenomen dat "het oneigenlijke gebruik van de toerismebepaling in de Winkeltijdenwet ter verruiming van het aantal koopzondagen wordt tegengegaan". De wijziging van de Winkeltijdenwet ligt bij de Tweede Kamer ter behandeling. Dankzij de afspraak in het coalitieakkoord ligt er nu eindelijk een substantieel voorstel dat ook nog eens op een Kamermeerderheid kan rekenen. De aanscherping van de wet vraagt gemeenten zich helder te verantwoorden voor verruimde openstelling en zich niet eenzijdig te verschuilen achter economische motieven. Daarom hoort een gemeente volgens de wet straks ook kwetsbare belangen mee te wegen, zoals de gevolgen van openstelling voor de

leefbaarheid, openbare orde en zondagsrust. In dit voorstel wordt bovendien van gemeenten gevraagd om de toeristische aantrekkingskracht beter te verantwoorden. Daarbij horen gemeenten rekening te houden met de oorspronkelijke eis dat het winkelgebied niet de oorzaak van het toerisme mag zijn (het 'funshoppen'). De discussie in Almere is wat dat betreft een prima voorbeeld van oneigenlijk gebruik op dit vlak. Daarnaast moet de gemeenteraad aantonen dat er toerisme van substantiële omvang plaatsvindt.

De Tweede Kamerfractie ChristenUnie heeft enkele kritische vragen gesteld bij beide voorstellen. Zo zouden in het kabinetsvoorstel onder kwetsbare belangen ook de belangen van werknemers en kleine ondernemers toegevoegd kunnen worden. Ook heeft de ChristenUnie gevraagd naar het oneigenlijk gebruik van de bepaling die toestaat een winkel als avondwinkel op zondag aan te merken. Bij het initiatiefvoorstel is het de vraag of centrale toetsing door de minister van Economische Zaken werkelijk nodig is, nu gemeenten een transparantere keuze moeten maken. Bovendien is de gemeenteraad het volksvertegenwoordigend orgaan dat de belangen moet afwegen. De discussie over de Winkeltijdenwet is door de voorspelling van het Platform Detailhandel van een verlies van 20.000 banen in ieder geval flink aangewakkerd. Deze waarschuwing is echter ongefundeerd en door de CNV Dienstenbond weerlegd.¹ Ook de ChristenUnie zet hierbij vraagtekens. De ChristenUnie wil aandacht voor het verdwijnen van een rustmoment in de week, de druk die nu op werknemers en kleine ondernemers wordt gelegd en de huidige ongewenste trend naar een 24-uurseconomie. ■

EINDNOOT

¹ De zwakke banengroei in de detailhandel hangt volgens CNV Dienstenbond samen met een groot verlies aan fulltimebanen. Bovendien is de bestaande werkgelegenheid in de detailhandel verknipt in parttime-banen, die voornamelijk door studenten, scholieren en huisvrouwen worden vervuld. (Los van de niet-onderbouwde aantallen die het Platform Detailhandel aanvoert, blijkt dat het voor schoolverlaters of werkzoekende uitkeringsgerechtigden bijna onmogelijk is om fulltime in de detailhandel aan de slag te gaan.) Hooguit zal een klein verlies aan deeltijdbanen optreden.

Rotterdam telt zijn zegeningen

INTERVIEW MET REMCO OOSTERHOFF

DOOR GEERT JAN SPLJKER

Raadslid Remco Oosterhoff was voorzitter van de vertrouwenscommissie die de Rotterdamse burgemeester moest selecteren voor de raad, onder zijn leiding werd Aboutaleb burgemeester van Rotterdam, zullen we maar zeggen. We blikken met hem terug op die hectische periode, en meer in het algemeen op het werk in de raad in Rotterdam. Zijn eenmansfractie CU-SGP bestaat dit jaar precies 50 jaar. Genoeg redenen voor een gesprek.

Hoe ben je in de politiek terechtgekomen?

Mijn voorganger Arthur Vlaardingerbroek zocht mensen die hem konden ondersteunen en kwam zo via via bij mijn zus terecht die toen fractiemedewerkster bij de Haagse CU/SGP-fractie was. Zij zei over mij: "Hij heeft overal een mening over." Dat was voor Arthur genoeg reden mij te bellen en zo ben ik er rond 2000 ingerold en steeds actiever geworden. Eerst heb ik meer langs de zijlijn gestaan en uiteindelijk na zes jaar raadslid geworden. Het is nooit een ambitie geweest, maar het sluit goed aan bij talenten die ik heb.

Waarom de ChristenUnie? Kun je met een grote partij niet meer bereiken?

Ik kom echt uit een GPV/GPJJC-nest, dus de ChristenUnie lag voor de hand. Een grote partij als het CDA is niet direct interessanter, ik vind de machtsvraag niet zo relevant. Je moet sowieso lobbyen wil je wat bereiken in de besluitvorming. Dan maakt het niet zo uit of je in de oppositie zit of in de coalitie. Je hebt een meerderheid nodig en moet daarvoor goed je contacten onderhouden. Ik zit in de politiek om wat te bereiken, niet om te getuigen. Tegelijk probeer ik wel een duidelijk christelijk geluid te laten horen. Bij de afgelopen algemene beschouwingen hebben we het Bijbelse beeld gebruikt van bloei voor de stad.

Is een tweede zetel mogelijk?

Ik denk het wel, al is het lastig. Rotterdam kenmerkt zich door een strijd tussen PvdA en Leefbaar Rotterdam. Dat snoept ook stemmers weg bij ons, die gaan dan om strategische redenen naar één van deze partijen. Bij de verkiezingen in 2002 waren dat er 1000! Migrantenkerken zijn voor ons een grote uitdaging. Maar hun leden stemmen niet automatisch en ze zijn bovendien niet gewend aan christelijke politiek. Je moet ook veel intensiever investeren in persoonlijk contact.

Wat hebben jullie bereikt afgelopen tijd?

Waar ik trots op ben is het rapport 'Tel je zegeningen'. In het kader van het WMO-debat is er naar aanleiding van onze motie een onderzoek geweest naar de betekenis van het werk van kerken in Rotterdam. Het bleek dat kerken de gemeente meer dan 130 miljoen euro besparen. Dat is breed in de aandacht geweest en ook nu nog doet men er wat mee. Het schudde ook de kerken wakker: wat doen wij eigenlijk in de stad? Het betekende ook een erkenning vanuit de overheid voor het werk van de kerken, en meer waardering voor identiteitsgebonden instellingen in het algemeen.

Door de islamdebatten in de stad is de kramp sowieso wel uit dit debat verdwenen gelukkig. Religie is eng, dacht menigeen. Maar onbemindheid kwam vaak voort uit onbekendheid. Bovendien misbruikt men het beginsel 'scheiding van kerk en staat' erg vaak, alsof de overheid niet zou mogen samenwerken met religieuze instellingen.

Een ander opmerkelijk feit is natuurlijk je voorzitterschap van de commissie die de Rotterdamse burgemeester moest selecteren voor de raad. Dat moet een bijzondere ervaring zijn geweest.

Jazeker, dat was een boeiende tijd. In april begonnen we met het opstellen van een profielschets en vervolgens zijn we een half jaar bezig geweest. Een heftige periode, met name ook de druk vanuit de media. Voortdurende telefoontjes, en journalisten die postten bij leden van de vertrouwenscommissie. We moesten onder valse namen inchecken in hotels, heel apart. Maar goed, er stonden ook grote belangen op het spel. Uiteindelijk ben ik erg tevreden over hoe het gegaan is: grote politieke diversiteit en toch één voordracht! Alleen jammer van dat lek, na afloop van de procedure. Maar ja, in Den Haag hebben ze geen geheimhoudingsplicht, merkwaardig genoeg...

Waar staat de ChristenUnie voor volgens jou?

Inhoud en oprechtheid, geen spelletjes. De slogan 'Duidelijk, eerlijk, echt' spreekt mij nog steeds het meest aan.

En welke inhoud dan?

[tot mijn verrassing:] Financiën bijvoorbeeld. De ChristenUnie heeft veel wethouders die zich daar mee bezighouden. Het is ook typisch een element

van rentmeesterschap. Verder natuurlijk jeugd en sociale thema's, zoals rond de WMO. Eigenlijk gaat de ChristenUnie over de hele breedte, alle beleidsterreinen, van Ruimtelijke Ordening tot Economische Zaken.

Hoe overleef je als eenmansfractie in een grote stad?

Ik beperk me tot de hoofdlijnen, en probeer me niet in details te verliezen. Ik doe ook niet mee aan het circus van schriftelijke vragen. Verder heb ik een goede ondersteuning, die is ook hard nodig.

Hoeveel tijd kost het?

De 20 uur van minister Ter Horst is veel te weinig. In die tijd heb je net vergaderd. Normaal is 30 a 40 uur in de week, en dat naast je gewone werk. Het nadeel van het raadswerk in de G4, de vier grote steden, is dat we veel overdag vergaderen. Ik vind dat het Rijk de lokale overheden meer vrijheid moet geven in het vergoeden van de taken van raadsleden. Anders voorzie ik dat over een aantal jaar alleen nog studenten en gepensioneerden dit werk doen.

Heb je tot slot nog tips voor andere bestuurders?

Investeer in relaties: wees niet te rigide dualistisch. Houd moties zo kort mogelijk: korter is effectiever. Selecteer en stel prioriteiten, anders verzuip je in het werk.

Overigens moet ik zeggen dat de contacten met 'Den Haag' zich goed ontwikkelen. Landelijke zaken krijgen we steeds vaker lokaal terug nu we regeren, bijvoorbeeld als het gaat over de OV-chipkaart of de Centra voor Jeugd en Gezin. Het afstemmen tussen landelijk en lokaal gaat erg goed de laatste tijd: complimenten daarvoor! ■

Marktwerking goed voor het OV?

DOOR PIET ADEMA

Het streekvervoer in Nederland ligt regelmatig onder vuur. Ten onrechte. Decentralisatie en marktwerking hebben gezorgd voor meer reizigerscomfort, meer kilometers openbaar vervoer en hogere punctualiteit. Met als gevolg een toename van het aantal reizigers. Maar daarmee is niet alles gezegd. Er kan veel worden verbeterd. Hierin hebben zowel vervoerders als overheid een verantwoordelijkheid.

Marktwerking, decentralisatie en aanbestedingsbeleid kennen elk hun eigen dynamiek en knelpunten. Die moeten vooral niet met elkaar worden verward. Dit artikel is geschreven vanuit Fries perspectief. Het beschreven beeld geldt op hoofdlijnen voor heel Nederland.

In Fryslân is de marktwerking in 1998 van start gegaan, als eerste in Nederland. De NS en Arriva vonden elkaar om de regionale treinen en busdiensten te gaan exploiteren onder de naam NoordNed. Uniek in Nederland. Sinds 1998 worden

onze regionale spoorlijnen en het busstreekvervoer verzorgd door marktpartijen. Het gevolg is dat de decentrale spoorlijnen buitengewoon succesvol zijn geworden. Terwijl de NS de meeste lijnen wilde afstoten omdat zij ze niet meer rendabel kregen.

SUCCESEN

Sindsdien zijn overheidsbedrijven in het openbaar vervoer (OV) geprivatiseerd en heeft 'de markt' met succes haar plaats veroverd in het Nederlandse OV. Marktpartijen hebben ervoor gezorgd dat het OV een kwaliteitsslag heeft gemaakt. De punctualiteit is toegenomen van 95% in 2004 tot 95% in 2008. Het ingezette materieel is sterk verbeterd, met meer comfort voor de reiziger. Er is forse reizigersgroei: gemiddeld 20% met uitschieters van meer dan 30% over de afgelopen 8 jaar. Daarnaast zijn over het algemeen meer DienstReizigersUren (DRU's) aangeboden. Dus meer OV voor hetzelfde geld. Marktwerking in het OV levert dus een positief resultaat op.

GEEN ECHT VRIJE MARKT

Het is echter niet alleen maar goed nieuws. In tegenstelling tot veel andere sectoren heerst in de publieke vervoersector geen echt vrije markt. Immers de prijzen van het vervoerbewijs en de daarbij getelde subsidie worden door de overheid

'DUURZAAMHEIDSMATREGELEN MOGEN NOOIT TEN KOSTE GAAN VAN DE KWALITEIT VAN HET OV. OVERHEDEN MOETEN DAAROM AFSPRAKEN MAKEN OM EXTRA TE INVESTEREN IN MATREGELEN DIE BIJVOORBEELD RIJDEN OP ANDERE BRANDSTOFFEN MOGELIJK MAAKT.'

bepaald. Daarnaast heeft het rijk ervoor gekozen om de grote steden vrij te stellen van marktwerking. Er is dus sprake van een beperkte markt. De problemen in deze sector mogen niet alleen op het bord van de vervoerders komen. De overheid heeft hierin ook een verantwoordelijkheid. Zeker daar waar vervoerders bepaalde kosten moeilijk kunnen beïnvloeden. Het besluit van Tineke Huizinga om met 16 miljoen over de brug te komen ter compensatie van het tekort op de Brede DoelUitkering (BDU) was dan ook zeer terecht. De vervoerders kunnen zo gecompenseerd worden voor de hogere brandstofprijzen en andere kostenontwikkelingen. Het besluit om de prijs van de strippenkaart te verhogen met 4,5 % zorgt ook voor een betere aansluiting bij de prijsontwikkeling op de markt.

DECENTRALISATIE OMARMEN

De Wet op het Personenvervoer zorgde ervoor dat de taken voor de uitvoering van het streekvervoer en de regionale lijnen werden gedecentraliseerd. Dat zorgde voor nieuwe kansen voor de ontwikkeling van het streekvervoer. Want de decentrale overheden (DO's) kunnen als geen ander sturing geven aan dat vervoer. Ze kennen immers de regio, zitten veel dichtter op de uitvoering en kunnen vanwege de kleinere schaal sneller inspelen op de wensen van reizigers. Daarnaast kan er gewerkt worden met regionale accenten, zoals bijvoorbeeld de integratie tussen OV en doelgroepenvervoer. Ook het concessiebeheer kunnen zij veelal efficiënter uitvoeren, zodat kosten worden bespaard. Redenen genoeg om decentralisatie te omarmen. Natuurlijk hebben de DO's een leerproces doorlopen. Over het algemeen kan worden gesteld dat de regionale overheden het proces van concessieontwikkeling en -beheer inmiddels behoorlijk hebben ingericht.

GEVOLGEN DECENTRALISATIE

Toch heeft decentralisatie zijn prijs. Al bij de tussenbalans van minister Zalm is een forse bezuiniging doorgevoerd. De uitkering voor het OV is vervolgens in de Brede DoelUitkering beland. Maar dat bleek geen zekerheid te bieden. Bij die overheveling naar de BDU is een korting doorgevoerd. En vorig jaar is de indexering van de BDU gekort. In totaal werden decentrale overheden geconfronteerd met een bezuiniging

van 16%. Hierdoor is er netto steeds minder geld beschikbaar. Daarnaast lijkt ook een eenmalige korting op de BDU een structureel karakter te krijgen. Met andere woorden: tijdens het spel veranderen de regels. De effecten van deze maatregelen konden niet uitblijven. Vooral het landelijk gebied, met relatief weinig reizigers en dus de meest onrendabele lijnen, werd de dupe. Veel lijnen werden geschrapt, ook lijnen die bijvoorbeeld al werden uitgevoerd met taxibusjes. Daarnaast moest men opnieuw onderhandelen met vervoerders over reeds gesloten langdurige contracten. Dit leidde tot extra lasten voor de provincies. Deze probeerden vanzelfsprekend het financiële risico af te wenden op de vervoerder. Dit maakte de contracten duur.

NAAR AANBODGESTUURD OV

Ondanks de financiële pijn zijn de decentrale overheden erin geslaagd de kwaliteit en het aanbod van het OV te versterken. Om dat te bereiken hebben we in Fryslân gekozen voor aanbodgestuurd OV in plaats van vraaggestuurd OV. Het gevolg is dat sterke lijnen verder worden versterkt en zwakke lijnen uiteindelijk worden afgewaardeerd of opgeheven. Intussen blijft het de taak van de overheid om de bereikbaarheid in het landelijk gebied te waarborgen. Om dit te realiseren hebben we gekozen voor individueel OV. Dit systeem is onbekend bij burgers en het reserveren van een rit is lastig. Met als gevolg dat deze vorm van OV niet populair is. Het zou goed zijn wanneer bij de BDU-uitkering meer rekening zou worden gehouden met de verhouding landelijk gebied / stedelijk gebied.

AANBESTEDEN

Over het aanbestedingsbeleid is veel te doen

SAMENVATTING

- Marktwerking en OV gaan behoorlijk goed samen
- Fryslân kiest voor aanbodgestuurd OV.
- Duurzaamheid mag niet ten koste gaan van kwaliteit.

Piet Adema is gedeputeerde voor de ChristenUnie in Fryslân. Hij is verantwoordelijk voor onder andere Verkeer en Vervoer.

geweest. Aanbestedingen met maar één aanbieder, terugtrekkende aanbieders, enz. In de Wet op het Personenvervoer zijn de aanbestedingsregels vastgelegd. Tot vorig jaar heeft het aanbesteden veel opgeleverd. Ondanks de steeds beperkter wordende middelen is een steeds beter resultaat bereikt.

Gemiddeld genomen is er aanbesteed met 15% minder subsidie aan de vervoerders. Deze zijn echter in staat gebleken om gemiddeld 20% meer DienstRegelUren aan te bieden. Daarmee is een reizigersgroei gerealiseerd variërend van 5 tot 30%! Daarnaast is er veel geïnvesteerd in de kwaliteit van het materieel. Zowel het rijdend materieel als de informatie aan reizigers werden sterk verbeterd. Met comfortabele (gekoelde) bussen en treinen, veel aandacht voor toegankelijkheid, en dynamische reizigers informatiesystemen.

EEN NIEUWE FASE: DE REK IS ERUIT

We zien inmiddels een kentering. De tijd van meer uren en kilometers is voorbij. We zitten in een fase van consolidatie en hier en daar teruggang. Er wordt meer strategisch ingeschreven. Een gevolg hiervan is dat het aantal aanbieders per inschrijving verminderd. Daarnaast vindt, door diverse oorzaken, een juridificering van de opdrachtgever-opdrachtnemers-relatie plaats. Vervoerders maken gebruik van onvolkomenheden in het bestek. Ook calculeren de vervoerders soms bewust risico's in, met als gevolg rechtszaken, boetes en bezwaren. Dit heeft deels te maken met het ontstaan van nieuwe toetreders tot de markt en de toegenomen concurrentie.

Maar we merken steeds meer dat de rek eruit is. De marges worden kleiner voor de OV-bedrijven en daarmee de risico's groter. Hierdoor wordt het steeds lastiger om tijdens een concessie kleine aanpassingen door te voeren of nieuwe initiatieven te nemen zonder dat dit leidt tot stevige onderhandelingen. Dit vraagt ook meer van medewerkers bij de overheid die verantwoordelijk zijn voor het concessiebeheer. De eerder genoemde 16 miljoen van de staatssecretaris heeft vorig jaar het verschil gemaakt en een positieve wending gebracht in de markt. Terwijl dit bedrag op de landelijke omzet van 2 miljard nog maar een druppel op de gloeiende plaat is. Het geeft duidelijk aan hoe smal de marges in het OV zijn geworden.

Het is noodzakelijk dat er structurele afspraken met de sector worden gemaakt die de niet te beïnvloeden kostencomponenten compenseren. Daarvoor is het nodig dat de rijksoverheid de BDU op adequate wijze compenseert. Deze compensatie kan vervolgens weer rechtstreeks in de concessieafspraken terechtkomen.

DUURZAAMHEID, MAAR NIET ALTIJD

Het is logisch dat het rijdend materieel moet voldoen aan de laatste milieunormen. De rijksoverheid en staten en raden dringen steeds meer aan op verduurzaming van het OV ook vanwege haar voorbeeldfunctie. Terecht. Grote vraag is echter of dit onder de standaard-bestekvoorwaarden moet vallen. Immers het OV-geld is allereerst bedoeld voor de dienstverlening aan de reiziger. Daarom mogen duurzaamheidsmaatregelen nooit ten koste gaan van de kwaliteit van het OV. Het is terecht dat reizigersorganisaties hier keer op keer de vinger bij leggen. Overheden moeten daarom afspraken met elkaar maken om extra te investeren in maatregelen die bijvoorbeeld rijden op andere brandstoffen mogelijk maakt. Daarbij moet men vooral inzetten op de exploitatie.

Een forse stap in de goede richting zou het afschaffen van accijnzen op alternatieve brandstoffen zijn. In tijden van kredietcrisis is dat een prima instrument om duurzame investeringen te stimuleren. Daarnaast kan verlenging van de concessieduur mogelijkheden bieden. In de huidige wetgeving is deze periode beperkt tot 8 jaar. Bij verlenging van deze periode kunnen extra investeringen ten aanzien van duurzaamheid over een langere periode worden afgeschreven waardoor de kwaliteit van het OV gewaarborgd blijft.

SLOT

Het is belangrijk dat de overheid blijvend inzet op de kwaliteit van het OV. Een goede bereikbaarheid zorgt voor leefbaarheid op het platteland en levert een positieve bijdrage aan de sociaal-maatschappelijke cohesie en participatie. Dat is een doelstelling die prima aansluit bij de christelijk-sociale beginselen en daarom op de hartelijke steun van ChristenUnie-politici en -bestuurders kan rekenen. ■

CONGRES WI ISLAM IN NEDERLAND VREDE OF ONDERWERPING?

4 APRIL 2009 | STADSCAFÉ AMERSFOORT | 10.00-16.00

Op zaterdag 4 april organiseert het WI van de ChristenUnie een congres over de positie van de islam in Nederland, de integratie van moslims en de toekomst van Nederland. De komst van moslims in Nederland en de gegroeide spanning tussen de islamitische wereld en het Westen hebben tot een stevig islamdebat geleid. Ook de Nederlandse identiteit en de plaats van religie in het publieke domein worden daarbij hevig bediscussieerd. Op dit congres staat centraal: wat is de inzet van de ChristenUnie?

- **JAMES KENNEDY** – hoogleraar Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam
- **FATIMA ELATIK** – voorzitter van de deelraad Amsterdam-Zeeburg
- **KEES VAN KRANENBURG** – voorzitter ChristenUnie-fractie in de Provinciale Staten
- **REMCO OOSTERHOFF** – gemeenteraadslid in Rotterdam voor ChristenUnie/SGP
- **MARTEN DE VRIES** – missionair predikant in Rotterdam
- **GERT-JAN SEGERS** – directeur WI ChristenUnie
- **BART JAN SPRUIJT** – conservatief opiniemaker
- **CEES RENTIER** – directeur van Evangelie en Moslims

Toegangsprijs: € 10,- voor donateurs, € 30,- voor niet-donateurs

Aanmelding via onze website: wi.christenunie.nl/islamcongres of per email: wi@christenunie.nl.

WI-NIEUWS

FELLOWSPROGRAMMA SUCCESVOL VAN START

Het fellowsprogramma is van start gegaan. Uit een grote hoeveelheid aanmeldingen werden 17 jonge denkers geselecteerd. Zij maken het komende jaar kennis met klassieke teksten en denkers, die belangrijk zijn voor het gedachtegoed van de ChristenUnie.

TAFELGESPREKKEN

Het gezinsbeleid van André Rouvoet, de positie van Israël, de oproep tot herbronning van Ad de Bruijne en vele andere kwesties. Ze zijn allemaal onderwerp van gesprek tijdens de verdiepende 'tafelgesprekken' van het WI. U bent van harte uitgenodigd om hier ook bij te zijn. Meer informatie: www.wi.christenunie.nl

OPUNIE

Het WI heeft vorige maand een nieuw initiatief gelanceerd. Opunie is een nieuwe opiniesite over christelijke politiek. Dagelijks schrijven vaste auteurs blogs over actuele politieke onderwerpen. Met wekelijks gastcolumnisten als Gert Schutte, Bart Jan Spruyt, Roel Kuiper, Bas Plaisier e.v.a. Zie www.opunie.nl

AGENDA

1 april Congres 100 jaar Jongeling (ADC)
4 april Islamcongres
17 april Presentatie Kort Commentaar Bioenergie
13 mei Groen van Prinstererlezing 2009 door André Rouvoet
19 juni Calvincongres
Meer informatie op www.wi.christenunie.nl ■

opunie
CHR. OPINIE

Fellows van de ChristenUnie

Op 12 januari vond de aftrap plaats van het Fellowsprogramma. Een samenwerkingsverband tussen WI, kaderschool en Perspectief waarbij jonge talenten een jaar lang zich zullen verdiepen in christelijk politiek denken. De fellows discussiëren over voor de ChristenUnie belangrijke denkers, onder begeleiding van verschillende deskundigen uit de partij.

Op de eerste avond, die plaatsvond in de Nieuwe Kerk in Amsterdam, vertelde André Rouvoet de fellows iets over zijn eerste aanraking met politiek. Dat gebeurde nadat hij zich tijdens zijn studie verdiepte had in het denken van onder meer Herman Dooyeweerd. Dat denken heeft richting gegeven aan zijn politieke opstelling, het gaf hem onder meer het besef dat iedereen in het hart uiteindelijk de meest fundamentele keuzes maakt. Dat heeft ook gevolgen voor de politiek. Het gesprek ging vervolgens onder meer over de gevaren van macht in de politiek, over de mogelijkheden van (en vooroordelen tegen) christelijke politiek in Nederland, en het op integere wijze bedrijven van politiek.

Aan Rieke Elsenbroek, coördinator kaderschool de vraag waarom de kaderschool participeert in dit Fellowsprogramma. "Het voorwoord van onze studiegids begint met de zin: 'Onze samenleving ziet reikhalzend uit naar politici die staan voor hun zaak.' Om zo'n politicus te kunnen zijn is een goede basis ontzettend belangrijk. Bij dit fellowsprogramma verdiepen mensen zich in de fundamenten van de christelijke politiek. Als deze ambitieuze

fellows actief worden in de politiek hebben ze een stevige basis en weten ze precies voor welke zaak ze staan."

De komende maanden gaan de fellows aan de slag met onder anderen Calvin, Groen van Prinsterer, Kuyper, Dooyeweerd, het ontstaan van de ChristenUnie en vele andere onderwerpen rond christelijke politiek. Blijf op de hoogte via www.wi.christenunie.nl

TRAIN UW POLITIEKE VAARDIGHEDEN

De kaderschool van de ChristenUnie organiseert op zaterdag 4 april de training 'Vaardig in de raad'. Deze training speciaal voor raadsleden en steunfractieleden gaat in op de verschillende vaardigheden die raadsleden nodig hebben bij de uitvoering van hun werk in de gemeenteraad. De training bevat de volgende onderdelen:

- **Onderhandelen:** over inzicht in verschillende factoren, valkuilen en weerstanden bij het onderhandelen
- **Netwerken:** hoe leg ik de juiste contacten
- **Conflicthantering:** conflicten leren herkennen en hanteren.
- **Politiek-ambtelijke verhoudingen:** wat kan, mag en moet de ambtelijke organisatie doen voor de raadsleden. En er wordt ingegaan op het gebruik van politieke instrumenten, zoals moties en amendementen.

De training bestaat uit twee zaterdagen en vindt plaats op 4 en 18 april in Baarn.
Tijd: 10.00 – 16.00 uur. Kosten: 120 euro pp.

GRONDBELEID MET ERNST CRAMER

Op zaterdag 18 april vindt de cursus Grondbeleid plaats. Onder leiding van Ernst Cramer wordt ingegaan op de verschillende onderdelen van het grondbedrijf, te weten het verwerven van gronden, financiering van de uitwerking, de wijze van aanbesteding en de doelbesteding van de eventuele winsten. Wilt u ook meer leren over de grond in uw gemeente? Doe dan mee!

Bij deze interactieve cursus wordt u uitgenodigd om voorbeelden uit uw eigen gemeente mee te nemen. De cursusdag vindt plaats in Gouda. Tijd: 10.00 – 15.30 uur. Kosten 60 euro pp.

Voor meer informatie en aanmelding:
www.kaderschool.christenunie.nl ■

Column

Naar hun aard

DOOR HERMAN SIETSMA, HOOFDREDACTEUR DENKWIJZER

Enkele maanden geleden gaf Marianne Thieme, lid van de Tweede Kamer voor de Dierenpartij, een interview aan het *Nederlands Dagblad*. Zoals te verwachten was, hekelde ze de manier waarop met dieren wordt omgegaan ten behoeve van menselijke consumptie. Maar het meest trof me het feit dat ze de christenen aansprak die "genadeloos omgaan met de dieren die van hen afhankelijk zijn, terwijl ze zelf vragen om genade van Degene van wie zij afhankelijk zijn".

DIERENLEVEN

Het vergelijken van genade die de Schepper aan mensen verleent met het bewijzen van genade door mensen aan dieren lijkt me niet zo bijbels. Dat neemt niet weg dat er voldoende redenen zijn om te concluderen dat de strijd tegen bio-industrie en vóór redelijke condities voor dierenwelzijn ook en juist iets van christenen behoort te zijn. Want voor wie belijdt dat de Schepper dieren "naar hun aard" heeft gecreëerd is het ontoelaatbaar als mensen aan dieren de basale condities ontzeggen om naar hun aard te leven.

In die zin is binnen de agrarische sector, ook en juist in de Bible belt, nog veel te doen om de productie van vlees op verantwoorde manier te doen plaatsvinden. Ons verkiezingsprogramma pleit voor het stimuleren van productie en consumptie van duurzaam voortgebrachte landbouwproducten en omschakeling naar biologische landbouw. Daarvoor moeten er, aldus het programma, financiële prikkels komen voor de consumenten om hen te stimuleren duurzaam geproduceerd voedsel te kopen.

VEEL TE TRAG

Terecht wordt het niet redelijk geacht uitsluitend van de agrariërs, die door de liberale landbouweconomie aangezet worden tot productie-maximalisatie inclusief bepaalde productiemethoden, offers te vragen. Daar mag en moet de hele samenleving aan bijdragen. Maar het totstandbrengen van dergelijke regelingen gaat veel te traag. In de agrarische sector is harde internationale concurrentie en de kapitalistische economie maakt grootschalige import en export veelal aantrekkelijker dan voorziening in de eigen behoefte.

Natuurlijk moet de politiek met kracht doorgaan met het veranderen van de economische prikkels ten gunste van duurzame landbouw. Maar daarnaast moet het bewustzijn van de consument worden vergroot dat alleen duurzame landbouw toekomst biedt. Als de macht van de consument meehelpt, komt het politieke succes veel sneller binnen handbereik. Als consumenten op grote schaal verantwoord geproduceerd voedsel kopen zal de economie zich vanzelf daarnaar gaan richten.

VEGETARISCH

De meerprijs van biologische producten hoeft geen belemmering te zijn als we consumptie minderen. Minder vlees is voor de gezondheid zelfs aan te bevelen en 'vegetarisch vlees' is een prima alternatief. Als burgers van Nederland alleen verantwoord geproduceerd vlees afnemen, zal de markt snel en adequaat reageren.

Uit ervaring weet ik dat het niet eten van vlees in gezelschap altijd leidt tot primaire verbazing, maar daarna tot een goed gesprek. Zo'n gesprek is geschikt om de roeping van degenen die een 'ander burgerschap' voor ogen houden, aan te geven. Want de aarde en de schepselen zijn niet aan de mens gegeven om ze te ont-aarden.

**‘DE BELANGRIJKSTE REDEN OM DUUR-
ZAAMHEID IN HET PUBLIEKE DOMEIN
TE PLAATSEN, IS HET STILLE BELANG
VAN BETROKKEN PARTIJEN ZONDER
STEM. DE NATUUR, DE DIEREN, DE
TOEKOMSTIGE GENERATIES, MAAR
OOK DE ARME BOEREN VER WEG EN
ZEKER DE UITGEBUITE KINDEREN DIE
ONZE SPULLEN MAKEN, PRATEN NU
EENMAAL NIET MEE AAN DE KASSA.’**

Eelco Fortuijn, pagina 7

DENKWIJZER
DW

**WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VAN DE CHRISTENUNIE**

Jaargang 9 | Nummer 2 | juni 2009

Is een preambule nodig?

“De overheid blijft gevaarlijk”

Theocratie en democratie

Roel Kuiper over christelijk-sociaal

Jongeling over samenwerking

Houvast voor burger en bestuur

VOORwoord

Houvast voor burger en bestuur

DOOR GEERT JAN SPIJKER, EINDREDACTEUR

Nederland zoekt naar een antwoord op de vraag: "Wie zijn wij?" We zoeken een identiteit. Maar bestaat die identiteit wel? Volgens onze kosmopolitische prinses Maxima niet: "De Nederlander bestaat niet." Nederlanders delen geen moraal, geen godsdienst, geen cultuur. Toch is er wel iets dat ons bindt en verbindt: de wet. In het bijzonder wordt dan gewezen op de Grondwet. Maar wie weet wat daar in staat?

ONBEKEND MAAKT BEMIND

Onze Grondwet leeft nauwelijks, althans niet onder de bevolking. Dat is niet vreemd: onze Grondwet bevat vooral saaie, institutionele regelingen, die voor de burger weinig directe betekenis hebben. Toch is de Grondwet populair. Onbekend maakt bemind, in dit geval. Moet de Grondwet ook bekend worden? Moet het een symbolische waarde krijgen? Men betoogt, ook binnen de ChristenUnie, wel dat we de Grondwet moeten opwaarderen met bijvoorbeeld een preambule, een paar fraaie zinsneden over wie we zijn en waar we vandaan komen. Juristen zijn daar vaak tegen.

SAAI IS 'BEAUTIFUL'

In dit nummer treffen we enkele juristen en ook zij zijn niet enthousiast over het toevoegen van een preambule. Hun bezwaren hangen samen met het doel van de Grondwet. Dat doel is de binding van de overheid aan het recht. Een Grondwet legitimeert en begrenst het overheidsoptreden. Zonder verankering van rechten in een constitutie is er geen houvast voor de burger, geen bescherming tegen de machtige overheid. "De overheid blijft gevaarlijk", aldus professor Kortmann in dit nummer. Grondrechten zijn nodig om de burger te beschermen tegen die overheid en moeten een sfeer van vrijheid garanderen. Dat is fundamenteel dan het toevoegen van een preambule die bevorderend moet werken voor de sociale samenhang. Daarnaast bestaat er een ander probleem rond die preambule: werkt die wel samenbindend? Werkt een dergelijk 'constitutioneel voorwoord' niet eerder uitsluitend dan insluitend? Het wordt nog een hele klus om iets te formuleren waar iedere Nederlander achter zal staan. In het huidige tijdsgewricht zal het resultaat vermoedelijk niet iets zijn waar de ChristenUnie goed mee uit de voeten kan... Kortom, misschien moeten we maar niet teveel franjes toevoegen aan de Grondwet. Saaï is 'beautiful'. Dat betekent uiteraard niet dat onze Grondwet helemaal niet kan worden verbeterd. De staatscommissie zal op andere punten genoeg werk te doen hebben.

VOORBIJ DE GRONDWET

De Grondwet is van groot belang voor een staat en biedt een zeker houvast waar grenzen liggen en hoe de macht verankerd en beperkt wordt. We moeten dit belang echter niet overschatten. Een democratische rechtsstaat heeft altijd een ethos nodig, een onderliggend moreel en geestelijk besef, dat hij zelf niet kan leveren. Burgerschap en vitale verbanden zijn voor het in het gareel houden van de overheid uiteindelijk belangrijker dan geschreven constituties.

INHOUDSOPGAVE

04 - 'De overheid blijft gevaarlijk' | INTERVIEW MET C.A.J.M. KORTMANN

08 - De waardenloze Nederlandse Grondwet | MENTKO NAP

14 - De staat als evenwichtskunstenaar | WILLEM BOERMA

18 - Gelijkheidwaardigheid van generaties in de grondwet | IJMERT MUILWIJK

20 - Gods soevereiniteit in de Grondwet | PETER BOSWIJK

25 - Column: Raad van State | TIM VREUGDENHIL

26 - Ontspoorde vredesmissies | GUIDO HOOIVELD

28 - Ja en nee tegen het NEV | HERMAN VEENHOF

33 - Column: De basis van vrijheid | CYNTHIA ORTEGA

34 - Op zoek naar kapstokhaakjes | INTERVIEW MET NICO SCHIPPER

40 - Wat is christelijk-sociaal? | INTERVIEW MET ROEL KUIPER

44 - Handreiking Jeugd en gezin | BERNADETTE VAN DEN BERG

48 - Column: Plastic soep | HERMAN SIETSMA

DenkWijzer, studieblad van de ChristenUnie
jaargang 9, nummer 2, Juni 2009
Opplage: 2800 | ISSN: 1568-5845

DenkWijzer is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de mr. G. Groen van Prinsterer stichting) en de Bestuurdersvereniging van de ChristenUnie. DenkWijzer wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

- Meer informatie over abonnement of donateurschap via www.wi.christenunie.nl
- DenkWijzer verschijnt elk kwartaal.
- Deadline kopij volgende nummer: 01-08-09
- DenkWijzer verwelkomt bijdragen van lezers. Neem daarvoor wel eerst even contact met ons op.
- Abonnement per 01-01-09: € 18,50 per jaar (jongeren tot 27 jaar € 14,-)
- Donateurschap per 01-01-09: €32,50 (voor jongeren tot 27 jaar € 18,50).

Redactie:
Herman Sietsma (hoofdredacteur)
Bort Koelewijn (namens bestuurdersvereniging)
Bernadette van den Berg (namens bestuurdersvereniging)
Carola Schouten (namens Tweede Kamerfractie)
Geert Jan Spijker (eindredacteur)

Vormgeving:
Frivista - (y)our mission

Fotografie:
Folkert Rinkema, Ruben Timman, ChristenUnie, WI

Druk:
Drukkerij De Bunschoter

Uitgave, redactie en administratie:
Mr. G. Groen van Prinsterer stichting
Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie

Legaten:
Gedenkt u het WI testamentair dan luidt de tennaamstelling: Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, "Mr. G. Groen van Prinsterer stichting" Amersfoort. KvK dossiernr. 32084387.

Postbus 439, 3800 AK Amersfoort
Tel.: 033 - 422 69 60 | Fax: 033 - 422 69 68
Email: denkwijzer@christenunie.nl
www.wi.christenunie.nl
www.bestuurders.christenunie.nl

Mocht u de toezending van DenkWijzer op willen zeggen, doe dit dan schriftelijk voor 31 december (per post of via ledenadministratie@christenunie.nl). Ontvangen wij uw opzegging na deze datum dan dient u de donateursbijdrage of uw abonnement voor het lopende jaar nog te voldoen.

© ChristenUnie 2009
Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na toestemming van de redactie.

DOOR GEERT JAN SPIJKER

Het is goed toeven in Heilig Landstichting. In dit rustige kerkdorp onder de rook van Nijmegen woont professor Kortmann, de toonaangevende staatsrecht deskundige die onlangs afscheid nam van de Radboud Universiteit in Nijmegen en met emeritaat ging. Wat vindt hij van de huidige constitutionele kwesties? Moet er een preambule komen? Dient iedereen de Grondwet te kennen? Kortmann is verontrust over het gebrek aan kennis van het staatsrecht in de Tweede Kamer. Om over bepaalde soorten beleidsmakers maar te zwijgen: "Ze doen me nogal eens denken aan handelsreizigers in parfum."

'De overheid blijft gevaarlijk'

INTERVIEW MET STAATSRECHTSGELEERDE
PROF. KORTMANN

Er wordt veel gediscussieerd over de Grondwet. Maar weet men wel wat erin staat?

Het is slecht gesteld met de kennis van de Grondwet en aanverwante constitutionele zaken. Toen ik onlangs een proefcollege voor middelbare scholieren gaf over het koningschap, vroeg ik aan hen: kennen jullie een koning van voor Lodewijk XIV? Niemand gaf antwoord. Na lang aarzelen noemde iemand de Bijbelse koningen David en Salomon. Ik vroeg daarna of iemand van het Salomonsoordeel had gehoord? Niemand antwoordde. Toen heb ik dat prachtige verhaal verteld, over de twee vrouwen en de ene baby. Men luisterde ademloos. Er is echt een groot gebrek aan kennis op dit terrein. Dat geldt voor scholieren en studenten, maar ook voor politici.

Vroeger had de Tweede Kamer nog een staatsrechtelijk geweten.

Ja, onder anderen Gert Schutte was erg goed. Nu is de kennis van het staatsrecht bijna uit de Kamer verdwenen. Dat is verontrustend. Je merkt het in allerlei debatten. De Kamer stelt nog wel vragen, maar daarbij blijft het vaak. Het echte verweer is er niet meer. De regering kan vaak beweren wat ze wil.

Gaat de kwaliteit van de Kamer achteruit?

Ja, wat betreft juridische kennis in ieder geval wel. Maar dat zie je ook buiten de Kamer. De aandacht voor het recht neemt af. Beleidsmakers zien het recht vooral als hinderlijk. Terwijl het toch essentieel is voor de rechtsstaat dat de overheid zich gebonden weet aan het recht en daar haar bevoegdheden vandaan haalt. Dat besef is sterk weggezaakt, vaak wordt commercieel gedacht: men wil dingen aan de man brengen! Overheidsdiensten beschouwt men ten onrechte als producten. Er is geen basishouding meer van: Wat ik wil, mag dat juridisch gezien wel?

We hebben een nieuwe Schutte nodig?

Ja, al is de ChristenUnie een positieve uitzondering

op deze tendens. Tegelijk moet ik wel zeggen dat ik het ingrijpen in gezinnen die niet goed draaien dubieus vind. De bevoegdheidsgrondslag is er wel, maar je overschrijdt heel snel de grenzen van wat juridisch kan en mag. Juridisch krijg je opvoeding nooit in de tang en dat is maar goed ook. Als het gaat over het opleggen van gezinsverboden dan moet mijns inziens de rechter daarover gaan, niet de burgemeester. Die laatste doet in feite wat zijn ambtenaren vinden, en dat is niet altijd om over naar huis te schrijven. Bovendien zul je straks zien dat de burgemeester zal worden aangesproken waarom hij niks deed en als hij pech heeft dan krijgt hij ook nog een rechtszaak aan zijn broek. Kortom, als een gezin in een problematische situatie verkeert, moet dat voor de rechter komen.

U pleit voor afschaffing van de Eerste Kamer. Moet die juist niet blijven om het tekort van de Tweede Kamer op dit punt op te vangen?

In de Eerste Kamer worden juridisch gezien vaak betere betogen gehouden dan in de Tweede Kamer. Maar men verbindt er vervolgens helaas geen consequenties aan. Ik kan zo een aantal gevallen opnoemen waarin de Eerste Kamer terecht constitutionele bezwaren had, maar ze het vervolgens toch liet lopen. Vanwege het geringe effect heb je niet veel aan die Kamer. Dan is het wel te hopen dat de kwaliteit van de Tweede Kamer verbetert. Dat kan bijvoorbeeld door betere kandidaten te selecteren.

Er is dus weinig bekendheid met de Grondwet.

Waarom hebben we eigenlijk zo'n document nodig?

Een grondwet biedt de grondslag voor een overheid, ze zorgt ervoor dat machtsuitoefening geoorloofd is. Ze schept de bevoegdheid tot machtsuitoefening door de overheden, en vervolgens ook de beperkingen. Zonder een grondwet, zonder binding aan het recht, is een overheid een maffiabende.

Wat vindt u van onze huidige Grondwet?

Het is een nuchter en aanvaardbaar stuk. Het regelt

'DE KENNIS VAN HET STAATSRECHT IS BIJNA UIT DE TWEDE KAMER VERDWENEN. DE KAMER STELT NOG WEL VRAGEN. MAAR DAARBIJ BLIJFT HET VAAK. HET EGTE VERWEER IS ER NIET MEER. DE REGERING KAN VAAK BEWEREN WAT ZE WIL.'

een aantal basale dingen, zij het een beetje te veel. Wel is het veel te gedetailleerd en op punten gedateerd. Ook is het hier en daar te procedureel.

U heeft een alternatieve, hele beknopte, Grondwet geschreven. Welke elementen bevat die?

Een heel aantal zaken heb ik eruit gehaald, zoals de Eerste Kamer, de sociale grondrechten en allerlei overbodige details. Naar Zweeds model is de koning uit de regering gehaald en heeft die dus een beperktere functie gekregen. Ook is de herzieningsprocedure eenvoudiger gemaakt. Verder begint het document met enkele algemene bepalingen, zoals: de overheid is alleen bevoegd krachtens de wet of de Grondwet (art.2) en Nederland erkent en beschermt de menselijke waardigheid, de rechtszekerheid en de overige fundamentele rechtsbeginselen (art.1.2).

Heeft u veel reacties op uw Grondwet gehad?

Ik heb er wel wat positieve reacties op gehad. Maar met name enkele protestantse vrienden waren het er niet altijd mee eens dat ik de functie van het koningschap heb gereduceerd. Het koningshuis leeft denk ik meer boven dan beneden de rivieren. Dat is historisch goed verklaarbaar.

In uw ontwerp is geen plaats voor een preambule, hoezo niet?

Daar zie ik niets in, in ieder geval niet nu.

Toch klinkt er een momenteel een luide roep om een soort Woord vooraf. Van de Grondwet zou iets samenbindends uit moeten gaan en dat kan in zo'n preambule worden geformuleerd. Hoe ziet u dat?

Ik geloof niet dat dat gaat werken. Het schept alleen maar meer verdeeldheid. Ga het maar eens concreet maken. Hoe vul je zo'n preambule in? Eén voorstel is om te verwijzen naar de joods-christelijke alsmede de humanistische traditie. Maar wie weet wat die inhouden? En willen christenen het humanisme er wel in hebben? Hoe beoordelen atheïsten een verwijzing naar een godsdienst? Moslims worden al helemaal buitengesloten. Kortom, het zorgt eerder voor ruzie dan voor cohesie.

Dus niet nu, maar misschien wel een andere keer?
Wat ik me kan voorstellen is dat een nieuwe peri-

ode, na een oorlog of een revolutie bijvoorbeeld, oproept tot formulering van iets dergelijks. Enkele 'prevelementen' zouden dan mogelijk zijn. In de zin van "Dolbij dat we bevrijd zijn, verklaren wij Nederlanders dat...". Maar de komende staatscommissie zou ik toch vooral het volgende willen meegeven: nuchterheid, nuchterheid, nuchterheid.

Beleven we momenteel niet een dergelijke overgang naar een nieuwe periode, met de opkomst van de islam?

Dat wordt mijns inziens overdreven. Vergelijk het eens met de geschiedenis van de katholieken in Nederland. Mijn voorouders werden honderd jaar geleden nog duidelijk gediscrimineerd. Men keek toen in zeker opzicht naar katholieken zoals nu naar moslims. Daar hebben we de Grondwet toen ook niet voor veranderd, terwijl die emancipatie uiteindelijk is gelukt. Ik verwacht dat het met de islam ook zo zal gaan. Over vijftig jaar zijn moslims gewoon geïntegreerd in Europa. Niet moslims zijn het probleem, maar lieden als Wilders en zijn aanhangers.

Dus we moeten het met een saaie grondwet blijven doen, zonder grootse en meeslepende elementen. Een Grondwet moet beperkt blijven tot haar juridische functie. Van een Grondwet moet je eigenlijk zo weinig mogelijk merken. Zij functioneert het beste als een natuurlijk gegeven binnen een samenleving. De burger hoeft er niet veel van te weten. Alleen dat hij zijn medeburger niet de hersens in mag slaan, dat hij binnen bepaalde grenzen mag zeggen wat hij wil, etcetera. Wat, zoals gezegd, wel goed is om toe te voegen zijn enkele algemene bepalingen die we nu echt missen. Maar dat is geen 'preambulair juichen' over allerlei zaken. Een grondwet moet zich ook primair richten tot de overheid, niet tot burgers en hun onderlinge relaties.

Cruciaal in dit opzicht zijn de klassieke grondrechten, die een vrijheidssfeer van de burger garanderen. De vrijheden van meningsuiting (art.7) en godsdienst (art.6) zijn regelmatig in het nieuws. Sommigen vinden dat de laatste maar uit de Grondwet moet worden gehaald. Moeten we vrezes voor afschaffing van de godsdienstvrijheid? Paul Cliteur pleit daarvoor, ja. In een debat heb ik hem een keer gewezen op de geschiedenis van

de Katharen. Die werden op de brandstapel gezet door de inquisitie, niet primair om wat zeiden, maar om wat ze dachten. Ze werden veroordeeld enkel vanwege hun denken. Daarom moet de denkvrijheid, de geloofsvrijheid worden beschermd. Cliteur had daar naar zijn zeggen niet aan gedacht. Overigens ben ik van mening dat hij, als overtuigd atheïst, ook gelovige is en beschermd wordt door art. 6 Grondwet.

Het viel me op dat u de sociale grondrechten, die de overheid oproepen tot bepaalde taken, uit uw Grondwet heeft verwijderd.

Ik vind sociale grondrechten ondingen.

Welke zouden we moeten opnemen? Als we niet oppassen ontstaat er een hele waslijst aan overheidstaken, met betrekking tot veiligheid, de Nederlandse taal, dieren en planten, gezondheid, geluk. Maar hoe werk je bijvoorbeeld gezondheid dan concreet uit? Gaat de overheid ons bijvoorbeeld dwingen niet meer te roken en te drinken? Of juist wel en dan met mate?

En hoe weeg je ze af tegen onze vrijheden? Als je sociale grondrechten extreem wilt realiseren, vernietig je de klassieke. We moeten beseffen dat de grondwet gaat over overheidsbevoegdheden, niet over taken. De overheid is er niet om ons gelukkig te maken. Bovendien: zodra er procedures komen heb je weinig aan die sociale grondrechten.

Ik heb de indruk dat u sceptisch bent jegens de overheid. Grondrechten zijn er om burgers te beschermen tegen de overheid en ze moeten die overheid grondwettelijk niet te veel toestaan. Dit terwijl bijvoorbeeld dit kabinet wel spreekt als van een partnerschap tussen burger en overheid. Pleit u voor een striktere scheiding?

Overheid en maatschappij moeten we inderdaad beter scheiden. Het onderscheid tussen overheid, markt en maatschappij vervaagt steeds meer. En burgers moeten de overheid blijven wantrouwen.

Prof. mr. Constantijn A. J. M. Kortmann (1944) was vanaf 1981 hoogleraar staatsrecht aan de Radboud Universiteit. Hij schreef onder meer het veelgeprezen Constitutioneel recht. In 2004 benoemde de KNAW hem tot Akademiedocent. Op 27 februari jl. hield hij zijn afscheidscollege getiteld Staatsrecht en raison d'Etat.

De overheid is immers een noodzakelijk kwaad. Ze moet vooral zorgen dat de burgers in vrijheid kunnen leven en zich verder op afstand houden. Overheid en burger zijn niet één pot nat, en al helemaal geen partners! Integendeel: de overheid blijft gevaarlijk.

Vindt u dat dit kabinet betuttelt?

Nee, dat valt erg mee. De betuttelkritiek wordt vooral veroorzaakt door de retoriek van 'samen met zijn allen'. Die bevat mij helemaal niet. Het doet me denken aan praatjes van maatschappelijk werkers. Balkenende zijn taalgebruik hindert me, maar dat komt misschien ook doordat ik in een andere cultuur ben opgegroeid. Nogmaals: de overheid is geen partner, maar een noodzakelijk kwaad. Ik had er liever geen... .

De overheid moet zich dus terughoudend opstellen. Dat hangt ook van de sector af. Op milieugebied bijvoorbeeld wordt terecht veel gevraagd van de overheid. Maar wat cruciaal is, is dat de overheid het goede voorbeeld geeft. Dat is eigenlijk de ware constitutie, die voor burgers feitelijk nog belangrijker is dan de geschreven grondwet. De overheid moet staan voor zaken en waarden als betrouwbaarheid, vakmanschap, efficiency, zuinigheid en openheid. Ze moet niet teveel geld uitgeven, geen lekkende tunnels bouwen, geen technische hoogstandjes maken die niet blijken te werken, etc. Dit is vaak belangrijker voor de burger dan wat er allemaal in de Grondwet staat.

Met andere woorden: we moeten het belang van onze Grondwet niet overschatten.

Nee, het recht sowieso niet. Je moet er vooral ook om kunnen blijven lachen. Ook een grondwet is iets betrekkelijks. Tegelijk is het staatsrecht geen onbelangrijke zaak, want we hebben als land een juridische structuur nodig, een formele bescherming tegen de blote macht. Daarom ook is de notie van de rechtsstaat uiteindelijk belangrijker dan die van de democratie. Een democratie kan immers totalitair worden: de meerderheid kan minderheden gaan onderdrukken. Ook kan een volk op democratische wijze de doodstraf of de sharia invoeren. De rechtsstaat is belangrijker, omdat die aangeeft dat het recht de macht begrenst. Het gaat ervan uit dat we een gezond wantrouwen in de overheid houden. ■

DOOR MENTKO NAP

De kleinste coalitiepartij van het zittende kabinet, de ChristenUnie, heeft in het regeerakkoord bedongen dat gestudeerd gaat worden op een waslijst veronderstelde gebreken van de Grondwet. Daarmee sluit de partij aan bij een reeks criticasters die veranderingen in de Grondwet hebben bepleit. De bijdrages aan het debat over vernieuwing van de Grondwet lopen inhoudelijk sterk uit elkaar maar hebben in ieder geval dit gemeen: ze gaan er van uit dat de Grondwet belangrijk is, en dat het nut heeft van alles in die Grondwet vast te leggen. In deze bijdrage wil ik die aannames bestrijden.

GRONDWET EN CONSTITUTIE: NIET HETZELFDE

Grondwet en constitutie zijn geen synoniemen. Met constitutie wordt bedoeld de verzameling geschreven en ongeschreven regels die van fundamentele betekenis zijn voor het handelen van de staat. Het woord 'regels' brengt tot uitdrukking dat de normen uit de constitutie geëerbiedigd moeten worden. Allerhande gewoonten en gebruiken behoren niet tot de constitutie zolang schending ervan niet onrechtmatig is. Een voorbeeld: sinds de jaren '50 van de twintigste eeuw verlopen kabinetsformaties in Nederland langs een min of meer vast vast stramen. Toch is afwijking van dit patroon zonder meer geoorloofd. Sommige gewoonten en gebruiken schoppen het tot regel. Met zulke promoties is het Nederlandse staatsrecht uiterst zuinig: algemeen wordt aangenomen dat uitsluitend de vertrouwensregel¹ en de homogeniteitsregel² daadwerkelijk regels van constitutioneel recht zijn. Het woord 'fundamenteel' in de omschrijving van constitutioneel recht betekent niet zozeer "belangrijk", maar vooral "funderend". Over wat fundamen-

SAMENVATTING

- Een grondwet verankert en begrenst staatsgezag
- De Nederlandse Grondwet is zo goed als waardenloos
- Daarin investeren is verspilde moeite

teel is en wat niet, kan men natuurlijk eindeloos soebatten.³ De grensgevallen daargelaten kunnen we stellen dat regels over de grondvesten van de overheid samen de constitutie vormen. Het begrip grondwet is beperkter. Onze Grondwet bevat slechts geschreven regels en is bovendien onvolledig. Allerlei constitutionele normen zijn in gewone wetten vastgelegd. Omgekeerd is niet alles wat in de Grondwet staat, onderdeel van de constitutie. Grondwetsbepalingen kunnen in onbruik raken (vonnissen van de bestuursrechter worden zelden of nooit in het openbaar uitgesproken⁴), achterhaald zijn doordat een verdrag hetzelfde beter regelt (het eigendom is beter beschermd door het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens) of een zodanig triviaal karakter hebben dat men moeilijk kan volhouden dat de betreffende norm fundamenteel is (de Grondwet bepaalt dat de beide Kamers der Staten-Generaal hun eigen griffier benoemen). Op de voorbeelden is ongetwijfeld van alles af te dingen. Zo worden rechterlijke vonnissen door publicatie op het internet "openbaarder" dan wanneer de rechter ze voor een handjevol belangstellenden voorleest en onderstreept de bepaling over de griffier de zelfstandigheid van de Staten-Generaal. Toch hadden de bepalingen prima in een gewone wet kunnen staan. Voor de meerderheid van de grondwetsbepalingen geldt echter dat ze van constitutionele orde zijn.

FUNCTIE VAN EEN GRONDWET: VERANKERING EN LIMITERING STAATSGEZAG

De constatering dat de Grondwet een deelverzameling is van het geheel aan constitutionele regels, doet de vraag rijzen wat het nut is van het vastleggen van sommige van die regels in de Grondwet. In de eerste plaats leidt de opname van een regel in de canon van de Grondwet ertoe dat die regel een bijzondere juridische status krijgt. Onderdanen van de staat mogen erop vertrouwen dat de garanties die de Grondwet biedt, door de staat in acht genomen zullen worden. Een Grondwet is het juridische kompas van de overheid. In de tweede plaats heeft een geschreven Grondwet een politiek-filosofische relevantie. Voor dit aspect moeten we te rade bij de vertrouwde geschiedenis van de Reformatie en wat daarop volgde. De kerkscheuring leidde een reeks (godsdienst)oorlogen in die er uiteindelijk in resulteerden dat gebroken werd met de idee dat het gezag van

De waardenloze Nederlandse Grondwet

de staat verband houdt met een goddelijke opdracht of adellijke privileges. Het gezag van de staat was daarmee van zijn fundament ontdaan.⁵ Ideeën over de soevereiniteit van het volk en de vrijheid van het individu vulden deze leemte. Op grond van een tussen burgers gesloten maatschappelijk verdrag diende de staat voortaan als het vehikel voor de ontwikkeling van de burgerlijke vrijheid. Sinds de opstandige Amerikaanse staten in 1787 hun samenwerking bezegelden in een politiek contract en de Fransen in de periode 1789-1804 aan de lopende band Constituties produceerden, heeft dit voor-

beeld breed navolging gevonden. Het maatschappelijk verdrag werd letterlijk te boek gesteld. Grondwetten bieden sindsdien een voor eenieder kenbare verankering en limitering van het staatsgezag. Afgezien van een paar voorbeelden hebben alle moderne westerse staten een geschreven Grondwet.⁶ Daarin vinden we doorgaans bepalingen over de vraag bij wie de soevereiniteit ligt, welk type samenleving de politieke gemeenschap nastreeft, wat de samenstelling, bevoegdheid en onderlinge verhouding van staatsorganen is en welke garanties burgers in relatie tot die organen hebben. Met name

'VASTLEGGING VAN WAARDEN IN DE GRONDWET BRENGT NIET AUTOMATISCH TEWEEG DAT DE POLITIEKE EN MAATSCHAPPELIJKE WERKELIJKHEID MEE VERANDEREN. GRONDWETTEN MAKEN GEEN SAMENLEVINGEN: HET IS ANDERSOM.'

voor Amerikanen heeft de Grondwet een samenbindende en stuwende kracht: ze dragen de grondwetsteksten bij wijze van spreken als teken om hun arm en als een band op hun voorhoofd.

DE GERINGE RELEVANTIE VAN DE NEDERLANDSE GRONDWET

Als de belangrijkste functies van grondwetten in moderne westerse landen die van het legitimeren en begrenzen van het staatsgezag zijn, dringt de vraag zich op hoe de Nederlandse Grondwet hierop scoort. Niet al te best, zou ik menen. Ter illustratie: de Grondwet zwijgt over de grondslag van het staatsgezag,⁷ en anders dan men zou verwachten, beroepen critici van het kabinet-Balkenende IV die overheidsbemoedigen afdoen als betutteling zich niet op de grondwettelijke bescherming van de persoonlijke levenssfeer maar op buitengrondwettelijke normen. Het lijkt wel of de Grondwet er niet toe doet. Hiervoor zijn diverse verklaringen. Ik geef er drie.

1. HISTORISCH GEGROEID

De eerste is een dooddoener, maar dat is kenmerkend voor waarheden als koeien: de geringe relevantie van de Nederlandse Grondwet is historisch gegroeid. Afgezien van de zestiende-eeuwse Opstand en wat gerommel in 1798 heeft dit land nooit te maken gehad met de grillen van de revolutie. Vanaf het allereerste statelijke begin werd gestreefd naar consensus in het besturen van de publieke zaak. Als na de Bataafse tijd, in november 1813, de zoon van de laatste stadhouder op uitnodiging in Scheveningen landt en aangeeft uitsluitend te willen regeren binnen de kaders van een wijze constitutie, kiezen G.K. van Hogendorp en de zijnen ervoor een Grondwet te ontwerpen waarin ze aansluiten bij bekende ambten en bevoegdheden uit de tijd van de oude, maar ook de nieuwe Republiek. Incrementele constitutionele ontwikkeling heeft in de weg gestaan aan conceptuele helderheid. Daardoor is het moeilijk varen op het kompas van de Nederlandse Grondwet. De traditie van de Nederlandse grondwetten is er een van compromissen, niet van grote woorden en weidse gebaren.

2. GRENZELOOS VERTROUWEN IN DE WETGEVER

In de tweede plaats is de Grondwet onbelangrijk als gevolg van een grenzeeloos vertrouwen in de wetgever. Op allerlei terreinen mag de wetgever naar bevind van zaken handelen.⁸ Uiteraard slaat

de Grondwet hier en daar piketpalen: inperking van de vrijheid om verenigingen op te richten is slechts toegestaan als dat in het belang is van de openbare orde, de regering moet er voor zorgen dat in iedere gemeente een voldoende aanbod van openbaar onderwijs is, meerderjarige Nederlanders kiezen de Tweede Kamer en rechters worden voor het leven benoemd. Maar over wat de formules “openbare orde” en “voldoende aanbod” inhouden, op welke misdrijven als bijkomende straf ontzetting uit het kiesrecht staat en of rechters mogen bijklussen als minister of advocaat laat de Grondwet zich niet uit. De wetgever heeft de vrije hand, en krijgt steeds meer ruimte. Sinds de grondwetsherziening van 1983 heet dat “deconstitutionaliseren”. De gedachte is dat, nu grondwetswijziging bijna ondoenlijk is, er zo weinig mogelijk in de kluis van de Grondwet besloten moet liggen. Het daarmee gepaard gaande verlies aan houvast wordt gezien als gewenste flexibilisering. Dat argument snijdt hout, maar het gevolg is wel dat de Grondwet steeds meer is uitgekleeft. Zonder franje, maar (goeddeels) ook zonder ambitie of normatieve kaders speelt de Grondwet nauwelijks een rol van betekenis in maatschappelijke of politieke debatten.

3. HET ONTBREKEN VAN EFFECTIEVE SANCTIONERING

Een derde verklaring voor de onbeduidendheid van de Grondwet is dat het aan effectieve sanctionering ontbreekt. Een Grondwet heeft van nature een wat navelstaarderig karakter: ze richt zich vooral tot organen van de staat. Die organen staan in een onderlinge verhouding tot elkaar, en het is een goed gebruik om daarbij uit te gaan van gescheiden machten en wederzijdse controle. Het ontbreekt in ons stelsel echter aan een arbiter die zijn oordeel bindend aan de andere organen op kan leggen. In veel westerse landen vervult ofwel een speciale rechter (zoals in België, Duitsland, Frankrijk, Spanje of Italië) ofwel de gewone rechter (bijvoorbeeld in de Verenigde Staten, Canada en Zweden) die arbitrerende rol. Het bestaan van zo'n rechter hangt vaak samen met de staatsvorm. Zo is er in federaties als België, Amerika en Duitsland behoefte aan een onafhankelijke scheidsrechter die competentiegeschillen tussen de federale overheid en de deelstaten kan beslechten.⁹ Ook de beschermwaardigheid van grondrechten is voor veel landen (zowel federaties als eenheidsstaten) aanleiding geweest een

Constitutioneel Hof op te richten. Waar zo'n rechter kan worden ingeschakeld, heeft de Grondwet vaak aanmerkelijk meer vlees op de botten dan in Nederland. Dat is ook wel logisch, want zodoende hoeven rechters bij het beslechten van geschillen niet bij hun eigen geweten te rade gaan maar kunnen zij, zoals het in de trias politica betaamt, zich laten leiden door normen die de grondwetgever heeft vastgesteld. Daar staat tegenover dat in het verleden gedane uitspraken van deze rechters doorgaans de status hebben van op z'n minst gezaghebbende, en soms zelfs bindende uitspraken over wat de Grondwet bij nog te rijzen vragen of problemen betekent. Een waardenvolle Grondwet en een constitutionele rechter zijn in deze constructie communicerende vaten. In Nederland echter niets van dit alles. De Grondwet verbiedt de rechter uitdrukkelijk om wetten te toetsen op hun grondwettigheid.¹⁰ De vraag of voorgestelde wetgeving grondwettig is, wordt door de regering en de Staten-Generaal zelf beantwoord.¹¹ Daarbij kunnen ze gebruik maken van de adviezen van de gezaghebbende Raad van State, maar van enige binding aan die adviezen is geen sprake.

OVERTROKKEN VERWACHTINGEN VAN DE GRONDWET

Tegen de achtergrond van deze misschien ont-nuchterende conclusie steken allerlei recente initiatieven om de Grondwet in de schijnwerpers te zetten, schril af. Het bontst vond ik nog wel de suggestie om nieuwe Nederlanders bij het uitreiken van hun paspoort een eed af te laten leggen op de Grondwet. Wat heeft het voor nut burgers trouw te laten zweren of beloven aan een verzameling technocratische bepalingen over een kiesstelsel met evenredige vertegenwoordiging, de taak van de Algemene Rekenkamer of het toezicht op waterschappen? Zo'n op Amerikaanse leest geschoeide inburgeringsceremonie-met-eed-op-de-Grondwet is door opinielers van rechts (Bolkestein, Verdonk) tot links (PvdA integratie-intellectueel Paul Scheffer) als op z'n minst interessant beoordeeld. Je zou bijna gaan denken dat men geen idee heeft van de eigenlijke inhoud van het zo bewierookte docu-

ment. Er zijn nog andere voorbeelden. Minister Ter Horst stelde vorig jaar in het NRC Handelsblad dat deze tijd niet alleen vraagt “om een Grondwet die registreert en normeert maar ook om een Grondwet die een educatieve, instructieve en bindende functie heeft”. Op verzoek van de ChristenUnie wordt binnenkort een staatscommissie ingesteld die onder meer gaat nadenken over het uitbreiden van de grondrechtencatalogus en het opnemen van een inleidende tekst (preambule) bij de Grondwet.¹² In haar verkiezingsprogramma bepleit de ChristenUnie, evenals voorloper GPV dat deed, de oprichting van een Constitutioneel Hof, dat moet gaan beoordelen of de wetgever de Grondwet heeft geschonden.¹³ Het is alles parels voor de zwijnen. Toegegeven, de Grondwet is niet onveranderlijk, maar de ervaring leert dat het aan de voor grondwetswijziging benodigde eensgezindheid maar al te vaak ontbreekt. Fundamenteel is het probleem dat vastlegging van concepten en waarden in de Grondwet niet automatisch teweegbrengt dat de politieke en maatschappelijke werkelijkheid mee veranderen. Grondwetten maken geen samenlevingen: het is andersom. Al eeuwenlang werken we met polderconstituties. Nu het resultaat daarvan een uitgekleeft Grondwet is, moet er heel wat gebeuren voordat de Nederlandse samenleving zich op een inhoudelijk constitutioneel kompas zal willen richten. Het is maar zeer de vraag of we jaloers moeten zijn op landen waar het anders is. In al die landen stond immers een ernstige maatschappelijke crisis aan de wieg van de hernieuwde constitutionele identiteit. De Nederlandse Grondwet is waardenloos, en zo lang een revolutie uitblijft, komt daar naar mijn stellige overtuiging geen verandering in. Tot die tijd moeten overheidsorganen het doen met wat wordt overgeleverd aan constitutionele prudentie, en dat gaat ze tot dusver heel behoorlijk af.¹⁴ Moge de Grondwet nog lang onbelangrijk blijven. ■

Een uitgebreidere versie van dit artikel is te vinden op www.wi.christenunie.nl.

EINDNOTEN

¹ Een bewindspersoon die blijkt niet over het vertrouwen van de Staten-Generaal te beschikken, moet zijn ontslag aanbieden aan de Koning, of bevorderen dat de Koning de betreffende Kamer ontbindt. De laatste jaren is het

Mentko Nap is docent Staatsrecht Rijksuniversiteit Groningen en lid van de steunfractie van de ChristenUnie in de gemeenteraad van Groningen.

Nieuwe debatsite

INTERVIEW MET HARMJAN VEDDER

gebruikelijk geworden deze opties te combineren.

² Bewindspersonen huldigen in de openbaarheid gelijk-luidende standpunten, of: de regering spreekt met één mond. Zonder deze regel is parlementaire controle van het regeringsbeleid uiterst moeizaam, omdat bewindspersonen zich achter elkaar kunnen verschuilen. De gang van zaken rond de portefeuillevissel van minster Verdonk in november 2006 (VVD-bewindspersonen kregen de ruimte om hun onvrede met het kabinetsbesluit wereldkundig te maken) was een ernstige schending van de homogeniteitsregel. Het was niet de eerste, maar ook niet de laatste keer dat mevrouw Verdonk selectief omging met de door haar zo vaak beleden platitudes "regels zijn regels".

³ Zie hierover aflevering 5, jaargang 1998 van het *Nederlands Juristenblad*; aflevering 3, jaargang 2002 van *Regel-Maat* en het recent verschenen boek *De Grondwet herzien – 25 jaar later*, uitgave van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, directie Constitutionele Zaken en Wetgeving, Den Haag 2008, in te zien via <<http://www.minbzk.nl/actueel/111423/de-grondwet-herzien>> (geraadpleegd 28 april 2009).

⁴ Ten tijde van het afronden van deze bijdrage werd bekend dat de Maastrichtse bestuursrechter voortaan in alle zaken openbaar uitspraak zal doen. Dat voor zoiets een persbericht wordt uitgegeven, laat zien hoe uitzonderlijk het kennelijk is.

⁵ Kortheidshalve vat ik hier een proces van bijna drie eeuwen samen in twee zinnen. Zeer uitgebreid en fundamenteel hierover G. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Berlijn: Springer 1919. Recenter en toegankelijker G.F.M. van der Tang, *Grondwetsbegrip en grondwetsidee* (diss. Rotterdam), Deventer: Gouda Quint 1998. De Nederlandse staat was de vreemde eend in de bijt van zestiende en zeventiende-eeuwse staten. De opstand tegen de Spaanse koning Philips II leidde tot een voor die tijd hypermoderne statelijke constructie. Dat was overigens tegen heug en meug, nadat bleek dat geen buitenlands gekroond hoofd het aandurfde zich tot aartsvijand van de Spanjaarden te maken door vorst te worden in de Lage Landen. Van lieverlee namen de Staten-Generaal daarom het bestuur over de zeven verenigde Nederlanden op zich. Zij regeerden conform de eerder gesloten Unie van Utrecht. Om die reden wordt de Unie van Utrecht wel de eerste geschreven Grondwet genoemd. Zie De Nederlandse Opstand. Constitutie, autonomie en soevereiniteit, in: E.H. Kossmann, F.R. Ankersmit, W.E. Krul, *Geschiedenis is als een olifant*. Een keuze uit het werk van E.H. Kossmann, Amsterdam: Bert Bakker 2005, pag. 53-111.

⁶ Het Verenigd Koninkrijk heeft geen geschreven Grondwet. Israël, Nieuw-Zeeland en Zweden kennen niet één Grondwet maar beschouwen een verzameling basiswetten als de constitutie.

⁷ De in allerlei opzichten uitzonderlijke Staatsregeling voor het Bataafsche Volk van 1798 erkende de volkssoevereiniteit. Nadien is het nooit meer van een soevereiniteitsopdracht aan volk, koning, God of parlement gekomen. Voor juristen heeft soevereiniteit overigens niet zoveel te maken

met hoogste macht in de rechtsorde, als wel de verbinding van de rechtsorde.

⁸ Denk aan de mogelijkheid tot beperking van grondrechten: uitsluitend bij de godsdienstvrijheid, de onderwijsvrijheid en de vrijheden van vereniging, vergadering en betoging zijn grenzen gesteld aan ingrijpen door de wetgever. De overige grondrechten, zoals de vrije meningsuiting en de lichamelijke onschendbaarheid, zijn overgeleverd aan de actuele inzichten van de wetgever. In de ons omringende landen (met name Duitsland) gaat men uit van een veel inhoudelijker omschrijving van grondrechten, waar ook de wetgever aan is gebonden. Dat hangt voor een belangrijk deel samen met de na te bespreken mogelijkheid van constitutionele toetsing.

⁹ In de Franse eenheidsstaat treedt de Conseil Constitutionnel op als arbiter bij competentiegeschillen tussen de regering en het parlement. De grondwetsherziening van 2008 maakt mogelijk dat de Conseil gaat functioneren als hoeder van grondrechten.

¹⁰ Op 2 december 2008 heeft de Eerste Kamer met een meerderheid van 37 tegen 36 een voorstel tot wijziging van de Grondwet van het Tweede Kamerlid mw. Halsema (GroenLinks) aangenomen. Het voorstel, als wet gepubliceerd in *Staatsblad* 2009, nr. 120, verleent de gewone rechter de bevoegdheid wetten te toetsen aan bepaalde grondrechten. Omdat het om een grondwetsherziening gaat, zal na de eerstvolgende verkiezingen voor de Tweede Kamer nogmaals over het voorstel gestemd moeten worden. Het is hoogst onzeker dat de voor grondwetswijziging benodigde tweederde meerderheid dan zal worden behaald.

¹¹ De rechter mag wel toetsen of wetten in overeenstemming zijn met verdragsbepalingen waaraan burgers rechten kunnen ontnemen. De Grondwet bevat echter voornamelijk regels waarvoor geen equivalent te vinden is in verdragen, zodat wetten op die terreinen gevrijwaard zijn van rechterlijke beoordeling.

¹² De opdracht van de staatscommissie is al sinds 26 januari 2009 bekend, maar van benoeming van leden ter vervulling van deze doorgaans eervolle taak is het nog steeds niet gekomen. Zie voor de actuele stand van zaken <<http://www.minbzk.nl/onderwerpen/grondwet-en/grondwet-en-statuut/staatscommissie>> (geraadpleegd 28 april 2009).

¹³ Toetsing door een bijzonder Hof is een wezenlijk andere figuur dan de toetsingsmogelijkheid die het wetsvoorstel van mw. Halsema (hiervóór, noot 13) wil introduceren. Er kleeft een waslijst aan bezwaren aan Halsma's idee. Waarom hebben de ChristenUnie-fracties van zowel de Tweede als de Eerste Kamer met dit rare voorstel ingestemd?

¹⁴ C.A.J.M. Kortmann is in zijn afscheidscollage *Staatsrecht en raison d'Etat*, Deventer: Kluwer 2009 weliswaar kritisch over de hedendaagse staat, maar erkent dat verbetering niet zozeer gezocht moet worden in grondwetsherzieningen maar veeleer in het bewerkstelligen van een "vak-kundige, zuinige, betrouwbare, efficiënte, realistische overheid" (pag. 29).

DOOR GEERT JAN SPIJKER

Wat is Opunie?

Opunie is een christelijke politieke opiniesite, een initiatief van het WI. Een groep enthousiaste bloggers schrijft vlijmscherpe opiniestukken, waar bezoekers op kunnen reageren. Daarnaast verschijnt er elke woensdag een gastcolumn en een wekelijkse politieke cartoon.

Wie schrijven er onder anderen op Opunie?

Het blogteam bestaat uit jonge mensen met verschillende achtergronden. Sommigen zijn lid van de ChristenUnie, anderen kijken vanuit een wat andere invalshoek naar politiek. Wel hebben ze allemaal gemeen dat ze hart hebben voor christelijke politiek. Juist daarom willen ze discussie losmaken, om de christelijke politiek vitaal te houden.

En er doen ook bekende auteurs mee, begreep ik?

Klopt, elke woensdag is er een gastcolumn van mensen als Gert Schutte (oud-fractievoorzitter GPV in de Tweede Kamer) Bas Plaisier (oud-scriba PKN), Anne Westerduin (hoofdredacteur Eva), George Harinck (hoogleraar geschiedenis aan de VU) en Jurn de Vries (oud-hoofdredacteur ND, oud-lid Eerste Kamer) en vele anderen.

Zijn er veel bezoekers?

We hebben maandelijks ongeveer 4000 bezoekers. En dat mogen er nog veel meer worden, zodat we

een actief en levendig platform worden voor discussie over christelijke politiek.

Over welke thema's gaat het nu?

Op het moment discussiëren we veel over de opkomst van Wilders, de ontwikkelingen in Europa, duurzaamheid en de grenzen van de christelijke politiek. Ook volgen we het kabinet en de ChristenUnie kritisch. En zo hoort het.

Kan iedereen reageren?

Ja! Het platform is niet alleen voor jongeren. De discussies gaan iedereen aan en zijn voor jong en oud. We hopen dat zoveel mogelijk mensen zich aansluiten bij Opunie en mee gaan doen. De ChristenUnie kan feedback en kritische discussie goed gebruiken, juist nu we zulke grote verantwoordelijkheden hebben als regeringspartij. Dat houdt de partij scherp. ■

Zie www.opunie.nl

ISLAMTOUR

Het WI gaat met een Islamtour het land in. In drie grote bijeenkomsten in Rotterdam, Utrecht en Groningen gaat Gert-Jan Segers in debat met moslims, christenen, wijkbewoners en bestuurders. Segers is momenteel bezig met het schrijven van een boek over de islam, dat in september bij het WI verschijnt.

22 juni – Rotterdam

Gert-Jan Segers in debat met o.a. Cynthia Ortega, ds. Marten de Vries, Eimert van Middelkoop, Fatima Elatik, Bart-Jan Spruyt en de bezoekers.

Presentatie: Herman Wegter

23 juni – Utrecht

Gert-Jan Segers in debat met o.a. Cees Rentier, Cynthia Ortega, Mirjam Bikker, André Rouvoet, Bas Heijne en de bezoekers.

Presentatie: Herman Wegter

24 juni – Groningen

Gert-Jan Segers in debat met o.a. Umar Mirza, Bernhard Reitsma, Prof. Dr. Oldenhuis en de bezoekers.

Presentatie: Wim Eikelboom

Aanmelden via wi.christenunie.nl/islamtour

De staat als evenwichtskunstenaar

REINHOLD NIEBUHR OVER POLITIEK, MACHT EN MORAAAL

DOOR WILLEM BOERMA

Regelmatig duikt de naam van de Amerikaanse protestantse theoloog Reinhold Niebuhr (1892-1971) op in discussies over de taakopvatting van politiek. In de laatstgehouden Amerikaanse presidentsverkiezingen bijvoorbeeld werd door zowel Obama als Bush naar hem verwezen. Wie is deze man en hoe is de blijvende belangstelling voor hem te verklaren? En hoe kan zijn denken voor de ChristenUnie van belang zijn? Deze tweede vraag komt aan de orde in een volgend artikel.

TUSSEN IDEALISME EN REALISME

Reinhold Niebuhr wordt algemeen erkend als de grondlegger van het Christelijk Realisme, een wetenschappelijke traditie binnen de Internationale Betrekkingen¹ die de mogelijkheid van ethische afwegingen in de (internationale) politiek niet ontkent, maar daar tegelijkertijd weinig ruimte voor ziet. Murray vat de positie van het Christelijk Realisme goed samen in de titel van zijn werk 'between power and cosmopolitan ethics'.² Niebuhr's denken is sterk gevormd door de twee wereldoorlogen, het Interbellum en de start van de Koude Oorlog. Zijn oorspronkelijk pacifistische instelling heeft hij onder invloed van deze periodes in de wereldgeschiedenis verlaten voor de positie van het Christelijk Realisme. Idealisme in de internationale politiek onderkent hij als groot gevaar:

de twee wereldoorlogen hebben volgens Niebuhr wel duidelijk gemaakt dat het kwaad niet door mensen uit te bannen is. Tegelijkertijd keert hij zich ook tegen het politieke realisme van Thomas Hobbes en Niccolò Machiavelli: een dergelijk realisme leidt tot een situatie van voortdurende oorlog en spanning. Een belangrijk adagium van dit realisme is immers: *si vis pacem, para bellum*.³ Niebuhr probeert met het Christelijk Realisme een tussenpositie in te nemen tussen idealisme en realisme: op grond van zijn christelijke overtuiging en op grond van 'hard-won political wisdom'.⁴ We zien die spanning tussen idealisme en realisme allereerst terugkomen in zijn mens- en wereldbeeld.

MENSBEELD: VRIJHEID EN ZONDIGHEID

Niebuhr's beschrijving van de mens als 'both creature of time and creator of history in time'⁵ geeft de reikwijdte van zijn mensvisie weer. Hij ziet een grote rol weggelegd voor de menselijke vrijheid, terwijl hij tegelijk erkent dat die vrijheid beperkt wordt door het feit dat de mens een geschapen en zondig wezen is. Niebuhr is dan ook gekarakteriseerd als 'pessimistische optimist'.⁶ Hij benadrukt in zijn mensvisie voortdurend de ambivalentie van de menselijke natuur: de mens is middels de rede in staat om zichzelf te transcenderen en boven elke historische situatie uit te stijgen. Tegelijkertijd is het zelf te groot om zichzelf te vatten en zichzelf tot doel te maken. "The twofold possibility of creativity and destruction of human freedom, accounts for the growth of both good and evil through the extension of human powers."⁷

Deze ambivalentie is volgens Niebuhr terug te voeren op de zondeval: het verkeerde gebruik van de menselijke wil markeert het einde van de mens als *imago dei*. De mogelijkheid tot een goed gebruik van de rede, de ontdekkingen van de natuurwetenschap, de toenemende kennis van andere talen en culturen en de toenemende interdependentie kunnen middelen zijn om de egoïstische impulsen van individuen en nationale staten enigszins te dempen. Ze zullen echter nooit voldoende zijn om de gevolgen van de zonde teniet te doen.

WERELDBEELD: STRIJD TUSSEN GOD EN MENS

Voor wat betreft Niebuhr's visie op de wereldgeschiedenis is zijn uitgangspunt helder:

God is de grond, het ultieme doel en de perfectie van ons bestaan. De geschiedenis vormt het strijdtoneel tussen God en mens. Niebuhr benadrukt dat het gaat om de strijd tussen zondige mensen en God: op basis van deze realiteit kan dus geen onderscheid gemaakt worden tussen mensen onderling en tussen volken onderling. Hij ziet de geschiedenis verder als een continue poging van mensen om de soevereiniteit van God te ontkennen en om zelf God te willen zijn. De individuele en collectieve 'will-to-power' blijven een belangrijke rol spelen. Dit leidt tot (potentieel) conflict, spanning en machtsmisbruik in relaties tussen individuen en ook tussen staten of andere collectiviteiten. De metafysische betekenis van de geschiedenis ziet Niebuhr in de persoon van Christus. De mens, die voor zichzelf een raadsel is, is niet in staat om zichzelf met God te verzoenen. Hij is door zijn mens- en zondig-zijn te beperkt. Christus heeft met Zijn kruisdood die verzoening tussen God en mensen tot stand gebracht. Daarmee is Hij het ultieme doel van de geschiedenis. Samenvattend: Niebuhr ziet een grote mate van vrijheid voor het menselijke zelf. Hij koppelt deze vrijheid aan verantwoordelijkheid en perkt de vrijheid in door te wijzen op het geschapen zijn en het zondig zijn van de mens. Morele ambiguïteit is na de zondeval de realiteit waar mensen mee hebben om te gaan. Maar welke consequenties heeft dit voor overheid en politiek?

OVERHEID: MACHT ÉN MORAAAL

Het streven naar macht ziet Niebuhr als één van de belangrijkste drijfveren van menselijk handelen. Hij ziet dit streven als een perversie van de oorspronkelijke situatie: de 'will-to-live' is in en door de zondeval veranderd in een 'will-to-power'. Niebuhr onderscheidt hierbij verschillende soorten macht: fysieke (economische en militaire) macht, intellectuele macht en geestelijke macht. De belangrijkste taak van de overheid is om een balance of power tot stand te brengen en vervolgens in stand te houden. Deze machtsbalans bestaat voor Niebuhr in een 'wise apprehension of concurrent interests, rather than by a "sacrifice" of the "lower" to the "highest" interests.'⁸ De politieke deugd om deze machtsbalans vorm te geven is *prudentia*. De aldus gecreëerde machtsbalans is geen statische, maar een dynamische. Ook is dit machts-evenwicht geen doel op zich: het is voor

'DE STAAT IS UITEINDELIJK VAN VOORBILGAANDE AARD. EEN OVERHEID IS NU DE MEEST GEËIGENDE VORM VAN HEERSCHAPPIJ, MAAR HET IS GEEN VOOR ALTIJD VASTSTAANDE GEGEVEN. NIEBUHR ZIET ALS ENIGE CONSTATE IN DE GESCHIEDENIS DE STRIJD TUSSEN GOD EN DE MENS DIE GOD WIL ZIJN.'

hem een voorwaarde om te komen tot een vorm van sociale rechtvaardigheid.

Macht sec heeft echter de moraal nodig als legitimatie. De intrinsieke behoefte van de mens aan 'het transcendente' en de 'overgebleven resten' van de oorspronkelijke rechtvaardigheid maken dat macht een legitimatie nodig heeft buiten zichzelf om effectief te zijn. Niebuhr is er van overtuigd dat macht niet alleen een materiële maar ook een immateriële basis nodig: dit appelleert aan het feit van de mens als moreel wezen. Elders formuleert hij het zo (als kritiek op de rigouze scheiding die Luther aanbrengt tussen Kerk en Staat): "justice degenerates into mere order without justice if the pull of love is not upon it."⁹ Macht kan dus op langere termijn alleen effectief zijn als ze appelleert aan immateriële waarden. Niebuhr bekritiseert hierom bijvoorbeeld het Realisme waar het nationaal belang van een staat uitsluitend in termen van macht en belangen gedefinieerd wordt. Dit is te beperkt: "a narrow definition of the interest of the nation leads to the defeat of that interest."¹⁰ De taakopvatting van een politieke autoriteit in het zoeken naar een goede verhouding tussen macht en moraal wordt door Niebuhr treffend neergezet: "politics is an effort to establish tolerable community, the sinfulness of men presupposed."¹¹ We moeten niet te hoge verwachtingen hebben van wat met politieke middelen te bereiken is. Om dit te beseffen is het onderscheid tussen individuele en collectieve ethiek cruciaal.

TEGEN POLITIEK VOORUITGANGSDENKEN

Niebuhr heeft vanaf zijn vroege werken het onderscheid benadrukt tussen individuele en collectieve ethiek. Voor hem is bijvoorbeeld duidelijk dat (religieus) idealisten de individuele ethiek tot norm van sociaal en politiek handelen heeft gemaakt. Dit wordt met name zichtbaar in de door hen gehuldigde lineaire geschiedenisopvatting: de rationele mens is steeds meer in staat om zijn egoïstische impulsen te beheersen en ratio, rechtvaardigheid en universele waarden te laten prevaleren. Het machtsstreven wordt hiermee een artefact uit het verleden. Niebuhr verzet zich op principiële en pragmatische gronden tegen deze naïeve stellingname. Hij ziet in de liefde (agape) van Christus voor de mens de uiteindelijke norm voor het zelf als 'free spirit'. Agape is bron en einddoel van alle

wederkerige relaties in het menselijk bestaan. Tegelijk is voor hem duidelijk dat liefde als norm van handelen vooral op individueel niveau opgeld kan doen. Voor sociale rechtvaardigheid is deze 'perfectionist ethic'¹² irrelevant. Hij stelt zelfs dat het individuele zelf kan lijden onder het 'collectieve zelf' omdat het hogere normen kent. In een sociale eenheid moet immers een evenwicht gevonden worden tussen verschillende belangen en normen. Dit leidt tot een machtsbalans op basis van berekening en/of dwang: "all social cooperation on a larger scale than the most intimate social group requires a measure of coercion."¹³ Resultaat is dat sociale rechtvaardigheid altijd van een lagere orde is dan individuele rechtvaardigheid, en zo ook moet zijn.

Interessant is ook een andere reden die Niebuhr aanvoert om aan te geven dat er verschil bestaat tussen individuele en collectieve ethiek: namelijk de mogelijkheid tot zelfkritiek. Het individu is een integrale eenheid van lichaam en geest. Dit zijn van een integrale eenheid maakt zelfreflectie en zelfkritiek mogelijk. Deze mogelijkheid tot zelfreflectie en zelfkritiek wordt minder naarmate de sociale organisatie (bijvoorbeeld een staat) groter wordt: de integrale eenheid verdwijnt. Het morele leven van een staat is dan ook van een lager niveau dan dat van een individu. Tegelijkertijd wil Niebuhr liefde (tot God en tot de naaste) als norm voor ethiek niet volledig ontdoen van zijn politiek-maatschappelijk betekenis; iets dat overigens ook een principiële onmogelijkheid zou zijn. Interessant is bijvoorbeeld zijn gedachte van een vorm van iustitia originalis. Hij wijst er op dat de drie deugden geloof, hoop en liefde een integraal onderdeel zijn van het mens-zijn; ze zijn ook niet

SAMENVATTING

- De geschiedenis vormt het strijdtoneel tussen God en mens.
- De overheid moet een balance of power tot stand brengen.
- Macht moet appelleren aan gerechtigheid om daadwerkelijk effectief te zijn.

Drs. Willem Boerma werkt als statenadviseur bij de statengriffie van Provinciale Staten van Flevoland. Daarnaast werkt hij aan een proefschrift over de Augustinusreceptie bij Niebuhr en Elshain.

verloren gegaan bij de zondeval, wel verdorven. De waarde van deze drie deugden, en daarmee van het dubbele liefdesgebod, ligt in de religieuze en morele interpretatie. Niebuhr wil hiermee aangeven dat wat vóór de zondeval 'automatisch' in overeenstemming was met het wezen van de mens, in de zondige realiteit vorm heeft gekregen in wetten en regels. Deze verandering plaatst wetten en regels op een lagere morele orde dan de 'law of love' in zijn oorspronkelijke vorm: liefde als transcendentie van de wet, rechtvaardigheid als rationalisatie van deze wet van de liefde. Tegelijk biedt deze aanwezigheid van een vorm van en herinnering aan rechtvaardigheid dus mogelijkheden om tot sociale rechtvaardigheid te komen op basis van wetten en niet op basis van macht alleen. De overgebleven vorm van rechtvaardigheid biedt de mogelijkheid om uit te stijgen boven het directe eigenbelang.

DE STAAT ALS EVENWICHTSKUNSTENAAR

Voor Niebuhr domineren egoïsme en de 'will-to-power' het sociale proces van staatsvorming. Deze drijfveren zijn op het individuele niveau aanwezig; op het niveau van een groep, een maatschappij of een staat komen deze tekortkomingen uitvergroet terug. Binnen een groep bestaat immers minder zelfkritiek. Niebuhr is dan ook realistisch genoeg om te concluderen dat een maatschappij voornamelijk bij elkaar gehouden wordt door macht: "a nation is a corporate unity, held together much more by force and emotion, than by mind."¹⁴ Tegelijk is macht alleen niet genoeg: een maatschappij moet bepaalde waarden delen of verwijzen naar waarden die appelleren aan het overgebleven rechtvaardigheidsgevoel van mensen. Het is een belangrijke taak van de staat (de regering) om voortdurend die balans te zoeken tussen orde en rechtvaardigheid. De staat heeft als belangrijke opdracht om de organisatie van de verschillende machten die werkzaam zijn in de eigen maatschappij en in de betrekkingen tussen staten ter hand te nemen. Hierbij is een machtsbalans en dus 'orde' uiteindelijk belangrijker dan de inhoud van die orde. Niebuhr keert zich in zijn staatsopvatting tegen de zogenaamde contract-theoretici. In zijn optiek is de staat het resultaat van een historisch en organisch proces, niet van een contract tussen bevolking en heersers. Hiermee hangt ook samen

de gedachte van Niebuhr dat elke sociale entiteit, en dus ook de staat, uiteindelijk van voorbijgaande aard is. Een staat is voor Niebuhr op dat moment (eerste helft 20e eeuw) de meest geëigende vorm van heerschappij, maar het is geen voor altijd vaststaand gegeven. Hij ziet als enige constante in de geschiedenis de strijd tussen God en de mens die God wil zijn. Opvallend is de conclusie van Niebuhr dat het belangrijkste morele kenmerk van de staat haar hypocrisie is. In het claimen van loyaliteit (toewijding van eigen burgers) en het zien van de gemeenschap als zijnde onderdeel van een universele waardengemeenschap is 'dishonesty of nations ( ) a necessity of political policy'.

CONCLUSIE

Niebuhr zoekt voortdurend een balans tussen macht en moraal. Voor hem is een balans niet alleen de meest realistische optie, maar vanuit zijn christelijke overtuiging ook de enig juiste. Ontkenning van de zondeval vormt een even groot gevaar voor de maatschappij als ontkenning van de overgebleven resten van rechtvaardigheid. ■

EINDNOTEN

- ¹ De Internationale Betrekkingen is een wetenschappelijke discipline.
- ² Alisdair H. Murray (1997), *Reconstructing Realism. Between power and cosmopolitan ethics.*
- ³ 'als je vrede wilt, bereid je voor op oorlog'
- ⁴ Paul Foreman (2002), *The neo-orthodox theology of Reinhold Niebuhr*, <http://www.leaderu.com/isot/docs/nie-hbr3.html>, 2; Een kenmerkende uitspraak in dit verband is: "it is a terrible heresy to suggest that, because the world is sinful, we have a right to construct a Machiavelian politics or a Darwinian sociology as normative for Christians.", in: Robert MacAfee Brown ed. (1986) *The essential Reinhold Niebuhr: selected essays and addresses*, New Haven: Yale University Press, 215
- ⁵ Reinhold Niebuhr (1949) *Faith and history*, 55
- ⁶ Brown (1986), *The essential Reinhold Niebuhr*, 146/147
- ⁷ *ibid.*, 139, vgl.: *ibid.*, 105
- ⁸ Reinhold Niebuhr (1965), *Man's nature and his communities. Essays on the dynamics and enigmas of man's personal and social existence*, New York; Charles Scribner's sons, 90
- ⁹ Niebuhr, *Faith and history*, 210
- ¹⁰ Niebuhr, *Human destiny*, 79
- ¹¹ Niebuhr, *Human nature*, 216
- ¹² Niebuhr, *The self and the dramas of history*, 202
- ¹³ Niebuhr, *Moral man and immoral society*, 3
- ¹⁴ Niebuhr, *moral man and immoral society*, 88

Gelijkheidwaardigheid van generaties in de grondwet

DOOR IJMERT MULWIJK

Keuzes vandaag hebben invloed op morgen. In de 21e eeuw geldt dat meer dan ooit. Problemen voor toekomstige generaties hopen zich op. Klimaatverandering, kernafval en staatsschuld vormen slechts een greep uit de grabbelton met intergenerationale problemen. Tijd om het principe van gelijkwaardigheid van generaties in de grondwet te verankeren.

GELIJK OF GELIJKWAARDIG?

Voor de ChristenUnie is de beschermwaardigheid van het leven een belangrijke kernwaarde. Het nog ongeboren leven is gelijkwaardig aan het geboren leven. Hierbij gaat het niet alleen over abortus of embryoselectie, maar ook over leven wat over lange tijd pas het eerste daglicht zal zien. Medisch-ethische en milieuzaken zijn twee zijdes van dezelfde medaille. In tegenstelling tot veel andere partijen kan de ChristenUnie daarom vanuit een eenduidig waardenkader het duurzaamheidsdebat aangaan. Niet vanuit een hype of vanuit angstgevoelens, maar vanuit de rechtvaardigheidsgedachte dat ieder leven gelijkwaardig is voor God.

Ieder leven is gelijkwaardig, maar daarmee niet gelijk: ieder mens is anders. Daar moet een democratische rechtsstaat ook ruimte voor geven. Wel moeten we gelijkwaardigheid nastreven. Dit kan door op te komen voor bepaalde basiskwaliteiten, zoals een goed milieu. Binnen die kaders moet de komende generatie een eigen weg vinden om het leven in te kleuren. Onze opgave nu is om de rekening niet door te schuiven naar volgende generaties. Toch kan iedereen zien dat wij op te grote voet leven waardoor er op economisch en ecologisch vlak een schuld ontstaat. Hoe moeten we daarmee omgaan? Kunnen duurzaamheid en democratie wel samen gaan?

DUURZAAMHEID VS. DEMOCRATIE

Lange termijnbeleid is voor politici in een democratie altijd moeilijk geweest. Binnen een democratie is het immers het volk van nu dat aan de macht is, niet de mensen die na ons de aarde zullen bevolken. Er zijn zoveel urgente problemen die nu opgelost moeten worden. Het is daarom verleidelijker om voor de electorale winst op de korte termijn te gaan dan om vooruit te kijken. Ook zet men het behoud van levensstijl soms voor, ondanks dat men weet dat we daarmee volgende generaties kansen ontnemen. Oud-president van de VS George W. Bush zei bijvoorbeeld: "The American way of life is

non-negotiable". Hierbij maakte hij duidelijk een keuze: levensstijl gaat vóór behoud van het milieu. Ofwel, het belang van de nu levende Amerikanen gaat boven het belang hun nakomelingen. Althans vanuit overheidsperspectief. Politiek hoort niet om electorale winst te draaien. Het gaat om het doen van het goede. Het opkomen voor komende generaties hoort daar zeker bij. Hoeveel stemmen dat oplevert is niet onbelangrijk, maar wel secundair ten opzichte van het recht doen aan een ieder. Liever een kleine partij die gaat voor het goede, dan een grote partij die zich laat lijden door de waan van de dag. Dat geldt ook voor het opkomen voor het ongeboren leven en de bijbehorende impopulaire maatregelen. Sluiten duurzaamheid en democratie elkaar dan altijd uit? Zeker niet. Ik volg Winston Churchill in zijn uitspraak dat democratie de slechtste regeringsvorm is op alle andere vormen na die ooit zijn uitprobeerd. We zullen moeten roeien met de riemen die we hebben. Binnen het democratische bestel zijn gelukkig stabiele factoren ingebouwd. De grondwet bijvoorbeeld.

DE GRONDWET

In de grondwet zijn de belangrijkste gemeenschappelijke uitgangspunten van Nederland opgetekend. De grondwet is gevormd door uitdagingen en bedreigingen uit de praktijk. Zo zijn de klassieke grondrechten ontstaan in reactie op een overheid die haar boekje wel eens te buiten ging. In de 21e eeuw is de grootste uitdaging om een leefbare wereld na te laten. Daarom is het van belang om het principe van gelijkwaardigheid van generaties in de grondwet op te nemen. Hiermee wordt tegelijkertijd een recht toegedicht aan komende generaties en een plicht opgelegd aan de huidige generatie. Waarom in de grondwet? Onze grondwet heeft een groot informeel gezag. Eenieder in Nederland wordt verondersteld de grondwet te kennen, en de grondwet is gezaghebbend in de rechtspraak. Van het plaatsen van de gelijkwaardigheid tussen generaties in de grondwet zal een krachtig signaal uitgaan. Niet alleen naar politici van nu, maar ook naar de generatie van morgen. De grondwet kan niet veranderd worden met een krappe meerderheid - waar het in ons meerpartijstelsel toch vaak op neerkomt. Er is een tweederde meerderheid nodig. Iets vastleggen in de grondwet heeft dan ook iets van een gemeenschappelijke

waarde in zich waar niet zomaar op teruggekomen gaat worden. Vrijwel alle Nederlanders onderschrijven het idee van gelijkwaardigheid van generaties. Ook veel wetgeving op nationaal en internationaal niveau geeft het al als beginsel aan. Het vastleggen in de Nederlandse grondwet is niet meer dan een logisch gevolg.

EEN NIEUW GRONDRECHT

De grondwet beschermt allereerst burgers tegen de overheid (klassieke grondrechten). Daarnaast zijn er in de jaren tachtig ook sociale grondrechten in de grondwet opgenomen (recht op huisvesting, gezondheidszorg, etc). Mijs inziens moeten we nu ook de gelijkwaardigheid van generaties als sociaal grondrecht opnemen in onze Grondwet. Sociale grondrechten vormen een inspanningsverplichting voor de overheid. Niemand kan naar de rechter stappen om de overheid te dwingen een sociaal grondrecht te realiseren. Wel kan door het parlement getoetst worden of wetten in overeenstemming zijn met de grondwet. Zeker nu er een meerderheid lijkt te ontstaan voor constitutionele toetsing is het verankeren van basiswaarden in de grondwet van groot belang.

Er wordt in artikel 21 van de grondwet gesproken over een goed leefmilieu. Dit refereert echter alleen naar bescherming van de huidige Nederlanders. Een optie is daarom om artikel 21 uit te breiden. België heeft hierin het voortouw genomen door solidariteit tussen generaties op de volgende manier in de grondwet op te nemen: "Een duurzame ontwikkeling in haar sociale, economische en milieugebonden aspecten, rekening houdend met de solidariteit tussen de generaties." Het is dus mogelijk. Ook in Japan denkt men na over het verankeren van dit beginsel in hun grondwet.

CHRISTENUNIE VOORTOUW

De grondwet is zeker niet iets waar alles maar in opgetekend moet worden. Er liggen talloze claims om sociale grondrechten toe te voegen. Toch is de focus op komende generaties uniek. Naast het terechte pleidooi van de ChristenUnie om het recht op leven in de grondwet op te nemen zou de partij er goed aan doen om ook voor gelijkwaardigheid van generaties te pleiten. Op die manier laat de partij zien dat de visie op medische ethiek in een breder ethisch kader van gelijkwaardigheid van elk menselijk leven valt. ■

Gods soevereiniteit in de Grondwet

DOOR PETER BOSWIJK

De Uniefundering van de ChristenUnie “erkent Gods heerschappij over het staatkundig leven, dat de overheid door God is gegeven en in Zijn dienst staat.” Hierin wordt Gods soevereiniteit beleden. Het woord soevereiniteit duidt gewoonlijk het hoogste staatsgezag (wetgevend, rechtsprekend en uitvoerend) aan op een grondgebied. Daarnaast kan het ook de bron en de legitimatie van het overheidsgezag aanduiden.

In dit nummer spreken wij over de Grondwet, die samen met de ongeschreven staatsrechtelijke regels, het hart van onze staatsinrichting vormt. Deze staat, door het aanstellen van een nieuwe staatscommissie, weer in de aandacht.²

Het is makkelijker over Gods soevereiniteit te spreken dan te bepalen welke consequenties dit heeft voor de Grondwet. Het idee van de volkssoevereiniteit is zo algemeen geaccepteerd dat wij geneigd zijn om haar vruchten als gegeven te beschouwen en te kleden in een ons aangenaam christelijk gewaad. Het is daarom geen overbodige luxe na te gaan wat wij bedoelen met Gods soevereiniteit en welke staatkundige gevolgen deze opvatting heeft (par. 2). Deze positie wordt hier afgezet tegen de volkssoevereiniteit als de andere legitimatie van het overheidsgezag (par. 3).³ Daarna zal worden ingegaan op twee onderwerpen

in de parlementaire geschiedenis waar deze twee legitimaties een rol hebben gespeeld (par. 4). Tenslotte nemen we de balans op (par. 5).

1. GODS SOEVEREINITEIT: HET DROIT DIVIN

GODS SOEVEREINITEIT IN DE BIJBEL

Met het begrip ‘Gods soevereiniteit’ wordt de opvatting aangeduid dat God de bron is van alle gezagsuitoefening op aarde. Zo getuigt de Heilige Schrift: ‘God is Koning over de hele aarde’ en ‘de aarde is van de Heere en al wat ze bevat, de wereld en wie er wonen.’ In staatsrechtelijke termen: God heeft zowel territoriale als personele soevereiniteit over de hele aarde. Hij is daarin ‘Rechter, Wetgever en Koning.’

Deze soevereiniteit over de menselijke samenleving oefent Hij echter niet direct maar indirect uit. Als Soeverein stelt Hij een orde in de wereld,

waarin sommigen hoofdschap hebben en met Zijn gezag zijn bekleed. Op deze wijze bezit Hij alle naties en stelt Hij de koningen van de volken aan om te regeren. Hij zalft ze en werpt ze neer, naar de raad van Zijn wil. Daarom worden zij in de Schrift ook goden genoemd, in wier vergadering God staat. Zij regeren voor Hem als gezalfden van de Heer en staan in Zijn dienst. Het getuigenis van de apostelen van de Heer is eenduidig dat ‘de machten die er zijn, door God zijn ingesteld,’ dat de overheid ‘Gods dienaars’ is en wij ons daarom onder ‘de koning als hoogste machthebber’ moeten schikken.

Ons is geopenbaard dat Christus, als mens, de soevereiniteit is opgedragen, die Hij als Koning der koningen in een toekomstig universeel koninkrijk zal uitoefenen, ‘want Hij moet Koning zijn, totdat Hij alle vijanden onder Zijn voeten heeft gelegd.’ Daarom klinkt nu reeds tot alle aardse gezagsdragers de

oproep: ‘Nu dan, koningen, handel verstandig! Kus de Zoon, opdat Hij niet toornig wordt.’ Erken Hem als Soeverein!

HET STAATSRECHT

Deze leer van Gods soevereiniteit is vol betekenis voor het maatschappelijke leven. Als een God van orde heeft Hij een vaste orde gesteld in de maatschappij. Daarin bestaan verschillende ordeningen, die onder hoofdschap (gezagsdragers) verenigd zijn. Dit gezag behoort zich daarom aan Gods wil te onderwerpen. In het staatsrecht is deze leer ook wel aangeduid als het droit divin, het goddelijk recht. De koning heeft als staatshoofd⁴ een direct van God afgeleide soevereiniteit en is alleen tegenover God daarvoor verantwoording schuldig. Hij regeert bij de gratie Gods.

Trouwe staatsmannen hebben deze leer willen beschermen tegen bespotting en gelijkstelling aan

'HET DROIT DIVIN IS NAMELIJK NIET ALLEEN DE LEGITIMATIE, MAAR OOK DE BEGRENZING VAN HET GEZAG. DE OVERHEID IS NIET DE ENIGE ORDENING VAN GOD, HET HUWELIJK EN HET GEZIN VORMEN NOG OUDERE GODDELIJKE INSTELLINGEN EN DE GEZAGSDRAGERS DAARVAN HEBBEN EVENZEER EEN DROIT DIVIN.'

absolutisme en willekeur.⁵ Het droit divin is namelijk niet alleen de legitimatie, maar ook de begrenzing van het gezag. De koning of overheid is niet de enige ordening van God. Het huwelijk en het gezin⁶ vormen een nog oudere goddelijke instelling en de gezagsdragers (hoofden) daarvan hebben evenzeer een droit divin.⁷

Het doel van het gezag is de zegen te geven die tot het desbetreffende hoofdschap behoort. De bijzondere zegen die de koning, bij de gratie Gods, geroepen is te bedienen, is het dienen van de publieke gerechtigheid.⁸ Dit doet hij door de gemeenschap te beschermen, de orde en gezamenlijk gemaakte wet te handhaven, boosdoeners te straffen, op te treden tegen misbruik van gezag, en zich te ontfemen over degenen die zijn beroofd van hun door God gegeven hoofden, de weduwen en wezen. Hij hoeft daarin niet neutraal te zijn, maar moet het hoofdschap van anderen eren, want uiteindelijk is hij de garantie van eenieders droit divin.

Deze door God gegeven orde is de kern van een christelijke maatschappijvisie. Zonder deze orde valt de samenleving uit elkaar in individuen.⁹ Binnen deze orde bestaat gelijkwaardigheid tussen mensen als beeld dragers van God, maar ongelijkheid naar hun positie als man of vrouw, meester of knecht, oud of jong, etc. De Grondwet is hier een verbond tussen vorst en volk. De volksvertegenwoordiging vertegenwoordigt en verdedigt de belangen van de burgers.¹⁰ Zo heeft het invloed bij de koning en vormen zij samen de wetgever. De koning is daarom onafhankelijk van de (vertegenwoordigde) burgers in het uitoefenen van zijn opdracht. Hierdoor ontstaat er dualisme tussen vorst en volk(svertegenwoordiging). Het grootste gevaar in deze orde is elke uitoefening van gezag en elk handelen die niet hun oorsprong en uitoefening vinden in de gegeven orde.

2. VOLKSSOEVEREINITEIT

HET MAATSCHAPPELIJK VERDRAG

Als droit divin betekent dat de bron van het overheidsgezag in Gods ordening ligt, dan ligt bij de volkssoevereiniteit de bron van het overheidsgezag in het volk. Deze weergave is echter niet geheel juist. De volkssoevereiniteit is namelijk causaal verbonden met de positie van de mens als autonoom individu, dat wil zeggen die zichzelf de wet voorschrijft.¹¹ In deze opvatting is deze autonome mens

van nature onbevlekt en moet hij in zijn streven naar zelfontplooiing niet belemmerd worden. Orde, gezag en ongelijkheid worden gezien als iets onnatuurlijks en kwaadaardigs, omdat zij het individu beperken.¹² De enige rechtvaardiging voor beperkingen kan in de mens zelf liggen, die door middel van een maatschappelijke overeenkomst hiermee heeft ingestemd. Op deze manier wordt de volkssoevereiniteit geboren. De twee politieke loten aan deze stam, liberalisme en socialisme, verschillen alleen in de mate en het doel van de soevereiniteits-overdracht. In onze dagen staan zij verenigd voor ons in het sociaal-democratisch denken dat de ideologische grondslag is van nagenoeg het gehele politieke landschap.¹³

STAATSRECHT

Volkssoevereiniteit wordt onmiddellijk gekoppeld aan democratie.¹⁴ Het woord democratie betekent ook 'het volk regeert.' Elk gezag moet zijn legitimatie ontleenen aan het zelfbeschikkingsrecht van de autonome mens. Als gevolg daarvan is er alleen het individu en het volk. Het volk en het staatsgezag vallen dan samen. Dit leidt tot een monistische praktijk. Directe democratie past daarom het beste bij volkssoevereiniteit. Men erkent dan ook dat om praktische redenen gekozen wordt voor een representatieve democratie. De kernwaarde van de volkssoevereiniteit is de gelijkheid van de autonome mens. Het doel van het gezag is het garanderen en bevorderen van de zelfontplooiing en emancipatie van de autonome mens. De grens van het gezag is de autonome mens. De grootste gevaren zijn mensen die deze autonomie ontkennen en structuren die dit belemmeren

De gelijkheid van de autonome mens gaat als een bulldozer over de door God gestelde orde heen.

SAMENVATTING

- Gods soevereiniteit impliceert legitimatie en begrenzing van gezag.
- Onze Grondwet spreekt niet over droit divin of volkssoevereiniteit
- Volkssoevereiniteit heeft het dualisme tussen overheid en burger ondermijnd.

Mr. Peter Boswijk is als promovendus verbonden aan de Afdeling Staats- en Bestuursrecht van de Universiteit Utrecht.

3. GODS SOEVEREINITEIT EN VOLKSSOEVEREINITEIT EN DE NEDERLANDSE GRONDWET

Wanneer wij de huidige Grondwet overzien zullen wij geen woord vinden over volkssoevereiniteit of droit divin als legitimatie van het overheidsgezag.¹⁵ De begrippen Gods soevereiniteit of volkssoevereiniteit zijn in de parlementaire geschiedenis wel van belang geweest voor een breed scala van onderwerpen, waarvan wij hier de inhoud van een preambule en het dualistische stelsel behandelen.

DE PREAMBULE

Een preambule kan verwijzen naar de geschiedenis, waarden of de grondslag van het overheidsgezag.¹⁶ Nederland kent al heel lang geen preambule.¹⁷ De christelijke fracties hebben regelmatig een preambule willen opnemen waarin God wordt erkend als de grondslag van het overheidsgezag. Het onderwerp kwam expliciet naar voren bij de behandeling van de Grondwetwijziging van 1983. De kleine christelijke partijen (SGP, GPV en RPF) gaven daarin een krachtig pleidooi voor een dergelijke preambule.

De heer van Rossum (SGP) vond dat de Grondwet door het ontbreken van een dergelijke preambule 'nu geen verweer biedt tegen aanslagen in naam van de volkssoevereiniteit.' Volgens de heer Leerling (RPF) was het droit divin niet afhankelijk van veranderde meningen van mensen. 'Je wordt ook in deze gedwongen een keus te maken. Laten we dan het beste kiezen wat er is: onze wetten afstemmen op die van de Heere God en de volkssoevereiniteit in al haar consequenties afwijzen.' De heer Schutte (GPV) meende eveneens 'dat met name het ontbreken van een richtinggevend inleidend artikel kan wijzen in de richting van de volkssoevereiniteit.' De Regering wees deze verzoeken af. De Minister verwees daarbij naar de maatschappelijke verscheidenheid en stelde dat een preambule van deze soort niet past bij het gelijkheidsbeginsel in artikel 1 van de Grondwet.¹⁸ Volgens hem was het gelijkheidsbeginsel 'de vlag van de Grondwet.' Christelijke partijen hoeven ook thans niet te verwachten dat een preambule een verwijzing naar het droit divin zal bevatten. De Minister heeft dit duidelijk aangegeven.¹⁹ De enige wijze waarop Minister ter Horst Gods heilige Naam gebruikte was in misbruik. De kern van de volkssoevereiniteit, het autonome individu, is, in de vorm van artikel 1, de 'vlag' en werkelijke preambule van de Grondwet

geworden. Dit is de dragende waarde van onze samenleving. De ChristenUnie wil een preambule die uitdrukking geeft aan 'de historische identiteit en de dragende waarden van de Nederlandse samenleving.'²⁰ Waarom? De erkenning van Gods soevereiniteit is thans geschiedenis en gelijkheid, zelfbeschikking en volkssoevereiniteit zijn nu dragende waarden. Een dergelijke preambule is een openlijke belijdenis van volkssoevereiniteit.

HET DUALISTISCHE STELSEL

Wij hebben gezien dat dualisme tussen koning en volk(svertegenwoordiging) een uitdrukking vormt van het droit divin. De volkssoevereiniteit heeft dit dualistische stelsel ondermijnd, door het uithollen van de positie van de Koning en democratisering. Regelmatig hebben de christelijke fracties op de bres gestaan voor de positie van de Koning, in het bijzonder bij de Grondwetsherziening van 1983.²¹ Het hoofdschap van de Koning werd op allerlei manieren aangetast. Zo verloor hij onder andere het hoofdschap over de regering, de uitvoerende macht, het opperbestuur over de buitenlandse betrekkingen, het benoemingsrecht van de voorzitters van de kamers en ook de rechtspraak hoefde niet meer in zijn naam te geschieden. De heer Schutte kon daarom het verbond tussen vorst en volk niet meer in de Grondwet terugvinden. De RPF-fractie twijfelde of de Grondwet zo voldoende waarborg bevatte tegen een ondergraving van het dualistisch staatsbestel vanuit de volkssoevereiniteit. De regering achtte de Grondwet alleen dualistisch van opzet, en monistisch in praktijk. Dit vond, volgens de Minister, zijn grondslag in de volkssoevereiniteit, die louter staatsrechtelijk op democratie neerkwam. Op deze volkssoevereiniteit was het Nederlandse parlementaire stelsel gebouwd. Het volk, en geen andere macht, moest uiteindelijk zijn eigen bestemming bepalen.

Daartegenover zien wij democratisering. Naast de rol van het parlement en regeerakkoorden, de gekozen burgemeester, de gekozen minister-president, is dit vooral zichtbaar bij het referendum als directe democratie. Hier hebben de christelijke fracties zich echter niet geheel eenduidig geuit. Een voorbeeld is het debat over het referendum in 1993. Daarin keerde De RPF en de SGP zich tegen het referendum, omdat dit een uitdrukking zou vormen van volkssoevereiniteit, terwijl de GPV zich een gematigd voorstander toonde. De heer Leerling en

de heer Schutte hebben hier ook in het debat in de Kamer over gediscussieerd.²² De heer Schutte achtte het een toelaatbare vorm van volksinvloed wanneer de wetgever alleen wordt teruggedreven door een volksuitspraak omdat het volk dan zelf geen wet maakt.²³ De heer Leerling achtte elk referendum een uitdrukking van volkssoevereiniteit, omdat het volk dan uiteindelijk de beslissende stem heeft. Buiten de vraag of een correctief referendum zou passen binnen het *droit divin*, is een bindende uitspraak over de wetgever (regering en Staten-Generaal) een oordeel over het onafhankelijke staatsgezag en niet alleen over de activiteit van de volksvertegenwoordiging. Het doorbreekt dus de dualiteit. Hieraan is onvoldoende aandacht besteed. Daarnaast moet worden erkend dat de achtergrond van het invoeren van een referendum thans gebaseerd is op volkssoevereiniteit.

4. BALANS

Hierboven is een beeld geschetst van de wijze waarop Gods soevereiniteit en volkssoevereiniteit, als tegenovergestelde ideeën, doorwerken in het staatsbestel. Van het *droit divin* staan er alleen nog enkele muren, zoals de monarchie, bij de gratie Gods, en het duale stelsel. Maar het huis is vervuld met de geest en praktijk van de volkssoevereiniteit. Het gelijkheidsbeginsel vormt de erkenning ervan door de autonome mens centraal te stellen. Het is een samenspanning tegen de Heer en Zijn Gezalfde.

Gods soevereiniteit, zoals hier uitgewerkt, blijft echter een tijdloze waarheid. De huidige staat van de samenleving verandert daar niets aan. Thans is geen nieuw onderzoek of herformulering nodig, maar standvastige volharding in het volkomen geloven en nauwgezet leven van het *droit divin* en in het getuigen tegen de leugen van de autonome mens. Deze waarheid is ons door God toevertrouwd. Onze voorvaders hebben haar verdedigd. Wij moeten nu over haar waken. ■

EINDNOTEN

- ¹ Het woord soevereiniteit komt van het Franse *souverain*, hetgeen afgeleid wordt van het Latijnse *superanus* of *suprema potestas*. In deze zin wordt het ook gebruikt door de apostel Petrus in *1Petr.* 2:13.
- ² Kamerstukken II, 2007-2008, 31570, nr. 1 en 2. Daarnaast is er op dit moment ook een voorstel voor het invoeren van het correctief referendum door middel van een Grondwetswijziging. Zie Kamerstukken II, 30174.

van het correctief referendum door middel van een Grondwetswijziging. Zie Kamerstukken II, 30174.

- ³ Daarbij is dankbaar gebruik gemaakt van www.staten-generaaldigitaal.nl. Daarbij is alleen gekeken naar de documenten vanaf 1961.
- ⁴ Dit staatshoofd omvat alle gezagsuitoefening door de overheid. In het verdere verloop versta ik onder het begrip koning dus ook overheidsgezag.
- ⁵ Zie in het bijzonder G. Groen van Prinsterer, *Ongeloof en Revolutie* (1849), Barneveld: *Nederlands Dagblad* 2008, pp. 62-68.
- ⁶ Het individu heeft eveneens verantwoordelijkheid over zichzelf, maar omdat het niet gaat om een drager van gezag over anderen wordt het hier niet specifiek vermeld als drager van hoofdschap.
- ⁷ Zie hierover A. Rouvoet, *Reformatoische staatsvisie: de RPF en het ambt van de overheid*, Nunspeet: Marnix van St. Aldegonde stichting 1992.
- ⁸ Zie over dit begrip: A. Rouvout, *Ibid.*, pp. 81-104.
- ⁹ Zie uitvoerig G. Groen van Prinsterer, *Ibid.*, pp. 190-191.
- ¹⁰ Functies als het controleren en beperken van de macht en het kenbaar geven van belangen, etc.: E. van Dijk, *Ingekaderde en dienstbare macht*, *Denkwijzer*, 2004, nr. 4, pp. 8-11.
- ¹¹ E. van Dijk, *Verlichting en christelijke politiek*, *Kunst en wetenschap*, 12e jaargang nr. 4, winter 2003/2004, pp.13-14.
- ¹² Zie uitvoerig over dit mensbeeld in het verlichtingsdenken en het anti-revolutionair (conservatief) denken A. Kinneking, *Geografie van goed en kwaad*, Utrecht: Spectrum 2005, p. 461 e.v.
- ¹³ Grondlegger van dit denken is vooral het maatschappelijke contract van John Rawls in zijn *A Theory of Justice*.
- ¹⁴ Zie also Minister van Thijn Handelingen 2de Kamer, 11 november 1981, en in Kamerstukken II, 1981-1982, 1983.
- ¹⁵ Zo ook de Raad van State, zie Kamerstukken II, 2007-2008, 31570, nr. 3, p. 5.
- ¹⁶ Zie ook de recente studie van P.B. Cliteur en W. Voermans, *Preambules*, Deventer: Kluwer 2009, bijlage bij 31570, nr. 10.
- ¹⁷ Zie voor een korte beschrijving van de geschiedenis van de preambule het nader rapport van Raad van State, Kamerstukken II, 2007-2008, 31570, nr. 3, pp. 13-16.
- ¹⁸ Handelingen Tweede Kamer, 11 november 1981, p. 282.
- ¹⁹ Kamerstukken II, 2008-2009, 31570, nr. 6, p. 38. De enige wijze waarop Minister ter Horst Gods heilige Naam gebruikte was in misbruik. 'Ik vroeg mij toen af hoe je in ***naam (!) een dermate geladen discussie kunt voeren over een preambule.' Kamerstukken II, 2008-2009, 31570, nr. 9, p. 17.
- ²⁰ Zie het partijprogramma. De Commissie Burger en Politiek heeft wel gepleit voor Gods soevereiniteit in een preambule, *Burger en politiek Een kwestie van vertrouwen*, Amersfoort 2006, p. 26.
- ²¹ Handelingen 2de Kamer, 10 november 1981.
- ²² Handelingen Tweede Kamer, 1 december 1993, p. 2431.
- ²³ Handelingen Tweede Kamer, 1 december 1993, p. 2403.

DOOR TIM VREUGDENHIL, THEOLOOG EN PREDIKANT VAN STADSHARTKERK AMSTELVEEN

Terwijl de kiezer steeds meer op drift raakt, klinkt onder intellectuelen de roep om wijziging van het Nederlandse politieke bestel. Bij de presentatie van het jaarverslag 2008 van de Raad van State noemde de vice-president, mr. Herman Tjeenk Willink, expliciet het gevaar van het inzakken van de democratische rechtsorde, het risico op een sociale crisis. Willen we dat voorkomen, dan dienen we volgens Tjeenk Willink twee dingen scherp in de gaten te houden: 1) het besef dat wetgever, bestuur en rechter, staat, markt en burgersamenleving van elkaar afhankelijk zijn en gezamenlijk er op moeten letten dat ieder voldoende tegenwicht krijgt; en 2) dat burgers bereid dienen te zijn om oog te hebben voor méér dan hun individuele belang.

SOMBERE ONDERKONING

Een analyse waar vrij luchtig mee is omgesprongen. Wat ik er van terugzag in de media, was het afschilderen van de 'onderkoning' als een traditionele sombermans: 'hij moet dit nu eenmaal zo zeggen'. Beter is het om zijn woorden te wegen: helpen ze om de problemen van ons staatsbestel en de maatschappelijke situatie als geheel goed te doorgronden? Klopt het als Tjeenk Willink hardop zegt dat onevenwichtigheid in de markten of bij de banken mede wordt veroorzaakt door gebrek aan evenwicht bij de overheid? Het gaat een paar slagen dieper dan kreten als hebzucht en graaigedrag.

De beide desiderata van Tjeenk Willink vragen hoe dan ook om een moreel kader. Wie bepaalt immers wat in een maatschappelijke constellatie gewicht, overwicht en tegenwicht is? En hoe definiëren we het algemeen belang? Kan de huidige grondwet als zo'n moreel kompas dienen? Daarin worden immers fundamentele dingen gezegd over het 'evenwicht der machten' en over het algemeen belang. Zou wat Tjeenk Willink voorstaat beter bij wet geregeld moeten worden? Of staat het allemaal geweldig op papier, maar blijkt het in de praktijk vrij eenvoudig voor een volk om zijn eigen wetgeving niet zo ernstig te nemen? Het zou interessant zijn als Tjeenk Willink zich daarover nader zou uitspreken.

INSPIRATIE VOOR DE OVERHEID

Wellicht uit 'de onderkoning van Nederland' zich – bij al zijn moed en stelligheid, hij steekt zoals weinigen zijn nek uit – op één punt nog te aarzelend. Misschien hoopt hij ergens nog dat burgers uit zichzelf gaan doen wat juist de overheid hen moet vertellen. Misschien is hij, sociaal-democraat van huis uit, ook een hartstochtelijk liberaal. Hij waarschuwt voor een naderende crisis, zonder al te zeer de huidige praktijk te be- laat staan te veroordelen. Onevenwichtigheid in de politieke en bestuurlijke verhoudingen en het stellen van het eigen boven het algemeen belang is in de praktijk meestal onrecht. Iemand moet daar een oordeel over vellen. De staat is er ter wille van het recht, schreef de theoloog Emil Brunner ooit. Een volksgemeenschap dient een rechtsgemeenschap te zijn, en wie anders dan de overheid zou dit moeten bevorderen en bewaken?

Waar haalt de overheid dat allemaal vandaan? Juist in een tijd dat de overheid zélf verlegen raakt – wat oneindig veel beter is dan een overheid die met grote stelligheid haar wil oplegt – kan het goed zijn een gedachte uit de christelijke politieke ethiek opnieuw te doordenken: de wet van de Heer is volmaakt: levenskracht voor de mens. (*Psalms* 19,8) Christelijke politici kunnen voorlopig vooruit om de vragen van Tjeenk Willink vanuit bijbelse inspiratie verder te brengen.

Ontspoorde vredesmissies

DOOR GUIDO HOOIVELD

De tweede politieke loopbaan van Joris Voorhoeve begon in 1994. Zijn eerste was in 1990 geëindigd met zijn aftreden als voorzitter van de Tweede-Kamerfractie van de VVD. Op de electorale vleugels van Frits Bolkestein maakte hij vier jaar later als minister van Defensie op Het Binnenhof zijn comeback. Veel genoeg zal hij waarschijnlijk niet hebben beleefd aan zijn ministerschap.

Onder Voorhoeves bewind voltrok in 1995 het Srebrenica-drama: Nederlandse vredesmilitairen (Dutchbat) waren niet in staat om de moslimbevolking te beschermen tegen het Bosnisch-Servische leger. Onder leiding van generaal Ratko Mladic overwoogde dit leger de safe area Srebrenica. Duizenden moslimmannen werden vervolgens door de Bosnische Serviërs afgeslacht. Voorhoeve had vanwege de verschrikkingen in Srebrenica willen aftreden. Premier Kok en zijn politiek leider Bolkestein praatten hem dit uit zijn hoofd.

Nederland had het moeilijk met het Srebrenica-drama. Het morele gidsland was niet in staat om (mede)verantwoordelijkheid en (indirecte) schuld te aanvaarden voor de val van de enclave en de dood van duizenden moslims. Door als minister van

Defensie te blijven zitten werd Voorhoeve ongewild het symbool van deze houding. Achteraf had hij spijt van zijn keuze om aan te blijven. Tien jaar later verzochtte Voorhoeve tegen NRC Handelsblad dat hij eigenlijk beter al na de dag van de Servische verovering van Srebrenica had kunnen aftreden.

NASLEEP

Het politiek handelen van Voorhoeve na de dramatische gebeurtenissen in Srebrenica is onderdeel van het onderzoek dat historicus Christ Klep heeft gedaan naar de reeks van gevolgen van drie dramatisch verlopen vredesmissies. Recentelijk is dit onderzoek in boekvorm gepubliceerd onder de titel Somalië, Rwanda, Srebrenica. De nasleep van drie ontspoorde vredesmissies. Het gaat om de volgende drie missies. In de eerste plaats de deelname van het Canadian Airborne Regiment (CAR) aan de Unified Task Force (UNITAF) in Somalië (1993). In de tweede plaats de inzet van een Belgisch paracommando-bataljon als onderdeel van de United Nations Assistance Mission in Rwanda (UNAMIR) in 1994. De derde missie waarvan Klep de nasleep heeft onderzocht is de legering in 1995 van het Nederlandse luchtmobiele bataljon (Dutchbat) in Srebrenica als onderdeel van de United Nations Protection Force (UNPROFOR).

Hierboven zagen we al hoe de missie van Dutchbat ontspoorde. De ontsporing van de missie van het CAR in Somalië bestond uit de gewelddadige dood van twee Somaliërs op dievenpad. Canadese militairen hadden één van hen in een valstrik gelokt en neergeschoten. De andere Somaliër was doorgemarteld door een Canadese korporaal. De deelname van het Belgische parabataljon in Rwanda ontspoorde door de moord van de Hutu's op tien Belgische commando's, de daaropvolgende terugtrekking van het bataljon door de Belgische regering en de genocide die de Hutu's vervolgens pleegden op een miljoen Tutsi's.

VERANTWOORDING

Klep is in zijn boek nagegaan hoe de politiek en de defensieorganisaties in Canada, België en Nederland zijn omgegaan met de verantwoordelijkheid voor de ontspoorde missies. Hij heeft geanalyseerd

op welke wijze in de drie landen het verantwoordingsproces is verlopen. Tevens heeft hij onderzocht of de betrokken ministers, parlementsleden en militairen daadwerkelijk verantwoordelijkheid wilden nemen. De hoofdconclusie van Kleps studie is dat in geen van de drie landen op een adequate manier verantwoordelijkheid voor de ontsporingen werd genomen. Geen enkele minister van Defensie bijvoorbeeld trad af. Als voornaamste oorzaak voor de weigering van politici en militairen om verantwoordelijkheid te aanvaarden, ziet Klep de ernst van de ontsporingen. Moord, genocide, lafheid en amateurisme waren daarbij in het geding. Het was moreel gezien voor bewindslieden en opperofficieren een te zware opgave om hiervoor verantwoordelijkheid te aanvaarden. Het onderhoudend geschreven boek van Klep is voor politiek geïnteresseerden die wel eens willen weten hoe politici kunnen duiken voor hun verantwoordelijkheid, een absolute aanrader.

SCHULD

Vreemd is overigens dat Klep in zijn studie (ministeriële) verantwoordelijkheid voor fouten en schuld daaraan uit elkaar trekt. Verantwoordelijkheid nemen voor misstanden is volgens hem niet automatisch hetzelfde als schuld erkennen. Klep stelt dat een (eind)verantwoordelijke, zoals een minister, niet altijd kan weten dat ondergeschikten fouten maakten of verwijtbaar gedrag toonden. Volgens hem is de minister dan 'niet zozeer schuldig, maar blijft [hij] formeel wel (eind)verantwoordelijk.' Maar bij ministeriële verantwoordelijkheid gaat het er niet om of een bewindspersoon persoonlijk schuld heeft aan fouten van ambtenaren. Het is een schuld die kleeft aan zijn ambt als minister.

Verantwoordelijkheid aanvaarden voor fouten of verwijtbaar gedrag van ondergeschikten staat dus gelijk aan het erkennen van (formeel) schuld hiervoor. Tegelijkertijd geldt voor de ontsporingen bij de vredesmissies in Rwanda en Srebrenica dat de volledige of directe schuld daarvoor niet op de verantwoordelijke ministers kan en mag rusten. Het is bijvoorbeeld in het geheel niet vol te houden dat de schuld voor de genocide op duizenden moslimmannen uit Srebrenica volledig en in directe zin op de Nederlandse minister van Defensie zou rusten. De hoofd- en directe schuldigen daarvoor zijn uiteraard en niet mis te verstaan de oorlogsmisdadiger Mladic en zijn misdadige manschappen. Uit de studie van Klep blijkt dat de betrokken

ministers in de drie landen het aanvaarden van verantwoordelijkheid door af te treden, beleefden als een ondragelijke schuldbekentenis. Vandaar dat zij het nalieten. Als deze ministers verantwoordelijkheid aanvaarden niet gelijk hadden gesteld aan het erkennen van schuld, zo is de veronderstelling van Klep, dan was een aantal van hen wellicht wel afgetreten. Verantwoordelijkheid aanvaarden en schuld erkennen horen echter bij elkaar, zoals we hierboven stelden. Daarom is een aannemelijker verklaring voor de 'pluchevastheid' van de betrokken bewindslieden, dat zij heel goed wisten dat aftreden hoe dan ook in politieke zin een schuldbekentenis zou zijn.

AFTREDEN PAARS II

In Nederland trad voor de gebeurtenissen in Srebrenica uiteindelijk in 2002 het voltallige kabinet af. Dat gebeurde na de verschijning van het NIOD-onderzoek over Srebrenica. In de opvatting van Klep was het aftreden van Paars II geen echte invulling van de ministeriële verantwoordelijkheid. Het kwam veel te laat en de vraag is of het wel vrijwillig gebeurde. Uit de verklaring die premier Kok in de Tweede Kamer over het aftreden aflegde blijkt dat hij een (politieke) koppeling van ministeriële verantwoordelijkheid en schuld wilde vermijden. Het aftreden was volgens Kok uitdrukkelijk geen schulderkenning. Het is de verdienste van de huidige minister van Defensie, Eimert van Middelkoop, dat hij deze ont koppeling van verantwoordelijkheid en schuld heeft voorzien en in het openbaar bekritiseerd heeft. Dat blijkt uit het verslag van zijn verhoor in 2002 voor de enquêtecommissie Srebrenica. Een eindnoot in het boek van Klep verwijst naar dit verslag. Van Middelkoop vond de uitspraak van Kok dat het Nederlandse kabinet wel verantwoordelijk was maar niet schuldig, een 'te snel weglopen (...) voor een geobjectiveerde schuld'. Via het safe area-concept had ook Nederland, aldus de huidige minister van Defensie, veiligheid aan de inwoners van Srebrenica beloofd. En als je 'op het moment dat het er echt toe doet' dit niet weet waar te maken, dan 'laad je schuld op je'.

Klep eindigt zijn studie met de constatering dat de mogelijkheden om te ontsnappen aan het nemen van verantwoordelijkheid voor ontspoorde vredesmissies zo goed als oneindig zijn. Hiermee zegt hij in feite dat een adequate verantwoording voor dramatisch verlopen vredesmissies nooit zal plaatshebben. ■

Christ Klep, Somalië, Rwanda, Srebrenica. De nasleep van drie ontspoorde vredesmissies. Boom: Amsterdam 2008. 385 pagina's. ISBN 978 90 850 6668 2

Ja en nee tegen het NEV

PIETER JONGELING EN DE POLITIEKE SAMENWERKING MET NET IETS ANDERSDENKENDEN

DOOR HERMAN VEENHOF

Het dossier waarin Pieter Jongeling (lid van de Tweede Kamer voor het Gereformeerd Politiek Verbond van 1963 tot 1977) het meest op schoof, denken zijn politieke nabestaanden, was dat van 'politieke samenwerking'. Daarbij ging het om aanverwante christelijke groeperingen, het NEV, de RPF en de SGP. Maar veranderde Jongeling wel echt van mening?

Als partijleider moest hij zich op de vlakke houden, om alle kikkers in de kruiwagen van het GPV te houden. Na zijn politieke pensioen uitte hij zich vrijer. Maar de belijdenis en de kerk bleven voor hem ook in de partij centraal staan. Jongeling ging het letterlijk aan zijn hart. Hij wilde zijn vrijgemaakte broeders behouden, maar zijn christelijke sympathisanten niet kwijt. In een vrijgemaakte cultuur van 'alles of niets' ging dat echter niet. De niet-vrijgemaakten drongen niet door tot het bestuur of de kandidatenlijsten van het GPV. Ze bleven 'waterputters en houthakkers'.¹ En waar gehakt wordt, vallen spaanders.

TUSSEN REKKELIJK EN RADICAAL

Op 22 januari 1966 werd in het Amersfoortse hotel Monopole het Nationaal Evangelisch Verband (NEV) opgericht. Het NEV was een bundeling van mensen die het GPV wilde steunen, maar geen lid konden worden omdat ze niet vrijgemaakt gereformeerd waren. Het NEV werd op touw gezet door Johan Mekkes en de Leeuwarder accountant P. Siebesma, in overleg met het latere GPV-Kamerlid Bart Verbrugh.²

Hoewel het NEV getalsmatig niet veel voorstelde, wekte ze de indruk stemmen te kunnen weghalen

bij de ARP, waar veel verontruste kiezers vonden dat de partij te links werd, de overheid een te grote rol gaf en ten onrechte overstap was gegaan in de kwestie Nieuw Guinea.³ Een groepering als het NEV leek een zegen in politiek en electoraal opzicht; zo kon de kerkkwestie worden omzeild. Maar het NEV bleek juist kerkelijk gezien problemen te geven. In 1970 werd de interne strijd door een aantal brochures publiek en acuut. In 1972 kwam de zaak tot een uitbarsting, brak het NEV met het GPV en andersom. Het GPV raakte door de verwikkelingen in een crisis en de NEV'ers zochten met de Gespreksgroep AR-Gezinden, het deels uit Arjos losgeweekte Reformatorisch Politiek Jongeren Contact en andere rechtse en evangelische elementen een nieuw politiek onderkomen; dat werd de begin 1975 opgerichte Reformatorische Politieke Federatie (RPF). Pas een kwart eeuw later zouden RPF en GPV samengaan in Christen-Unie.

Als politiek leider van het GPV zat Jongeling enorm met de kwestie rondom de NEV en meer in het algemeen met politieke samenwerking. Dat kwam vooral neer op het wel of niet aangaan van 'lijstinschuiving' met NEV en 'lijstverbinding' met SGP en later RPF.

Met opzet nam Jongeling in de materie nooit radicale standpunten in. Hij was tegen het kerkelijk 'sluiten' van het GPV, verwelkomde elke stem van buiten de kerkelijke broederschap, maar was meer dan Verbrugh beducht voor zijn achterban; hij wist hoe GPV-bestuurder Van der Jagt, maar vooral de vanaf 1968 brochures schrijvende predikanten als Joh. Francke en Piet van Gorp dachten over samenwerking; die beschouwden ze als breekijzer naar het 'opengooien' van de partij.⁴

Er zijn echter twee aanwijzingen dat Jongeling politiek en in zijn hart ruimer dacht dan hij als partijleider publiek kon uiten: ten eerste zeggen mensen die hem kenden unisono dat 'Jongeling wel verder wilde

gaan', maar dat uit tactische motieven niet deed: liever wat kleiner als eenheidspartij dan een onzekere winst met een scheuring als dreigend gevaar. Van Haeften, Van Middelkoop en zoon Herman Jongeling staan achter die opvatting. Een tweede clue is zijn 'opschuiven' inzake 'politieke samenwerking'. Die is te volgen langs twee lijnen: zijn opstelling binnen de partij ten opzichte van het NEV en de artikelen die hij – spaarzaam – over de kwestie schreef in het Nederlands Dagblad.

Jongeling hield zich op de vlakte, maar steunde de Uitgebreide Centrale Richtlijnencommissie (UCRLC) van zijn partij. Die produceerde – met Jongeling als co-auteur – in juni 1970 het rapport Zelfstandigheid en samenwerking in de politiek. De essentie was dat er onderscheid werd gemaakt tussen burgerlijke, politieke samenwerking en kerkelijk samenleven. De NEV hoorde bij de eerste categorie, dus dat mocht.⁵

'GEEN STEEK BETER DAN ANDEREN!'

Jongeling moest kool en geit sparen, blijkt uit zijn correspondentie. Hij krijgt brieven van GPV-radicalen die hij moet appaiseren en van NEV'ers die meer willen; die moet hij tevreden stellen zonder ze het gevoel te geven dat ze met een kluitje in het riet worden gestuurd. Opmerkelijk is dat Jongeling bij al zijn 'kerkbesef' nooit een absoluut isgelijkteken plaatste tussen het GPV en de gereformeerd vrijgemaakte kerk. De deur stond via de plaatselijke kiesvereniging immers altijd op een piepklein kiertje. In dat late voorjaar van 1971, als duidelijk wordt dat het vraagstuk van politieke samenwerking kerkelijk

zal worden, wordt Jongeling geïnterviewd door Rik Valkenburg, voor zijn boek dat in november uitkomt. Jongeling klemt zich vast aan het formele standpunt: wel samenwerking, maar geen invloed van het NEV in het GPV. Toch zet hij de deur ook open. Duidelijk is hij niet, kennelijk is de zaak in beweging, in zijn hart en in de partij.

"Wij zijn geen steek beter dan anderen. Wij zijn geen elitepartij! We willen wel samenwerking met anderen die zeggen: die politiek is de goede lijn. Zo werken we samen met het Nationaal Evangelisch Verband. Zij vormen een geheel zelfstandige organisatie. Zij kunnen zich apart op gaan stellen of naast ons gaan staan. Kiezen ze voor het laatste, dan kunnen we met hen gaan praten over hun vertegenwoordiging. Evenwel, de zekerheid moet er zijn, dat de partij niet geïnfiltreerd wordt!"⁶ Jongeling bemoeit zich bewust maar zijdelings met de samenwerkingsdiscussie. Hij houdt lang vol, nog in een brief op 19 januari 1972, dat 'de verstandhouding tussen beide organisaties bijzonder goed is'. Er is geen sprake van dat 'wij onze niet tot het GPV behorende kiezers zouden willen afstoten'. Het baat niet, op 4 maart 1972 serveert de jaarvergadering van het GPV de opstandige 'houthakkers en waterputters' af. Er komt geen lijstineenschuiving en lijstverbinding wordt op de lange baan geschoven. Precies in die week verschijnt een nieuwe brochure van ds. Francke, Het Gereformeerd Politiek Verbond in de crisis.⁷ Op 7 maart 1972 stapte hij samen met ds. Van Gurp uit de partij. Trouw gooit er een snerend verhaal overheen en zo wordt de crisis acuut.

GPV'er Van der Jagt wil direct kappen met het NEV, Verbrugh vindt het uittreden der predikanten geen punt. Het NEV zelf versnelt het uiteendrijven van de twee politieke bloedgroepen door tijdens een jaarvergadering op 29 april de samenwerkingswens uit te breiden naar de SGP en individuele leden van de ARP en CHU (het 'voorstel-Dronten').⁸

Daarmee valt ook voor gematigde GPV'ers – waaronder Jongeling – de deur dicht. De partijgelederen sluiten zich en accepteren het isolement en het afzien van groei door niet-vrijgemaakte aanwas. Verbrugh kiest daarna eieren voor zijn geld en op 6 mei 1972 breekt het GPV formeel met de NEV, door op grond van de nieuwe koers van die club de samenwerking te beëindigen.⁹

VERKERING MET TWEE MEISJES

Van beide kanten verhardden zich daarna de standpunten. Na de breuk tussen GPV en NEV in maart en mei 1972 beginnen de kerkelijke mechanismen pas echt te draaien. Kiesverenigingen die bestonden uit mensen die 'buiten verband' waren geraakt, werden geroyeerd, zoals Wezep en Voorthuizen, nota bene tijdens het zilveren jubileum van de partij, in De Doelen op 30 maart 1973.

Voor de christelijke media was dat prijsschieten. Naast Trouw leverde nu ook het Reformatorisch Dagblad zure commentaren over zichzelf in de voet schietende vrijgemaakte radicalen; in het Nederlands Dagblad laaide de discussie alleen op tegen de tijd dat er vergaderingen waren.

Het Friesch Dagblad ziet een tegenstelling tussen het royement in Rotterdam en het citaat dat de krant op 23 november 1972 optekende vanuit een 'bomvolle' Noorderkerk in Leeuwarden. Daar zou Jongeling hebben gezegd dat de plaatselijke kiesvereniging beslist of iemand lid kan worden van het GPV. Er is geen absoluut kerkelijk criterium, maar 'er moet wel voldoende gereformeerde overeenstemming zijn. Een open partij zou betekenen dat we overstroomd worden en dat is gevaarlijk'.¹⁰ Kortom, de Jongeling op verkiezingscampagne ziet het ruimer dan zijn eigen partij.

Jongeling schrijft – een actie die hij zelden onderneemt – een ingezonden, waarin hij rept van de autonomie van de plaatselijke kiesvereniging, maar het royement verdedigt, omdat er in de kiesverenigingen 'geen vertrouwen meer bestond dat er basis voor samenwerking was'. Niet het kerklidmaatschap van individuen, maar het loslaten van de belijdenis door de hele club was de reden. Daarom is hij niet 'oneerlijk geweest'.¹¹

Piet Jongeling (1909-1985) was van 1948 tot 1974 hoofdredacteur van het Nederlands Dagblad (vroeger het Gereformeerd Gezinsblad) en zat van 1963 tot 1977 in de Tweede Kamer voor het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV). Maar veel bekender werd hij onder het pseudoniem Piet Prins, als auteur van ruim zestig jeugdboeken. Zijn schepping Snuf de hond werd verfilmd in het jaar dat vooraf ging aan zijn honderdste geboortedag, op 31 maart 2009. Ter gelegenheid daarvan verscheen een biografie: Zonder twijfel. De auteur van dit boek is Herman Veenhof, historicus en als journalist werkzaam bij het Nederlands Dagblad.

Jongeling ontkent bij wederhoor dat het ethisch conflict van de jaren veertig is herleefd. Maar hij wil vasthouden aan de 'Schrift en de Belijdenis der Kerk'. "We willen een strakke regel en zullen dan geval voor geval bekijken." Hij hekelt de contacten van het NEV met ARP en SGP. „Je mag toch niet met twee meisjes tegelijk verloofd zijn? In feite heeft het NEV het bondgenootschap opgezegd.”¹²

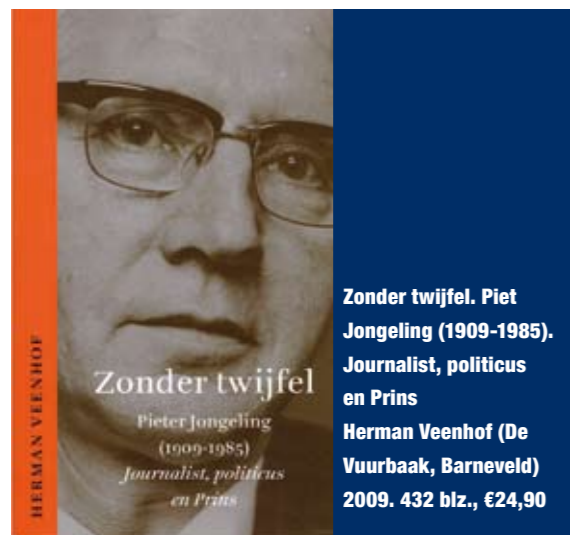
Jongeling was bezig met zijn laatste termijn in de Kamer toen zijn partij zich steeds dieper in het isolement begaf. Gedurende de periode 1972-1981 verkeerde het GPV – niet eens roepende – in de politieke woestijn. Jongeling hield zich afzijdig van de samenwerkingsdiscussie. Hij had er geen tijd voor en ook geen zin meer in. Bovendien werden zijn woorden als boegbeeld op een goudschaaltje gewogen. De toon van Jongeling over politieke samenwerking met iets andersdenkenden wordt na zijn politiek afscheid in 1977 milder. Dat is enerzijds te danken aan zijn ervaringen in de Kamer, anderzijds aan de omslag in het GPV, waar de kerkelijk centralisten het al meer verloren van de praktische, beter geschoolde politici, die op lokaal en provinciaal vlak al ruime ervaring hadden met lijstverbinding en lijstineenschuiving.

"Het aanvaarden van leden is een zaak van de kiesverenigingen. Het is beslist niet zo dat iemand die niet vrijgemaakt is geen lid kan worden. Iemand die christelijk-gereformeerd is en dicht bij ons staat kan echt wel aanvaard worden. Ik ken gevallen van synodaal-gereformeerden die lid zijn en zelfs een baptist die in zijn eentje in een dorp de hele verkiezingscampagne voor ons deed. Maar ik geef toe: dat blijven uitzonderingen."¹³

DE OMMEKEER VAN 1981

'Politieke samenwerking' dreigde een kwestie te worden die binnen het GPV als eeuwige spleetzwam zou fungeren. Daarom schreef de Kamper hoogleraar Trimp in augustus 1979 het artikel 'Een Gereformeerd, maar ook een Politiek Verbond' in De Reformatie. Hij brak een lans voor samenwerking en stelde nog eens dat een partij iets anders is dan een kerk, hoezeer ook voor beiden een confessionele grondslag gold.

Zijn inzet hielp niets, de aanloop naar de verkiezingen van 1981 leidde tot hernieuwd gekissebis met de RPF. Op 26 mei kwamen Meindert Leerling en Aad Wagenaar met zijn tweeën in de Tweede

Column

De basis van vrijheid

Kamer, voor de RPF. Het GPV keek op zijn neus. De verkiezingsuitslag bewerkte een ommekeer, waarbij de kerkelijke hardliners het onderspit dolven.

Op 27 juni 1981 verscheen er in het Nederlands Dagblad een paginagrote 'Verklaring' met 77 handtekeningen van bekende vrijgemaakten; de kar werd getrokken door Douma. In een bijna cynisch betoog stelde hij dat als men zo doorging het GPV zou beroven van parlementaire vertegenwoordiging. Douma c.s. hadden hun stem nog wel aan het GPV gegeven, maar 'zonder enig enthousiasme'.¹⁴

Op een zeer druk bezochte vergadering van het GPV werd met 101 tegen 99 stemmen, de minimale meerderheid, het 'voorstel-Barneveld' (een motie van een kiesvereniging) aanvaard: bij voorkeur zelfstandig deelnemen aan verkiezingen, maar als het niet anders kan met lijstverbinding, zij het 'voorzichtig en zorgvuldig'.

Jongeling bemoeit zich niet met de discussie over samenwerking in zijn partij, die nu gaat over de RPF en de SGP. Als in september 1981 de kogel door de kerk is, is hij enerzijds opgelucht, maar slaat hij ook piketpaaltjes; de belijdenis moet wel serieus worden blijven genomen in het GPV.

Dat blijkt uit gesprekken met de ND-journalisten Henk Hoksbergen en Peter Bergwerff, in 1981 en 1983. Hij schaamt zich – misschien wel met terugwerkende kracht – een beetje voor de toon van de hoogkerkelijken binnen zijn partij. "Ik heb wel met veel zorg de discussie over de zaak van de lijstineenschuiving gevolgd. Ik heb mij soms ook wel eens een beetje geschaamd over de manier waarop sommigen per ingezonden stuk in de krant met elkaar omgingen. Men mag niet mensen bij voorbaat in een verdachte hoek zetten, zoals in sommige ingezonden stukken gebeurde."¹⁵

Een dik jaar later is samenwerking aan de gang en blijkt het GPV niet te exploderen. Jongeling kiest voor technisch pragmatisme, maar wel op basis van voortgeschreden inzicht. "Sommigen zeggen: dan moeten we maar liever klein blijven. Daar ben ik het niet mee eens. Het gaat er niet om een grote partij te worden of juist om klein te blijven. Het gaat erom dat je probeert invloed uit te oefenen op het waarachtige landsbelang. Je kunt niet bij voorbaat zeggen: de Here wil niet dat dit gebeurt. Ik zeg niet dat dit technische middel nooit mag worden toegepast. Ter wille van de zaak kun je wel een eindje met elkaar mee gaan. We kunnen elkaar samen bij een brand emmers water aanreiken."¹⁶ ■

EINDNOTEN

- ¹ Verbrugh, A.J. Jong zijn en Oud worden. *Scheppende leiding in een periode vanaf ca. 1920*. (Amsterdam 2002), 199
- ² J.P.A. Mekkes (1898-1987) was officier bij de landmacht, werkte voor inlichtingendiensten en was hoogleraar Calvinistische wijsbegeerte (nu: Reformatorische wijsbegeerte) aan de Rijksuniversiteit Leiden en de Hogere Economische School in Rotterdam.
- ³ Het NEV zou nooit meer dan driehonderd leden krijgen en het aantal abonnementen op het maandblad *Staat en Evangelie* stakte bij 701.
- ⁴ Zij voerden de stroming aan die 'het politieke leven van het GPV geheel tot de eigen kerkelijke gelederen wilde beperken'. Siebesma werd tijdens een GPV-vergadering in Leeuwarden op de schouder getikt: "Ik heb u gemist, zondag". Verbrugh, 210
- ⁵ De tegenstand tegen het aangaan van hechtere banden met het NEV nam toe met het optreden van de staatsrecht deskundige F. Th. Kalberg en de brochure van Van Gorp: *Het GPV op de tweesprong. Samenwerking of broederschap?*. Die stelde in september 1970 dat in het Koninkrijk Gods de macht van het getal niet moest worden gezocht. Jongelings schoonzoon Jurn de Vries (actief bij GPV en ND) antwoordde dat zoiets in het Koninkrijk der Nederlanden toch wel degelijk het geval was.
- ⁶ Valkenburg, R., *Jongeling ten voeten uit* (Wageningen 1971), 104 en 158
- ⁷ De brochure was geweigerd door *De Reformatie*. Prof. J. Kamphuis was een heel klein beetje voor politieke samenwerking. Verbrugh, 222
- ⁸ Mekkes noemde dat voorstel de 'Zuiderzee-revolutie'. Siebesma trad af en Verbrugh noemde het staande de vergadering als gast een 'noodlottig besluit'. Siebesma had nooit kritiek geuit op het kerkelijk lidmaatschaps criterium van het GPV. „Bij openstelling zou het hele GPV ineenstorten." *Leeuwarder Courant*, 11 mei 1970
- ⁹ Jagt, J. van der, H. Timmermans en A.J. Verbrugh (red.), *Gedenkboek GPV 1948-1988* (Amersfoort 1988), 111-113
- ¹⁰ *Friesch Dagblad*, 3 april 1973
- ¹¹ Jongeling aan redactie FD, 7 april 1973
- ¹² *Trouw*, 31 maart 1973
- ¹³ *Trouw*, 4 juni 1977
- ¹⁴ "Men kan zich afvragen wat zij de volgende keer gaan doen... Wie zou menen dat de ene zetel die wij behielden toch wel vrij stevig staat, omdat wij met vereende krachten uit eigen kring de kiesdeler ook bij een volgende gelegenheid moeten kunnen halen, kan zich licht vergissen."
- ¹⁵ *Nederlands Dagblad*, 30 september 1981
- ¹⁶ Bergwerff P.A., en Tj.S. de Vries, *Geroepen en gegaan. In gesprek met P. Jongeling* (Groningen 1983), 79-85

DOOR CYNTHIA ORTEGA, TWEDE KAMERLID CHRISTENUNIE

In onze grondwet die dateert van 1814 zijn de fundamentele grondrechten van onze burgers verankerd. Het is een zegen om te wonen in een land waarbij de grondrechten goed worden gewaarborgd. Grondrechten kunnen in bepaalde situaties met elkaar conflicteren. Daarom gaan de laatste jaren meer stemmen op die vinden dat bijvoorbeeld de vrijheid van meningsuiting het belangrijkste fundamentele grondrecht is; wat vervolgens inhoudt dat alle andere grondrechten daaraan ondergeschikt zijn.

HAAKS OP ELKAAR

Afgelopen april las ik in een artikel in het Nederlands Dagblad dat uit kwartaalcijfers van het Sociaal Cultureel Planbureau blijkt, dat 61% van onze burgers vindt dat vrijheid van meningsuiting niet mag betekenen dat mensen in hun religieuze gevoelens worden gekwetst. Daarnaast vindt 54% dat de vrijheid van meningsuiting krachtiger moet worden beschermd. Deze twee meningen lijken haaks op elkaar te staan en laten tegelijk de complexiteit van deze materie zien. Het Kabinet streeft ernaar om medio 2009 een staatscommissie te installeren, die onder andere moet adviseren over de verhouding tussen de opgenomen grondrechten. Zorgvuldigheid is hierbij geboden. Hopelijk zal het advies niet resulteren in het rangschikken van de grondrechten van het meest belangrijk tot het minst belangrijk.

VRIJHEID VAN MENINGSUITING

Neem bijvoorbeeld de vrijheid van meningsuiting. Dit is een fundamenteel grondrecht waar wij beslist niet aan mogen tornen. Volgens artikel 7 van de grondwet heeft iedere Nederlandse burger het recht om zijn/haar gevoelens en gedachten kenbaar te maken. Dus in principe mogen wij alles zeggen. Echter, bij het gebruikmaken van dit recht is er volgens de wet ook sprake van een verantwoordelijkheid. Het is aan de rechter om uit te spreken of iemand in een bepaalde situatie bij het gebruik maken van dit recht de wet heeft overtreden. In die zin concludeer ik dat er binnen de wetgeving grenzen zijn aan de vrijheid van meningsuiting. Vanuit de vrijheid van meningsuiting geredeneerd is het echter niet aan de individuele burger een norm te stellen aan wat de ander wel of niet mag zeggen. Iedere vorm van intimidatie of bedreiging om medeburgers de mond te snoeren of andere vrijheden in te perken moet daarom worden aangepakt.

HANDVEST BURGERPLICHTEN

Ik ben wel van mening dat er een beroep mag worden gedaan op de bereidheid van burgers om een bijdrage te leveren aan de bevordering van de sociale cohesie. De discussie over de vrijheid van meningsuiting moet zich meer afspelen binnen de context van de samenleving waar wij met elkaar voor staan. Uitgaande van het regeerakkoord is dit een samenleving waar wij met elkaar samenleven en samenwerken. Dit kunnen wij bewerkstelligen door elkaar aan te spreken op universele fatsoensnormen. Tolerantie en respect voor andersdenkenden zijn waarden die wij moeten koesteren. Is respect welbeschouwd misschien niet de basis voor 'echte' vrijheid? Ik juich het dan ook toe dat het kabinet in dialoog met de samenleving wil komen tot een Handvest verantwoordelijk burgerschap. Want rekening met elkaar houden, doet naar mijn mening niets af aan onze grondrechten.

Op zoek naar kapstokhaakjes

INTERVIEW MET NICO SCHIPPER

DOOR GEERT JAN SPLJKER

Nico Schipper zit goed op zijn plek als wethouder van Nunspeet. Rustig, maar vol overtuiging spreekt hij over welke eisen deze tijd stelt aan het wethouderschap en hoe hij dat invult in zijn gemeente. De kersverse voorzitter van de Bestuurdersvereniging (BV) zit vol met ideeën voor de komende jaren, onder meer als het gaat om een meer politieke profilering van de BV. Alsof hij niet genoeg te doen heeft, schrijft hij momenteel ook een boek over tien jaar ChristenUnie. "We moeten ons niet blindstaren op Den Haag."

Je bent al lange tijd actief binnen de ChristenUnie en daarvoor de RPF, onder meer als opbouwwerker en als voorlichter bij de Tweede Kamerfractie. Hoe ben je eigenlijk bij de ChristenUnie terechtgekomen?

Mijn vader was al politiek actief toen de RPF voor het eerst landelijk meedeed. Ik zie dat RPF-foldertje nog voor me. Politiek heeft me altijd aangesproken. Ook vanwege het theatrale karakter, hoor. Mijn eerste herinnering aan politiek is een debat tussen Van Dam en Lubbers, begin jaren tachtig. 'Je hebt je laten belubberen', citeerde Van Dam toen een fictieve huisvader die met een eenmalige uitkering thuiskwam. Politiek is ook gewoon leuk, vanwege het spelelement dat erin zit. Laten we daar vooral niet ingewikkeld over doen. Maar uiteindelijk gaat het er om dat je als politicus de samenleving dient: wat is er mooier?

Politiek is toch ook een machtsspel?

Natuurlijk hoort macht erbij, evenals ijdelheid, maar je moet daar niet in opgaan. Dienstbaarheid moet de toon zetten. Ik heb liever dat ChristenUnie-politici wat naïef zijn dan dat ze opgaan in een machtscultuur. Dat sluit slim en handig opereren overigens niet uit. Maar je moet altijd narekenbaar zijn in de politiek. Je moet op open wijze verantwoording kunnen en willen afleggen aan de burger.

WETHOUDER ALS VERBINDER

Veel wethouders worden momenteel voortijdig naar huis gestuurd. Men zegt wel: 'de macht van de wethouder is tanende.' Klopt dat?

Het dualisme vraagt een nieuwe opstelling van wethouders. Met name langzittende wethouders – die het vorige stelsel hebben meegemaakt – hebben daar moeite mee. Een wethouder moet nu veel meer dan voorheen een verbinder zijn. De wethoudersrol is die van een makelaar tussen verschillende partijen in het publieke domein. Hij moet van soms heel uiteenlopende wensen chocola maken. Die benadering past op het eerste gezicht misschien niet zo goed bij de ChristenUnie, want wij hebben een uitgesproken visie die de basis vormt voor onze politieke keuzes. Maar toch denk ik dat onze visie op de samenleving, waarin iedereen op z'n eigen plek zijn verantwoordelijkheid neemt, kansen biedt voor een vruchtbare dialoog. Er zijn in de samenleving een heleboel kapstokhaakjes te vinden om het zoeken naar draagvlak van onderop te combineren met de ontwikkeling van beleid dat naadloos aansluit bij onze christelijk-sociale visie, omdat die o zo actueel is.

Noem eens een concreet voorbeeld van zo'n kapstokhaakje.

In het kader van de WMO doen we in Nunspeet onderzoek hoe we sociale samenhang kunnen bevorderen. Het blijkt onder meer dat bij velen het beeld bestaat dat kerken vooral intern gericht zijn: eilandjes zijn in de samenleving. Dan is het belangrijk dat kerken zich niet aangevallen voelen, maar het als een uitdaging zien dat beeld bij te stellen. De wil om een verandering te bewerkstelligen moet uit de mensen zelf komen. Die kun je niet afdwingen, maar je kunt er wel over praten. Ik speel mijn rol als 'makelaar', maar breng vrijmoedig mijn christelijk-sociale visie in. Dat hoeft elkaar helemaal niet te bijten, als je maar respect voor elkaar toont. Beleid bepaal je niet in een ivoren toren, maar in gesprek met mondige burgers. De wethouder stelt zich dus niet dominant op, maar vervult een regierol. Hij neemt de burgers mee en stimuleert dat zij de beleidskeuzes die gemaakt worden tot iets van zichzelf maken. Goede communicatie is daarvoor cruciaal.

CONFESSIELE MEERDERHEID

Samen met de SGP (6 zetels) heeft de ChristenUnie (5 zetels) hier een meerderheid. Hoe gaan jullie

daarmee om? Gaan jullie vloekverboden doorvoeren?

Bij de SGP zitten ze wel eens te rekenen, is mijn indruk. Zo van: 'We zijn als confessionele partijen in de meerderheid, dat moeten we uitbuiten'. Als ChristenUnie moeten we niet met dat soort machts-politiek meegaan. We zoeken het goede voor de héle samenleving. Ik merk nogal eens dat Nunspeet en vergelijkbare gemeenten, zoals Rijssen en Staphorst, een imago hebben dat verbod op verbod gestapeld wordt. Dat is niet terecht, maar wel een gegeven. Dan is het nogal kort door de bocht om anderen daarvan de schuld te geven en niet in de spiegel te kijken. We moeten ons afvragen: 'Waar komt het beeld vandaan dat een confessionele meerderheid dingen oplegt aan een niet-confessionele minderheid?' Mijn SGP-collega is er vanwege het gemeenschappelijke imago trots op dat Nunspeet en Rijssen en Staphorst in één adem worden genoemd. Ik heb daar gemengde gevoelens bij, want in de christelijke politiek moeten we niet rekenen maar dienen.

Christelijke politiek gaat niet primair om verboden. In de kern Vierhouten is bijvoorbeeld één keer per jaar, op zondag, een wilddag. Dat is een groot evenement, maar we verbieden het niet. Wel hebben we gevraagd of het niet op zaterdag zou kunnen, zodat ook kerkgangers aan dit leuke evenement kunnen meedoen. Inmiddels is het echter zo groot geworden dat het op zondag en zaterdag plaatsvindt. Maar goed, het veroorzaakt geen overlast en niemand wordt gehinderd in de kerkgang. Als je het zou verbieden, doe je dan als overheid iets verstandigs? Voor mij is dat zeer de vraag.

Maar de overheid kan toch normen opleggen?

De overheid normeert altijd. De overheid is altijd zedenmeester. Maar normeren zonder motiveren werkt niet. Ook hierin zijn christen-bestuurders weer de verbinders, de makelaars. Mensen moet zelf het positieve van een norm ontdekken. Dat is een voorwaarde om erin meegenomen te worden.

Nico Schipper is nu drie jaar wethouder in Nunspeet. Hiervoor was hij onder meer voorlichter van de Tweede Kamerfractie van de ChristenUnie. Onlangs werd hij voorzitter van de Bestuurdersvereniging (BV). Hij schrijft momenteel een boek over tien jaar ChristenUnie.

De overheid kan dat stimuleren en sturen: laat mensen zelf ontdekken dat normen waardevol zijn, bijvoorbeeld door ze te betrekken. Denk aan de stadsregels in Gouda.

RENTMEESTER OP DE VELUWE

Je hebt ook natuur in je portefeuille. Dat moet een ChristenUnie-wethouder deugd doen, zeker in deze omgeving. Hoe ga je daarmee om?

De omgeving van Nunspeet is uniek in Nederland. En ik wil daar in het kader van het rentmeesterschap natuurlijk zuinig op zijn, maar er is ook een andere kant. Die enorme hoeveelheid bos- en heidegebied is tengevolge van doorgeslagen regelgeving ook een belemmering voor de economie en de verdere ontwikkeling van de gemeente. Nunspeet wil graag een vitale gemeente zijn – nu en in de

toekomst - en dat vraagt niet om stilstand maar om ruimte voor ontwikkeling. Maar dat blijkt lastig, want er zijn veel vastgelegde, en mijns inziens overdreven beperkingen. Wij willen namelijk helemaal geen gekke dingen doen, maar flora en fauna kunnen veel meer hebben dan de beschermende regelgeving doet vermoeden. Bij een belangenafweging kunnen natuurwaarden niet altijd bepalend zijn, dat kan evengoed de landbouw zijn.

Maar duurzaamheid is toch een speerpunt van de ChristenUnie?

Ja, maar je moet ook naar de context kijken. Natuur is in deze gemeente zo goed vertegenwoordigd, dat het wel wat kan hebben. Politiek impliceert een integrale afweging van diverse belangen: die van natuur, maar ook die van economie, landbouw, individu, etc. Bestuurders moeten publieke belangen in het oog houden en tot een afweging komen die boven deelbelangen uitstijgt. Dan moet de natuur soms ruimte maken voor nieuwe ontwikkelingen. Het maakt nogal wat uit of je rentmeester bent op de Veluwe of in de Randstad...

Dus, om een recent voorbeeld te noemen, zwijnen mogen worden afgeschoten.

Ja, als die zwijnen, die hier in enorme aantallen zijn, een gevaar opleveren voor de verkeersveiligheid wel. Het aantal moet beheersbaar zijn. Afschot moet natuurlijk omgeven zijn met voldoende voorwaarden, maar als in het verkeer slachtoffers vallen - ook nog nadat automobilisten hun snelheid hebben aangepast - dan gaat het welzijn van mensen voor. Veel mensen in het westen van het land snappen dat niet en al helemaal niet dat de ChristenUnie dit steunt.

TIEN JAAR CHRISTENUNIE

Op 22 januari 2010 bestaat de ChristenUnie 10 jaar. In dat kader ben je met een boek bezig over de partij. Kun je iets over de inhoud zeggen?

Tja, ik weet niet wat ik daar nu over wil vertellen [lacht]. Om een beeld te geven, het boek zal gaan over de mensen, de missie, de macht, de modder.

Over macht en modder gesproken: wat vind je van de regeringsdeelname?

Regeringsverantwoordelijkheid biedt veel kansen en leidt ook tot herkenbare resultaten. Het risico is wel dat we ons als partij blindstaren op Den Haag, terwijl het bijzondere nu juist is dat de ChristenUnie op alle bestuurlijke niveaus goed vertegenwoordigd is: ook provinciaal en lokaal. De kansen die dat biedt, moeten we pakken. Daar zijn we echter nog onvoldoende op ingesteld. Dat kan beter. We moeten meer een netwerkpartij worden, om beter te kunnen schakelen tussen de verschillende bestuurlijke niveau's. Het is bijvoorbeeld nuttig als bestuurders in het land de weg naar Den Haag kennen.

Dus een positief gevoel van 'kansen benutten' overheerst?

Jazeker. Intussen ben ik wel teleurgesteld over het weglekken van de dankbaarheid en verwondering die er was toen de ChristenUnie in 2007 in het kabinet stapte. Toen werd daar met verbazing over gesproken en was er volop voorbede voor het kabinet. Nu merk ik daar nog heel weinig van, terwijl ik wel kritiek beluister. We lijken het nu alweer vanzelfsprekend te vinden dat we meeregeren. Ik vind het dramatisch om te zien hoe snel de verwondering is verdwenen en de voorbede is verstomd. Christenen in de politiek willen hun werk doen in afhankelijk-

heid van God en in de wetenschap dat ze gedragen worden door gebed.

Wat vind je meer algemeen van de discussiecultuur binnen de partij?

De manier waarop we binnen de partij discussiëren en kritiek leveren op elkaar verdient niet de schoonheidsprijs. Op volwassen wijze met elkaar debatteren kunnen christenen minder goed dan anderen, lijkt het. We hebben de onweersaanbare behoefte om elkaar de maat te nemen. Dat komt misschien door angst voor de glijdende schaal. Maar we moeten waarheid en liefde goed in balans houden.

DE ROL VAN DE BESTUURDERSVERENIGING

Je bent voorzitter van de BV geworden. Zie je op dit punt een taak voor de BV weggelegd?

We kunnen hier inderdaad een rol spelen, onder andere door het faciliteren van het onderlinge gesprek. Elkaar ontmoeten is wezenlijk. We moeten ook doorpraten over hoe je je onderscheidt als ChristenUnie-bestuurder. Ook wil ik de BV politieker maken. Soms moeten we als BV een tegenstem kunnen laten horen binnen de partij, vanuit het perspectief en het belang van het lokale en provinciale niveau. Soms zullen er ook situaties zijn waarin onze mensen in Den Haag met meel in de mond spreken. Wij kunnen dan als BV vrijmoedig spreken, zoals onlangs op het Bestuurderscongres in de richting van het CDA: "Ga eens wat vaker naast de ChristenUnie staan."

De lokale verkiezingen komen eraan. Heb je nog tips voor bestuurders?

Als ik lokaal om me heen kijk vraag ik me wel eens af waar het eigen profiel van de ChristenUnie is. Lokaal zie je dat we soms een aanhangwagen van de SGP zijn of een soort christelijk gemeentebelang. Dat verwacht kiezers: is onze lokale ChristenUnie nou dezelfde als de landelijke ChristenUnie of niet? Het is een uitdaging om gezamenlijk aan onze herkenbaarheid te werken. Wat betekent ons christelijk-sociaal profiel inhoudelijk op lokaal niveau? Daarnaast doe ik een oproep aan bestuursleden van kiesverenigingen: maak alsjeblieft representatieve, brede kandidatenlijsten, zodat de verschillende kerkelijke stromingen zich daarin herkennen. De ChristenUnie is breder geworden, bijvoorbeeld als het gaat om de PKN. Laat dat zien op de kandidatenlijsten. Hier is een inhaalslag te maken. ■

Wat is christelijk-sociaal?

INTERVIEW MET ROEL KUIPER

DOOR GEERT JAN SPLJKER

Nederland is in de ban van crises. Hoe moet de ChristenUnie daarop reageren? Senator Roel Kuiper zet de problematiek in een breder kader en belicht die vanuit christelijk-sociaal perspectief. Hij gaat in op burgerschap en verbanden. Hij wijst op het belang van het gezin, waar 'moreel kapitaal', de titel van zijn nieuwe boek, wordt gevormd. Ook heeft hij tips voor lokale bestuurders. "We moeten ons focussen op het terugbrengen van zeggenschap in de leefomgevingen van mensen zelf."

Je hebt dit jaar een paar keer gesproken over christelijk-sociale politiek in verband met de huidige crisis. Onder meer tijdens het bestuurderscongres van de ChristenUnie in maart. Wat was je boodschap daar?

De huidige crisis wordt wel een 'wake-up-call' genoemd. We weten dat er nieuwe wegen moeten worden ingeslagen. De ene crisis buitelt over de andere heen. Ik was gevraagd door de BestuurdersVereniging het christelijk-sociale denken te taxeren met het oog op de tijd waarin wij leven. Mijn boodschap was dat christelijk-sociale politiek juist nu werk moet maken van de samenleving. De samenleving is namelijk aan zet, na een fase waarin we overspannen verwachtingen hebben gehad van overheid en markt. Naar een verzorgingsstaat keren we niet terug, we zullen weer moeten gaan staan voor de sociale en maatschappelijke verantwoordelijkheden die we als burgers hebben. Wij staan als ChristenUnie goed voorgesorteerd om een wezenlijke bijdrage te leveren aan de tijd waarin we leven. Wij zijn niet de verkondigers geweest van een neoliberaal verhaal over de markt, maar hebben altijd benadrukt wat nu actueel wordt.

In welke richting moet christelijk-sociaal denken verder worden ontwikkeld?

Toen de christelijk-sociale beweging aan het eind van de negentiende eeuw opkwam – in een tijd van economische crisis, snelle urbanisering, werkloosheid en verpaupering – waren er drie accenten. In de eerste plaats ging het om de kwaliteit van arbeid: de beschikbaarheid van goede arbeid en de bescherming van de werknemer. Dit was gericht tegenover de uitbuiting en onderbetaling van mensen in het arbeidsproces. In de tweede plaats ging het om het lot van kwetsbare groepen buiten het arbeidsproces: mensen die werkloos waren geworden of getroffen door ziekte of een handicap. In een massa-samenleving, waarin steunverbanden als kerk en familie wegvielen, moet er aandacht zijn voor mensen die buiten hun schuld om extra kwetsbaar zijn geworden. In de derde plaats ging het om een zodanige inrichting van de samenleving dat er mensen in hun levensonderhoud kunnen voorzien en er rechtvaardige verhoudingen bestaan. Abraham Kuyper sprak destijds van de noodzaak van een 'architectonische kritiek' op de samenleving. Op alle drie de fronten worden christenen geroepen en ligt er een duidelijke bijbelse opdracht. Vandaag ligt het front niet primair bij de kwaliteit van arbeid of het loonniveau, het front ligt wel bij kwetsbare groepen en vooral bij de inrichting van de samenleving. De crises van dit moment confronteren ons met de vraag of we de juiste keuzes maken bij de inrichting van onze samenleving en of onze samenleving sterk genoeg is om de nieuwe sociale kwesties van vandaag op te vangen.

Wat zijn dan nieuwe sociale kwesties?

De nieuwe sociale kwesties van vandaag hebben te maken met de verwaarlozing van de samenleving als omgeving waarin we verantwoordelijkheid dragen voor elkaar. De nieuwe sociale kwesties hebben te maken met kwetsbaar geworden individuen in een wereld waarin sociale en morele kaders zijn weggefallen. Als mensen in een dergelijke wereld werkloos worden of hun welvaartszeker-

heid verliezen, gebeuren er plotseling rare dingen. De wanhoopsdaad van Karst T. was een bijzonder geval, en toch, er lopen in onze samenleving veel mensen rond met dezelfde soort van eenzaamheid en hulpeloosheid. Wij hebben in een wereld van individualisering en globalisering de normale steunsystemen op afstand gezet. Veel verbanden zijn verzwakt. Het wordt tijd dat we welbewust aan onze gemeenschappen gaan bouwen. Dat is de actualiteit van christelijk-sociale politiek. Overigens heb ik ook gezegd dat het christelijk-sociale niet de hele boodschap is van de ChristenUnie. Wij werken ook aan zaken als landbouw, milieu, onderwijs en de rechtsstaat. Het christelijk-sociale is geen container, maar een invalshoek, zij het een heel belangrijke.

Het christelijk-sociale gaat nu dus over een kwetsbaar geworden samenleving.

Zo zou je het kunnen zeggen, maar dat is nog te algemeen. We moeten analyseren waaruit die kwetsbaarheid bestaat. Ik wees al even op de effecten van doorgeslagen individualisering en doorgeslagen marktdenken, maar de spits moet liggen bij het steeds opnieuw activeren van onze verantwoordelijkheid voor elkaar met het oog op maatschappelijke harmonie, welvaart, hulp en zorg. Voor ons christenen zijn bijbelse beelden over een lichaam dat zichzelf opbouwt door de liefde leidend hierbij.

Je hebt in dit verband de naam van Johannes Althusius genoemd. Wie was hij en wat kunnen we van hem leren?

Ik heb een definitie van politiek aan hem ontleend. Johannes Althusius was begin zeventiende eeuw bestuurder van de stad Emden en calvinistisch staatsrechtgeleerde. In dit jaar van Calvijn-herdenken mogen we hem wel met ere noemen. Hij is degene geweest die het calvinisme systematisch en praktisch heeft doordacht met het oog op de politiek. De toepassing van de Tien Geboden in

Prof.dr. Roel Kuiper is bijzonder hoogleraar Reformatorische Wijsbegeerte aan de Erasmus Universiteit, directeur van het Centrum voor Samenlevingsvraagstukken aan de Gereformeerde Hogeschool in Zwolle en lid van de Eerste Kamer voor de ChristenUnie.

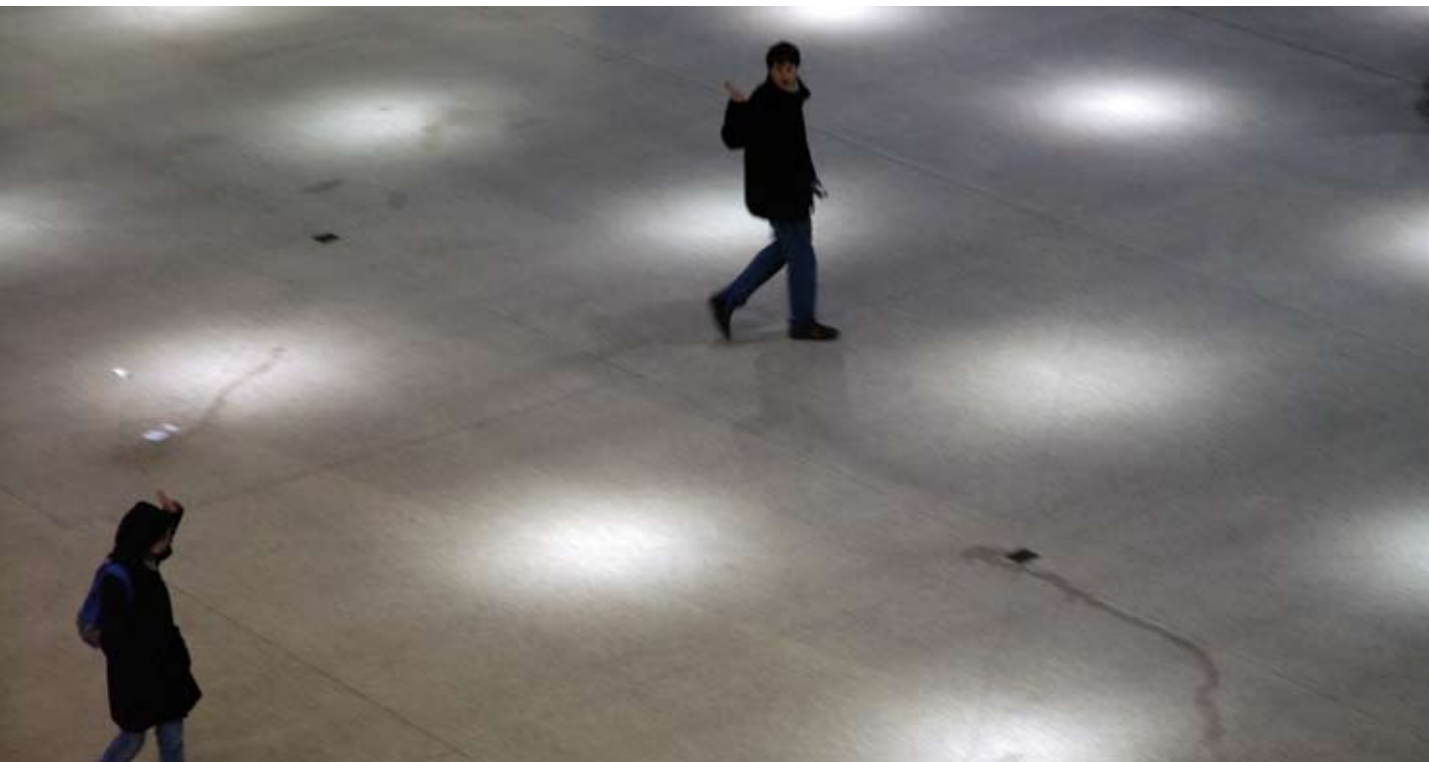
het publieke leven vinden we bij hem, maar ook een sterke nadruk op de vrijheden van burgers in hun verbanden. Althusius definieert politiek als de 'kunst van het samenbrengen van mensen' met als doel het 'vestigen en onderhouden van een sociaal leven'. Dat sociale leven is volgens Althusius iets wat God heeft gewild en wat aansluit bij onze sociale natuur. Op deze manier helpen we elkaar en bouwen we iets op. Een mens die alleen aan zichzelf is overgelaten verkwijnt en komt tot niets. Daarvoor is hij te kwetsbaar. In gemeenschappen wordt de mens de remedie geboden om zijn eigen kwetsbaarheid en tekorten om te zetten in een sociaal leven, waarin hij zich gelukkig kan voelen, en zijn gaven kan inzetten, zodat een samenleving tot bloei komt. Ik denk dat dit nog altijd de kern vormt van christelijke politiek en een belangrijke inzet en motivatie is van de ChristenUnie.

Het accent ligt dan wel vooral bij de samenleving en niet zozeer bij de overheid. Heeft christelijke politiek zich niet vaak juist ook op de rol van de overheid gericht?

Het is inderdaad zo dat Althusius een sterke nadruk legt op de samenleving en de burgers die elkaars partners zijn. Maar dat accent is volkomen terecht. Het latere christelijk-sociale denken heeft later steeds een sterk accent gelegd op individuele en maatschappelijke verantwoordelijkheden. Althusius had natuurlijk evenals Calvijn een grote waardering voor de overheid. De overheid is er om de ongebondenheid van de mensen te bedwingen en de samenleving in goede banen te leiden, maar het zijn de burgers die hun gemeenschappen inrichten en daardoor de samenleving opbouwen. Juist in een tijd van crisis ontdekken we hoe belangrijk het is als mensen elkaar kunnen bijstaan vanwege de kwetsbaarheid van ons bestaan. Het huidige regeerakkoord drukt dat uit door oog te hebben voor duurzame verbindingen tussen mensen - denk aan gezinsbeleid – en spreekt van een overheid als 'bondgenoot' van de samenleving.

Dat klinkt als een belofte, maar wat betekent dit nu voor bijvoorbeeld de lokale politiek, waar die gemeenschappen vorm moeten krijgen?

Het is inderdaad waar dat in mijn visie de samenleving van onderop wordt opgebouwd. Gemeenschappen waarin mensen naar elkaar omzien zijn per definitie lokaal, geworteld in bepaalde

omgevingen waarin mensen elkaar ontmoeten. Dat kan overigens ook een school- of bedrijfsomgeving zijn, maar uiteraard ook buurt, dorp of stad. We hebben dat eigenlijk ook al uitgedrukt in de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (Wmo). Daarin wordt uitgegaan van de vanzelfsprekendheid dat mensen elkaar ondersteuning bieden in hun primaire leefomgeving. De Wmo is ook aanjager van het opzetten van informele zorgsystemen, het verder mobiliseren van vrijwilligers in de samenleving.

Ja, maar met de Wmo zitten we wel helemaal in de welzijnshoek.

Ik noem de Wmo, omdat ik deze wet exemplarisch vind voor wat er lokaal zou moeten gebeuren. Het bouwen van gemeenschappen van onderop beperkt zich niet tot het domein van welzijn. Actief burgerschap bestrijkt al een veel breder terrein, ook bijvoorbeeld het zorg dragen voor veiligheid via buurtvaders of het gezamenlijk beheer van de publieke ruimte. Maar ik zou nog verder willen gaan. Je ziet nu al dat er eerste tekenen zijn van een verdere ontwikkeling van lokale gemeenschappen. Op het gebied van mobiliteit, economie, voedselvoorziening en energie ontstaan er meer en meer lokale initiatieven. Tegenover de risico's van een te open marktmodel en de onzekerheid van een globaliserende wereld organiseren mensen dat wat ze nodig hebben welbewust dicht bij huis. Een mooi voorbeeld is energie. Om minder afhankelijk te zijn van fossiele brandstof die van ver moet komen, wordt er meer en meer gezocht naar vormen van energie-opwekking – via zon, wind en water – dicht bij huis.

En dat werkt gemeenschapsversterkend?

De basis hier is dat mensen bepaalde waarden meer en meer zelf vorm willen geven. Op het gebied van milieu zie je dat heel sterk. Mensen willen niet langer wachten op een wereldmarkt om de goede dingen te doen, ze willen het zelf gaan doen. Wanneer de lokale politiek een 'partner' is van de samenleving kan ze hier ook goede steun aan geven. Een mooi voorbeeld hiervan zijn de 'transition towns' die hier en daar als pilot van de grond komen. De inzet van 'transition towns' is een kritische weg van energiegebruik en een overgang naar meer duurzame energiesystemen in de lokale setting. Rondom dergelijke projecten waarin mensen op een nieuwe manier verantwoordelijkheid nemen voor hun directe leefomgeving ontstaat altijd nieuwe gemeenschappelijkheid. Hier hoort overigens wel zeggenschap bij. Die slag moeten we wel verder maken.

Hoezo?

Burgers kunnen zich erg machteloos voelen, omdat ze geen zeggenschap meer hebben over de dingen die hen zelf aangaan. Daar ligt een van de oorzaken van de 'korte lontjes'. We moeten ons sterker focussen op het terugbrengen van zeggenschap in de leefomgevingen van mensen zelf. Ik zou het heel belangrijk vinden als wij als ChristenUnie dat tot thema zouden verheffen bij de komende gemeenteraadsverkiezingen. Neem burgers serieus, maak nieuwe lokale ontwikkelingen mogelijk, stimuleer maatschappelijk ondernemerschap. De Wmo heeft geleerd dat veel mensen zich willen inzetten voor hun eigen leefomgeving. Geef ze de ruimte. Mensen

'DE WANHOOPSDAAD VAN KARST T. WAS EEN BIJZONDER GEVAL, EN TOCH, ER LOPEN IN ONZE SAMENLEVING VEEL MENSEN ROND MET DEZELFDE SOORT VAN EENZAAMHEID EN HULPELOOSHEID. (...). HET WORDT TIJD DAT WE WELBEWUST AAN ONZE GEMEENSCHAPPEN GAAN BOUWEN.'

moeten het gevoel hebben dat hun oplossingen en antwoorden er toe doen. Dat is nou de echte 'participatie'.

In het onlangs verschenen boek 'Moreel kapitaal' behandel je deze thematiek ook.

Inderdaad. In 'Moreel Kapitaal' ben ik geëindigd met een pleidooi voor kleinschaligheid, omdat ik geloof dat hier een uitdaging voor onze tijd ligt. In een globaliserende wereld waarin de mens en de menselijke factor gemakkelijk verloren kunnen gaan, is de directe zorg voor elkaar en een concrete leefomgeving van het allergrootste belang. Overigens moeten we het christelijk-sociale daartoe niet beperken. Er is ook de noodzaak van gezinsbeleid, van een bescherming van publieke goederen, een betere ordening van onze economie.

In je boek ga je ook uitgebreid in op het gezin.

Waarom is het gezin zo belangrijk voor de samenleving?

Het gezin is belangrijk, omdat daar het morele kapitaal van een samenleving wordt gevormd. Daarmee bedoel ik de bereidheid je in te zetten voor een ander en wellicht te zorgen voor een ander. Een gezin bestaat niet alleen voor zichzelf, als het goed is worden kinderen opgevoed met het oog op hun functioneren in de samenleving. Daar zit altijd een stevige morele component aan. Vormen van solidariteit en maatschappelijk altruïsme wortelen, als het goed is, in de liefde en aandacht die gezinsleden voor elkaar hebben. Niet voor niets geldt 'broederschap' als een oerbeeld van maatschappelijke solidariteit. De bereidheid er voor de ander te zijn wordt geleerd in het gezinsverband. De tijd dat er besmuikt werd gedaan over gezinnen is wel voorbij. We zien met elkaar hoe kwetsbaar gezinnen zijn en wat de consequenties daarvan zijn voor de samenleving.

Wat vind je van het gezinsbeleid tot nu toe?

Allereerst: dat er zo'n enorme beweging is gekomen in het denken over het belang van gezinnen voor de samenleving is al een enorme winst. Die zou er niet zijn als we niet hadden gehamerd op nieuw beleid vanuit een apart ministerie. Tegelijkertijd vind ik dat er nog heel veel is te doen. Er zijn belangrijke aanzetten als het gaat om het samenbrengen van de budgetten ter ondersteuning van de opvoeding van kinderen, maar daarin moeten verdere stappen

worden gezet. Er is een belangrijke gezinsnota en tegelijkertijd zie je dat rond arbeid en zorg nog grote knelpunten bestaan. Bij een volgende kabinetsformatie moet er voortgebouwd worden op wat nu is neergelegd, maar dan met sterkere verbindingen met Sociale Zaken en Onderwijs.

Wil je tot slot nog wat kwijt?

Ik hoop dat we de unieke positie die we op dit moment hebben, benutten voor verdere groei van de ChristenUnie en ook voor de groei van de ChristenUnie als partij. De christelijk-sociale boodschap, zoals ik die zojuist heb vertolkt, spreekt niet alleen over actief burgerschap en gemeenschapsvorming, maar vraagt ook om mensen die dat zelf uitdragen en doen. Mensen die op het lokale vlak de verbindingen tot stand brengen, schakelen met kerken, maatschappelijke organisaties, wijk- en buurtteams. Er zijn veel nieuwe initiatieven – denk bijvoorbeeld aan Present -, maar de ChristenUnie zou de politieke kant van dit lokale burgerschap moeten behartigen. Daar liggen kansen om te groeien als basispartij. ■

WORLD CONGRESS OF FAMILIES V

10-12 AUGUSTUS 2009 | AMSTERDAM RAI

Het grootse pro-family congres ter wereld komt naar Nederland! Na Praag, Genève, Mexico City en Polen (3900 bezoekers), wordt het driedaagse congres dit jaar in Amsterdam gehouden. Onderwerpen die aan bod komen zijn o.a.: gezin en opvoeding, gezin en hulpverlening, geloof, gezin en werk, seksualiteit, de rechten en privacy van het gezin, de waarde van leven.

SPREKERS ZIJN O.A.: ERNA HOOGHIEMSTRA, PETER CUYVERS, MIRJAM STERK, ROEL KUIPER, BEATRIJS SMULDERS, ALLAN CARLSON, KEES VAN DE STAALJ, HENK JOCHEMSEN, JOEL VOORDEWIND EN BART-JAN SPRUYT.

Voor meer informatie en registratie: www.worldcongress.nl.

Handreiking Jeugd & Gezin

DOOR BERNADETTE VAN DEN BERG, ADVISEUR KIESVERENIGINGEN

Al eerder meldden wij in Denk-Wijzer het bestaan van de werkgroep Jeugd en Gezin binnen de ChristenUnie. Inmiddels heeft de werkgroep een Handreiking Jeugd en Gezin geschreven voor alle ChristenUnie-bestuurders. Deze is onlangs verspreid onder alle ChristenUnie-bestuurders (digitaal) en is per post verstuurd naar de secretarissen van alle kiesverenigingen. Mocht u de mail gemist hebben, de Handreiking Jeugd en Gezin is te downloaden via: <http://intranet.christenunie.nl>.

Nog even, waarom ook al weer de werkgroep Jeugd en Gezin?

Op verzoek van het Politiek Beraad (het overlegorgaan van alle ChristenUnie-geledingen) is de werkgroep Jeugd en Gezin geformeerd. De reden voor de instelling van deze werkgroep is dat de informatiestromen tussen 'Den Haag' en de gemeentelijke en provinciale politici binnen de ChristenUnie kunnen worden verbeterd.

Zo komt bijvoorbeeld informatie over zowel lokale of provinciale knelpunten, als oplossingen en ideeën op het gebied van jeugd- en gezinsbeleid, onvoldoende door bij de Tweede Kamerfractie en de minister. Andersom worden kansen en ideeën die

onze politici in Den Haag zien onvoldoende doorgegeven aan lokale en provinciale politici. Kortom, de onderlinge uitwisseling kan beter. De werkgroep probeert deze informatie-uitwisseling te verbeteren, en daarmee de beleidsvorming rond een van de Christenunie-speerpunten te verbeteren.

Waarom nu een Handreiking?

Niet alleen in de Tweede Kamer, maar ook op lokaal en provinciaal niveau zetten ChristenUnie-bestuurders zich in om jeugd- en gezinsbeleid op de kaart te zetten. Dat vraagt om een focus op deze punten, een duidelijke visie op onderdelen en concrete voorbeelden en handreikingen, zodat bestuurders hiermee aan de slag kunnen gaan. In dit document is hiertoe een poging gedaan.

Omdat het beleidsveld erg in ontwikkeling is, is bewust gekozen voor een Handreiking met daarnaast een digitaal dossier op Intranet (<http://intranet.christenunie.nl/jeugdengazin>). Dit dossier wordt telkens aangevuld met actuele zaken, lokale/provinciale initiatieven, etc.

Wat staat er in de Handreiking?

Het eerste hoofdstuk bevat een korte inleiding over standpunten in het verkiezingsprogramma en hoe herkenbaar die punten in het coalitieakkoord zijn. Omdat er nog voldoende aandachtspunten zijn met betrekking tot beleid rond Jeugd en Gezin benoemt het tweede hoofdstuk enkele thema's waarop we ons de komende jaren kunnen concentreren:

ALGEMENE SPEERPUNTEN

- Inzetten op het gezin als belangrijke basis waarin

kinderen opgroeien en opgevoed worden is een belangrijk thema. Daarom zal de ChristenUnie zich moeten blijven inzetten voor een goed gezinsbeleid. Maar ook kan de partij inzetten op: hoe gezinsvriendelijk is het gemeentelijke beleid? Is de gemeente gezinsproof?

- Niet alleen het gezin moet een gezonde basis zijn, ook de directe omgeving waarin kinderen opgroeien en gezinnen functioneren: het sociale netwerk. Het herwaarderen van dat netwerk moet de volle aandacht krijgen. Door het versterken van kringen rondom het gezin krijgen projecten als de Eigen Kracht Conferenties grotere slagingskansen. De ChristenUnie moet zich inzetten voor het versterken van de sociale samenhang.
- Bestuurlijk en politiek spreekt men vaak over de keten. De partners in de keten moeten samenwerken. Dat is juist, maar door het aan de keten over te laten komt de samenwerking en het elkaar aanspreken op ieders verantwoordelijkheid niet zomaar op gang. Daarvoor is bestuurlijke doorzettingsmacht nodig en een volwaardig ketenregisseurschap met voldoende instrumenten. Die doorzettingsmacht moet bij een lokale bestuurder komen en vereist een goede bestuurlijke samenwerking (provincie en gemeenten) binnen het stelsel.

SPECIFIEKE SPEERPUNTEN

- Het terrein van Jeugd en Zorg springt er in het jeugd- en gezinsbeleid volop uit. Hierin heeft de vorming van Centra voor Jeugd en Gezin de volle aandacht. Hoe is dit te concretiseren, krijg ik maatwerk voor de eigen gemeente? Hoe kun je dit in plattelandsgemeenten vormgeven? Welke partners betrek je er bij? De eerste voorbeelden zijn er, maar worden op diverse manieren ingevuld. Door voldoende handreikingen en voorbeelden mee te geven kunnen ChristenUnie-bestuurders initiatief nemen om voorstellen te doen, zodat de ontwikkeling in alle gemeenten goed totstandkomt.
- Op het vlak van Jeugd en Educatie moet er aandacht zijn voor de aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt en het voortijdig schoolverlaten. (hoofdstuk 4.2)
- De problematiek van hangjongeren, alcohol en drugsgebruik, vernielingen en overlast is in veel gemeenten een belangrijk thema. Dat vraagt een integrale aanpak vanuit zorg en repressie. Jeugd en Veiligheid is door invoering van diverse nieuwe maatregelen een specifiek thema om meer werk van te maken. (hoofdstuk 4.3)
- Tot slot is er op het vlak van Jeugd en Vrije tijd het nodige te doen in het bevorderen van gezond gedrag. Daar liggen veel kansen als je denkt vanuit preventie. Sport en bewegen, gezonde

voeding, etc. Ook moeten we daarbij de voorzieningen voor jongeren aan de orde ten stellen.

Deze thema's worden in de daarop volgende hoofdstukken uitgewerkt in een bondige beschrijving, die gepaard gaat met concretisering en verschillende voorbeelden van projecten die uitvoering geven aan dat thema.

Hoofdstuk 7 geeft enkele aanzetten om te werken aan een cultuur van samenwerken aan jeugd- en gezinsbeleid binnen de ChristenUnie.

ONLINE-DOSSIER

Naast deze praktische handreiking is voor u als ChristenUnie-bestuurder een online-dossier gemaakt op Intranet (<http://intranet.christenunie.nl/jeugdengazin>) met daarin voorstellen, projecten en beleidsnota's om in uw eigen gemeente of provincie aan de slag te gaan. Het dossier vullen we telkens aan met goede voorbeelden die we vanuit de praktijk krijgen. We nodigen u dan ook uit om voorbeelden uit uw gemeente en provincie aan te dragen. Deze kunt u mailen naar jeugdengazin@christenunie.nl. Als u lokaal/provinciaal problemen o.i.d. signaleert die van belang zijn voor onze Tweede Kamerfractie/Minister voor Jeugd en Gezin, kunt u ons ook mailen. Wij zorgen dat het bij de juiste persoon terecht komt.

HOE NU VERDER?

Via het partijbureau zal de werkgroep via verschillende kanalen communiceren en zich onder andere richten op het vervullen van de volgende functies:

- kennisplatform
- verbinden van bestuurders om elkaar te motiveren en te ondersteunen
- klankbordfunctie
- signaleren van knelpunten op dit beleidsterrein
- verstrekken van informatie over dit beleidsterrein
- versterken van de onderlinge uitwisseling, onder andere door het stimuleren van netwerken (bijvoorbeeld op ChristenUnie-bijeenkomsten)

UW ROL ALS CHRISTENUNIE-BESTUURDER

- U kunt concreet met deze ChristenUnie-speerpunten aan de slag in uw gemeente/provincie.
- U kunt helpen door uw ideeën/good-practices te mailen naar de werkgroep Jeugd en Gezin, die goede ideeën zal verspreiden.
- Als u knelpunten ervaart, kunt u deze mailen aan de werkgroep, zodat knelpunten worden gesignaleerd en doorgegeven aan bijvoorbeeld onze Tweede Kamerfractie/Minister voor Jeugd en Gezin.
- Ken de mede-politici in uw regio, zodat u makkelijk via mail/telefoon vragen/ideeën kunt uitwisselen. ■

Aan de slag met competenties

Het kaderschoolseizoen 2008/2009 zit er bijna op. Het nieuwe aanbod ligt klaar. Daarin hebben we een aantal keuzes gemaakt.

(NIEUW) TALENT ONTWIKKELEN

De gemeenteraadsverkiezingen in maart 2010 zullen een groot aantal nieuwe raadsleden en wethouders opleveren. Ook bij de ChristenUnie is er wisseling van de wacht. De Kaderschool zet in het najaar van 2009 speciaal in op deze nieuwe vertegenwoordigers en bestuurders. Voor aankomende raadsleden is er een leerroute ontworpen. Via een duidelijk schema kunnen zij hun eigen leerweg uitzetten. Na afloop van de verkiezingen, de beëdiging en afronding van de onderhandelingen, kunnen de nieuwe vertegenwoordigers verder aan de slag met hun persoonlijke deskundigheidsontwikkeling. Want de Kaderschool wil nieuwe raadsleden graag blijvend ondersteunen. Tijdens de cursus Welkom in de Raad worden groepen gevormd, die elkaar na afloop zullen blijven ontmoeten.

Ook voor mensen met de ambitie om wethouder te worden, heeft de kaderschool een speciaal

aanbod. Er staan een training voor kandidaat-wethouders en een training Onderhandelen op het programma. Ook deze mensen wil de ChristenUnie na hun installatie stimuleren en faciliteren om zichzelf te blijven ontwikkelen door middel van halfjaarlijkse intervisiebijeenkomsten.

COMPETENTIES

Nieuw is vanaf komend seizoen het werken met

competenties. De ChristenUnie beschikt over een Lokaal en provinciaal Functiehandboek. Hierin staan alle functies beschreven die er op lokaal en provinciaal niveau zijn met een competentieprofiel dat hierbij hoort. Een mooi instrument voor de Kaderschool om heel gericht met de verschillende functies aan de slag te gaan. In de nieuwe Studiegids staat per cursus aangegeven welke competenties er aan bod komen.

Deze informatie gaat gekoppeld worden aan een competentietest die een persoonlijk advies mogelijk maakt. De competentietest zal na de zomer beschikbaar zijn op www.kaderschool.christenunie.nl.

DRIE VOORBEELDEN

Politieke en bestuurlijke sensitiviteit = In gedrag laten merken te doorzien en aan te voelen hoe de lokale/provinciale politieke en maatschappelijke verhoudingen in elkaar steken. Anticiperen op en onderkennen van de relevantie van gebeurtenissen die van invloed zijn op het vigerende beleid en de positie van de bewindspersonen.

Deze competentie komt onder andere aan bod in Welkom in de raad, de cursus voor nieuwe raadsleden. Het is van belang om al vroeg te leren zien welke processen zich afspelen rond politieke besluitvorming. Maar het is daarbij net zo belangrijk om te weten welke invloed jij met jouw persoonlijkheid daar op kunt uitoefenen.

Analytisch vermogen = problemen opdelen in componenten, samenhangen bedenken en herkennen, oorzaken vinden en relevantie informatie verzamelen. Tevens dit conceptueel verbreden en verdiepen door het in een omvattend kader te plaatsen en ook vanuit ander perspectief te benaderen.

Deze competentie komt onder andere aan bod bij de BV Nederland, een cursus staatsinrichting.

Samenwerken = bijdragen in het samen werken aan gemeenschappelijke doelen, door zo nodig niet het eigen belang voorop te stellen, en andermans belang mede te dienen. Communicatie open houden en stimuleren.

Deze competentie komt bijvoorbeeld bij de cursus Leiding geven lokaal aan bod. Bestuursleden moeten veel samenwerken met hun leden, de fractie, de achterban en maatschappelijke organisaties. ■

Column

Bijna goddelijk

DOOR HERMAN SIETSMA, HOOFDREDACTEUR DENKWIJZER

Midden in de Stille Oceaan drijft een enorme afvalberg van plastic, met een oppervlakte van misschien wel 2x de Verenigde Staten. De berg bestaat uit plastic flessen, afvalzakken, kunststof visgerei en wat niet al. Deze drijvende vuilnisbelt werd al weer een aantal jaren geleden "ontdekt" door de zeeman Charles Moore, maar krijgt nu geleidelijk meer maatschappelijke en politieke aandacht, in Nederland onder andere door Greenpeace (Plastic debris in the world's oceans) en het recent verschenen boek Plastic soep van Jesse Goossens.

Deze aandacht is niet zonder reden, want de mensheid wordt hier (opnieuw) geconfronteerd met een bedreiging voor de schepping die ze zelf heeft georganiseerd. Het plastic breekt namelijk heel langzaam af en kleine deeltjes komen terecht in zeedieren; onderzoek bij zeevogels heeft aangetoond dat ze bijna allemaal plastic in hun maag hebben. Miljoenen zeedieren sterven. In delen van de oceaan is meer plastic dan plankton te vinden. Omdat er algen aan plastic vastplakken worden de deeltjes zwaarder en komen ze in diepere lagen terecht. Ook bevat het afval allerlei schadelijke stoffen zoals weekmakers en resten van bestrijdingsmiddelen. Hier ligt het begin van een crisis in de voedselketen; het plastic is een tijdbom voor het mondiale ecosysteem. Er gebeurt nog niet zoveel om het probleem aan te pakken. Technisch is het zeer gecompliceerd, je zou het zeewater moeten gaan zeven en zelfs dan zijn de kleinste deeltjes waarschijnlijk niet af te vangen. De Europese Commissie verwijst vooral naar de landen die aan de oceaan grenzen. De VN-milieuorganisatie UNEP heeft een onderzoeksschip gestuurd. Minister Cramer heeft, toen het boek van Goossens haar werd aangeboden, gezegd dat ze veel aandacht wil geven aan preventie van het dumpen van dit plastic afval. Dit alles is correct en voorspelbaar, maar daarmee is er nog geen oplossing.

Dezer dagen hoorde ik op de radio een trotse wetenschapper spreken over de stand van het DNA-onderzoek en de manier waarop de mens in staat is nieuwe levensvormen te componeren. Deze kennis is goed bruikbaar bij het terugdringen van ziektes, maar mij viel op dat bij haar de voldoening over de wetenschappelijke prestatie overheersend was. Ook op andere terreinen zien we topprestaties; zo is er een groot geloof in de techniek als oplossing voor de ecologische crisis. We stoppen miljoenen in een Europees ruimtevaartprogramma van de ESA dat de gevolgen van de klimaatverandering gaat onderzoeken. Maar hoe logisch is het dat we aan de DNA-code durven te komen als we tegelijkertijd het leven in de oceaan vernietigen? Hoe lang kunnen we doorgaan met ruimtevaartprogramma's als we de gevolgen niet overzien? De meest ongerepte gebieden, waar zagezegd de hand van de Schepper nog het meeste zichtbaar is - zoals de ruimte, Antarctica, de oceanen - zijn inmiddels herkenbaar aan de sporen van onze "beschaving"; ruimteschroot, afval en plastic, dat in de keten van de toekomst is gebracht. Psalm 8 zegt niet zonder reden dat de mens bijna goddelijk gemaakt is. Maar bijna betekent hier qua effect niet 99%; er is en blijft een radicaal verschil tussen Schepper en schepsel. Want wat is het waard dat de mens aan DNA kan sleutelen als de schepping door die menselijke "prestaties" in gevaar komt? In wetenschappelijke en technische ontwikkeling staat veelal meer de mens (de wetenschapper, de technicus) centraal dan de Schepper. In combinatie met het gegeven dat de mens bijna goddelijk is leidt dat tot een even riskante als kansrijke propositie. Politiek gesproken moet deze leiden een kritische houding tegenover het sleutelen aan de schepping en meer in het algemeen tegenover wetenschappelijke en technische ontwikkeling die niet genormeerd is door haar gerichtheid op de Schepper. En daarbij hoort vanzelfsprekend een uiterste inspanning om de vernietigende kracht van "uitvindingen" uit het verleden op te heffen. Als dat lukt zou er iets zichtbaar worden van het bijna goddelijke.

‘WAT CRUCIAAL IS, IS DAT DE OVERHEID HET GOEDE VOORBEELD GEEFT. DAT IS EIGENLIJK DE WARE CONSTITUTIE, DIE VOOR BURGERS FEITELIJK NOG BELANGRIJKER IS DAN DE GESCHREVEN GRONDWET. DE OVERHEID MOET STAAN VOOR WAARDEN ALS BETROUWBAARHEID, VAKMANSCHAP, EFFICIENCY, ZUINIGHEID EN OPENHEID.’

professor C.A.J.M. Kortmann, pagina 7

DENKWIJZER
DW

**WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VAN DE CHRISTENUNIE**

Jaargang 9 | Nummer 3 | oktober 2009

Crisis en cultuur

Jan Hoogland over markt en zorg

Leeglopende zeepbellen

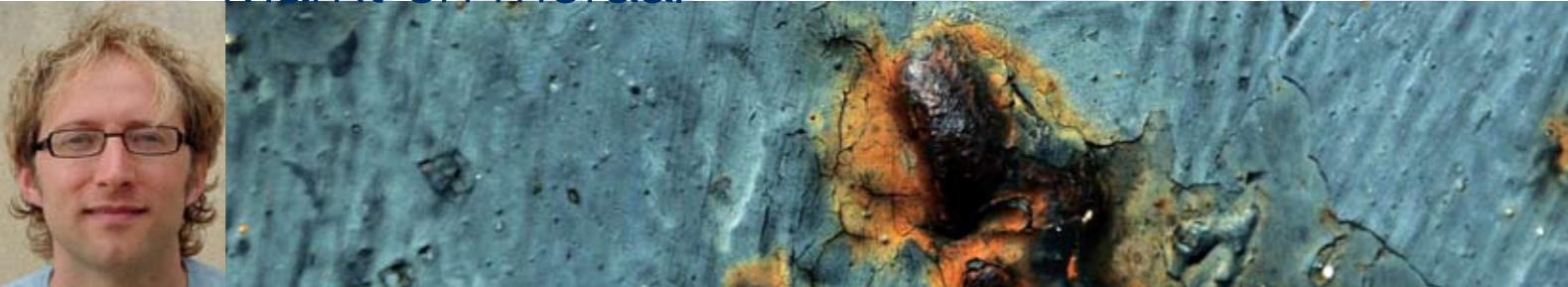
Bedrijven graaien niet

Aftrap lokale verkiezingen

Markt & moraal

VOORwoord

Markt en moraal

DOOR GEERT JAN SPIJKER, EINDREDACTEUR

Het tekort van de markt is de laatste tijd voldoende aangetoond. De kredietcrisis heeft laten zien dat de markt het niet alleen af kan, in het bijzonder niet zonder overheid en moraal. Lans Bovenberg benadrukt in allerlei media-uitingen dat de economie op drie pijlers steunt: markt, overheid en moraal. De vraag is hoe die pijlers zich vervolgens moeten verhouden. Dat is nog niet zo eenvoudig.

WINST

De crisis lijkt over zijn dieptepunt heen. Lijkt, want volgens menigeen moet het ergste juist nog komen. Het is gissen voor het kabinet, zelfs economen weten het niet meer. Positief is in ieder geval dat een breed debat wordt gevoerd, in Nederland en daarbuiten. En dat debat gaat niet alleen over financiële en economische zaken, maar ook over hun onverbrekelijke samenhang met culturele en morele vraagstukken. Dat is winst.

SCHULD

Vaak zoekt men naar schuldigen van de crisis. Banken zijn verdacht, het bedrijfsleven evenzeer. Volgens ondernemer Herman Timmermans is dat laatste niet helemaal terecht: veruit de meeste mensen in het bedrijfsleven graaien niet. Ze hebben simpelweg niets te graaien. Ze werken hard en kunnen daar van leven, maar dat is het dan. Kritischer is hij op (semi-)publieke instanties. Juist de overheid zou een beter voorbeeld moeten zijn ten aanzien van verantwoord omgaan met geld.

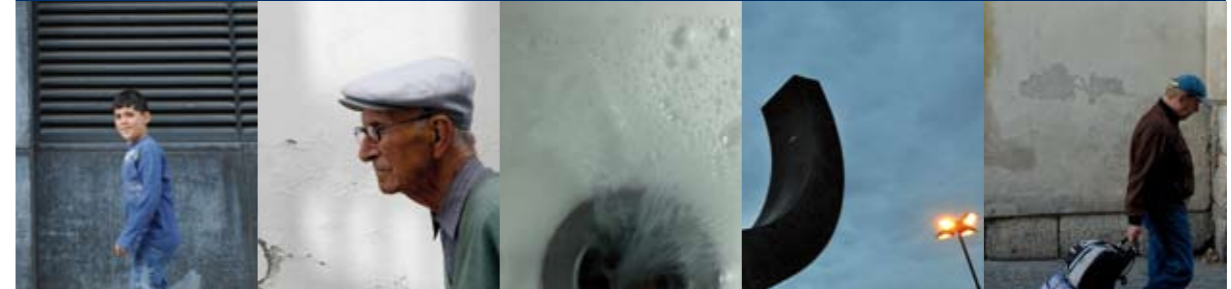
Hebzucht is niemand vreemd, erkent Timmermans; "Bijna ieder mens is hebzuchtig en wil graag meer." We moeten eerst de balk uit ons eigen oog halen, stelt ook Lans Bovenberg (NRC Handelsblad, 29-8-09). Het kwaad, de hebzucht, zit in ons allen.

KAPITAAL? WELK KAPITAAL?!?

Herijking tussen markt, overheid en burger is nodig, dat beaamt ook Peter Ester. Een nieuwe balans tussen die drie moet echter hand in hand gaan met een fundamentele cultuurkritiek, bij voorkeur vanuit een calvinistische inspiratie, die nadruk legt op soberheid en dienstbaarheid – precies wat nu nodig lijkt. Juist de ChristenUnie heeft vanuit dit perspectief een sterk en actueel verhaal, aldus Ester. Nadruk moet worden gelegd op zowel kapitaal in de zin van geld en goed, als moreel kapitaal (Roel Kuiper). Van beide soorten kapitaal is de afgelopen periode veel verdampd, terwijl we vooral de laatste variant hard nodig hebben. Er is dringend behoefte aan hersteld vertrouwen tussen mensen, aan dienstbaarheid, aan waarden en normen, aan agape – leert ook onderzoek. Hopelijk brengt de crisis ons verder, richting een 'moreel kapitalisme'.

INHOUDSOPGAVE

04 - Crisis en cultuur | PETER ESTER

08 - Schaarsteproblematiek in de zorg is een moreel vraagstuk | JAN HOOGLAND

14 - Leeglopende zeepbellen | WILHELM KOLKMAN

17 - Moreel kapitaal | TIM VREUGDENHIL

20 - De markt, hebzucht en de overheid | HERMAN TIMMERMANS

25 - Column: Christelijk creatief | TIM VREUGDENHIL

26 - 'Pessimistisch optimisme' | WILLEM BOERMA

30 - Veendam als wenkend perspectief? | ARNOLD POELMAN

32 - Niet de majoriteit, maar de autoriteit | MARTIJN VAN MEPPELEN SCHEPPINK

34 - Het christendom is zo gek nog niet | ROB NIJHOFF

36 - Overheid en godsdienst | GEERT JAN SPIJKER

37 - Column: Morele voorspoed | CYNTHIA ORTEGA

38 - Christelijk-sociaal in woord en daad | ERIK VAN DIJK

44 - 'Ik moet soms geduldiger zijn' | INTERVIEW MET NIELS JOOSTENS

47 - Column: Het volk en de politiek | HERMAN SIETSMA

DenkWijzer, studieblad van de ChristenUnie
jaargang 9, nummer 3, Oktober 2009
Oplage: 2700 | ISSN: 1568-5845

DenkWijzer is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de mr. G. Groen van Prinsterer stichting) en de Bestuurdersvereniging van de ChristenUnie. DenkWijzer wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

- Meer informatie over abonnement of donateurschap via www.wi.christenunie.nl
- DenkWijzer verschijnt elk kwartaal.
- Deadline kopij volgende nummer: 01-11-09
- DenkWijzer verwelkomt bijdragen van lezers. Neem daarvoor wel eerst even contact met ons op.
- Abonnement per 01-01-09: € 18,50 per jaar (jongeren tot 27 jaar € 14,-)
- Donateurschap per 01-01-09: €32,50 (voor jongeren tot 27 jaar € 18,50).

Redactie:
Herman Sietsma (hoofdredacteur)
Bort Koelewijn (namens bestuurdersvereniging)
Bernadette van den Berg (namens bestuurdersvereniging)
Carola Schouten (namens Tweede Kamerfractie)
Geert Jan Spijker (eindredacteur)

Vormgeving:
Frivista - (y)our mission

Fotografie:
Folkert Rinkema, ChristenUnie, WI

Druk:
Drukkerij De Bunschoter

Uitgave, redactie en administratie:
Mr. G. Groen van Prinsterer stichting
Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie

Legaten:
Gedenkt u het WI testamentair dan luidt de tennaamstelling: Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, "Mr. G. Groen van Prinsterer stichting" Amersfoort. KvK dossiernr. 32084387.

Postbus 439, 3800 AK Amersfoort
Tel.: 033 - 422 69 60 | Fax: 033 - 422 69 68
Email: denkwijzer@christenunie.nl
www.wi.christenunie.nl
www.bestuurders.christenunie.nl

Mocht u de toezending van DenkWijzer op willen zeggen, doe dit dan schriftelijk voor 31 december (per post of via ledenadministratie@christenunie.nl). Ontvangen wij uw opzegging na deze datum dan dient u de donateursbijdrage of uw abonnement voor het lopende jaar nog te voldoen.

© ChristenUnie 2009
Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na toestemming van de redactie.

DOOR PETER ESTER

Zoveel is wel duidelijk: de financiële crisis grijpt veel dieper in dan de meeste waarnemers voor mogelijk hielden. En bovendien zal de economische malaise nog geruime tijd aanhouden. Het herstel zal lang en traag zijn. Langer en trager dan veel Nederlanders vermoeden. De meest recente cijfers van het Centraal Planbureau stemmen bepaald niet vrolijk.

Crisis & Cultuur

De economie krimpt met bijna 5% dit jaar, de productie loopt beduidend terug, de werkloosheid loopt op van 5,5% in 2009 naar bijna 10% volgend jaar en het begrotingstekort stijgt snel (tot meer dan 6% BBP in 2010). Wat de doen? Verschillende politieke leiders hebben zich in de voorbije maanden uitgelaten over oorzaken van en oplossingen voor de crisis. Premier Balkenende stelt dat "niet marktfaalen maar menselijk faalen" de kern van de huidige crisis is. Hij pleit voor een nieuw 'Rijndeltamodel' waarin verantwoorde marktwerking, economische dynamiek en gezamenlijke verantwoordelijkheid centraal staan. Vicepremier Bos erkent dat "we allemaal schuld hebben" en VVD-leider Rutte wenst noch de staat noch de mens de schuld in de schoenen te schuiven, maar wil de markt en de staat aan een eigen soort tucht onderwerpen. SP-fractievoorzitter Kant betreft de stelling dat de crisis het gevolg is van te verdoorgesloten neoliberale politiek en doorge-slagen marktwerking.

FUNDAMENTELE CULTUURKRITIEK

Deze reacties bevatten veel waars maar gaan uiteindelijk niet diep en ver genoeg. De crisis heeft een belangrijke culturele worteling: ongebreideld hedonisme, geperverteerde consumptiedrang, gecultiveerd narcisme en uitgeholde publieke betrokkenheid. De financiële crisis gedijt in een cultuur waarin eigenbelang en individualisme domineren, zelfverrijking niet suspect maar vanzelfsprekend is en het stellen van grenzen voor watjes is. Moraal, markt en economie zijn ontkoppeld. Juist op dit punt kan de Christenunie het debat aanscherpen en een eigen geluid laten horen. We blijven niet steken in een au fond makkelijk soort micromoralisme – hoe belangrijk ook - maar duiden de crisis mede in een context van fundamentele cultuurkritiek. Juist hier stoten we door tot de kern; juist hier kunnen we bogen op een rijk christelijk gedachtegoed. Moralisme en cultuurkritiek gaan bij ons hand in hand. Het recente prachtboek *Moreel kapitaal* van ChristenUnie-senator en hoogleraar Roel Kuiper is daarvan een treffend voorbeeld.

GEWETENLOOS KAPITALISME

Wat ook duidelijk is, is dat de crisis het failliet toont van een ergerlijk soort 'wild west' kapitalisme waarin de financiële 'masters of the universe' ongecontroleerd hun duistere bling-bling transacties kunnen verrichten. Flitskapitaal, weg voor dat je het weet (in de dubbele betekenis van het woord). Banken, vanouds hecht ingebed in de lokale gemeenschap, schamen zich er niet voor via uiterst dubieuze 'sub-prime mortgages' honderdduizenden huiseigenaars in het verderf te storten. Moraal, markt en economie zijn ontkoppeld. Dit letterlijk gewetenloze kapitalisme kan niet meer worden gedoogd. Het onderliggende holle, botte en meedogenloze 'liberalisme' heeft zijn langste tijd gehad en stuit op groeiende weerzin.

ONBEHEERSBARE RISICO'S EN VALSE PROFETEN

Onze samenleving is een "risk society" (Beck) geworden: in een postindustriële maatschappij worden we in toenemende mate geconfronteerd met grote, niet te voorspellen en moeilijk individueel te beïnvloeden of af te wentelen risico's die zich vaak op mondiaal niveau voltrekken. De financiële crisis is daarvan een sprekend voorbeeld. Als burger kun je je hier nauwelijks tegen wapenen. Onbeheersbaarheid is het sleutelwoord. De wereld is broos en fragiel. Voor velen leidt dit tot angst, onzekerheid en ontwijkgedrag. Het leidt tot de opkomst van nieuwe en steeds wisselende 'valse profeten' die in stoerheid over elkaar heen buitelen en ongekend eenvoudige maar wel aansprekende 'oplossingen' bieden. Liefst verpakt in pakkende one-liners. Denk aan Wilders en – hoewel al weer naar de periferie verdreven - Verdonk. En deze

SAMENVATTING

- De crisis is veroorzaakt doordat moraal, markt en economie zijn ontkoppeld.
- Er is een nieuwe balans tussen overheid, markt en burger nodig.
- Richtinggevend voor de benodigde cultuuromslag zijn waarden die we al bij Calvijn kunnen vinden.

‘DE FINANCIËLE CRISIS GEDIJT IN EEN CULTUUR WAARIN EIGENBELANG EN INDIVIDUALISME DOMINEREN, ZELFVERRIJ KING NIET SUSPECT MAAR VANZELFSPREKEND IS EN HET STELLEN VAN GRENZEN VOOR WATJES IS. MORAAAL, MARKT EN ECONOMIE ZIJN ONTKOPPELD.’

profeten, het moet gezegd, mogen op brede steun rekenen. Mensen kunnen moeilijk met fundamentele onzekerheid overweg en dit verklaart mede het succes van partijen die snelle en drastische oplossingen bieden, hoewel het realiteitsgehalte vaak ver te zoeken is. Maar het is wel de politieke werkelijkheid van alledag.

MINIMA MORALIA

De risicosamenleving leidt tot een nieuw perspectief op de overheid: nationale en vooral supranationale overheden, moeten gezaghebbend optreden om veiligheid te garanderen en de draagbaarheid van risico's te organiseren. De financiële crisis en zeker ook het klimaatprobleem en het armoedevraagstuk laten zien dat een fors bestuurlijk schaalniveau vereist is om dit soort risico's aan te vatten. Hierin schuilt een grote paradox: in een risicosamenleving staat de overheid onder permanente kritiek vanwege steeds nieuwe risico's die zich aandienen, tegelijk groeit het besef dat de overheid de partij bij uitstek is die deze risico's moet adresseren. Het klassieke liberalisme kan hiermee niet goed uit de voeten en zoekt naar een nieuwe profilering en naar een nieuwe conceptualisering van de rol van de overheid. De financiële crisis roept om een nieuwe doordinking van de verhouding overheid, markt en burger; de krijtlijnen moeten opnieuw getekend worden. De balans is nu zoek geraakt. De markt, in naam gecontroleerd door overheid en politiek, dicteert zijn eigen rationaliteit en onttrekt zich aan een aantal fundamentele minima moralia. Als de crisis iets duidelijk maakt is dat het heil – mochten we dat al denken - niet van de markt komt en dat het zelfregulerend vermogen ernstig te kort schiet. De onzichtbare hand van de markt was in dit opzicht wel erg onzichtbaar.

NIEUWE ROL OVERHEID

De crisis leidt ook tot een herdefiniëring van de rol van de overheid. Niet in de zin van de overheid als allesweter en alleskunner, daar moeten we zeker niet naar terug. Maar wel naar een overheid die regie neemt, goed bestuur voert, die belangen afweegt, scherpzetter en marktmeester is, verantwoordelijkheid afdwingt, restricties stelt en over dit alles sterk communiceert. Mijn gevoel voor maatschappelijke duiding zegt dat de tijd rijp is voor een dergelijke heroriëntatie op de rol van de overheid. Het huidige kabinet realiseert zich dat

gelukkig terdege. We moeten wel doorpakken. Er liggen stevige dossiers, ook buiten de financiële crisis. Ik noem alleen al de AOW-kwestie. We willen een overheid die Nederland bij elkaar houdt, die verantwoordelijkheid neemt en vraagt en mensen laat delen in het grotere verhaal. Uiteindelijk wil niemand leven en wonen in een atomaire staat, zonder gedeelde identiteit en betrokkenheid. De herdefiniëring van de driehoek overheid, markt, burger vraagt ook om bezinning op de rol van de laatste. Consumentisme, hedonisme en het dictaat van het individuele belang zijn wel zeer losgeweekt van de res publica, de publieke zaak. Veel burgers hebben bij hun volle verstand hun spaarcentjes naar Icesave gebracht en zich gek laten maken door financiële instellingen die hen voorspiegelden dat de bomen tot in de hemel groeien. Ook de burger, het moet gezegd, heeft boter op zijn hoofd.

VAN IK NAAR WIJ

Kortom, de verhouding tussen overheid, markt en burger is aan herijking toe. Moraal, markt en economie moeten weer hecht op elkaar betrokken worden. Er is dringend behoefte aan loyaliteit, verbondenheid en verantwoordelijkheid. Of zoals André Rouvoet het in zijn Groen van Prinsterer-lezing eerder dit jaar formuleerde: “dat vraagt om een beweging van ‘ik’ naar ‘wij’, om een maatschappelijk ethos waardoor mensen zich niet louter met het eigen private geluk bezig houden, maar ook met dat van een ander. De samenleving (...) kan niet floreren zonder zo'n ethos”. De vraag is natuurlijk hoe we een dergelijk ethos kunnen activeren en hoe zich dat verhoudt tot de financiële crisis die – vrij naar Karl Marx - als een spook door de wereld waart. Enige reflectie leert, dat wij als ChristenUnie vanuit onze christelijk traditie hier een zeer zinnige en eigen boodschap voor het voetlicht kunnen brengen.

CALVIJN EN DE CRISIS

Dit jaar vieren we dat het 500 jaar geleden is dat de reformator Johannes Calvijn geboren is. Een man die als geen ander het protestantse gedachtegoed heeft gekleurd; we hebben het zelfs naar hem vernoemd. Dat geldt zeker ook voor zijn denkbeelden over kapitalisme en economie en de rol van lenen en rente in de handel. Ook nu nog zijn we door en door schatplichtig aan deze grootse zestiende-eeuwse kerkvader. Ik wil ervoor pleiten, in navolging van mijn Tilburgse collega Johan Graafland,

om onze calvinistische traditie volop in stelling te brengen als het gaat om het doordenken van de financiële crisis. We zijn gepokt en gemazeld in deze traditie en veel van de denkbeelden en leefregels zijn nog springlevend en hoogst actueel. Dat geldt voor de overheid, de markt en de burger. Calvijn stond zeker niet afwijzend tegenover het kapitalisme van zijn tijd, maar keerde zich wel tegen een ongebreidelde vrije markt. De staat was in zijn ogen de hoedster van de armen en gebrekkigen. Exorbitante zelfverrijking was in zijn visie een gruwel. Hebzucht staat voor Calvijn gelijk aan alcoholverslaving en roverij. Beheerste consumptie en het genieten van het goede der aarde wees hij zeker niet af. Maar soberheid, matigheid en spaarzaamheid moeten wel de boventoon voeren. Arbeid is voor alles een roeping, het benutten en ontplooiën van talenten: de verheerlijking van God en dienstbetoon aan de naaste. Calvijn was niet tegen het heffen van rente op het uitlenen van geld, maar verbond er wel strikte eisen aan. Daarin was hij voor zijn tijd zeer vooruitstrevend. De bancaire wereld kan nog veel leren van Calvijn als het gaat om verantwoord ondernemen, plichtsbefes jegens de nood van armen en het principe van wederkerigheid (*Lucas 6: 31*). Het toepassen van deze morele leefregels en principes staat haaks op het gokken met spaartegoeden van medemensen en extreem risicovolle beleggingen. Bankieren moet weer een rustig vak worden, waarin rendement, degelijkheid en verantwoordelijkheid samen optrekken.

NIEUWE BALANS EN ANDERE CULTUUR

Het is goed ons te laven aan deze traditie en de onderliggende waarden en normen te vertalen naar de huidige tijd. Op deze wijze kan de ChristenUnie een sterk eigen geluid laten horen – koppeling van moraal, markt en economie – zonder in de hoek van wereldvreemde betweters te worden geduwd. Het is eigenlijk een zeer modern en ook zeer pragmatisch verhaal. Het is nadrukkelijk geënt op onze traditie en het verschaft ons geloofwaardigheid en herkenbaarheid. Het antwoord op de kredietcrisis - zeker - is een nieuwe balans tussen overheid, markt en burger waar heldere grenzen worden gesteld en negatieve gedoopraktijken worden ingedamd.

Peter Ester is hoogleraar Arbeid, Cultuur & Beleid aan de Universiteit Utrecht en Kroonlid van de SER.

Maar richtinggevend daarbij is een cultuur die zich wel voelt bij spaarzaamheid, ingetogenheid, zelfrestricties, duurzaamheid, dienstbetoon, verbondenheid en betrouwbaarheid. Dit zijn de kernwaarden die het cement vormen tussen moraal, markt en economie. Het sluit mensen in en niet uit. Nederland is er hard aan toe. We leven niet op de pof maar op perspectief. Saai en ouderwets? No way! Het is een zeer realistische boodschap en wat mij betreft ook zeer wervend. Het schraagt sociaal vertrouwen, cohesie en duurzaamheid. Een sterk verhaal kortom.

EEN NIEUWE VERLOREN GENERATIE?

Tot slot nog een punt van zorg: jongeren en de crisis. Jongeren zijn de eersten die het slachtoffer worden van een economische crisis. Dat was in de economisch magere jaren tachtig het geval en dat is nu zo. Probleem is dat de huidige generatie jongeren geen vaardigheden heeft hoeven opbouwen om zich te kunnen wapenen tegen economische neergang. Hun menselijk kapitaal is nog nooit beproefd in slechte economische tijden. Ze hebben nooit de ritmiek van economische voor- en tegenspoed aan den lijve ervaren. De vraag is dan ook hoe crisisbestendig ze zijn. Rond deze tijd komen er zo'n 150.000 schoolverlaters op de arbeidsmarkt. Banen liggen niet voor het oprapen. De laatste cijfers van het CBS (eind augustus 2009) laten een zorgwekkende ontwikkeling van de jeugdwerkloosheid zien. Zo'n 12% van de jongeren tussen de 15 en 25 jaar is werkloos; onder jongeren zonder startkwalificatie is dit 15%. Naarmate de crisis langer duurt, doemt levensgroot het gevaar van een nieuwe 'verloren generatie' op. Een generatie die in wat de bloei van hun leven zou moeten zijn, het economisch tij fors tegen heeft en niet aan de bak komt. We weten dat het lang kan duren voordat een generatie een dergelijke slechte start heeft weggevoerd. Dit soort littekens blijken generaties nog lang te achtervolgen in hun levensloop. Gelukkig wordt dit probleem door het kabinet herkend en erkend. Vice-premier André Rouvoet heeft dit probleem scherp op zijn netvlies en boekte samen met Arie Slob ook op dit punt tastbare resultaten rond het Crisisakkoord. We moeten alles op alles zetten om een duurzaam en sociaal Nederland voor de volgende generatie achter te laten. De solidariteit tussen generaties is de beste graadmeter van een verantwoordelijke en bestendige samenleving. ■

DOOR JAN HOOGLAND

Als het in het maatschappelijk debat over de zorg gaat, dan is de kans groot dat het gaat over de kosten van de zorg. Zeker in de politieke discussie zijn de aan de zorg verbonden kosten al enige decennia lang het dominante probleem. En niet zonder reden. Ondanks alle pogingen om de kosten van de zorg structureel in de hand te houden, lijkt dat tot op heden niet gelukt. Zal meer marktwerking dat veranderen?

De laatste jaren is een nieuw benadering in zwang gekomen om de kosten van de zorg onder controle te krijgen: 'marktwerking'. De aan die benadering verbonden verwachtingen zijn hooggespannen. En wel omdat men drie belangrijke voordelen van marktwerking ziet: 1) keuzevrijheid voor de cliënt; 2) prijsconcurrentie en 3) kwaliteitsconcurrentie. Uitgaande van meer marktwerking in de gezondheidszorg zouden het uiteindelijk vooral de cliënten zijn die de keuze kunnen maken welke behandeling men waar zou willen ontvangen. De aanbieders zouden vervolgens onderling de concurrentie moeten aangaan om de gunst van de cliënt te verkrijgen. Daarbij kunnen ze elkaar beconcurreren op prijs en kwaliteit of op de verhouding daartussen. Doordat de discussie de laatste tijd zozeer gedomineerd wordt door deze twee zaken: kostenbeheersing en marktwerking, zou men gemakkelijk uit het oog kunnen verliezen dat het vraagstuk van de gezondheidszorg ten diepste een moreel vraagstuk is. In dit artikel probeer ik aan te tonen dat we de

SAMENVATTING

- Kostenbeheersing en marktwerking domineren de 'zorgdiscussie'
- Daardoor kan men vergeten dat de zorg ten diepste een moreel vraagstuk is.
- Er is momenteel wel een kentering gaande (WMO)
- Maar een moreel debat over (in)formele zorg moeten nog goed worden gevoerd.

Schaarste problematiek in de zorg is een moreel vraagstuk

'DE POLITIEKE PROBLEMEN DIE ER ROND DE GEZONDHEIDSZORG LIJKEN TE BESTAAN KUNNEN WE ALLEEN MAAR TOT EEN OPLOSSING BRENGEN WANNEER MEN RECHT DOET AAN DE MORELE DIMENSIE IN DEZE PROBLEMATIEK.'

politieke problemen die er rond de gezondheidszorg lijken te bestaan alleen maar tot een oplossing kunnen brengen wanneer men recht doet aan de morele dimensie in deze problematiek.

KOSTENVRAAGSTUK IS REËEL

Het is niet mijn bedoeling om het kostenvraagstuk te ontkennen of te negeren. Het gaat hier nadrukkelijk om een probleem. Het blijkt jaar in jaar uit moeilijk om de kosten die in Nederland aan de zorg worden besteed onder controle te houden. Dat heeft met een veelheid van factoren te maken. Zonder uitputtend te willen zijn, noem ik de volgende:

- Kennis en kunde: er wordt technisch steeds meer mogelijk. Steeds meer ziekten kunnen steeds beter behandeld worden. Niet zelden gaat het daarbij echter om kostbare behandelingen.
- Nederland vergrijst: er zijn verhoudingsgewijs steeds meer ouderen die van zorg afhankelijk zijn terwijl de kosten voor die zorg door steeds minder mensen gedragen moeten worden.
- De financiering: omdat men de eigen zorgconsumptie vaak niet rechtstreeks voelt in eigen portemonnee, wordt men niet door de eigen bestedingsruimte beperkt in de consumptie van zorg.
- Het recht op zorg: zorg is een recht geworden van degene die het nodig heeft. Tegelijk voelen steeds minder mensen zich verplicht zorg te verlenen aan mensen in hun omgeving die het nodig hebben: zij vinden dat een taak voor het professionele zorgsysteem. Daardoor neem het beroep op het kostbare professionele zorgsysteem steeds toe.

In de Nederlandse situatie vraagt met name de AWBZ om veel geld. Deze wet regelt die zorgkosten, die volgens de heersende inzichten in de tijd van dat deze wet werd geformuleerd als niet verzekeraar werden gezien. Het gaat hier over het algemeen om langdurige zorg, waarbij dikwijls weinig sprake is van mogelijkheden tot genezing. In hoeverre deze zorg echt onverzekerbaar is, is tegenwoordig inzet van debat. Maar in ieder geval zijn de vooruitzichten voor dit onderdeel van het Nederlandse zorgsysteem dat de aanspraak op uit de AWBZ gefinancierde zorg in de komende decennia exponentieel zal toenemen. Dat betekent dat het onontkoombaar is aan die aanspraken grenzen te stellen.

DUBBELE EMANCIPATIE

Het is hierboven al even genoemd: zorg is een recht geworden en tegelijk neemt het besef dat zorg ook een plicht is af. Ik noem dat de 'dubbele emancipatie'.

Deze 'dubbele emancipatie' wordt in het debat vaak maar van één kant belicht. Als het gaat om emancipatie wijst men in de discussies rond de zorg altijd op de emancipatie van de patiënt of cliënt. In de hedendaagse gezondheidsethiek is 'autonomie' één van de centrale waarden. Telkens benadrukt men dat de keuzevrijheid van de patiënt of cliënt gerespecteerd moet worden. De patiënt / cliënt is mondig geworden en weet zelf heel goed waar hij behoefte aan heeft. Bovendien heeft hij door het betalen van premies en verzekeringsbijdragen een recht op zorg verworven. Op die manier is zorg steeds meer aan de informele verhoudingen tussen burgers onderling onttrokken en steeds meer geworden tot een publieke zaak. Mensen willen niet meer afhankelijk zijn van de liefde of barmhartigheid van hun naaste, maar vinden dat zij recht hebben op zorg.

In het algemeen duidt men deze emancipatie van de patiënt / cliënt als een heel positieve ontwikkeling. Waar men in het publieke debat echter over het algemeen veel minder aandacht aan besteedt, is de keerzijde van deze emancipatiemedaille, namelijk de emancipatie van de burger van zijn zorgplicht. Moderne burgers zijn geïndividualiseerd en vinden steeds vaker dat de zorg een publieke voorziening is die beschikbaar moet zijn voor ieder die dat nodig heeft. Als ouderen zorg nodig hebben, moet de samenleving daarin voorzien. Wij beleven het niet langer als vanzelfsprekend dat de eigen kinderen de zorg voor hun ouders op zich nemen. Uiteraard spelen zij als het natuurlijke netwerk wel een rol, maar toch meer in termen van de bekommernis / bezorgdheid om de eigen ouders en de zorg die zij ontvangen, dan in het zelf voorzien in die behoefte.

Daar komt nog eens bij dat er een toenemend aantal burgers is, dat niet zonder meer terug kan vallen op een natuurlijk netwerk. De gemiddelde gezinsgrootte neemt af, steeds meer mensen leven alleen of met z'n tweeën, en de 'grootfamilie' (de 'extended family') is uit het alledaagse beeld verdwenen.

FORMELE VERSUS INFORMELE ZORG

Door dit 'dubbele emancipatie-proces' is de verhouding tussen formele en informele zorg in toenemende mate problematisch geworden. Onder informele zorg verstaan we al die zorg die burgers elkaar onderling verlenen vanuit 'natuurlijke' vormen van onderlinge betrokkenheid (gezin, familie, vrienden, kennissen, burens, wijkgenoten etc). Het gaat hier om zorg die niet betaald wordt en die ook niet of nauwelijks wordt geregistreerd. Wat we tegenwoordig 'mantelzorg' noemen, is daar een onderdeel van. Onder formele zorg verstaan wij alle professionele zorgverlening die over het algemeen wordt geboden door betaalde krachten en door erkende organisaties.

Eén van de ontwikkelingen die tot de dominantie van de formele zorgverlening geleid heeft, is de professionalisering van de zorg. Door die professionalisering is zorgverlening steeds meer een vak geworden. Dat is een gevolg van de enorme toename aan medisch inzicht en daarop gebaseerde technische mogelijkheden. Maar het heeft ook alles te maken met de toename van wetenschappelijk inzicht in de menselijke geest en het sociale leven van mensen. Op al deze terreinen heeft de toename van deskundigheid geleid tot de professionalisering van medische, psychische, sociaal-maatschappelijke en pedagogische hulp- en dienstverlening. Eén van de gevolgen van deze ontwikkelingen is het sterker geworden onderscheid tussen deskundige en 'leek': in veel opzichten heeft de informele zorgverlening een stempel opgedrukt gekregen van 'ondeskundig' en daarmee ook vaak van 'kwalitatief ondermaats'.

Deze professionaliseringsslag ging gelijk op met het proces van dubbele emancipatie. Naast toename van deskundigheid is er ook sprake van een nieuwe taakverdeling. Waar zorgverlening een (duurbetaald) vak wordt, komt ook een discussie op gang wie er aanspraak kan maken op die professionele zorgverlening. En aangezien dat laatste voor de meesten te duur is om uit eigen middelen te betalen, is er een solidariteitssysteem

omheen gebouwd dat er zorg voor moet dragen dat iedereen de zorg kan krijgen die hij nodig heeft. Immers, ook mensen die door het 'lot' meer zorg nodig hebben dan anderen, moeten toch aanspraak kunnen maken op voldoende professionele zorgverlening.

SCHAARSTEBROEMLIJKE PROBLEMATIEK

Lange tijd is gedacht dat met de welvaartsgroei in westerse samenlevingen de behoefte aan professionele zorgverlening betaalbaar zou blijven. De laatste decennia is echter gebleken dat het moeilijk is de aanspraak op professionele zorgverlening (noem het de 'consumptie van formele zorg') binnen beheersbare grenzen te houden. Met de toename aan medisch-technische mogelijkheden, de vergrijping, het complexer worden van de maatschappij, de individualisering en het daarmee samenhangende feit dat steeds minder mensen beschikbaar en bereid zijn om informele zorgtaken op zich te nemen, groeien de aanspraken op formele zorgverlening exponentieel. Daarmee is steeds duidelijker geworden dat het ondenkbaar is om de totale behoefte aan zorg met professionele zorgverlening te dekken.

Met het feit dat men zich steeds bewuster werd van de 'schaarsteproblematiek' in de zorg, herontdekte men het belang van de tot dan toe vaak gedeprecieerde informele zorgverlening. In tal van studies werd 'ontdekt' wat velen uit eigen praktijk natuurlijk allang wisten, namelijk dat nog altijd het gros van de zorgbehoefte van de gemiddelde burger door naasten geboden wordt: mensen in de directe omgeving van de zorgbehoefte die voor hun inspanningen niets betaald krijgen.

Met deze herontdekking van de informele zorg, rees ook een nieuwe discussie over de vraag of er naast een recht op zorg ook gesproken zou kunnen worden over een zorgplicht van de burger. Een sterk complicerende factor in deze discussie was en is natuurlijk de veranderde maatschappelijke positie van vrouwen. Traditioneel gezien was de informele zorgverlening immers voor het overgrote deel een taak van vrouwen geweest. Met de emancipatie van de vrouw is het maatschappelijke potentieel aan informele zorgverlening aanzienlijk geslonken.¹

Jan Hoogland is hoogleraar Reformatische Wijsbegeerte aan de Universiteit Twente.

'MODERNE BURGERS ZIJN GEÏNDIVIDUALISEERD EN VINDEN STEEDS VAKER DAT DE ZORG EEN PUBLIEKE VOORZIENING IS DIE BESCHIKBAAR MOET ZIJN VOOR IEDER DIE DAT NODIG HEEFT. ALS OUDEREN ZORG NODIG HEBBEN, MOET DE SAMENLEVING DAARIN VOORZIEN.'

Eigenlijk moet je zeggen dat deze maatschappelijke discussie nooit tot een heldere conclusie heeft geleid. Grofweg gesproken lijkt de overheersende opvatting dat het moeilijk is om over een zorgplicht te spreken en dat men de bereidheid om voor medeburgers te zorgen het liefst beschouwt als een vrije keuze van de betrokkenen. Dat laatste klinkt heel mooi, maar doet weinig recht aan de maatschappelijke realiteit. Als je het aan mensen die informele zorg verlenen zelf zou vragen, zouden de meesten waarschijnlijk zeggen, dat zij het verlenen van informele zorg als een vanzelfsprekendheid beschouwen waarvoor ze niet gekozen hebben, maar wat hen overkwam. Je zorgt voor iemand omdat je bij diegene betrokken voelt en je hem of haar niet aan het eigen lot kunt of wilt overlaten.

'VOORWAARDELIJK' - 'ONVOORWAARDELIJK'
Daarmee is tegelijk ook een belangrijk kwalitatief

verschil tussen formele en informele zorg aangegeven. Formele zorg is in tegenstelling tot informele zorg 'voorwaardelijk' van karakter: als aan bepaalde criteria is voldaan en je valt onder een bepaalde regeling, dan kan aan jouw behoefte aan zorg worden tegemoet gekomen. Als de zorg die je nodig hebt niet onmiddellijk beschikbaar is, dan kom je op een wachtlijst te staan.

En als een bepaalde zorgverlener jouw vraag niet aankan, dan zul je op zoek moeten naar een ander, die daar wel toe in staat is. Anders gezegd: hoe betrokken professionals ook zijn, zij blijven passanten, die onder bepaalde voorwaarden en contractuele bepalingen een bijdrage kunnen en willen leveren. Wordt niet langer aan de voorwaarden voldaan of is er sprake van het verlopen van de contractuele bepalingen, dan stopt de zorgverlening.

Informele zorg is daarentegen 'onvoorwaardelijk'. Ook al kan er sprake zijn van het ontstaan van een informele 'credit en debet'-rekening (als iemand voor mij zorgt, voel ik mij schuldig het andersom ook te doen in vergelijkbare omstandigheden), dan nog zijn deze schuldverhoudingen informeel en werken zij gevoelsmatig. Maar heel dikwijls blijkt er domweg sprake te zijn van zorgverlening op basis van onvoorwaardelijke betrokkenheid: als jij van zorg afhankelijk wordt, laat ik jou niet in de kou staan. Deze onvoorwaardelijkheid is voor ieder mens een existentiële basiservaring: de ervaring een recht van bestaan te hebben en gerespecteerd te worden, ongeacht de tegenprestatie die je kunt leveren. Een existentiële betrokkenheid die de formele zorgverlening hoogstens kan benaderen, maar nooit 'op contract' kan leveren.

KENTERING IN DE DISCUSSIE: DE WMO

Merkwaardigerwijze is er de laatste jaren maatschappelijk gezien sprake geweest van een kentering in de discussie. Zo komt de Wet Maatschappelijke Ondersteuning voort uit een denkrant, waarin zorg wordt gezien als een fenomeen waarbij iedere burger betrokken is. Maatschappelijk betrokken burgers zien naar elkaar om. En dat vindt altijd plaats op een locatie, in een bepaalde context en binnen een bepaalde omgeving. Vandaar dat de buurt en de wijk weer in de aandacht kwamen en dat er opnieuw gesproken werd over de lokale verantwoordelijkheid voor zorg en welzijn. De verzorgingsstaat zocht met andere woorden naar middelen om verantwoordelijkheden weer over te dragen naar het lokale niveau: de gemeente.

Helaas is de discussie over de 'geest' van deze nieuwe wet in belangrijke mate ondergesneeuwd door de praktische uitwerking ervan, waarbij alle nadruk kwam te liggen op de overdracht van de Huishoudelijke Verzorging uit de AWBZ naar de WMO. Daarmee kwam het 'openbare aanbestedingscircus' op gang. Gemeenten gingen dikwijls op zoek naar de zorgaanbieder die bereid was tegen de minste kosten de binnen de gemeente benodigde Huishoudelijke Verzorging te verlenen. Met als één van de gevolgen, dat de thuiszorg enorm onder druk kwam te staan. De andere aspecten van deze wet zijn – mede daardoor – onderbelicht gebleven. Maar dat heeft gedeeltelijk ook te maken met het feit dat de eerder genoemde maatschap-

pelijke discussie over de plek van de zorg in onze samenleving eigenlijk niet echt gevoerd is. Binnen de huidige constellatie wordt er wel heel gemakkelijk van uit gegaan dat het verlenen van informele zorg tot de vanzelfsprekendheden van onze samenleving behoort, maar de vraag moet gesteld worden of dat wel zo is. Is het niet veel eerder zo dat in de afgelopen decennia de betrokkenheid van de burger bij informele zorgverlening behoorlijk ontmoedigd is? En wel in tweeërlei zin: enerzijds door te beklemtonen dat de informele zorg onprofessionele lekenzorg is en anderzijds door de burger steeds voor te houden dat een maatschappelijke carrière belangrijker is dan de informele bereidheid tot en beschikbaarheid voor zorgtaken of vrijwilligerswerk.

CONCLUSIE

De schaarsteproblematiek in de gezondheidszorg kunnen we niet oplossen door in het beleid voortdurend alleen maar te hameren op marktwerking en de keuzevrijheid van de cliënt. Integendeel, steeds duidelijker komt aan het licht dat er een belangrijke morele discussie gevoerd zal moeten worden over de plaats van de (informele) zorgverlening in onze samenleving. Die discussie moet leiden tot een veel hogere maatschappelijke waardering van informele zorgverlening. Deze waardering moet niet alleen tot uitdrukking komen in plaatselijke 'vrijwilligers van het jaar'-verkiezingen of in de jaarlijkse 'lintjesregen', maar ook in overheidsbeleid dat niet eenzijdig nadruk legt op individuele keuzevrijheid en emancipatie. De inzet van mensen in vrijwilligerswerk en informele zorgverlening zal 'beloond' moeten worden. Niet door deze zorgverlening te professionaliseren en te betalen, maar wel door het profijt dat de samenleving van deze inzet trekt, zichtbaar te maken. Zodat politiek en burger zich er meer van bewust zijn dat informele zorgverlening en vrijwillige inzet van onschatbare waarde zijn en de samenleving veel kosten besparen, maar dat deze inzet niet 'kosteloos' kan worden geconsumeerd. ■

EINDNOOT

¹ Voor een goed overzicht in deze discussie, zie: Monique Kremer, *Geven en claimen*, Utrecht: Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn, 2000.

Leeglopende zeepbellen

ENIGE PERSPECTIEVEN OP
DE CRISIS EN DAARNA

DOOR WILHELM KOLKMAN

Er is veel geschreven en gepraat over de huidige economische crisis, maar dit was naar mijn indruk vooral gericht op het vinden van een schuldige, de bonussen in de financiële wereld en het redden van banken en banen. De vragen die mij als gewone burger en werknemer juist bezighouden zijn (1) of de kredietcrisis de oorzaak of juist het gevolg van een dieper onderliggend probleem is, (2) of we na de crisis weer terug naar de goede jaren ervoor kunnen of juist niet, en (3) wat deze nieuwe situatie dan kan betekenen.

Voor een eerste beantwoording van deze vragen heb ik gebruikgemaakt van drie recente publicaties: *Een gezonde krimp* door Bert Heemskerk¹ (voormalig topman van de Rabobank), *Als de dollar valt* door Willem Middelkoop² (journalist en voormalig beurscommentator van RTL Z) en *The crash of 2008 and what it means* door George Soros³ (Amerikaans speculant /hedge fund manager en filantroop). Ik loop deze drie eerst bij langs om vervolgens een perspectief te schetsen.

HET PERSPECTIEF VAN HEEMSKERK

Heemskerk schreef zijn goed leesbare boek naar aanleiding van de hoorzitting over de kredietcrisis in de Tweede Kamer in november 2008. Volgens hem zijn de oorzaak van de kredietcrisis de zeepbellen die we de afgelopen jaren gecreëerd hebben, bijvoorbeeld in onroerend goed, grondstoffen en aandelenprijzen in emerging markets. Banken hebben geholpen die zeepbellen te financieren, maar dat maakt hen volgens hem niet tot veroorzakers. Als aanleiding voor de crisis ziet hij de subprime-crisis in de VS. Het eerste gevolg was de credit-crunch van 2008, gevolgd door de economische krimp van nu.

Het ruim beschikbaar zijn van krediet leidde in eerste instantie tot economische groei, waarvan iedereen profiteerde. De zeepbellen ontstonden later toen krediet te overvloedig en te goedkoop beschikbaar kwam, mede als gevolg van ingrijpen van de overheid en de financiële wereld: de versoepeling van de kredietvoorwaarden (Ninja-leningen maar ook overheidsbeleid om Amerikanen met minder inkomen een hypotheek en dus eigen huis te geven), de historisch lage rente (overheidsbeleid om uit de internet-crisis en 9/11 crisis te komen) en innovatie in kredietverstrekende producten. Versterkende factoren waren de nationale toezichthouders (die niet de instrumenten hadden om Europees of mondiaal toezicht te houden), onderschatting van risico's (door overenthousiaste

'VOLGENS MIDDELKOOP MOEST DE STEEDS GROEIENDE SCHULDENBERG EN DE ENORME GELDGROEI OP EEN GEGEVEN MOMENT TOT EEN CRISIS LEIDEN. NAAR ZIJN MENING WAS DE VRAAG NIET OF DIT ZOU GEBEUREN, MAAR ALLEEN WANNEER...'

rating-agencies en door vele anderen in de financiële wereld, gestimuleerd door een doorgeschoten bonuscultuur), en de introductie van nieuwe boekhoudregels (IFRS, fair value, etc).

HET PERSPECTIEF VAN MIDDELKOOP

Volgens Middelkoop moest de steeds groeiende schuldenberg en de enorme geldgroei op een gegeven moment tot een crisis leiden. Naar zijn mening was de vraag niet of dit zou gebeuren, maar alleen wanneer en wat de uiteindelijke aanleiding zou zijn.

De kern van Middelkoop's betoog is dat na de Tweede Wereldoorlog Amerika de wereld heeft opgezadeld met een economie gebaseerd op hun dollar, in plaats van op goud. Dus van een economie gebaseerd op de intrinsieke waarde van een schaars globaal product, gingen we naar een economie gebaseerd op vertrouwen in een papieren munt van een specifiek land. Het voordeel was dat men nu veel makkelijker geld kon genereren en dat leidde tot de eerder genoemde ongekende economische groei en welvaart. Amerika profiteerde hier zelf relatief het meeste van omdat het zijn dollars kan 'generen' voor minimale kosten, namelijk door het uitgeven van (staats)schulden of, zoals meer recentelijk, gecompliceerde financiële producten. De rest van de wereld was effectief gedwongen om dollars te blijven kopen om in deze dollareconomie mee te draaien, maar deze dollars moest men wel betalen met eigen hard verdiende lokale munten, of door hun producten, zoals olie uit het Midden-Oosten of consumentenproducten uit China, voor dollars te leveren.

Middelkoop ziet de huidige kredietcrisis als één van de uitingen van dit op termijn niet duurzame economische systeem. Andere uitingen zijn volgens hem de zeepbellen in aandelen, huizenprijzen, obligaties, etc. Hij betoogt dat uiteindelijk vooral Europa en Azië voor de gevolgen op te zullen draaien, omdat het maar zeer de vraag zal zijn of deze dollarleningen met een gelijke koopkracht/wisselkoers terug betaald zullen worden.

Ir. Wilhelm Kolkman MBA (1964) is na zeventien jaar wonen /werken in verschillende buitenlandse locaties voor Shell, sinds augustus 2006 werkzaam bij Shell Global Solutions in Rijswijk.

HET PERSPECTIEF VAN SOROS

George Soros heeft met zijn hedge-fondsen miljarden op de financiële markten heeft verdiend. In dit boek probeert hij met zijn ervaring de huidige mondiale crisis te verklaren en erkenning te krijgen voor zijn reflexiviteits-theorie van financiële markten. In die zin hinkt dit boek op twee gedachten en dit maakt het minder leesbaar dan de andere twee boeken. Soros bestrijdt de gangbare opvatting onder economen dat financiële markten tenderen naar evenwicht en zich daarom altijd weer herstellen. Volgens Soros beschikt de mens tevens over manipulatieve functies waarmee hij de werkelijkheid, waaronder de economische realiteit, weet te beïnvloeden in zijn eigen voordeel. Het is deze wisselwerking tussen kennis en handelen die Soros reflexiviteit noemt en die ervoor zorgt dat er misvattingen ontstaan, waarvan sommigen uiteindelijk in economische zeepbellen resulteren. Soros legt uit hoe hij deze theorie heeft toegepast in zijn boom-bust model en hoe hij hiermee grote hoeveelheden geld heeft verdiend. Soros ziet de huidige crisis als een goed voorbeeld van een reflexief proces bestaande uit een dominante trend, de kredietexpansie, en een dominante misvatting, het vertrouwen in het zelfherstellende vermogen van markten. Soros gaf in november 2008 voor het Amerikaanse Congres toe dat hedgefonds medeverantwoordelijk waren voor de zeepbel in de financiële markten, maar naar zijn mening is het ongebreidelde, te ver gedereguleerde, vrijemarkt-kapitalisme de wortel van de crisis. In zijn boek heeft hij voornamelijk kritiek op de internationale (en vooral de Amerikaanse) toezichthouders op de financiële markten: naar zijn mening hadden zij moeten in grijpen toen de financiële wereld doorschoot in het ontwikkelen van kredietproducten, die uiteindelijk niet meer in een gezonde verhouding tot de waarde van het onderpand bleken te staan. Hij pleit dus voor meer regulering om toekomstige crises te helpen voorkomen.

Een andere oorzaak van de financiële crisis ziet Soros in het internationaal afnemende vertrouwen in de Amerikaanse dollar als reservevaluta en de toenemende rol van opkomende economieën. De extreem lage rentetarieven in Amerika gaven ruimte voor een toenemende vraag naar (relatief goedkope) gebruiksgoederen uit landen als China en India. Deze laatste landen bouwden enorme

valutareserves op, die hen nu helpen de crisis beter door te komen, terwijl de VS nu zitten met de gevolgen: een steeds hogere importschuld en een opgeblazen en een inmiddels ingestorte huizenmarkt.

GEZAMENLIJK PERSPECTIEF

Alliedrie de auteurs lijken het erover eens dat:

- De huidige kredietcrisis en de daaropvolgende economische krimp niet het probleem zijn, maar het onvermijdelijke gevolg van het leeglopen van de kredietzeepbel. De werkelijke aanleiding lijkt het (laten) ontstaan van zeepbellen.
- Deze crisis heviger lijkt dan eerdere crises, omdat deze crisis globaal is en nog versterkt wordt door het op het zelfde moment leeglopen van een aantal gerelateerde zeepbellen (aandelen, huisprijzen, innovatieve financiële producten, etc.).
- Overheden er goed aan doen de 'banken te redden'. Omdat veel van de werkelijke pijn wordt gevoeld op microniveau (banen, huizen, pensioenen, etc.) is het ook goed dat overheden proberen deze gevolgen te verminderen.

Tot slot: volgens Middelkoop en Soros kan de crisis nog erger worden als ook andere of toekomstige zeepbellen 'leeg zouden lopen' (bijvoorbeeld de waarde van de dollar, volgens Middelkoop de moeder van alle zeepbellen).

PERSPECTIEF VOOR DE TOEKOMST

Naar aanleiding van deze boeken de volgende opmerkingen van mijn kant:

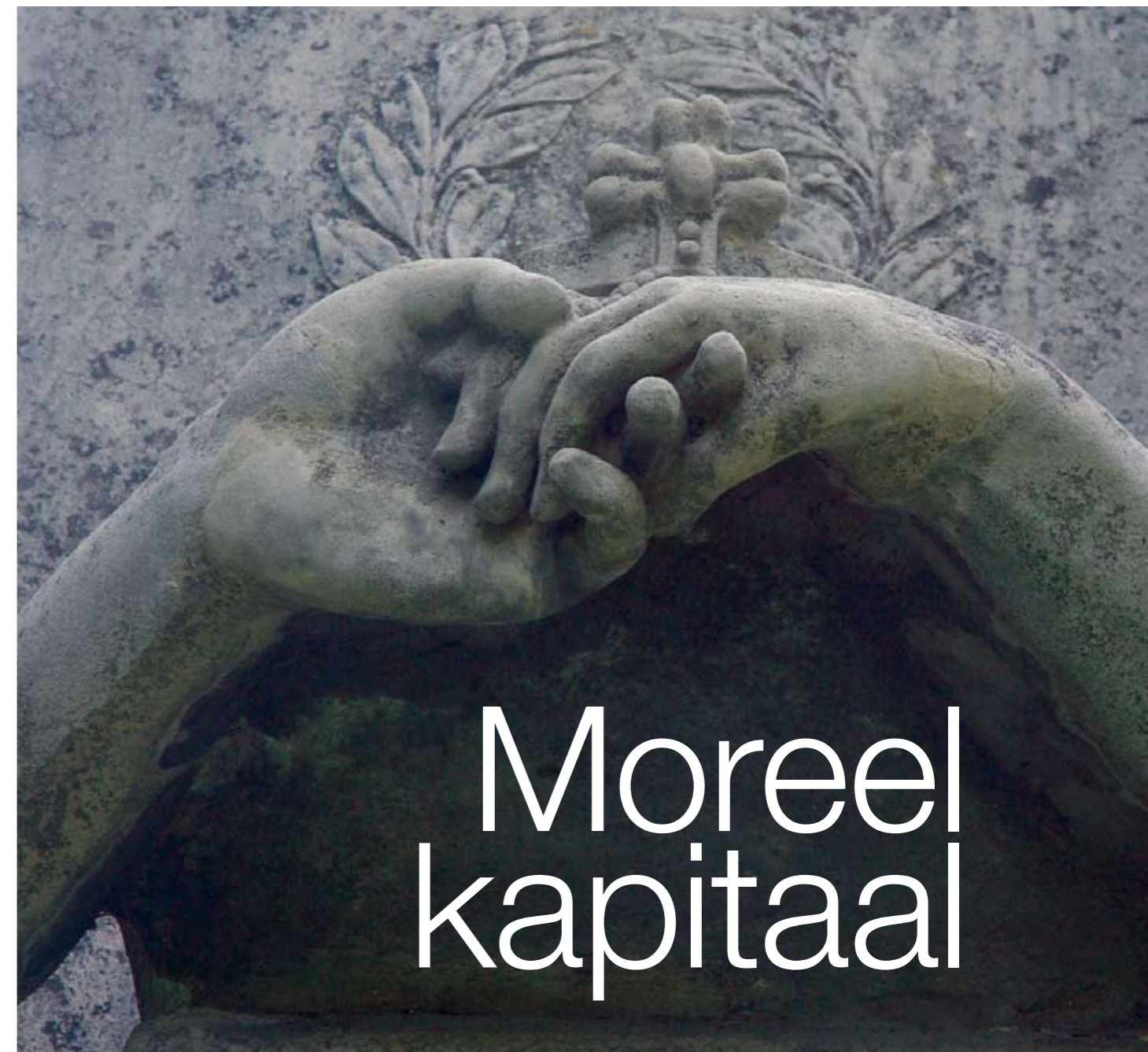
- Geen enkele overheid lijkt deze onvermijdelijke krimp helemaal te kunnen voorkomen of een terugkeer tot de 'booming' jaren ervoor te kunnen bewerkstelligen. Men moet dit dus ook niet suggereren of ambiëren omdat meerdere aspecten van deze periode juist niet duurzaam gebleken zijn. De verwachting is dat de komende jaren een minder uitbundige groei laten zien⁴ en dat we hier mee zullen moeten leren leven.
- Met Heemskerk ben ik het eens dat er gezonde kanten aan de krimp zitten en dat alhoewel een 5 tot 10% krimp ons 'reset' tot ergens tussen 2002 en 2005, dit nog steeds een zeer acceptabel welvaartsniveau is vergeleken met veel anderen in de wereld.
- Na de 'reset' tot 2003, hebben we dus ook nieuwe kansen om in de komende jaren onszelf,

Nederland en Europa op een andere, meer duurzame en robuuste manier, op de kaart zetten, zo hebben bijvoorbeeld door een ander beleid en toezicht de Canadese banken veel minder van de crisis te leiden gehad⁵. In die zin kan terugkijken op de crisis ons helpen, maar Heemskerk heeft een punt dat de focus dan niet alleen een 'whodunnit' moet zijn.

Onze werkelijke uitdaging is wat een meer duurzaam Nederland zal betekenen en hoe we dit kunnen en willen bewerkstelligen. Wat zijn dan de 'need to have' versus de 'nice to have' versus de 'do not want or need to have this again'. Met Heemskerk ben ik eens dat de balans tussen consumptisme en rentmeesterschap anders moet en kan, en in die zin sluit zijn betoog het beste aan bij een christelijk-sociaal perspectief. Soros heeft gelijk dat minder laissez-faire economisch beleid en meer (globaal) toezicht nodig zijn. Volgens de Canadezen, kun je dit toezicht echter het beste baseren op principes in plaats van regels, want regels kun je omzeilen (en dit zal dus ook gebeuren, zelfs Soros geeft dit toe) en principes niet. Dit alles is niet iets wat we aan de banken en financiële wereld kunnen overlaten, maar zal discussie, keuzes en leiderschap vereisen binnen de hele samenleving. Het lijkt mij dat we hier zo snel mogelijk mee moeten beginnen. De genoemde boeken doen verschillende goede suggesties en ik hoop dat dit artikel daar ook een bijdrage aan kan leveren. ■

EINDNOTEN

- ¹ Bert Heemskerk, *Een gezonde krimp, De kredietcrisis en duurzaam bankieren*, Uitgeverij Balans, 2009.
- ² Willem Middelkoop, *Als de dollar valt, alles over de kredietcrisis*, Uitgeverij Nieuw Amsterdam, 2008.
- ³ George Soros, *The crash of 2008 and what it means, the new paradigm for financial markets, Public affairs* (New York), 2009.
- ⁴ Na de kredietcrisis zal er minder krediet beschikbaar zijn (er is een hoop geld verloren, banken moeten hun balansen weer op orde krijgen, toezichthouders stellen strengere eisen, er is een hoop geld geleend om de banken en de economie draaiende te houden in de crisis, etc) en tegen een hogere prijs / rente (risico-opslag, schaarste aan krediet, hogere rendementseisen bij banken, pensioenfondsen, etc.).
- ⁵ http://www.volkskrant.nl/economie/article1253989.ece/Lelijk_eendje_nu_Miss_World..

TIM VREUGDENHIL

Dit boek komt op een goed moment. Terecht zegt Kuiper dat het crisisgevoel heden ten dage weliswaar groot is, maar dat de morele dimensie ervan vaak buiten beeld blijft. Dat heeft veel te maken met de sterke invloed die het liberalisme op onze samenleving uitoefent. Het publieke domein heeft in het liberale denken als grondvorm het contract en niet een of andere voorgegeven orde waar mensen aan beantwoorden.

Dat wil niet zeggen dat er in het liberalisme geen moraal is (ook in het contractdenken zijn er rechten en plichten en een liberaal als Frits Bolkestein zocht vijftien jaar geleden al naar een 'bezielend verband'), maar de fundering ervan is bepaald niet eenvoudig. Daarnaast is er dan nog het private domein: datgene wat mensen 'achter de voordeur' doen. Het wordt steeds duidelijker dat het private en het publieke niet in strikte zin gescheiden kunnen worden. De overheid bemoeit zich bijvoorbeeld weer meer met het gezin en (bij wijze van voorbeeld) het Amsterdamse college ziet mogelijkheden voor samenwerking tussen overheid en religieuze groeperingen. Je moet wel reactionair liberaal zijn om dat principieel af te keuren. Maar hoe leg je precies de verbinding tussen publiek en privaat? Daarover heeft Kuiper een visie die hij in zijn boek

ontvouwt: de verbindingskracht van de samenleving wordt sterker als er meer gebruik gemaakt wordt van het aanwezige 'moreel kapitaal'.

DE HAMER HANTEREN

In het eerste deel van zijn boek bespreekt de schrijver hoe verbinding een probleem geworden is in de moderne samenleving. Hij haalt talrijke auteurs aan en vat helder samen. Ulrich Beck over de risico-samenleving, Samuel Huntington over de botsing der beschavingen, Martin Heidegger over moderne techniek, Anthony Giddens over globalisering. Het laat iets zien van de colleges die Kuiper in het dagelijks leven aan studenten op diverse plekken geeft. Te midden van al die bronnen probeert hij een eigen lijn te trekken waarbij 'relaties' een sleutelwoord is. Het is niet heel gemakkelijk om die eigen benadering in het oog te houden.

Mijns inziens ontkomt de schrijver in het eerste deel niet helemaal aan een eenzijdig negatieve weergave van de moderniteit. De meest invloedrijke moderniteitscriticus van dit moment, de Canadese denker Charles Taylor, maakt steeds duidelijk dat de 'malaise van de moderniteit' ook een positieve keerzijde heeft. De 'utopische projecties' waar Kuiper terecht op wijst hebben bijvoorbeeld ook voor allerlei zeer te waarderen gevolgen gezorgd (vooruitgang). Veel van de hedendaagse verworvenheden waren voor onze voorouders een absolute utopie. En bovendien: verbinding kan ook zomaar beknellend worden. Dat was het in het verleden soms ook. Het loslaten van allerlei banden is lang niet alleen maar

slecht. Daarover lezen we weinig. Komt het Kuiper wellicht goed uit om in het eerste deel 'de hamer te kunnen hanteren' (zijn eigen woorden) om des te meer noodzaak te claimen voor de vorming van moreel kapitaal?

CONTRACT OF VERBOND

Een samenleving (society) ontstaat altijd in een ingewikkeld samenspel van afzonderlijke terreinen. Kuiper wil uit de buurt blijven van gangbare contracttheorieën ('iedereen heeft er baat bij als we samen...'). De samenleving kent volgens hem een verbondsmatige structuur. Is een verbond niet ook een soort contract? Nee, zegt Kuiper met een (sterk) beroep op nota bene Thomas Hobbes. Volgens Hobbes is het kenmerkend voor een verbond dat er altijd een derde is: God of iets wat daarop lijkt (bijvoorbeeld de staat). Waar geen vertrouwen is, sluiten mensen contracten. Is dat er wel, dan is er sprake van een verbond. Kuiper signaleert dat al bij Hobbes zelf dit niet heel goed uit elkaar te houden is: contract en verbond liggen in elkaars verlengde.

Met een beroep op de calvinistische staatsrechtgeleerde Althusius ziet hij het meest in de verbondsbenadering waarbij er inderdaad een derde is, namelijk God – ook wel het 'transcendente perspectief' genoemd. Kuiper gaat niet in op bezwaren tegen een dergelijk perspectief. De vraag ligt mijns inziens voor de hand waarom zoveel mensen aan dat transcendent perspectief geen enkele behoefte hebben. Naast Althusius vindt de schrijver inspiratie bij Kuiper en Dooyeweerd in zijn zoektocht naar moreel kapitaal: Daaronder verstaat hij het vermogen om op een zorgende manier bij de ander en bij de wereld te zijn. Ook hier duikt het 'transcendente perspectief' af en toe op. Om dit vertrouwen op te kunnen brengen, moeten we immers eerst zelf vertrouwen hebben in d(D)egene die voor ons zorgt. Daar ziet Kuiper kapitaal in, daar valt maatschappelijke winst mee te maken.

VERBINDINGSKRACHT?

In het tweede deel van het boek volgt een uitwerking hoe moreel kapitaal wordt gevormd en in het derde deel moet duidelijk worden hoe moreel kapitaal bijdraagt aan de maatschappelijke praktijk. Concrete verbinding dus. Nu is verbondenheid een woord dat in deze tijd op ieders lippen ligt. Het is de verdienste van Kuiper dat de term bij hem

inhoudelijk gevuld is: hij vindt in de christelijke traditie allerlei aspecten van verbinding en brengt die goed in beeld. Wel meen ik dat zijn probleem-bewustzijn over het geheel genomen niet diep genoeg gaat. In hoofdstuk 10 bijvoorbeeld zegt hij mooie dingen over de samenleving als verbond en de kracht van beloften die mensen elkaar kunnen doen (ideeën die niet alleen uit de bijbelse traditie komen, maar ook worden uitgedragen door een modern denker als Habermas). Hij is niet naïef en meldt dat er sterke tegenkrachten aan het werk zijn, maar hij meent op dit punt te kunnen volstaan met een oproep om het toch echt te proberen. Dat mag misschien over de hoop op verbinding gaan, verbindingskracht is wat anders. Hier had scherper geanalyseerd moeten worden. Waarom is voor zoveel tijdgenoten de christelijk-sociale denkwijze wel het laatste dat ze willen? Kuiper is ook tamelijk optimistisch en vindt een denker als MacIntyre (die stelt dat de Westerse cultuur bezig is om net zo te verdwijnen als ooit het Romeinse rijk) te somber: er is nog genoeg goede wil in de samenleving om het met elkaar te doen en daar moeten we het van hebben. Maar als dat nu eens minder het geval is dan Kuiper denkt?

MIJN TEAM

Het bovenstaande zat me dwars tijdens het lezen. Ik heb hier een boek dat naar de strekking precies datgene betoogt waar ik als christen in geloof en wat ik als predikant probeer over te brengen. Maar echt warm word ik er niet van. Hoe komt dat? Ik meen een parallel te zien in hoe het christelijk-sociale politici als Balkenende en Rouvoet niet goed lukt om hun maatschappijvisie (die zij beter op orde hebben dan hun socialistische en liberale tegenvoeters) goed uit te venten. Het is net alsof ik op de tribune zit: Balkenende, Rouvoet en Kuiper zijn spelers van 'mijn' team op het maatschappelijke veld. Ik heb het volste vertrouwen in de voorbereiding, maar het komt er in het heetst van de strijd niet echt uit. Af en toe kon ik bij het lezen van Kuiper een lichte ergernis niet onderdrukken: veel bijbelse noties zijn bij hem evident. Maar wat is dan de reden dat Nederland, ook onder een christelijke regering, daar zo weinig van moet hebben? Het hoofdstuk over het gezin bijvoorbeeld bevat veel zinnen met een hoog 'troonrede-gehalte': van pure waarheid niet zo heel erg krachtig meer, soms zelfs ronduit saai.

JEZUS CENTRAAL

Dat Kuiper een belijdend christen is, steekt hij in het boek niet onder stoelen of banken. Tegelijk is hij spaarzaam met verwijzingen naar God (vaker zoals boven geciteerd 'het transcendente perspectief' genoemd) en de cruciale betekenis van Jezus wordt weliswaar genoemd maar overtuigt niet. De voor mij meest inspirerende voorbeelden van eigentijds christelijk sociaal denken (ik denk onder anderen aan de Engelse ethicus Oliver O'Donovan en – trouwens ook door Kuiper aangehaalde - Miroslav Volf) kennen een duidelijker christologische inzet. De schepping, hoe belangrijk ook, blijft een multi-interpretabel kader tenzij Jezus de kwalificerende factor is. De betekenis van het leven, de dood en de opstanding van Jezus is juist ook voor de ordeningen van gezin, huwelijk, overheid van groot belang (het Nieuwe Testament en de kerkvaders bieden tal van voorbeelden). Daar zit de revolutie, het vuurwerk, de zindering. Daar had in dit boek veel meer aandacht voor moeten zijn en daar had een noodzakelijke correctie aangebracht moeten worden op (ook) Dooyeweerd en Kuiper.

OPTIMISME

Er zit tenslotte een onmiskenbaar christelijk cultuuroptimisme in dit boek, iets dat ik niet goed kan verbinden met de plaats die de zonde inneemt in de bijbelse en calvinistische benadering. De wijze waarop Kuiper spreekt over de instituties van 'huwelijk' en 'kerk' doet onvoldoende recht aan de werkelijkheid van dit moment. Naast het huwelijk bestaan andere duurzame relaties en de plaats van de kerk als instituut is ernstig gemarginaliseerd. Je mag dat natuurlijk betreuren (al zegt Kuiper dat nergens expliciet), maar je zult beter moeten betogen waarom deze ordeningen zo belangrijk zijn voor de vorming van moreel kapitaal. Kuiper meent dat er op zichzelf genoeg aan ethische bezinning wordt gedaan, maar dat het schort aan concreetheid. Zelf wil de auteur dat anders doen: het moet over alledaagse ervaringen van mensen gaan, het moet ethiek zijn die mensen helpt. Kuiper zegt het tegen het einde op diverse plekken en lijkt zo een onbestemd gevoel te hebben dat dit misschien toch niet zo is gelukt als hij zelf had gehoopt. ■

Komende winter organiseert het WI een Tafelgesprek over de hier besproken thematiek. Een uitnodiging volgt.

De markt, hebzucht en de overheid

DE ONDERNEMER EN DE KREDIETCRISIS

DOOR HERMAN TIMMERMANS

Ondernemer zijn is mooi en hard werken. Met gedrevenheid voor je product of kennis waarmee je de klanten probeert te bereiken. Met altijd kunnen omgaan met afwisselend succes, tegenslagen en onzekerheid. En met gemiddeld genomen een laag tot een modaal inkomen. Dat geven onderzoeken aan als het gaat over de inkomens in de landbouw, de winkeliers, de kleine zelfstandigen, het MKB en grote delen van de grotere ondernemingen. Het is mooi werken, het verdient, maar het is helemaal niet de vetpot die velen denken. En deze bedrijven (ik denk ca 90% van het bedrijfsleven) hebben nooit gegraaid, alleen al omdat er door hen niets te graaien viel. Maar ze ondervinden wel de gevolgen van de wat nu heet: kredietcrisis.

Ik begin hiermee omdat het er soms op lijkt alsof de hele 'markt' de oorzaak is van de crisis. Niets is minder waar. Wel is in delen van het bedrijfsleven en vooral in de financiële sector en in de top van zeer grote bedrijven ruimte ontstaan om de hebzucht, die in ieder van ons aanwezig is, te botvieren.

HYPOTHEEKCRISIS EN KREDIETCRISIS

In de hectiek van deze crisis is het uiterst moeilijk om de oorzaak aan te wijzen. Maar over een paar hoofdoorzaken bestaat wel consensus. Een daarvan is dat de crisis begon als hypotheekcrisis in de VS, mede als gevolg van het feit dat de overheid daar eiste dat banken een bepaald deel van hun hypotheek om sociale motieven verstrekte aan burgers die rente en aflossing eigenlijk niet konden afbetalen terwijl ook de onderliggende vastgoedwaarde te laag was. En de banken gaven graag kredieten omdat daarmee hun omzet steeg en de winst op korte termijn, goed voor de bonussen. Vervolgens trachtten de banken en hypotheekverstrekkers als Freddy Mac en Fanny Mae hun risico te minimaliseren door pakketten overgewaardeerde hypotheek in moeilijke constructies aan collega-banken te verkopen. Alles ging goed doordat door een grotere vraag de waarde van het vastgoed toenam, maar bij daling van de prijzen ontstonden de problemen: mensen konden de hypotheek niet afbetalen: er is een hypotheekcrisis.

Vervolgens ontstaat de kredietcrisis. Het vertrouwen tussen banken ebde weg, de interbancaire transacties kwamen tot stilstand en de banken met naar verhouding weinig liquide middelen kwamen in geldnood toen de rekeninghouders hun tegoeden uit veiligheid van de bank wilden halen. Het hele financieel systeem dreigde tot stilstand te komen. De grote crisis uit 1929 werd in de beeldvorming opnieuw werkelijkheid. Vandaar dat terecht overheden hun verantwoordelijkheden namen en bijsprongen. Want het ging om het herstellen van vertrouwen tussen de banken en van de burgers in het financiële systeem.

En terwijl in die situatie van banken kon worden verwacht dat zij juist wat soepeler krediet gaven aan de bedrijven en de consument om de vraag te stimuleren, verhoogden zij de voorwaarden voor de kredietverlening omdat de overheid eiste dat hun solvabiliteit moest verbeteren. Dat werkt dus tegengesteld.

IEDER IS HEBZUCHTIG

Hebzucht en materialisme zijn de grondmotieven voor deze crisis. Bijna ieder mens is hebzuchtig en wil graag meer. Ook in het bedrijfsleven. En als er mogelijkheden voor zijn zal die hebzucht ook toeslaan. Dat is wel gebleken.

Tijdens de crisis kwamen feiten aan het licht van het grote graaien van delen van de financiële sector: vooral de zakenbankiers. In het boek *De Prooi* van auteur Smit over de ABNAMRO wordt daarover uitvoerig geschreven. Vooral met opties en bonussen werd ingezet op korte termijn succes. Daarbij speelt dat de eis op het openbaar maken van de topsalarissen van het bedrijfsleven, afgedwongen door de overheid onder druk van de vakbonden, niet tot verlaging, maar tot een verhoging van de topbeloningen heeft geleid. Meer ontluisterend is het boek omdat het topmanagement van ABNAMRO maar niet in staat was een strategisch eenduidig beleid te voeren en gedreven werd door een mengeling van arrogantie en angst. Als ABNAMRO niet een andere partij zou overnemen dan werd zij, zo was de angst, door anderen overgenomen. Dat denken is nog steeds vrij algemeen aanwezig. In de energiesector (100% overheid) is schaalvergroting precies de motivatie voor de verkoop van het bedrijf.

ONTHUTSEND?

Men noemt de inhoud van het boek *De Prooi* wel 'onthutsend'. Dat valt mee. Ieder die de kranten leest, wist wat er aan de hand was. Maar in tijden dat de economische groei en de bedrijfswinsten hoog zijn, en de overheid ook van die sector dankbaar de vennootschapsbelasting incasseert, is er niet zo veel kritiek. Die kwam vooral op het moment dat veel ballonnetjes, ook van de kleine investeerder, werden lekgeprikt en ieder op eigen niveau niet meer kon meeprofiten of meegraaien. Dan worden zondebokken gezocht. De schrijver van het boek over de ABNAMRO is terecht zeer kritisch over het graaien van delen van de banksector, maar zegt in een interview in *NRC*: "ik doe niet mee aan die discussies over hebzucht van bankiers. Iedereen is hebzuchtig."

SAMENVATTING

- De meeste bedrijven graaien niet
- Wel kan het bedrijfsleven maatregelen nemen
- Maar dat geldt evenzeer voor de overheid

'90% VAN HET BEDRIJFSLEVEN HEEFT NOOIT GEGRAAID, ALLEEN AL OMDAT ER DOOR HEN NIETS TE GRAAIEN VIEL. MAAR ZE ONDERVINDEN WEL DE GEVOLGEN VAN DE KREDIETCRISIS'

Het effect is dat de bancaire sector een forse imagoschade heeft opgelopen en dat de financiële sector als geheel weer met beide voeten op de grond staat: Het zijn gewoon risicomijdende geldverstrekkers, maar geen ondernemers. Maar hun rol in het geheel van de crisis is groot en daar ondervinden andere, op zich gezonde bedrijven, de wrange vruchten van.

HOE MOET HEBZUCHT WORDEN AANGEPAKT?

Hebzucht is iets wat in deze wereld aanwezig zal blijven. Maar in het algemeen gesproken kunnen we trachten elk in eigen verantwoordelijkheid de ruimte voor negatieve effecten van hebzucht te verminderen. Elk in eigen omstandigheden, omdat het bedrijfsleven niet zit te wachten op nog meer regels van de overheid (ik kom daar nog op terug) en omdat we concurrentie en persoonlijke verantwoordelijkheid moeten koesteren. Welke maatregelen zou het bedrijfsleven kunnen nemen?

- Het ter discussie stellen van de veronderstelling die wijdverspreid is dat je alleen kunt overleven als je een mondiale grote speler bent (bijvoorbeeld in de top 20 in je sector zit). Het gaat namelijk niet primair om omzet, maar vooral om innovativiteit en rendement.
- De rol van de commissarissen veranderen; vooral hun onafhankelijkheid ten opzichte van de directie vergroten. Ik denk dat we naar een ander type commissaris toegaan. Een persoon met misschien minder commissariaten, en dus meer tijd om zich echt in de onderneming te verdiepen. Iemand ook die in de taakomschrijving 'controle op de directie' invulling geeft.
- Voor de directies, indien bonussen worden gegeven, ook een afspraak over een persoonlijke malus bij het niet halen van de resultaten. En bij niet-presteren, geen gouden handdruk. Let wel, dit probleem doet zich in heviger mate voor in de non-profitsector. Daar geniet de manager de bescherming van een ambtenaar en de bonus van een commercieel bedrijf. Dat is teveel van het goede.

Herman Timmermans is werkzaam bij het advies en ingenieursbureau DHV. Ondermeer was hij van 1998-2007 voorzitter van Christennetwerk GMV en van 1983-1990 directeur van de Groen van Prinsterer Stichting.

- Accepteren dat een directeur naar het buitenland vertrekt. Dat was een van de argumenten uit het verleden: als we geen hoge salarissen bieden, vertrekken directeuren naar het buitenland. Mijn voorstel is dat dan te laten gebeuren. Ik denk dat het erg meevalt met de uitstroom.
- Misschien een vermindering van de uitwassen van een managerscultuur, waarbij de gedachte bestaat dat een manager overal kan worden ingezet, geen verstand hoeft te hebben van de inhoud en niet te lang op één plek moet zitten. Misschien gaan we wat terug naar de bedrijfsleider met hart voor het product en de mensen waarmee hij langer samenwerkt.
- Meer aandacht voor de beperkingen van de onderneming en daar ook genoeg mee nemen. Dan maar niet die overname of dat extra vreemd vermogen (en dito afhankelijkheid van banken).

DE OVERHEID ALS (SLECHT) VOORBEELD

De economische crisis kent geen eenduidige veroorzaker. Het is niet alleen een deel van het bedrijfsleven, ook de overheid stond actief aan de wieg van een aantal van de oorzaken, zoals het openbaar maken van de salarissen. Die maatregel heeft juist ruimte voor het uitoefenen van de hebzucht bevorderd. De verkoop van de energiesector is daar een voorbeeld van. Juist de overheden kregen dollartekens. Ook wil ik het aspect van jarenlange begrotingstekorten, het opgebruiken van de aardgasbaten en het oplopen van de staatsschuld noemen. Het is gewoon boven je stand leven. Als de overheid tekorten heeft en niet gewoon keuzes durft te maken (het kan wel, maar er is geen wil) waarom dan wel de burger? En de gouden handdrukken bij de overheid? En hun salarisstijging zonder dat er een arbeidsproductiviteitsstijging tegenover stond? En de invloed van de bureaucratie? Het zal mij verbazen als de doelstellingen van de administratieve lastenverlichting worden gehaald. Het bedrijfsleven ervaart de overheid zoals die in de praktijk is, terwijl de politiek graag beoordeeld wil worden op de goede bedoelingen en de plannen. Dat zijn twee verschillende werelden. Terecht heeft de overheid geplande investeringen naar voren gehaald. Daarmee blijven bedrijven aan het werk. Wat echter niet gebeurde is dat de overheid anticipeerde op een drastisch teruglopen van de belastinginkomsten door op de niet-langjarige investeringen, de bestedingen fors te bezuinigen.

AANBEVELINGEN VOOR HET KABINET

Dit kabinet doet er goed aan om:

- Vertrouwen uit te stralen en in de communicatie de crisis niet groter te maken dat zij is. Want omdat economie voor een groot deel psychologie is, is een te negatieve toonzetting contraproductief.
- Terughoudend te zijn, ook omdat het overheidsbeleid vaak juist het tegenovergestelde effect heeft van de bedoelingen, zie de bovengenoemde effecten van de openbaarmaking van de inkomens. En omdat de overheid precies hetzelfde doet als ze het bedrijfsleven verwijt, bijvoorbeeld rond de schaalvergroting in de energiesector en de verkoop van bezittingen.
- Een aantal maatregelen uit het verleden, zoals de openbaarmaking van de inkomens en de solvabiliteitseis aan de banken, te heroverwegen.
- De staatsschuld en het overheidstekort (ongeacht andere landen) laag te houden en in termijnen terug te brengen. Om de samenleving het signaal te geven dat ook de overheid kiest voor matiging, duurzaamheid en het tegengaan van verspilling.
- Investerings in bijvoorbeeld woningbouw, infrastructuur en onderhoud naar voren te halen. Er kan zo ook een beleidswijziging optreden door de aardgasbaten geheel te gaan besteden aan fondsvorming voor duurzame kapitaalsinvesteringen.
- De enorme verspilling door bureaucratie en niet effectief beleid tegen te gaan. Dat levert miljarden per jaar op. Op een bedrag van 230 miljard aan uitgaven in de begroting moet moeiteloos 7 a 10% bezuinigd kunnen worden. Maar dat is moeilijk uitvoerbaar voor mensen die zelf niet anders gewend zijn dat van overheidsbijdragen en subsidies te leven. Maar laten we die uitdaging aangaan. Dat levert de komende jaren belastingvoordeel op voor ondernemers die nu op of net boven het bestaansminimum zitten. Dat maakt het mogelijk voor ondernemingen om financiële middelen te reserveren voor onzekere tijden of die te kunnen aanwenden voor innovatie (en zo minder afhankelijk van financiële instellingen te worden). En voor de burgers die dan zelf meer keuzes kunnen maken voor onder meer onderwijs en gezondheid. Het levert ook een efficiëntere en transparantere overheid op.

- De uitweg uit de problemen van de overheidsfinanciën niet te zoeken in belastingverhoging. Dat is niet nodig en het verzwakt de samenleving. Laten we het in elk geval niet zoeken bij de bedrijven die geen schuld aan de crisis hebben maar er wel de dupe van zijn. ■

EEN ONDERNEMER OVER DE CRISIS

De huidige crisis kwam onverwacht en nam wereldwijde proporties aan. Het angstbeeld van deze crisis is de Grote Depressie die begon bij de beurskrach in 1929. Miljoenen werklozen, verarmde burgers en samenlevingen op drift waren het gevolg.

Niemand kan op dit moment zeggen of de bodem van de crisis is bereikt, sommige tekenen wijzen daar wel op en dan is er uiteraard de hoop dat het weer wat beter wordt, dat de grote werkloosheid en de deflatie uitblijven.

Economen spreken elkaar tegen, beursanalisten laten het afweten. En waar zijn de oplossingen van de bankiers en de zakenbanken die de afgelopen 10 jaar furore maakten? En die mede deze crisis veroorzaakten?

In zo'n crisis kijkt ieder ook naar de overheid. Als instantie met de mogelijkheid om te trachten negatieve effecten van de crisis te dempen. En als het kan mee te werken aan herstel.

Dit artikel is geschreven vanuit het besef dat overheid en bedrijfsleven soms zeer snel keuzes moeten maken op basis van onvolledige informatie. Toch worden een aantal kanttekeningen geplaatst vanuit de optiek van een 'gemiddelde' ondernemer/onderneming. Hoeveel van deze ondernemingen worden de dupe van een crisis waar ze part nog deel aan hebben? De overheid, die al diep ingrijpt in samenleving en markt, neemt nu maatregelen die het basisniveau van vertrouwen in het systeem pogen veilig te stellen. Dat is terecht. Maar ze steekt zich ook diep in de schulden om eigendom in banken te verwerven en leningen/garanties aan banken te verstrekken. De overheid grijpt nu dus nog dieper in. Het is de vraag of die steun goed gericht is en of het verwachte effect ook wordt bereikt. In elk geval is de steun vooral gegaan naar die banken die een actieve rol speelden in het ontstaan van de crisis. Het is zeer de vraag of al dat geld terug komt. En wie gaat die tekorten betalen?

Het nieuwe politieke seizoen van het WI

Het Wetenschappelijk Instituut kan ook in het nieuwe politieke seizoen weer van zich laten horen, dankzij de steun van onze donateurs. Bedankt! In het kort wat u onder andere van ons mag verwachten.

ISLAMPUBLICATIE

In het voorjaar organiseerde het Wetenschappelijk Instituut een drukbezocht congres over de islam. Aan het begin van de zomer was er daarnaast

een serie debatten in de grote steden tijdens de Islamtour van WI-directeur Gert-Jan Segers. Dit najaar komt Segers met zijn boek *Voorwaarden voor vrede*. Houdt u wi.christenunie.nl in de gaten voor meer informatie.

ABORTUS

Medisch-ethische kwesties blijven de volle aandacht van de ChristenUnie houden. Het Wetenschappelijk Instituut komt in november met een nieuwe publicatie over abortus. Daarin wordt de huidige situatie geanalyseerd en worden nieuwe inzichten onder de loep genomen.

Talent gezocht

Een jaar lang in gesprek met en over denkers uit de ChristenUnie-traditie. Solliciteer ook!

wi.christenunie.nl/fellows

Column

Christelijk creatief

DOOR TIM VREUGDENHIL, THEOLOOG EN PREDIKANT VAN STADSHARTKERK AMSTELVEEN

De Amerikaan Richard Florida is de uitvinder van de term 'creatieve klasse'. Daartoe behoort iedereen die zich voor zijn of haar werk met het scheppen van dingen bezighoudt. Ook als je kunt discussiëren over hoe breed je 'scheppend bezig zijn' kunt opvatten, is Florida's punt duidelijk: de creatieve klasse is een substantieel deel van de beroepsbevolking geworden. Florida heeft met zijn inzichten veel invloed op beleidsmakers. Elke grote stad heeft belangstelling om de creatieve klasse aan zich te binden, alleen al vanuit economisch belang.

MEGAREGIO'S

Het meest recente boek van Florida (*Who's your City*) gaat over een eenvoudige vraag: waarom wonen mensen waar ze wonen? Aan de hand van de antwoorden op die vraag ontstaat een perspectief op de 21ste eeuwse wereld. Leefde lange tijd een meerderheid van de bevolking van geboorte tot dood op dezelfde plek, vandaag is het voor veel mensen mogelijk om een woonplaats te kiezen. Wat meteen opvalt in de statistieken is de enorme klontering die dat met zich meebrengt in stedelijke gebieden. In plaats van 'megasteden' denkt Florida in termen van 'megaregio's'. Vanuit zijn globale (en deels natuurlijk ook Amerikaanse) perspectief is het bijvoorbeeld mogelijk om Nederland, België en het Duitse Ruhrgebied als één megaregio te beschouwen. Bijna 60 miljoen mensen vormen hier gezamenlijk de grootste economie van Europa en de vierde ter wereld. Florida ontwikkelt een theorie over hoe stedelijke gebieden allemaal hun eigen karakter hebben met hun eigen voor- en nadelen. Hij moedigt de creatieve klasse – als toch veelal kosmopolitisch ingestelde mensen – aan: denk goed na over waar jij je in jouw omstandigheden het beste kunt vestigen. Die theorie brengt hij vervolgens ook weer terug naar 'gewone mensen'. Het loont voor iedereen de moeite om zich geregeld af te vragen: hoe komt het dat ik hier woon, wat vind ik daar prettig aan en wat niet en wat zou het met me doen als ik zou verkassen?

DE STAD VAN GOD

Florida verkondigt niet een nieuwe leer, maar wil een concept bieden van hoe de dingen in een 'global world' nu eenmaal werken. Het is niet het hele verhaal, maar het gaat over heel belangrijke ontwikkelingen. Florida's werk kan een stimulans zijn om allerlei terreinen nieuw te doordenken op een schaal van 'meer dan Nederland alleen'. Wat betekent het feit dat Nederland (ook) deel uitmaakt van een megaregio voor de natiestaat, voor politieke structuren, voor onze identiteit? Helpt het om beter te begrijpen waarom zoveel mensen zich vandaag ontworteld voelen en waarom nieuwkomers zich vaak snel aan kunnen passen? Kunnen belangrijke thema's als de arbeids- en de woningmarkt nog nationaal geregeld worden als de economie steeds meer over landsgrenzen heengaat?

Christenen kunnen misschien meer ontspannen over deze vragen nadenken dan anderen. Zij geloven niet in Nederland als paradijs of koninkrijk van God – ook als zij best (een beetje) trots mogen zijn op hun land. Zij hebben hier geen blijvende (mega)stad. Zij relativiseren alle bestaande structuren, de oude zowel als de nieuwe. Zij interesseren zich ondertussen zeer voor wereldwijde ontwikkelingen. Zij weten immers dat God zich niet alleen met individuele mensen bezighoudt maar ook met de volken en de naties. Christelijke politiek is altijd sterk geweest op de momenten dat aardse ontwikkelingen in het perspectief werden verstaan dat Augustinus 'de stad van God' zou noemen. Florida levert cijfers en feiten die aansporen tot politieke en theologische bezinning. Werk aan de winkel voor de christelijke creatieve klasse.

DOOR WILLEM BOERMA

In mijn eerste artikel over de Amerikaanse theoloog Reinhold Niebuhr (*Denkwijzer 9: 2, 14-17*) ben ik met name ingegaan op het neerzetten van enkele belangrijke gedachten van Niebuhr over politiek, macht en moraal. In dit artikel stip ik enkele zaken uit het gedachtengoed van Niebuhr aan die mijns inziens van belang kunnen zijn voor de ChristenUnie. Ik ga hierbij in op een drietal punten: in de eerste plaats de machtsbalans als morele waarde, vervolgens Niebuhrs mensvisie en tenslotte maak ik enkele opmerkingen betreffende zijn verdediging van de democratie.

MACHTSBALANS ALS MORELE WAARDE

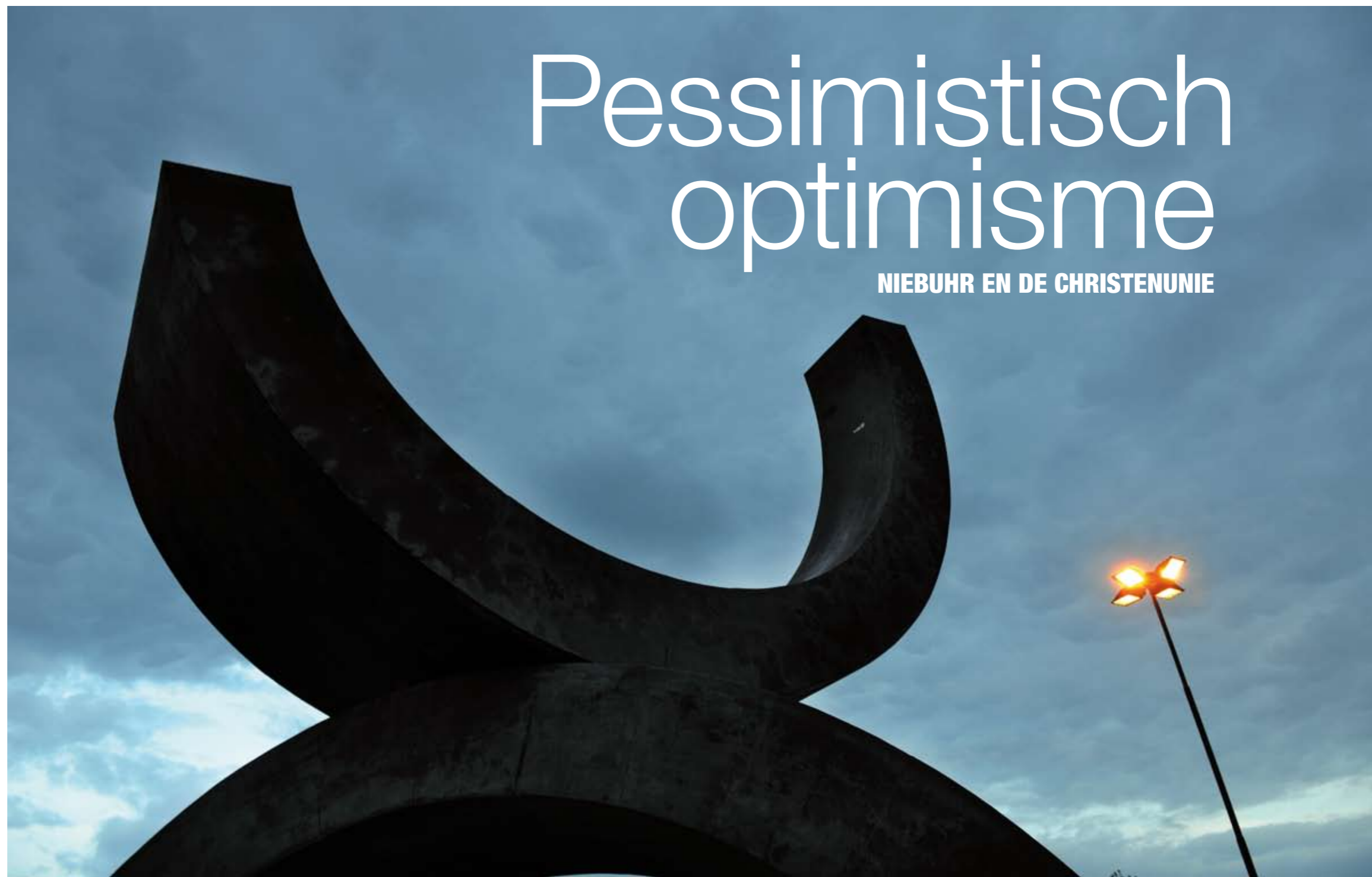
In het eerste artikel over Niebuhr heb ik aangegeven dat hij het tot stand brengen van een machtsbalans als belangrijkste taak van de overheid ziet. Een balans tussen de verschillende soorten macht is een voorwaarde om tot een vorm van sociale rechtvaardigheid te komen. Het creëren van 'machtsbalans' klinkt wellicht niet erg inspirerend. Het begrip 'machtsbalans' roept associaties op met berekend, compromis, 'realpolitik', morele neutraliteit; toch is het begrip 'machtsbalans' voor Niebuhr wel degelijk een morele waarde an sich.

Niebuhr onderscheidt echter sterk tussen kerk en staat. Waar het in de kerk vanzelfsprekend en bijna logisch noodzakelijk is dat er orthodoxe en fundamentalistische (absolute) opvattingen bestaan, daar is dat, volgens Niebuhr, in het publieke domein een groot kwaad. Fundamentalisme, of dat nu religieus of ideologisch geïnspireerd is, heeft in de geschiedenis veel kwaad gedaan. Niebuhr refereert hierbij onder meer aan de kruistochten en het communisme, maar ook het 'fundamentalisme' van het Rationalisme is in deze categorie te plaatsen. Binnen een publiek domein waar zulke uiteenlopende machten een rol spelen is het een morele prestatie van formaat om een evenwicht van de machten te creëren en in stand te houden. Een machtsbalans of 'orde' is dus in zichzelf al een waardevol begrip omdat het de macht van de door de zonde beheerste maat-

schappelijke werkelijkheid in toom houdt. Een hoger doel (een hoge vorm van rechtvaardigheid, een juiste verhouding tussen God en mensen en tussen mensen onderling) is niet haalbaar en kan een gevaar vormen indien dit wordt nagestreefd door fundamentalisten van welk karakter dan ook. De nadruk die Niebuhr legt op 'macht' als allesbepalende factor in het publieke domein is een belangrijke waarschuwing tegen het maakbaarheidsdenken en ook tegen diegenen die de geschiedenis zien als een lineair proces waarbij door de overheersende positie van de ratio een steeds vreedzamere werkelijkheid zal ontstaan. Handelingen van

Pessimistisch optimisme

NIEBUHR EN DE CHRISTENUNIE

mensen, of het nu gaat om politici, 'gewone burgers' of bestuurders, worden vaak bepaald door irrationele overwegingen. Macht, eerzucht en rijkdom spelen vaak een veel grotere rol dan rationele overwegingen. Dit onderschatten door uit te gaan van een 'politiek van goede bedoelingen'¹ is een ontkenning van de belangrijkste drijfveren van zondige mensen in een gebroken werkelijkheid. Voor een partij als de ChristenUnie en haar achterban is het belangrijk om de machtsbalans als morele waarde te gaan zien en te waarderen. De politieke en sociale werkelijkheid wordt immers voor een belangrijk deel bepaald door macht. Interessant voorbeeld in dit verband is het

debat rond de embryoselectie (2008): je zou kunnen stellen dat de politieke leiding van de ChristenUnie handelde volgens de Niebuhr-iaanse waardering van de machtsbalans, terwijl de achterban de morele waarde van die machtsbalans niet erkende of onderkende.

Tenslotte, voor het huidige kabinet, en dus ook voor de ChristenUnie, is deze expliciete erkenning van de morele waarde van de machtsbalans van belang, juist omdat ze door oppositie er wel van beschuldigd wordt 'buiten de werkelijkheid' te staan (zie bijvoorbeeld de 100-dagen tour bij de start van dit

kabinet). Dit laat overigens onverlet dat het huidige kabinet wél (expliciet) aandacht heeft voor mens als relationeel en religieus wezen. Ik bedoel met religieus hier de overtuiging dat de mens intrinsiek behoefte heeft aan een transcendent idee.

MENSVISIE: PESSIMISTISCH OPTIMISME

In een tijd waarin de menselijke waardigheid onderhevig lijkt aan erosie is het goed om stil te staan bij de gedachten van Niebuhr op dit punt. Juist voor een partij als de ChristenUnie is het van belang om tegenwicht te bieden aan de manier waarop velen spreken over het wezen van de mens. Aan de ene kant van het spectrum spreekt men over de mens als een autonoom, rationeel individu dat het principiële recht heeft om over zichzelf te beschikken (vgl. D66), aan de andere kant bestaat er een beeld van de mens als gedreven door primaire behoeften, gericht op zichzelf en de bekende omgeving, met een afkeer, of in ieder geval een wantrouwen, richting alles dat anders is (vgl. PVV).

Niebuhr's opvatting van de mens als 'creature of time and creator of history in time'² biedt een volledig ander perspectief. De erkenning van de mens

BELANGRIJKE WERKEN VAN EN OVER NIEBUHR

(1932/47) *Moral man and immoral society*; (1941) *The nature and destiny of man. A christian interpretation. Vol. I: Human nature*; (1943) *The nature and destiny of man. A christian interpretation. Vol. II: Human destiny*; (1945) *The children of light and the children of darkness*; (1949) *Faith and history*; (1955) *The Self and the dramas of history*

Als introductie op Niebuhr is George Mac Afee Brown ed. (1986), *The essential Reinhold Niebuhr. Selected essays and addresses* aan te raden. Over de invloed van Niebuhr op de leer van de Internationale Betrekkingen zijn meerdere werken geschreven. Robert Lovin's artikel uit 2003, 'Reinhold Niebuhr in contemporary scholarship. A review essay', in: *Journal of Religious Ethics* 31:3, 489-505; William R. Stevenson's boek uit 1987. *Christian Love and just war. Moral paradox and political life in St. Augustine and his modern interpreters*, Macon; Mercer University Press en Alisdair Murray's *Reconstructing Realism. Between power politics and cosmopolitan ethics* zijn bijzonder instructief in dit verband.

als wezen dat geschapen is, is fundamenteel voor een juiste waardering van de menselijke waardigheid. De mens is kroon op de schepping maar is niet de schepper van zichzelf. Hij heeft zich te verhouden tot zijn Oorsprong en die ligt buiten hemzelf; dit maakt nederig, dit geeft een juiste verhouding weer. Naast dit geschapen zijn is van belang de erkenning dat de mens zondig is. Deze twee zaken geven de belangrijkste beperking van de mens aan en waken voor hoogmoed, trots en ongefundeerde autonomie. Onjuist spreken over de menselijke waardigheid verwordt tot onrealistische zelfoverschatting en een ontkenning van de Oorsprong. Naast het benadrukken van deze beperkingen, geeft Niebuhr in één adem hoog op van de mens: 'creator of history in time'. De totale mens is middels zijn door God gegeven talenten tot veel in staat. Naast de rede zijn interdependentie, kennis van talen en culturen en de wetenschappen bijvoorbeeld wel degelijk in staat om de zondige impulsen van mensen in te dammen of te beperken. Niebuhr ziet hiervoor zelfs mogelijkheden op het niveau van interstatelijke betrekkingen. Individuen en staten zijn soms in staat hun eigen belang te ontstijgen. Mensen zijn in staat om het 'andere' te waarderen. Menselijke waardigheid bestaat in de principiële waardering van de dialoog, van vergeving, van de bereidheid om de ander (en de Ander) open tegemoet te treden. In een tijd waarin dit aspect ondersneeuwt in een simplistische visie op mens en wereld is het voor de ChristenUnie van belang om deze beide aspecten van Niebuhr's gedachtengang op dit punt volop in het debat te brengen.

VERDEDIGING VAN DE DEMOCRATIE

Voorgaande alinea's vormen de basis voor Niebuhr's verdediging van de democratie als politiek systeem.³ Uit de inleiding blijkt deze basis al heel duidelijk: "de zin van de mens voor gerechtigheid maakt de democratie mogelijk; de neiging van de mens tot onrecht maakt haar noodzakelijk."⁴ Niebuhr sluit zich in dit werk aan bij het streven naar een op democratie gebaseerde wereldgemeenschap. Tegelijk bekritiseert hij fel de gangbare rechtvaardigingsgronden die aan dit streven ten grondslag liggen. Organisaties als de Verenigde Naties en haar voorganger de Volkenbond, moeten het regelmatig ontgelden: ze zijn volgens Niebuhr gebaseerd op de aanname dat er überhaupt al sprake is van een wereldgemeenschap en op de aanname dat intra-

en interstatelijke betrekkingen middels volkenrecht en toenemende interdependentie vreedzamer zullen worden. Tegelijkertijd keert hij zich, minstens even fel, tegen nationalistische tendensen vanuit met name de Realistische school binnen de Internationale Betrekkingen.⁵

Niebuhr ziet in de democratie (de Amerikaanse invulling hiervan) weerspiegeld de morele ambivalentie die eigen is en hoort te zijn aan deze werkelijkheid. Zowel morele en religieuze utopisten als realisten⁶ ontkennen deze - vanwege de menselijke constitutie noodzakelijke - ambivalentie.

Ook hier ligt een taak voor de ChristenUnie om de waarde van de democratie voortdurend onder de aandacht te blijven brengen als systeem dat het beste past bij de onvermijdelijke morele ambivalentie. De democratie en de democratische rechtsstaat bieden door de 'checks and balances' een duidelijke rem op machtsconcentratie en verabsolutering van macht. Tegelijk biedt het veel mogelijkheden om morele argumenten een volwaardige plaats in het debat te geven, om de discussie over de (in)richting van de maatschappij te voeren vanuit ideologische of religieuze overtuigingen; en om op die manier uitdrukking te geven aan het streven naar rechtvaardigheid dat inherent is aan óók de zondige menselijke geest. Voor religieus geïnspireerde partijen (bijvoorbeeld de ChristenUnie) en sterk ideologisch geïnspireerde partijen (bijvoorbeeld SP) is het van belang om het kader en de doelstelling van een politiek-maatschappelijke ordening voor ogen te houden. Hierbij past geen verabsolutering van de eigen ideologie of religie; om met Elshain te spreken, er blijft een onderscheid nodig tussen 'sin and crime'.⁷ Dát een verdediging nodig is blijkt duidelijk uit de aanvallen op de democratie vanuit zowel het rechtse als het liberale spectrum van de politiek. Het verdedigen van de democratie en het streven naar geweldloze verspreiding van democratische waarden naar een 'wereldgemeenschap' vormen een belangrijk onderdeel van christelijke politiek. Bij dit laatste punt past enige bescheidenheid en realiteitszin. Messianisme in internationale relaties is uitermate ongeschikt als uitgangspunt. Niebuhr heeft dit zo verwoord: "de wereldgemeenschap (..) is de laatste mogelijkheid en onmogelijkheid waarvoor het mensdom zich ziet gesteld. De taak haar te bereiken moet worden gezien uit het oogpunt van een geloof, dat het fragmentarisch en gebroken

karakter van alle historische handelingen beseft, maar desondanks vertrouwen heeft in de zin dezer verrichtingen, omdat het weet, dat hun voleinding in de handen ligt van een Goddelijke Macht, wier vermogen groter is dan dat der mensen en wier duldende liefde het bederf in alle menselijk werk kan overwinnen zonder de betekenis van ons streven teniet te doen."⁸

CONCLUSIE

Niebuhr benadrukt het belang van een heldere visie op mens en wereld(geschiedenis) als cruciaal voor een rechtvaardig en effectief optreden van 'de politiek'. Het verdedigen van de menselijke waardigheid en de daaruit voortvloeiende (politieke) handelingen is ook in de huidige tijd noodzakelijk. Principiële waardering van de democratie en de verdediging daarvan is bij uitstek een taak voor een christelijke politieke partij. Kortom, Niebuhr's 'pessimistisch optimisme' is voor de ChristenUnie uitermate bruikbaar als leidraad voor haar optreden in Raden, Staten, Staten-Generaal en Europees Parlement. ■

Drs. Willem Boerma werkt als statenadviseur bij de statengriffie van Provinciale Staten van Flevoland. Daarnaast werkt hij aan een proefschrift over de Augustinusreceptie bij Niebuhr en Elshain.

EINDNOTEN

- ¹ Terminologie afkomstig van filosoof Hans Achterhuis
- ² Reinhold Niebuhr (1949) *Faith and history*, 55
- ³ Niebuhr geeft zijn werk *Children of light and children of darkness* uit 1947 (vertaald door G. van Overbeek (1948) *De kinderen des lichts en de kinderen der duisternis*, Amsterdam; Ten Have) als ondertitel mee (in de vertaling van Van Overbeek) 'een pleidooi voor de democratie en een kritiek op haar traditionele rechtvaardiging'
- ⁴ Niebuhr, *kinderen des lichts*, 6
- ⁵ Zowel Idealisten als Realisten baseren zich, volgens Niebuhr, op een niet-realistische mens- en wereldvisie. Dit leidt in het geval van de Idealisten tot een gevaarlijke utopie, in het geval van de Realisten tot een oorlog van iedereen tegen iedereen.
- ⁶ Ik doel hier op de realistische school binnen de wetenschap van de Internationale Betrekkingen. Deze realistische school is gestoeld op het gedachtegoed van onder anderen Hobbes en Machiavelli.
- ⁷ Jean Bethke Elshain, (2003) *Just war against terror. The burden of American power in a violent world.*, New York; Basic Books, 41
- ⁸ *ibid.*, 160

Veendam als wenkend perspectief?

OVER DE 'LANGE LEEGTE' IN DE POLITIEK

DOOR ARNOLD POELMAN

Wie wel eens de wedstrijdverlagen in de Jupiler league volgt (voorheen de Eerste Divisie) zal op zijn tijd geconfronteerd worden met die merkwaardige naam van het stadion van Veendam: de Lange Leegte. Het moet geen pretje zijn om daar te voetballen, de naam alleen al doet de bezoekers in een acute depressie belanden. Veendam moet thuis wel onverslaanbaar zijn.

De titel van het boek van Hans Blokland (niet de voormalige europarlementariër) roept hetzelfde beeld van grauwhed en somberheid op. Maar dan als het gaat over de politiek. Het boek is geschreven door een politicoloog en heeft dan ook een politicologische invalshoek met de soms abstracte terminologie die er kennelijk bij hoort. Het is eigenlijk een bundel essays over diverse onderwerpen waarbij de rode draad de veronderstelde onmacht van de politiek is. De fut is eruit, zo lijkt Blokland

ons toe te willen roepen. De ideologische veren zijn afgeschud, het bedrijven van politiek is een zieloze bezigheid geworden waarbij het niet uitmaakt wie er aan de macht is. "De politiek en het publieke debat kenmerken zich steeds meer door leegte en een dodelijke vermoeidheid, ook wanneer het gaat over verkiezingen, het deelnemen aan oorlogen, het verzelfstandigen van de overheid of het begrijpen en rechtvaardigen van de fundamenteën van de eigen beschaving". (p.11) In deze zin komen alle hoofdstukken van het boek aan de orde, maar het voert te ver alles te bespreken.

DIEET RITA VERDONK

Het meest deprimerend is wel de samenvatting van Blokland van de verkiezingscampagne van 2006. En ik kan me er ook grotendeels in herkennen. De verkiezingscampagne werd in toenemende mate een 'horse race' die eigenlijk de stijl van de Paarse kabinetten voortzetten. Grote thema's ontbreken of werden al snel vanuit een Calimero-houding onder tafel gemoffeld. En verder vulden de minuten zich met politici in geinige programma's, twitterend en internettend met hun achterban. Voorts werden we geïnformeerd over het dieet waarmee Rita Verdonk maar liefst 14 kilo wist af te vallen. Sommige politici waren zelfs niet te beroerd te verschijnen in programma's waar de programmamakers erin slagen ze in posities te brengen die niet anders kunnen worden gekwalificeerd als vernederend. De kloof met de kiezer dient immers te worden gedicht.

WE ZIJN ER INGELUISD

In de drie hoofdstukken na het eerste verschuift de focus enigszins van de politicus en zijn campagne naar de burger. Hoe staat het daar eigenlijk mee? Weet hij eigenlijk wel wat hij wil? Is en wordt hij werkelijk voldoende geïnformeerd om een werkelijk afgewogen keuze te kunnen maken? Het essay over de wijze waarop het westen de oorlog tegen Irak is begonnen schetst een weinig verheffend

beeld over de democratische besluitvorming. We weten nu, zegt Blokland onomwonden, dat we er zijn ingeluisd. Bovendien was de regering Bush slecht voorbereid en had men werkelijk geen idee over de wijze waarop Irak na de inval moest worden bestuurd. Alternatieve scenario's waren niet voorhanden, risico's werden genegeerd of geminimaliseerd. Het draaide om de beeldvorming en daarbij is de Bush-regering erin geslaagd de burger een rad voor ogen te draaien. Tegelijk acht de burger zichzelf mondig, geëmancipeerd en mede dankzij internet goed geïnformeerd. Maar toch is hij in de besluitvorming structureel afwezig. Hoe lossen we dat op? Ook Blokland weet het antwoord niet echt. Of het zou moeten zijn dat we, desnoods heimelijk, maar moeten erkennen dat burgers in deze democratie weliswaar mogen stemmen maar geen enkele rol meer spelen bij de besluitvorming. Via een intermezzo over cultuurpolitiek en sociaal-democratie verlegt Blokland in de laatste hoofdstukken opnieuw het accent: markt, bureaucraties, planning en de theorie over hybride organisaties (niet markt en niet publiek) staan daarin centraal. Er zijn volgens Blokland enkele langdurige processen aan de gang (industrialisering, medialisering, individualisering) die zorgen voor een gestage maar duidelijk waarneembare ondermijning van de waarde van het publieke debat. Organisaties komen in toenemende mate los te staan van hun achterban en ontwikkelen een functionele rationaliteit waarbij het management via getallen fetisjisme kennelijk de illusie heeft haar doelstellingen te bereiken. Ook hier is de analyse heel herkenbaar.

WAARDENVRIJHEID?

Boeiend zijn de laatste twee hoofdstukken over Isaiah Berlin (1909-1997). Berlin was een typisch Angelsaksisch filosoof, alhoewel stammend uit een Russische ondernemersfamilie uit Riga. Berlin heeft als jong kind de Russische revolutie meegemaakt. Mede als gevolg daarvan emigreerde de familie naar het Verenigd Koninkrijk waar zijn vader al snel opnieuw emplooi vond in de houthandel. Berlin doceerde vrijwel zijn hele leven in Oxford (Corpus Christi, All Souls). Blokland zoomt in het laatste hoofdstuk in op een fundamenteel probleem van de liberale democratie waar ook Berlin door was gefascineerd. Kan een westerse liberale samenleving ultieme rationele gronden aanvoeren waarop haar uitgangspunten zijn gebaseerd? Of blijft de keuze

voor een liberale politieke filosofie uiteindelijk niet te beredeneren? Waarop baseren liberalen hun idee dat burgers niet voor een autoritaire staatsvorm mogen c.q. willen kiezen? Mag een waardenvrije liberale samenleving een vrije keuze maken voor haar eigen ondergang of voor een switch naar een totalitair regime?

HET SMALLE KOORD

Volgens Blokland is Berlin een denker die voortdurend balanceert op het smalle koord van relativisme en universalisme, tussen liberaal en communitaristisch. Berlins mensbeeld is historistisch: de mens is voor een goed deel wat de historische en culturele omgeving hem aanreikt. Het conservatieve element in Berlin is zijn notie dat mensen een diepe behoefte voelen tot een bepaalde cultuur te willen behoren. Typisch liberaal is weer zijn benadrukken van de waarde van negatieve vrijheid (de mens heeft behoefte aan een domein waar de staat niet komt) en zijn weigering onderscheid te maken tussen verschillende levensvervullingen. Of je nu non bent of soldaat, kunstenaar of kluzenaar, hedonist of vegetariër, het kunnen allemaal even waardevolle identiteiten zijn. Centraal staat de mogelijkheid van mensen om zelfstandig keuzes te kunnen maken. Dat is in de optiek van Berlin een wezenskenmerk van de mens. En eigenlijk is Blokland het daar wel mee eens. Liberalisme kan heel goed bestaan zonder dat er wordt gezocht naar ultieme constructies die rationeel zouden aantonen dat het liberalisme de zegevierende ideologie van onze dagen moet zijn.

VEENDAM-GEVOEL

De bundel is lezenswaardig en biedt tal van inkijkjes in actuele politieke kwesties. Toch liet het Veendam-gevoel mij niet los en be kroop mij soms een gevoel van teleurstelling. Blokland heeft gelijk als hij zegt dat politiek niet zonder groot verhaal kan, wil het niet verzanden in eindeloos breiwerk. Maar zelf maakt hij ook niet veel werk van alternatieven. Of dat nu komt door wetenschappelijke distantie of door een fundamenteel onvermogen om tot die bredere visie te komen? Het blijft in het midden. Zijn schets van de zompigheid van het politieke bedrijf is vaak scherp, maar hoe het dan wel anders moet, blijft teveel in het midden. Daardoor blijven zijn observaties van de 'lange leegte' ook niet meer dan observaties. ■

Niet de majoriteit maar de autoriteit

GESCHIEDENIS VAN DE CHRISTELIJK-HISTORISCHE UNIE 1908-1980

DOOR MARTIJN VAN MEPELEN SCHEPPINK

“De CHU is een Unie, niet een partij”. Met deze woorden typeerde oud-partijsecretaris J.W. van Gelder treffend de partijcultuur van een partij die vanaf 1908 een bijzondere positie in het Nederlandse partijlandschap had ingenomen en tot 1980 samen met ARP en KVP het CDA vormde: de Christelijk-Historische Unie (CHU). De CHU vormde als relatief ongeorganiseerde partij, met grote namen als De Savornin Lohman, De Geer en vader en zoon Tilanus, meer dan 70 jaar een constante factor in de Nederlandse politiek. Wat kan de geschiedenis van deze partij ons leren?

STILLE KRACHT

De geschiedenis van deze partij is op een boeiende manier in kaart gebracht door Marcel ten Hooven en Ron de Jong in *Geschiedenis van de Christelijk-Historische Unie 1908-1980*, dat in 2008 verscheen als tweede in de reeks over de Nederlandse politiek, die wordt uitgegeven door uitgeverij Boom en het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen. Het boek bestaat uit twee delen. In het eerste deel

schetst Ten Hooven aan de hand van uitvoerige vraaggesprekken met oud-CHU-politici als Veerman, Franken, Deetman, Gualthérie van Weezel en Van Hulst een prachtig beeld van de mentaliteit van de CHU. Die mentaliteit werd gekenmerkt door weerzin tegen scherp-slijperij en politiek vertoon, gehechtheid aan onderlinge tolerantie en het relativeren van eigen gelijk. In de CHU overheerste een ontspannen bestuurlijke attitude gericht op het behoud van het goede met veel ruimte voor verschillende opvattingen. Het tweede deel van het boek, geschreven door De Jong, beschrijft de geschiedenis van de CHU en gaat op zoek naar een verklaring voor de paradox waarom zo'n relatief ongeorganiseerde partij als de CHU over een van de meest stabiele achterbannen bleek te beschikken. De verklaring voor de paradox is volgens De Jong gelegen in de sterke basis van de partij op het Hervormde platteland.

Een belangrijke praktische conclusie van het boek is, dat de mentaliteit van de CHU ook betekenis heeft voor het huidige politieke tijdsgewricht waarin populisme en polarisatie het voor het zeggen lijken te hebben. “Zo'n mentaliteit kan een stille kracht zijn in tijd waarin explosiegevaar voor politiek en samenleving dreigt”, aldus Ten Hooven.

STAAT MET DE BIJBEL

In het beginselprogramma van de CHU werd onder andere vastgelegd dat het gezag in de staat uitgeoefend moest worden volgens de “in de Heilige Schrift geopenbaarde ordening Gods”. Nederland

moest volgens het programma bestuurd worden als “een Christelijke staat in Protestantschen zin”. Verder wees de nieuwe CHU de antithese van Kuyper als grondslag voor partijvorming formeel af. Ten slotte werd in het beginselprogramma vastgelegd dat het de CHU niet zozeer te doen is om de majoriteit (kiezersmeerderheid) maar om de autoriteit (het gezag van het Woord van God). Dit beginsel kwam overeen met de -zeker in vergelijking met de ARP- zwakke partij-organisatie met veel ruimte voor verschillen in opvatting.

Tot zijn afscheid in 1921 was Lohman de onbetwiste leider van de CHU. Door de invoering van het algemeen kiesrecht en het stelsel van evenredige vertegenwoordiging in 1917 zag ook de federalistisch opgezette CHU zich genoodzaakt de partij-organisatie te versterken: de kandidaatstelling werd gecentraliseerd, er kwam een kandidatenlijst voor het hele land, de partij werd meer een organisatie van kiezers en er kwamen meer concrete programma's. In het Interbellum nam de CHU in het politieke bestel een bescheiden positie in. Vooral de politieke concurrentie met de ARP van Colijn speelde de CHU parten.

De oorlog had grote invloed op de CHU. Aan de ene kant door de Doorbraak, die af wilde van de vooroorlogse politieke verhoudingen en leidde tot de oprichting van de PvdA. Aan de andere kant door het streven naar een Christelijke Volkspartij waarin ARP en CHU zouden samenwerken, maar door interne weerstanden uiteindelijk niet van de grond zou komen. Tot 1963 was H.W. Tilanus de leider van de CHU. De periode daarna stond vooral in het teken van de totstandkoming van het CDA, waarin de CHU in 1980 zou opgaan.

NOTABELENPARTIJ

De CHU verschilde wezenlijk van andere partijen zoals de ARP en KVP ten aanzien van verzuiling, antithese, partij en volksdeel. Anders dan ARP en KVP was de CHU geen massa-partij met een strak geleide partij-organisatie en dominante leider gericht op de mobilisatie van een bepaald volksdeel (gereformeerden, katholieken). Eigen ideologische nevenorganisaties zoals een krant, vakbond of jongerenorganisatie ontbraken of waren relatief klein en zwak. De CHU werd gekoesterd als een politieke familie, anders gezegd: “een politieke familie van redelijk relativerende mede-lotgenoten”.

Politieke machtvorming stond niet voorop. De cultuur en sfeer van de partij werden bepaald door Nederlands Hervormden die door hun kerkverband gewend waren om met uiteenlopende opvattingen en stromingen om te gaan en zich te richten op het geheel en datgene wat bindt.

Om die reden karakteriseert politicoloog Ruud Koole de CHU ook als notabelenpartij met een oorsprong bij gelijkgezinden in het parlement en een zwakke partij-organisatie. Van verzuiling en antithese moesten CHU-ers weinig hebben. Men was gericht op heel het volk en huiverig om op te komen voor particuliere deelbelangen. Als stille kracht leverde de CHU een groot aantal capabele bestuurders die met hun gouvernementele instelling een belangrijke bijdrage leverden aan het overheidsbestuur op tal van niveaus. Kenmerkend voor de Tweede Kamer-fractie was het ontbreken van partijdiscipline en een sterk dualistische inslag. Het kwam geregeld voor dat de CHU-fractie verdeeld stemde en positie innam tegenover de coalitie waarvan ook de CHU deel uitmaakte. Niet voor niets werd de CHU-fractie door de fractievoorzitter van de PvdA in de jaren vijftig van de vorige eeuw vergeleken met “een koppel patrijzen dat bij het eerste schot alle kanten opvloog”.

VOORBEELD EN WAARSCHUWING

Aan de CHU kan de ChristenUnie in bepaalde opzichten een voorbeeld nemen. Zeker nu de ChristenUnie deel uitmaakt van het kabinet, ligt het gevaar van een te strakke partijdiscipline en monistische vermenging van regering en parlement op de loer. Van de CHU kunnen we leren hoe belangrijk een dualistische instelling is. Ook de partijcultuur van de CHU met ruimte voor nuance en uitlopende opvattingen en een sterk besef dat het niet gaat om de partij op zich, maar om de samenleving als geheel, is aansprekend. De ChristenUnie kan evenals de CHU een stille kracht zijn met een stabiliserende inbreng in de explosieve politieke situatie van vandaag de dag. Tegelijkertijd is de geschiedenis van de CHU een waarschuwing. “Niet de majoriteit, maar de autoriteit” is als principe in een beginselprogramma geduldigd. Van dat motto zal vooral moeten blijken in de politieke praktijk van iedere dag. Aan het gevaar van verwatering is de CHU naar mijn mening niet geheel ontkomen. Voor de ChristenUnie is dat een les om daarop steeds weer scherp te blijven. ■

Het christendom is zo gek nog niet

DOOR ROB NIJHOFF

Dinesh D'Souza (1961) heeft als burger, academicus en debater in de VS net als president Obama een voordeel: hij kan de Amerikaanse cultuur ook met niet-westerse ogen bekijken. D'Souza groeide op in Mumbai, India, tot hij in 1978 in de VS mocht komen studeren. In 2003 kwam hij met het boek *What's So Great about America?* In 2007 volgde *What's So Great about Christianity?* – nu dus uit in het Nederlands.

D'Souza ziet wat het christendom het westen aan goeds heeft gebracht, anders dan westerse atheïsten als Dawkins en Dennett die deze cultuurbron zwart maken vanuit antichristelijke blikverenging en historisch geheugenverlies ('intellectuele dementie', noemt Govert Buijs dat). Hiertegen neemt D'Souza de handschoenen op. Hij neemt alleen zoveel handschoenen op, in 26 hoofdstukken, dat hij vaak kort door de bocht gaat en soms meer vraagtekens oproept dan uitroepetekens. Toch daagt hij niet-christenen en christenen, ook christen-politici, uit om gangbare debatclichés eens om te draaien en uit het defensief te komen.

Uit de positieve bijdragen van het christendom kiest hij drie kernen: (1) de scheiding van kerk en staat (die in 'het huis van de islam' ontbreekt), (2) de gelijkwaardigheid van mensen (afschaffing van de slavernij en een democratie die niet slaven uitsluit of burgers ziet als slaaf van een alomvattende staat) en (3) erkenning van de feilbaarheid van de mens: deze erkenning leidt tot politieke instituties die checks and balances creëren - medemenselijkheid (ziekenhuizen!) mag uit medelijden voortkomen, en niet alleen uit superieure edelmoedigheid, zoals bij Aristoteles en in eer-georiënteerde culturen.

DEBATCLICHÉS

'Religie bracht conflicten, kruistochten, moorden'. Maar Hitler, Stalin en Mao dan? Atheïstische politiek overtreft hier beslist. En een schijnberoep op christelijkheid maskeert juist een gebrek daaraan, niet een teveel. Een ander voorbeeld (niet van

D'Souza, wel in zijn trant): Calvijn was betrokken bij Servet's einde op de brandstapel. Maar Francis Bacon stemde als parlements lid voor de executie van koningin Mary (1586), en getuigde tegen zijn vriend, de Earl van Essex (1601): wie noemt dit ooit? En deert dit Bacon's experimentele natuurwetenschap?

Te gretig valt D'Souza mijns inziens voor Immanuel Kant's boedelscheiding tussen een 'harde' buitenwereld en het 'rijk van de vrijheid', waar geloof en ethiek opereren. Deze tweedeling van (objectieve) 'feiten' en (subjectieve) 'waarden' is een diep westers cultuurprobleem. Daardoor wordt mistig dat een goede ethiek geen willekeurige, subjectieve ethiek is, maar een ethiek die bij de 'harde' werkelijkheid past. Het is geen willekeur dat echtscheidingen niet 'normaal' zijn: zo zit de werkelijkheid in elkaar (vandaar de psychische gevolgen). D'Souza

wil de ruimte die Kant biedt aan religie uitbuiten, maar graaft kritisch niet dieper.

PROVOCEREND

Net als bij films van Michael Moore (9/11, Bowling for Columbine) krijgt het herhaalde geargumenteerde iets vermoeiends of pedants. Na een tijdje is wel duidelijk waar D'Souza heen wil. Toch prikkelt zijn provocerende, bij tijden mild ironische stijl, al zullen sommigen de pastorale apologetiek van Tim Keller prefereren (*In alle redelijkheid. Christelijk geloof voor welwillende sceptici*, 2008). Keller heeft meer theologische diepgang, menselijke fijnzinnigheid en daardoor overtuigingskracht. D'Souza slaat breder om zich heen en rammelt zo in kort bestek aan veel filosofische, politieke en andere modern-heilige huisjes tegelijk. Het veelzijdige boek levert veel bruikbare en prikkelende eye-openers, maar vraagt om verdere verdieping. ■

Overheid & godsdienst

DOOR GEERT JAN SPLJKER

Het beginsel van de scheiding van kerk en staat wordt te snel van stal gehaald in het publieke debat. Zodra het over de relatie tussen godsdienst en overheid gaat, staan liberalen klaar om met het 'scheidings-argument' de ander de mond te snoeren. Ten onrechte, betoogt dr. Sophie van Bijsterveld met haar genuanceerde en nuchtere boek 'Overheid en godsdienst'.

Van Bijsterveld benoemt drie klassieke principes omtrent de verhouding overheid en godsdienst: de vrijheid van godsdienst, de idee van een neutrale (onpartijdige) overheid en de scheiding van kerk en staat. Dat laatste beginsel beduidt dat de overheid geen zeggenschap heeft over kerkelijke zaken en dat kerken geen zeggenschap in overheidsbesluitvorming hebben. Deze drie nogal negatieve beginselen behoeven in onze tijd actualisering. In haar poging daartoe neemt van Bijsterveld nadrukkelijk afstand van zowel de rechtse nadruk op het individu als van linkse nadruk op gelijkheidsdenken.

TEGEN RECHTS: GODSDIENST IS NIET PRIVÉ

Volgens Van Bijsterveld is de kijk op de verhouding tussen overheid en godsdienst vooral in de sleutel van de verhouding overheid-individu komen te staan. Dat is te beperkt, want godsdienst is ook een maatschappelijk fenomeen. Godsdienst heeft in de maatschappij een zelfstandige beteke-

nis en werking, die het individuele, private niveau overstijgt. Het onderscheid tussen publiek-privé is verwarrend, want het zet simplistisch de samenleving buiten beeld en miskent de aard van een godsdienst. Godsdienst is een maatschappelijk verschijnsel en daar moet de overheid wat mee.

TEGEN LINKS: GODSDIENSTEN ZIJN NIET GELIJK

Ook benadrukt de auteur dat godsdiensten niet gelijk zijn. De islam is inhoudelijk totaal anders dan het christendom en heeft ook een volledig andere relatie tot de Nederlandse geschiedenis. Dit moet de overheid eerlijk verdisconteren in haar omgang met vertegenwoordigers van godsdiensten. Maatwerk met oog voor de specifieke context moet centraal staan in plaats van een formele gelijkheidsbenadering die is gevoed door een allergie voor partijdigheid. De Nederlandse overheid kan bijvoorbeeld gerust opkomen voor de zondag als rustdag. Van Bijsterveld benadrukt ook dat – zeker ook op lokaal niveau – aandacht voor communicatie en praktische coördinatie belangrijker zijn dan regelgeving.

VRIJHEID: STAAT, SAMENLEVING EN BURGER

Het ankerpunt van Van Bijsterveld is de vrijheid. Het gaat daarbij niet alleen om de individuele vrijheid(srechten), maar ook om een klimaat van vrijheid en respect in de samenleving, alsmede goed functionerende overheidsinstellingen. Burgerschap en een bepaalde moraal zijn cruciaal voor de kwaliteit van een democratische rechtsstaat. Godsdienstige genootschappen kunnen daar aan bijdragen. Immers: "de democratische rechtsstaat bestaat bij de gratie van vooronderstellingen die hij zelf niet kan verwezenlijken." (39) De profetische kritiek van kerken is ook hard nodig om de democratie open te houden en haar waarheidsaanspraken te relativieren. Ze moeten wel een basisloyaliteit richting de waarden van de rechtsstaat hebben.

SLOT

Van Bijsterveld plaatst op vruchtbare wijze de verhouding tussen overheid en godsdienst in een breed en toekomstbestendig kader. Haar ontspannen benadering getuigt van een realiteitszin die we momenteel goed kunnen gebruiken. Wie zich wil verdiepen in de 21e eeuwse verhouding tussen overheid en godsdienst in Nederland kan ik dit boek van harte aanbevelen. ■

Colump

Morele voorspoed

DOOR CYNTHIA ORTEGA, TWEDE KAMERLID CHRISTENUNIE

Negatieve ontwikkelingen hebben vaak een keerzijde. Zie bijvoorbeeld de financiële crisis en de impact hiervan op de reële economie. Na een periode van voortdurende welvaartsgroei wordt de mensheid weer met de neus op de feiten geduwd. Alles is betrekkelijk!

WANTROUWEN

Velen zijn wakker geschud en hebben vrij snel hun bestedingspatroon aangepast. Het tijdperk van risicovolle financiële producten en continue winstmaximalisatie behoort even tot het verleden. Consumenten en bedrijven gaan behoedzamer om met het nemen van financiële risico's en de spaarzin is weer toegenomen. Bepaalde morele waarden betreffende het uitgavenpatroon zij weer welkom in onze samenleving. Echter, de hand op de knip houden heeft wel negatieve effecten op de economie. Vooral wanneer deze terughoudendheid hand in hand gaat met gebrek aan vertrouwen in de economie.

BEDRIJVEN EN BANKEN

Dit wantrouwen moet plaats gaan maken voor een verantwoord bestedingspatroon. Het lijkt tegenstrijdig, maar alleen meer bedrijvigheid en bewust besteden zijn positief van invloed op de economische groei. Daar zijn echter de banken wel bij nodig. Veel bedrijven klagen over het feit dat banken terughoudend zijn in het verstrekken van kredieten. Nu is het natuurlijk logisch en toe te juichen dat banken zorgvuldig beoordelen of bedrijven levensvatbaar zijn. In die zin hebben banken hun verantwoordelijk in deze hervonden. Maar het moet niet doorslaan naar de andere kant. Gezonde bedrijven moeten zoveel mogelijk behouden blijven. Zij hebben voor een beperkte periode een soort overbruggingskrediet nodig om de klappen op te vangen.

Ook het stimuleren van nieuwe bedrijvigheid is nodig. Een goede belangenafweging door banken is daarom op z'n plaats en vraagt om een andere vorm van verantwoordelijkheid. De regering heeft maatregelen getroffen om de economie te stimuleren, ook bedrijven spelen daarbij een cruciale rol. De deeltijd-WW bijvoorbeeld is voor bedrijven een goede manier om vakmensen in dienst te houden. Tegelijk moeten zij aan de andere kant wel maatregelen treffen om op termijn het rendement op deze investering te kunnen verzilveren.

MORELE VOORSPOED

De economische crisis vraagt van ons allemaal om de broekriem aan te halen, dus ook van bedrijven. Bedrijven kunnen kijken op welke manier zij deze moeilijke periode kunnen overbruggen. Er zijn bedrijven die samen met hun werknemers zijn gekomen tot creatieve oplossingen om de grootste tegenslag tegen te gaan. Hierdoor is ook de betrokkenheid van werknemers ten aanzien van het bedrijf gegroeid.

Een bijkomend voordeel van de financiële crisis, is ook dat er meer aandacht is gekomen voor duurzaamheid en goed rentmeesterschap. Maatschappelijk ondernemerschap begint meer aan bekendheid te winnen en ondernemers staan ervoor open om hun verantwoordelijkheid op te nemen ten aanzien van maatschappelijke vraagstukken. Al met al heeft de economische tegenspoed ons morele voorspoed gebracht.

Christelijk- sociaal in woord en daad

'DE CHRISTENUNIE HEEFT IN DE AFGELOPEN JAREN LATEN ZIEN EEN STABIELE COALITIEPARTNER TE ZIJN, ZOWEL LANDELIJK, PROVINCIAAL ALS LOKAAL. DE PARTIJ LEVERT KWALITATIEF GOEDE BESTUURDERS EN POLITICI. ZIJ WORDEN BESCHREVEN MET TERMEN ALS 'STABIELE FACTOR' EN 'BRUGGENBOUWER'.

DOOR ERIK VAN DIJK

De gemeenteraadsverkiezingen zijn in aantocht! Op woensdag 3 maart 2010 is het weer zover. Nog ongeveer 5 maanden. Dat is zo'n 150 dagen. Een mooie uitdaging weer voor de Christen-Unie. Wat wordt onze inzet? Met welke boodschap gaan we naar boeren, burgers en buitenlui in zo'n 200 gemeenten in Nederland?

Verkiezingen zijn altijd weer spannend, zeker ook voor gemeenten waar de ChristenUnie voor het eerst een zetel probeert te halen (bijvoorbeeld Venlo, Maastricht, Tilburg, Tiel, Rhenen, Purmerend en Harlingen). Een goede uitslag bij deze verkiezingen hangt van veel factoren af, ook van landelijke invloeden, maar een lokale ChristenUnie kan in ieder geval voor drie noodzakelijke voorwaarden verantwoordelijkheid nemen: een goed programma, een goede kandidatenlijst en een goede campagne. In dit artikel zet ik ze alledrie op een rijtje.

DE BOODSCHAP

In april jl. hebben we de Handreiking lokale verkiezingsprogramma's¹ verspreid. Dat is het model (of beter: advies) van de landelijke ChristenUnie aan alle lokale ChristenUnie-verenigingen voor het schrijven van hun eigen verkiezingsprogramma. Centraal staat onze christelijk-sociale boodschap: een dienstbare overheid, een duurzame leefomgeving en een bloeiende samenleving.

DIENSTBARE OVERHEID

De gemeente staat van alle overheden het dichtst bij de burger. Voor die zaken die bij uitstek de burger direct raken is dit het beste niveau van uitvoering en verantwoording. Het Rijk moet daar voldoende middelen en mogelijkheden voor geven. De lokale democratie moet beschermd en versterkt worden.

De gemeente heeft haar eigen set van taken, waar zij greep op moet kunnen houden. Door schaalvergroting en intergemeentelijke bestuursvormen zien wij vaak de verantwoordelijkheden vertroebelen. Ook herkent de burger zich vaak niet meer in zijn bestuur. De ChristenUnie waardeert de lokale gemeenschappen en hecht aan het eigene van de

lokale gemeenschap. Keuzes voor schaalvergroting willen wij voeren gericht op inhoud, kwaliteit, draagvlak en herkenbaarheid. Tegelijk wil de ChristenUnie binnen de gemeente serieus kijken naar mogelijkheden om wijken, buurten en dorpen meer eigen verantwoordelijkheden en middelen te geven.

Het is een kerntaak van de overheid om criminaliteit en overlast tegen te gaan. Veiligheid is een cruciale voorwaarde voor een samenleving. De overheid mag daarin stevig optreden. De overheid staat voor een duidelijke handhaving van wetten en normen. De overheid is verantwoordelijk voor de openbare orde en veiligheid. Maar ook burgers, zowel individueel als collectief, hebben hierin een rol. Ook burgers moeten hun verantwoordelijkheid nemen. Samen kunnen we iets doen tegen hufferigheid op straat en vervuiling van onze leefomgeving. Overheid en burgers moeten samen werken aan een veilige en leefbare samenleving, elk vanuit hun eigen verantwoordelijkheden.

Juist in deze tijd is ook een stevig en stabiel beleid op sociaal-economisch en financieel terrein van groot belang. Daarbij moeten we niet alleen korte termijn, maar ook lange termijn denken. Dat betekent dat sommige zaken fundamenteel anders moeten. Duurzamer en socialer.

Tot slot: hoe belangrijk de rol van de overheid ook is, zij heeft niet alles in de hand. De politiek kan niet alles oplossen. We hebben elkaar nodig. Een dienstbare, betrouwbare overheid wil zich opstellen als bondgenoot van een actieve, bloeiende samenleving.

DUURZAME LEEFOMGEVING

Een centraal begrip bij de ChristenUnie is verantwoordelijkheid. Verantwoordelijkheid voor mensen en de inrichting van de samenleving, maar ook verantwoordelijkheid voor natuur en milieu. Ook dat is christelijk-sociaal.

De ChristenUnie hecht bijzondere waarde aan een duurzame leefomgeving. Wij willen als goede rentmeesters op een verantwoorde en dus duurzame manier omgaan met de schepping. Dat bepaalt onze keuzes op terreinen als natuur, energie en klimaat, maar ook op het gebied van afval, mobiliteit en bebouwing.

De verschillende belangen zoals groen, water, wonen en wegen overvragen de beschikbare ruimte. Het wordt steeds belangrijker dat de overheid duidelijke ruimtelijke keuzes maakt. De Christen-

Unie vraagt aandacht voor de kwaliteit van onze leefomgeving. Te lang is het bij ruimtelijke ontwikkelingen vooral om kwantiteit gegaan. Het is tijd voor kwaliteit.

Goede zorg voor de schepping en dus voor mens, natuur, landschap en milieu heeft onze grote aandacht en betrokkenheid. De overheid heeft hierin

een voorbeeldfunctie, maar ook een stimulerende en regulerende rol. Dat uit zich op beleidsterreinen als fiets, openbaar vervoer, woningbouw en bedrijven-terreinen.

Wij willen ons inzetten voor duurzame economische ontwikkeling. Hoe houden we economie en leefomgeving gezond? Antwoorden daarop moeten onder meer gegeven worden in structuurvisies.

BLOEIENDE SAMENLEVING

Juist in moeilijkere tijden willen wij als christelijk-sociale partij de handen uit de mouwen steken en ons inzetten voor onze samenleving. De ChristenUnie heeft oog voor mensen, hun welbevinden en hun relaties. Niet voor niets was in de vorige gemeenteraadsverkiezingencampagne 'Voor elkaar' onze slogan.

SAMENVATTING

- De boodschap voor de komende raadsverkiezingen heeft drie kernpunten
- Goede boodschappers zijn cruciaal
- De Campagneslogan is: Stabiel en betrokken

Erik van Dijk is projectleider gemeenteraadsverkiezingen

'HET HOORT OOK BIJ DE CHRISTENUNIE DAT ER WEINIG TOT GEEN LICHT ZIT TUSSEN BOODSCHAP EN BOODSCHAPPER. ONZE BOODSCHAP KOMT RECHT UIT ONS HART. ONS GELOOF IS EEN PERSOONLIJK GELOOF DAT ONS RECHTSTREEKS INSPIREERT VOOR ONS POLITIEKE WERK.'

De inwoners van gemeenten zijn geen losse eenheden die met de rug naar elkaar toe staan. Mensen en samenlevingsverbanden zijn op elkaar aangewezen. De ChristenUnie wil daarom ruim baan geven aan die gemeenschappen waarin zorg en verantwoordelijkheid opbloeien. Gezinnen, scholen, kerken, bedrijven en organisaties van burgers (sportclubs, verenigingen e.d.) vormen de basis van de samenleving. Daarin wil de ChristenUnie investeren. Daarom is 'jeugd en gezin' ook zo'n belangrijk speerpunt van de ChristenUnie, landelijk, provinciaal en lokaal.

De Wet Maatschappelijke Ondersteuning biedt mogelijkheden om aan de in de samenleving noodzakelijke 'sociale cohesie' met elkaar te werken. Het verenigingsleven, buurtwerk, jongerenwerk e.d. moet gestimuleerd worden. Belangrijke samenbindende voorzieningen als bibliotheken, kinderboerderijen, volkstuinten en buurtwinkels moeten we beschermen.

Religieuze en culturele verschillen kunnen in de praktijk lastig zijn, maar als we elkaar de ruimte geven en elkaar respecteren, dan kan diversiteit de gemeenschap versterken. Wij willen ons inzetten voor de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging en voor het bijzonder onderwijs.

Voor bloei zijn zowel fundamentele vrijheden (vrijheid van godsdienst, meningsuiting, vereniging en onderwijs), alsook gedeelde waarden en normen nodig. Er bestaat geen werkelijke vrijheid zonder verbondenheid. Geen vrijheid van godsdienst en vereniging zonder een fundamentele erkenning van de democratische rechtsstaat. Geen vrijheid van

meningsuiting zonder wederzijdse erkenning van menselijke waardigheid. Geen vrijheid van onderwijs zonder kwaliteitseisen. Als we de balans kunnen vinden tussen loslaten en vasthouden, ruimte geven en verbinden, dan bloeit er iets moois op.

DE BOODSCHAPPERS

De ChristenUnie heeft naast een goed, christelijk-sociaal verhaal nog een boodschap, namelijk dat de partij uitstekende boodschappers heeft. De ChristenUnie heeft in de afgelopen jaren laten zien een stabiele coalitiepartner te zijn, zowel landelijk, provinciaal als lokaal. De partij levert kwalitatief goede bestuurders en politici. Zij worden beschreven met termen als 'stabiele factor' en 'bruggenbouwer'.

PERSOONLIJK

Meer dan ooit zijn tegenwoordig vorm en inhoud, boodschap en boodschapper met elkaar verbonden. Niet alleen leven we in een tijd waarin de politiek persoonlijker is geworden – er is veel meer aandacht voor de personen – maar ook verlangt men tegenwoordig naar authenticiteit. Meen je wat je zegt? Ben je wat je zegt? Doe je wat je zegt? 'Practise what you preach'!

De media zoomen steeds meer in op het persoonlijke aspect. Uitstraling, woordkeuze e.d. zijn steeds belangrijker geworden. Bovendien is door de opkomst van de media de afstand tussen kiezer en politicus / bestuurder steeds kleiner geworden. Ministers, Kamerleden, raadsleden en wethouders delen hun politieke en persoonlijke leven op Twitter en reageren rechtstreeks op vragen van internetters die hen volgen. Als je het zo bekijkt, is de kloof nog nooit zo klein geweest. De kloof kan echter alleen maar overbrugd worden door vertrouwen. Vertrouwen geven en – daardoor – vertrouwen krijgen. Het hoort ook bij de ChristenUnie dat er weinig tot geen licht zit tussen boodschap en boodschapper. Onze boodschap komt recht uit ons hart. Ons geloof is een persoonlijk geloof dat ons rechtstreeks inspireert voor ons politieke werk. Integriteit, authenticiteit, persoonlijke betrokkenheid zijn ons op het lijf geschreven.

ONZE STIJL

Dit alles resulteert in een stijl van politiek bedrijven en besturen die gekenmerkt wordt (of zou moeten worden) door:

- betrouwbaarheid (wat zich uit in o.a. het nakomen van beloften, zich houden aan gedragscodes, transparantie; geen populisme, maar bezonnenheid, lange termijn in plaats van korte termijn)
- betrokkenheid (respect tonen, luisteren, geïnteresseerd zijn, opkomen voor mensen)
- verantwoordelijkheid (bereidheid bestuurlijke verantwoordelijkheid te dragen, niet weglopen voor moeilijke beslissingen, eigen fouten niet ontkennen; niet alleen aan de korte termijn, maar ook aan de lange termijn denken, duurzaamheid)
- dienstbaarheid (anderen eerst, geen ego's, eigen belang ondergeschikt aan algemeen belang, niet te vast zitten aan het pluche).

Dat zijn grote woorden, die ons nederig stemmen. We weten dat we dit niet uit eigen kracht kunnen waarmaken. Dit werpt ons terug op onze persoonlijke relatie met onze Vader en Schepper. Daarom horen bidden – individueel en in groepsverband – en het openen van Gods Woord ook bij onze stijl. Bij onze basishouding.

DE CAMPAGNE

De campagneslogan is niet veel meer of minder dan een kapstok om ons verhaal aan op te hangen. Dat verhaal is nu wel duidelijk. De ChristenUnie is een christelijk-sociale partij die dicht bij mensen wil staan en gericht is op samenwerken. Een sterke en betrokken partij die dienstbaar wil zijn aan de samenleving en zich inzet voor een duurzaam en bloeiend Nederland. Een stabiele partij die verantwoordelijkheid op zich kan en wil nemen, maar ook bereid is om verantwoordelijkheid te geven of te delen. Een betrouwbare partij met een boodschap waarop mensen kunnen bouwen, zeker ook in tijden van crises.

De kapstok waaraan we dit ophangen wordt 'stabiel en betrokken'. Met die twee termen vangen we onze boodschap én onze boodschappers en drukken we uit wat voor partij wij willen zijn, lokaal, provinciaal en landelijk.

Hoe dit allemaal concreet vertaald gaat worden in campagnematerialen, op posters en bij allerlei activiteiten laat zich een beetje raden, maar dat laten we verder ook nog graag een verrassing zijn. Want de ChristenUnie is niet alleen maar betrouwbaar en betrokken, maar ook verrassend en inspirerend. ■

STABILITEIT EN GROEI SINDS 2006

De ChristenUnie kon zich bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 verheugen in een groei van 10 tot 12% in zetels. We kregen er meer dan 40 zetels bij en kwamen op een totaal van 415 raadsleden (inclusief ChristenUnie-mensen in gezamenlijke fracties).

In de weken na 7 maart 2006 werd het alleen nog maar mooier. Van 58 naar 72 ChristenUnie-wethouders is een groei van minimaal 24%! Het aantal colleges waar de ChristenUnie op één of andere manier aan meedoet (inclusief samenwerkingsgemeenten) was 86. In meer dan 40% van de gemeenten waar we meededen met de verkiezingen, deden we ook mee aan het college, soms niet eens omdat men ons getalsmatig nodig had, maar omdat de ChristenUnie een bruggenbouwer en stabiliserende factor is.

Zowel bij het totaal aan raadsleden als het totaal aan wethouders werd de ChristenUnie lokaal de op vier na grootste partij (van de landelijke politieke partijen). Die positie willen we vasthouden. Het zal nog een hele uitdaging zijn om de in 2006 behaalde tweede zetel in plaatsen als Leiden, Leeuwarden en Utrecht te behouden. Dit vraagt bidden en werken. Voor de fracties maakt het een enorm verschil of ze alleen zijn of met z'n tweeën.

In negen plaatsen haalde de ChristenUnie voor het eerst een zetel: Amstelveen, Bussum, Nijefurd, Alkmaar, Eindhoven, Menterwolde, Midden-Drenthe en Wymbritseradiel. In de periode sinds 2006 is heel gericht geïnvesteerd in tientallen gemeenten met zetel-potentie. Minstens tien gemeenten zijn heel goed bezig met de voorbereidingen voor 2010, waaronder vier in Limburg. Ook in Amsterdam wordt weer een poging gewaagd.

Sinds 2006 is het saldo van het aantal wethouders ongeveer gelijk gebleven en zijn er relatief erg weinig wethouders van de ChristenUnie met schandalen/politieke problemen weggegaan. Dat is mooi en in lijn met hoe we bekend (willen) staan.

EINDNOOT

¹ U vindt deze handreiking ook digitaal op <http://www.christenunie.nl/gemeenteraadsverkiezingen>. Daar komen in de loop van de tijd nog meer achtergronden, tips, voorbeelden, downloads e.d. bij. De website is alleen toegankelijk voor leden van de ChristenUnie.

MEER OVER DE KOMENDE VERKIEZINGEN

Voor leden van de ChristenUnie die actief betrokken zijn bij verkiezingsprogramma, kandidatenlijst en/of campagne staat meer informatie op onze verkiezingenwebsite <http://www.christenunie.nl/nl/gemeenteraadsverkiezingen>. Daar kunt u ook uw vragen of opmerkingen kwijt.

Het Unie- en Ledencongres op 3 oktober staat geheel in het teken van de gemeenteraadsverkiezingen. Het belooft een prachtige aftrap te worden met veel informatie en inspiratie.

Het komende nummer Denkwijzer zal geheel gewijd zijn aan de lokale verkiezingen. Heeft u tips, ideeën of artikelen? Mail naar denkwijzer@christenunie.nl.

'Ik moet soms geduldiger zijn'

INTERVIEW MET RAADSLID
NIELS JOOSTENS

DOOR GEERT JAN SPLJKER

Niels Joostens is net terug van vakantie uit zijn geliefde Ierland. Voor het interview komt hij van Ameland even over naar Groningen (stad). Maar hij woont in Slochteren, bekend om zijn (50 jaar) gas. Sinds 2006 zit de geboren Slochterenaar in de gemeenteraad, waardoor deze jonge politicus (28) al een plaatselijke bekendheid begint te worden. "Ik moet 's ochtends een kwartier eerder naar mijn werk, omdat ik onderweg door mensen wordt aangesproken...". Onlangs werd hij, zonder dat hij er aanvankelijk erg in had, bijna tot jong raadslid van het jaar gekozen.

Verraste je dat, die landelijke verkiezing tot (bijna) talent van het jaar?

Ja, dat was best een verrassing. Het was eerst een beetje langs me heen gegaan. Je krijgt zoveel post van de VNG, dat ik het bericht aanvankelijk niet eens had gezien. Gelukkig belde de organisatie nog. Toen ik bij de laatste drie zat, mocht ik naar het VNG-congres komen. Heel leuk. Dat ik uiteindelijk niet gewonnen heb, vind ik niet erg. Ik ben blij met de waardering en je krijgt mooie kwalificaties mee, zoals 'origineel', 'benaderbaar', 'oplossingsgericht'. Ze beluisteren echt geluidsfragmenten van debatten. En dan te bedenken dat ik het eerste halfjaar van mijn raadslidmaatschap te zenuwachtig was om iets te zeggen in de raad. Nu moet ik me soms juist inhouden. Ik wens me dan meer een Geest van liefde en geduld toe (*Galaten 5:22-23*), dat ik eerst goed nadenk voor ik wat zeg. Zeker nu het besef er is dat de partij op alle bestuurlijke niveaus aanwezig is en dat we onze naam met Christus verbonden hebben.

In welke positie bevindt de ChristenUnie zich in Slochteren?

De PvdA is hier de grootste partij, met 5 van de 15 zetels. Wij hebben er 2, maar de PvdA wilde ons er

meteen bij hebben bij de coalitieonderhandelingen in 2006. We werken dan wel vanuit heel verschillende uitgangspunten, de programma's sloten vrijwel naadloos op elkaar aan. Bijvoorbeeld met de nadruk op saamhorigheid. Ons als ChristenUnie gaat het dan niet alleen om geld, maar ook en vooral: hoe gaan mensen met elkaar om? Is er samenhang of ieder voor zich? Wij zijn tegenstanders van pampieren, maar de overheid moet wel een minimum waarborgen.

Dat betekent ook burgers die betrokken zijn bij de publieke zaak.

Ja, dat is een heel belangrijk punt voor ons. We proberen heel sterk burgers te betrekken bij de politiek, de kloof kleiner te maken. Recent hebben we de Visie Slochteren 2020 opgesteld: waar willen we dan staan? We hebben rond dit thema huiskamer gesprekken gevoerd aan de hand van diverse thema's. Uiteraard komt hier een beperkt aantal mensen op af, maar het werd wel als heel positief ervaren.

Hoe gaan jullie om met het dualisme?

Dualisme is leuk en aardig, maar het gaat toch om het bereiken van resultaten. Dus geen kritiek leveren om de kritiek, zoals de oppositie – met name Gemeentebelangen - regelmatig doet. Dat neem je niet meer serieus op den duur. De burger heeft uiteindelijk het meeste baat bij een oplossingsgerichte en constructieve instelling. Dat kan hier ook goed, want er is veel vertrouwen in het college. De ChristenUnie-wethouder staat bekend als zeer kundig. Hij wordt erg gewaardeerd om zijn helderheid en betrouwbaarheid. Vanuit dat vertrouwen in het college kun je je als raad meestal tot de hoofdlijnen beperken. En zo hoort het ook.

Jullie lijken op de PvdA. Zijn er ook onderscheidende momenten?

Cruciaal is: eerlijk, open en betrouwbaar zijn. Dat geldt voor alle partijen. Maar door te kiezen voor bepaalde thema's proberen we ons te onderscheiden, zoals aandacht voor de natuur, en in het

Niels Joostens is sinds 2006 raadslid voor de ChristenUnie Slochteren. Daarvoor was hij 2 jaar lid van de steunfractie. Hij is werkzaam als docent in het voortgezet onderwijs.

verlengde daarvan schepping en duurzaamheid. De ChristenUnie zet zich erg in op de thema's Werk en Inkomen en het jeugdbeleid. Ook hebben we met succes aandacht gehad voor de verkeersveiligheid van kwetsbare verkeersdeelnemers. Verder het benadrukken van een waarde als gastvrijheid. Van de Slochterenaren heeft 12% sympathie voor Wilders, dat is erg veel.

Hoe is het met de jeugdproblematiek in Slochteren?

Het valt mee, behalve in de kern Harkstede. Door verveling ging een deel van de jeugd zich misdragen. De politie treedt sindsdien handhavend op en de gemeente roept ouders nu op om verantwoordelijkheid te nemen. Sommige ouders zeggen echter: 'Donder op, ga boeven vangen'. Dat houd je toch niet voor mogelijk. Als ouders zo reageren, dan nemen kinderen dat over. Ouders weten ook niet meer wat ze met hun kinderen aan moeten. Het is belangrijk om gezag te herstellen. Een Centrum voor Jeugd en Gezin kan erg nuttig zijn in dit verband, als adviserende instantie. In Slochteren zijn we wel bezig met een Centrum voor Jeugd en Gezin, maar ik moet er wel flink achteraan zitten.

Slochteren staat bekend om zijn gas. In hoeverre hebben jullie als burgers en bestuurders daar nou wat mee?

Dit jaar viert Slochteren 50 jaar gas. Heel het jaar is het groot feest rond ons 'Slochter gas' – zo chauvinistisch zijn we dan ook wel weer. Zeker deze zomer gebeurt er van alles. Van mij had er nog wel iets bijzonders mogen gebeuren, zoals de vestiging van een Gasmuseum ofzo. Helaas is dat nog niet gebeurd.

Verder zorgt het gas ervoor dat we geen recht hebben op EU-gelden, zoals Flevoland. Dat vind ik scheef, want er is wel een economische achterstand in deze regio. Ook zijn er verzakkingen in de grond door de gaswinning. Daardoor is er meer wegenonderhoud nodig. En om Slochteren heen vinden regelmatig kleine aardbevingen plaats.

De verkiezingen komen eraan. Hoe blik je terug op de afgelopen periode?

Prima, 80% van de doelstellingen is bereikt. We hebben ook niet te maken met bezuinigen vanwege de crisis. Het gaat financieel goed met Slochteren. 50 jaar gas is mooi, maar goed beleid is beter. Hopelijk staat hier een verkiezingsbonus op! ■

Stevig voorbereid het college in

KADERSCHOOL NIEUWS

Na de gemeenteraadsverkiezingen in maart 2010 breekt een tijd aan van coalitieonderhandelingen en het vormen van nieuwe colleges. Om kandidaat-wethouders de gelegenheid te bieden zich zo goed mogelijk voor te bereiden op hun werk als wethouder, heeft de ChristenUnie Kaderschool een wethouderscurriculum ontwikkeld. Een paar vragen hierover aan Rieke Elsenbroek, coördinator Opleiding.

Wat houdt het precies in, dat wethouderscurriculum?

“Het curriculum omvat drie onderdelen: de Wethouderstraining voor kandidaten, de training Onderhandelen en vanaf de installatie van de nieuwe colleges halfjaarlijks intervisiebijeenkomsten.”

Wat is de aanleiding voor het ontwikkelen van dit curriculum?

“Op basis van geluiden uit het land schatten we in dat er aan elk van de afzonderlijke delen behoefte bestaat bij de kandidaat-wethouders. Het is bij elkaar gewoon een logisch pakketje bagage voor een aanstaand wethouder.”

Kunnen de onderdelen ook los van het curriculum gevolgd worden?

“Ja, dat is mogelijk. De training Onderhandelen kent een bredere doelgroep dan alleen kandidaat-wethouders, die is bedoeld voor iedereen die betrokken is bij de coalitieonderhandelingen. Wel is ons advies om het hele curriculum te volgen. Bij de Wethouderstraining voor kandidaten maken deelnemers al behoorlijk intensief kennis met elkaar. Het is onze verwachting dat dit bij de intervisiebijeenkomsten positief werkt op het vertrouwen in de groep. Er wordt dan voortgebouwd op een basis die tijdens de eerdere training al gelegd is.”

Word ik er nou echt wijzer van?

“Met het volgen van het curriculum ga je niet alleen stevig voorbereid het college in, je helpt elkaar ook in de periode na je installatie verder met intervisie.

In de Wethouderstraining voor kandidaten wordt onder andere aandacht gegeven aan persoonlijke motivatie en de rol van een wethouder op verschillende speelvelden (rollen binnen het college, de raad, het ambtelijk apparaat en ten opzichte van maatschappelijke organisaties en burgers). Dan komen vragen aan bod als: Wat zijn je bevoegdheden en verantwoordelijkheden? Hoe stel je prioriteiten? In de training Onderhandelen komen verschillende aspecten van het onderhandelingsproces naar voren. Zo is er de inhoudelijke voorbereiding (vaststellen welke punten uit het eigen verkiezingsprogramma absoluut onopgeefbaar zijn, en wat vinden andere partijen onopgeefbaar?). Dan komt de strategie (welke stappen moet je zetten om zoveel mogelijk van je doelen te bereiken?). Ook wordt aandacht geschonken aan het meenemen van fractie en bestuur tijdens het proces. Tenslotte gaat het over de communicatie met pers en met je achterban.

Tijdens de intervisiebijeenkomsten bespreken we hoe je persoonlijk als wethouder functioneert. Tegen welke dingen loop je aan als beginnend wethouder? Hoe ga je daar mee om?”

Wethouderstraining voor kandidaten

Voor wie? Kandidaat-wethouders en wethouders die kortgeleden voor het eerst zijn geïnstalleerd

Waar-wanneer? Amersfoort op de zaterdagen 31 okt., 7 en 14 nov. van 10.00-15.00

Kosten? € 150,-

Onderhandelen

Voor wie? Iedereen die deel gaat nemen aan de coalitieonderhandelingen

Waar-wanneer? Assen, 21 nov.; Gouda, 12 dec.

Kosten? € 80,-

Intervisiebijeenkomsten

Voor wie? Nieuwe wethouders

Waar-wanneer? Op nader te bepalen plaats en tijd, halfjaarlijks vanaf mei/juni 2010

Kosten? € 0,-

Voor meer informatie en aanmelding gaat u naar: www.kaderschool.christenunie.nl/wethouderscurriculum.

Column

Het volk en de politiek

DOOR HERMAN SIETSMA, HOOFDREDACTEUR DENKWIJZER

Onze representatieve democratie veronderstelt dat er politieke partijen zijn die bestuurders en volksvertegenwoordigers selecteren en dat burgers in vertrouwen hun stem geven aan kandidaten. Maar het aantal leden van politieke partijen neemt af, en stemmen doen veel burgers niet meer.

WEL VOOR, NIET VAN

Dat zou niet zo erg zijn als dit een bewijs was van groot vertrouwen in de zittende bestuurders. Maar zoals bekend is dat vertrouwen aan het afnemen. Daarbij is het zo dat vooral het lager opgeleide deel van de bevolking het laat afweten bij verkiezingen, bij het lidmaatschap van partijen, bij inspraak. De democratie is er dus wel voor het volk, maar niet van het (hele) volk. De vraag is of de zittende politiek – met zijn eigen netwerk van de incrowd, inclusief ambtenaren, journalisten en belangenbehartigers – daarbij steeds voldoende aandacht heeft voor de belangen die niet via representatie worden ingebracht.

De tegenwerping dat het een ieder vrij staat wel of niet deel te nemen aan ons democratisch systeem – en dat men dus niet moet klagen – is te simpel. In de eerste plaats is onze democratie bedoeld voor iedereen; het feit dat velen het zelf laten afweten is geen geruststellende gedachte. Daar komt bij dat, als groepen zich niet vertegenwoordigd achten, onvrede zich op andere manieren kan gaan uiten dan via het politieke systeem. Het is dus een opgave om deze groepen in ons systeem te betrekken.

DIGITAAL

Sommigen menen dat een kloof tussen politiek en burgers helemaal niet erg is. Burgers kiezen volksvertegenwoordigers; die gekozenen moeten het werk doen en niet teveel van hun kiezers verwachten en de kiezers ook niet teveel lastig vallen. Anderen stellen dat representatie als systeem achterhaald is; veel meer dan vroeger is de burger namelijk zelf bekwaam om te beslissen, dat moet dus ook mogelijk worden gemaakt door die burger. Er bestaan tegenwoordig bovendien digitale technieken waardoor alle burgers in staat kunnen worden gesteld mee te beslissen.

Onze vertegenwoordigende democratie heeft, vooral in de lokale bestuurspraktijk, al belangrijke aanvulling gekregen van rechtstreekse inbreng van burgers: inspraak, interactieve beleidsvorming, burgerpanels, wijkbesturen. Het vaker toepassen van referenda (op lokale, provinciale en landelijke schaal) kan onze democratie verder verlevendigen.

IS HET VOLK TE VERTROUWEN?

De antirevolutionaire staatsleer vindt zo ongeveer haar kristallisatiepunt in het afwijzen van volkssoevereiniteit. De reden daarvan is niet dat we representatie verhevener achten dan de directe democratie. Abraham Kuyper schreef al dat het volk niet per definitie minder te vertrouwen is dan de heersende klasse. De soevereiniteit moet bij de Soeverein worden gezocht, om het even of het bestuur bij representatie dan wel in meer directe zin door de bevolking wordt uitgeoefend. Dat gegeven biedt ruimte voor verstandige aanvullingen van ons huidige democratische systeem.

'HET ANTWOORD OP DE KREDIETCRISIS IS EEN NIEUWE BALANS TUSSEN OVERHEID, MARKT EN BURGER WAAR HELDERE GRENZEN WORDEN GESTELD EN NEGATIEVE GEDOOGPRAKTIJKEN WORDEN INGEDAMD. MAAR RICHTINGGEVEND DAARBIJ IS EEN CULTUUR DIE ZICH WEL VOELT BIJ SPAARZAAMHEID, INGETOGENHEID, ZELFRESTRICIES, DUURZAAMHEID, DIENSTBETON, VERBONDENHEID EN BETROUWBAARHEID.

Peter Ester, pagina 7

DENKWIJZER
DW

**WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VAN DE CHRISTENUNIE**

Jaargang 9 | Nummer 4 | december 2009

Lokale verkiezingen in aantocht

Trendbreuk in gemeenteland

Het skelet van de partij

Schiphol: duurzame toekomst?

Democratisering waterschappen

Stabiel &
betrokken

VOORwoord

Stabiel en betrokken

DOOR GEERT JAN SPIJKER, EINDREDACTEUR

Lokale overheden staan aan de vooravond van grote veranderingen. De crisis en andere ontwikkelingen maken onorthodoxe maatregelen nodig, niet alleen landelijk. Lukt het de ChristenUnie ook dan stabiel en betrokken te blijven?

Wat gaat er gebeuren in gemeenteland de komende decennia? We gaan naar een ander soort economie, de bevolking gaat krimpen en er komen meer behoeftigen. Daarnaast – zo signaleert de auteur van het openingsartikel – moeten nieuwe gemeentebesturen ermee rekenen dat de komende jaren omvangrijke rijksbezuinigingen zullen laten zien van minimaal 10% tot 15%. Om dit op te vangen is de kaasschaafmethode niet voldoende, een trendbreuk is nodig. Zeker omdat andere inkomsten gaan afnemen en het veel geld gaat kosten om te komen tot lokale verduurzaming. Kortom, het wordt geen ‘business as usual’: er is minder geld en er zijn grotere uitdagingen.

STABIEL

Dat vraagt het nodige van de politiek, ook van de ChristenUnie. ‘Stabiel’ en ‘betrokken’ zijn gekozen als typeringen. Deze waarden zullen op de proef gesteld worden. Zal de partij een rots in de politieke branding blijken? Kunnen mensen op ChristenUnie-bestuurders aan in moeilijke tijden? We moeten - zelfkritisch – de lat van betrouwbaarheid, transparantie en kwaliteit hoog leggen. Het zijn waarden waar we zuinig op moeten zijn, aldus de Apeldoornse wethouder Paul Blokhuis. “Dit betekent richting de verkiezingen: geen overspannen verwachtingen wekken bij de kiezers, zeker niet in tijden van bezuinigen. Men moet weten waar we voor staan en dat we geen spelletjes spelen.”

BETROKKEN

Daarnaast is van belang dat politici echt betrokken zijn op burgers. Dit betekent meer dan vanuit het gemeentehuis beleid maken. Politici moeten de paden op, de wijken in. Werkelijke interesse tonen in het verhaal van burgers. Betrokkenheid is ook een oproep tot burgers zelf. Centraal in het christelijk-sociale gedachtegoed staat immers onderlinge zorg. Burgers hebben de verantwoordelijkheid naar elkaar om te zien, aldus ook ChristenUnie-bestuurders Jan de Wit en Aldrik Dijkstra uit Hilversum.

CHRISTENUNIE

Het aantal bestuurders binnen de ChristenUnie is sterk gegroeid sinds haar ontstaan. Na tien jaar telt de partij ruim 400 raadsleden en meer dan 70 wethouders. Groei bij de komende verkiezingen vergroot de noodzaak te investeren in nieuwe politici. Lokale besturen hebben hier, als ‘skelet van de partij’, een spilfunctie (Tjitske Kuiper). Investeren in kwalitatief goede ChristenUnie-politici houdt de partij zelf stabiel en betrokken, maar bevordert ook dat we die waarden met resultaat uit kunnen blijven dragen in de samenleving.

INHOUDSOPGAVE

- 04 - Trends en trendbreuken in gemeenteland | KOOS VAN DIJKEN**
- 08 - Hard op weg | INTERVIEW MET PAUL BLOKHUIS**
- 10 - Het skelet van de partij | TJITSKE KUIPER - DE HAAN**
- 12 - ‘Meer bereikt dan verwacht’ | INTERVIEW MET ALDRIK DIJKSTRA EN JAN DE WIT**
- 14 - Een afhankelijke overheid en gemotiveerde mensen | RIKKO VOORBERG**
- 16 - Lokaal bestuur en de scheiding van kerk en staat | BAS HENGSTMENGEL**
- 19 - Column: Kies bewust | TIM VREUGDENHIL**
- 20 - Politieke eenwording steeds verder weg | HANS BLOKLAND**
- 22 - Opium van het intellect | JAN VAN DER STOEP**
- 24 - Zonder twijfel | GUIDO HOOIVELD**
- 26 - Christelijke ethiek en moreel kapitaal | ROEL KUIPER**
- 28 - Schiphol verloren; rampspoed geboren? | MARK KNEVEL**
- 32 - EU Emissiehandel na 2013 | MARISA KORTELAND EN HANS BLOKLAND**
- 35 - Column: Een partij voor alle christenen | CYNTHIA ORTEGA**
- 36 - Democratisering van de waterschappen | REIN FERWERDA**
- 42 - Nieuwe belastingen nodig voor gemeenten | JOCHEM HEMINK**
- 47 - Column: Christenen en de macht | HERMAN SIETSMAN**

DenkWijzer, studieblad van de ChristenUnie
jaargang 9, nummer 4, December 2009
Opplage: 5000 | ISSN: 1568-5845
DenkWijzer is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de mr. G. Groen van Prinsterer stichting) en de Bestuurdersvereniging van de ChristenUnie. DenkWijzer wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

- Meer informatie over abonnement of donateurschap via www.wi.christenunie.nl
- DenkWijzer verschijnt elk kwartaal.
- Deadline kopij volgende nummer: 01-02-10
- DenkWijzer verwelkomt bijdragen van lezers. Neem daarvoor svp wel eerst contact op.
- Abonnement per 01-01-10: € 18,50* per jaar. T/m 26 jaar € 14,00.*
- Donateurschap WI per 01-01-10: €32,50* per jaar. T/m 26 jaar € 18,50.*
- Donateur WI (kwartaalbetaling) €8,50 alleen mogelijk met aut. incasso.
- * Bij aut. incasso, anders €2,50 toeslag.

Redactie:
Herman Sietsma (hoofdredacteur)
Bort Koelewijn (namens bestuurdersvereniging)
Bernadette van den Berg (namens bestuurdersvereniging)
Carola Schouten (namens Tweede Kamerfractie)
Geert Jan Spijker (eindredacteur)

Vormgeving:
Frivista - (y)our mission

Fotografie:
Folkert Rinkema, ChristenUnie, WI

Druk:
Drukkerij De Bunschoter

Uitgave, redactie en administratie:
Mr. G. Groen van Prinsterer stichting
Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie

Legaten:
Gedenkt u het WI testamentair dan luidt de tenaamstelling: Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, "Mr. G. Groen van Prinsterer stichting" Amersfoort. KvK dossiernr. 32084387.

Postbus 439, 3800 AK Amersfoort
Tel.: 033 - 422 69 60 | Fax: 033 - 422 69 68
Email: denkwijzer@christenunie.nl
www.wi.christenunie.nl
www.bestuurders.christenunie.nl

Mocht u de toezending van DenkWijzer op willen zeggen, doe dit dan schriftelijk voor 31 december (per post of via ledenadministratie@christenunie.nl). Ontvangen wij uw opzegging na deze datum dan dient u de donateursbijdrage of uw abonnement voor het lopende jaar nog te voldoen.

© ChristenUnie 2009
Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na toestemming van de redactie.

Trends & trendbreuken in gemeenteland

DOOR KOOS VAN DIJKEN

Over enkele maanden zijn in alle gemeenten nieuwe Colleges bezig om hun programma voor de komende vier jaar te schrijven. Het is van belang om daarbij rekening te houden met enkele belangrijke trends, zoals die er zijn op economisch, sociaal en demografisch terrein. De huidige crisis brengt daarnaast ombuigingen met zich mee die niet adequaat opgevangen kunnen worden met de kaasschaafmethode: een trendbreuk is nodig. Nieuwe Collegeprogramma's kunnen geen 'business as usual' zijn.

In dit artikel loop ik de belangrijkste trends bij langs. Tussen deze trends bestaat overigens een belangrijke wisselwerking en onderlinge beïnvloeding.¹

NAAR EEN 'ENTREPRENEURIAL ECONOMY'

In de afgelopen veertig jaar zijn de gemiddelde reële inkomens per hoofd van de bevolking meer dan verdubbeld. Het is redelijk om te veronderstellen dat die inkomens in de komende 45-50 jaar nogmaals verdubbelen. Deze verdubbeling van de koopkracht heeft voor elke stad in Nederland belangrijke gevolgen. Zo zal er een belangrijke groei in consumentendiensten plaatsvinden (wat ook te maken heeft met de sterke groei van het aantal eenpersoonshuishoudens en de afname van parttime werken). In deze sector kunnen veel lager geschoolden met de goede houding en motivatie uitstekend hun brood verdienen. Ook is de verwachting dat er groei zal zijn in toerisme, cultuur, welzijn en zorg. De verdienstelijking van de economie zet door. Er vindt volgens diverse deskundigen een transformatie plaats van een 'managed economy' naar een 'entrepreneurial economy'. In de managed

economy waren het vooral de grote ondernemingen die met hun schaalvoordelen en hun laboratoria de nieuwe producten en innovaties realiseerden. In de entrepreneurial economy zijn het de kleinere MKB-ondernemingen die economische meerwaarde creëren door innovatieve producten en diensten op de markt te brengen. Kenmerken van de entrepreneurial economy zijn flexibiliteit, turbulentie, diversiteit, creativiteit en nieuwe netwerken. Kleine, innovatieve bedrijven bedienen nichemarkten, richten zich op ontwikkeling, design, regie en marketing van nieuwe producten en diensten, en proberen nieuwe ideeën uit. Wat daarmee ook verandert is de woon- en werkplek van ondernemers. In toenemende mate is de woonplaats ook de werkplek.

HOGERE EISEN WOON- EN LEEFOMGEVING

Door de toegenomen koopkracht gaan de inwoners hogere eisen stellen aan de kwaliteit van de woon- en leefomgeving. De hogere reële inkomens vergroten de behoefte aan ruimer wonen en aan mobiliteit. Bij de hogere eisen die gesteld gaan worden aan de woon- en leefomgeving horen hogere aspiraties

voor collectieve waarden als milieukwaliteit, natuur en (cultuur)landschap. Er ontstaat een grotere vraag naar natuur en recreatie - mede mogelijk gemaakt doordat het gebruik van landbouwgrond afneemt. De relatieve grond- en vastgoedprijzen zullen geleidelijk dalen en mensen kunnen - mede door de toenemende koopkracht - ruimer en groener gaan wonen. De ruimtevraag voor 'recreatie en natuur' kan zelfs groter worden dan de ruimtevraag voor 'wonen' en 'werken' tezamen. De steden en regio's met bevolkingskrimp kunnen het 'makkelijkst' tegemoetkomen aan deze trend. Zij hebben fysiek de mogelijkheid om reeds nu de woon- en leefomgeving te verbeteren (betere kwaliteit, meer ruimte, etc.). De nog groeiende gemeenten krijgen deze mogelijkheid later (na 2030/2040) en kunnen daardoor een achterstand oplopen ten opzichte van krimpende steden die nu reeds de nieuwe kansen kunnen gaan benutten. Dit is des te belangrijker omdat uit vele analyses blijkt dat 'werken wonen volgt'. Door de wijzigende huishoudsamenstelling en de krimpende beroepsbevolking zal dit in de toekomst nog meer

opgaan. Een belangrijke strategische notie wordt: de gemeente met een hoge kwaliteit van woon- en leefomgeving heeft de arbeidsmarkt.

BEVOLKINGSKRIMP

De afname van de bevolkingsdruk in gemeenten betekent ook afname van de druk om steeds meer woningen te bouwen. Dit biedt de mogelijkheid om de aandacht veel meer dan in het verleden te richten op het verbeteren van de woon- en leefomgeving. Bovendien is de afname van de bevolking een kans als deze gepaard gaat met een ondernemende, creatieve en innovatieve cultuur. Traditioneel is de bevolkingsgroei een motor van economische ontwikkeling. Deze motor wordt minder krachtig, gaat sputteren en komt in de 'achteruitstand' te staan. In sommige gemeenten is dat nu al het geval. Deze gemeenten zullen er het eerst van doordrongen raken dat er nog maar één motor overblijft van economische ontwikkeling, namelijk die van ondernemerschap en vernieuwingsgezindheid (ook in de publieke sector). Gemeenten die dit niet voor ogen houden, kunnen wel eens achterhaald worden door

'DE TRADITIONELE FOCUS OP KWANTITATIEVE GROEI RAAKT ACHTERHAALD EN HOUDT OP TERMIJN EEN GROOT GEVAAR IN. ELKE GEMEENTE WORDT OP TERMIJN MET BEVOLKINGSKRIMP GECONFRONTEERD EN DE INVESTERINGEN VAN NU KUNNEN IN DE NABIJE TOEKOMST LEIDEN TOT LEEGSTAND EN VERLOEDERING.'

de steden die dit het eerste moeten zien.

De doorgroei van gemeenten naar 50.000+ of 100.000+ of 150.000+ (zoals we zien in vele stedelijke plannen) is niet meer het belangrijkste. Dé opgave is om meer energie en aandacht te geven aan het verbeteren van kwaliteit (verduurzamen, diversifiëren, specialiseren).

DALING BEROEPSBEVOLKING

De Commissie-Bakker heeft recent indringend aangetoond dat de vraag- en aanbodverhoudingen op de arbeidsmarkt fundamenteel gaan veranderen. De beroepsbevolking daalt richting 2040 met één miljoen personen en wij dreigen in Nederland 700.000 mensen tekort te komen. Met alle gevolgen van dien voor de concurrentiepositie, de economische groei, vele onvervulbare vacatures, sterk oplopende loonkosten, verdwijnende productie en de zorg dat diensten (onderwijs, zorg, overheid) niet meer geleverd kunnen worden.

Naast deze kwantitatieve discrepantie is er ook een aanzienlijk kwalitatieve discrepantie tussen het aanbod en de vraag naar arbeid. Er zijn relatief veel laag geschoolden: één op de acht jongeren verlaat hun opleiding zonder startkwalificatie, er zijn 0,5 tot 1,5 miljoen laaggeletterden die nauwelijks toegang hebben tot de arbeidsmarkt. Deze kwalitatieve discrepanties maken het probleem van de arbeidsmarkt nog indringender. De verwachting is dat de kwantitatieve en kwalitatieve (mis)matches op de arbeidsmarkt in belangrijke mate gaan bepalen of bedrijven zich in een bepaalde stad gaan vestigen of gaan verhuizen.

ONORTHODOXE MAATREGELEN ONDERWIJS

Naast een proactiever lokaal arbeidsmarktbeleid dient er meer aandacht te komen voor de kwaliteit van het onderwijs in gemeenten. De kwaliteit van het onderwijs kan niet meer gedelegeerd worden aan de Onderwijsinspectie alleen. De gemeenten kunnen aan onorthodoxe maatregelen denken: de inzet van gemeentelijke middelen om beloningsdifferentiatie te bevorderen, financiële prikkels voor de beste scholen, het gebruiken van gemeentelijke middelen voor de scholing van docenten, sluiting van zwakke openbare scholen zodat een betere spreiding van allochtone leerlingen tot stand komt, bevorderen van de concurrentie tussen scholen en het stimuleren dat particuliere scholen voor beroepsonderwijs zich in de gemeente gaan vestigen.

WONINGBOUWVOORRAAD WIJZIGEN

In 2040 bestaat de helft van de huishoudens uit eenpersoonshuishoudens. Voor het beleid is een belangrijke vraag of de woningen die nu en de komende jaren gebouwd gaan worden in de toekomst nog wel geschikt zullen zijn. Er is vraag naar goede appartementen (door individualisering) en eengezinswoningen in de koopsector (door welvaarts-groei). Daar staat een grootschalig aanbod van merendeels goedkope huurwoningen van matige kwaliteit tegenover. Het is nodig om de bestaande woningvoorraad aan te pakken en te transformeren (splitsen, samenvoegen, verduurzamen, etc). De benodigde veranderingen lukken niet met nieuwbouw alléén. De nieuwbouw betreft jaarlijks één procent van de woningvoorraad (80.000 woningen). Op deze wijze kost het 100 jaar om de woningvoorraad te wijzigen... terwijl binnen 50 jaar de koopkracht is verdubbeld. Dat wij vooral de bestaande woningvoorraad moeten wijzigen, blijkt ook uit het geringe sloopvolume. Over de afgelopen tien jaar zijn jaarlijks gemiddeld 13.500 woningen gesloopt. Dit is tweestiende procent van de totale woningvoorraad. Als dat in dit tempo doorgaat, zal de gemiddelde woning bijna 500 jaar mee moeten gaan. En wie naar de gemiddelde naoorlogse woning kijkt, zal dit niet realistisch overkomen.

De conclusie dringt zich op dat snel en massaal de bestaande woningvoorraad moet verbeteren. Elk jaar zijn grote inspanningen nodig om in dertig tot vijftig jaar tijd de voorraad aanzienlijk te verbeteren. Deze urgentie dringt onvoldoende door tot gemeenten.

MEER BEHOEFTEGEN, MEER MAATWERK

Vanwege de ingrijpende en langjarige bezuinigingen die vanaf 2011 nodig zijn en doorgevoerd zullen gaan worden, is het noodzakelijk om prioriteiten te heroverwegen. Door de bezuinigingen in bijvoorbeeld de huursubsidie, zorgtoeslag, kindregelingen, AWBZ en Wmo zal het aantal behoeftigen in gemeenten toenemen. Er ligt vooral een aanzienlijke herziening van de zorgarrangementen in het verschiet (minder collectief, afslanking of afschaffing van de AWBZ, pakketverkleining, hogere eigen bijdragen, decollectivering van de ouderenzorg, minder lichte GGZ e.d.). Omdat pakketverkleiningen en hogere eigen bijdragen het probleem slechts verplaatsen, mag verwacht worden dat de ge-

meente met de toenemende zorgbehoeften van een deel van de bevolking geconfronteerd gaat worden. Dit zal leiden tot een toenemende druk op de Wmo, de bijzondere bijstand en op het armoedebeleid. Hierop moet de gemeente een duurzaam antwoord zien te formuleren. Daarbij heeft de gemeente geen middelen om deze bezuinigingen ongedaan te maken en te compenseren.

TRENDBREUK NODIG

De nieuwe Colleges dienen er rekening mee te houden dat de komende jaren aanzienlijke rijksbezuinigingen doorgevoerd gaan worden van minimaal 10 tot 15 procent, en op sommige dossiers en uitkeringen zelfs van 20 procent. Er kunnen omvangrijke bezuinigingen verwacht worden in de uitkeringen van het Gemeentefonds, de Wmo, de specifieke uitkering maatschappelijke opvang en verslavingsbeleid, de bijstandsuitkeringen, de reïntegratiemiddelen, de AWBZ-voorzieningen, MIRT, et cetera. Omdat deze ombuigingen niet adequaat opgevangen kunnen worden met de kaasschaafmethode is een trendbreuk nodig.

Deze trendbreuk is ook nodig omdat de gemeenten hun grondprijspolitiek niet kunnen continueren, het aantal uitleglocaties afneemt, en er - vooral binnenstedelijk - duur getransformeerd moet gaan worden. Verder zijn er te veel kantoren en is de omvang van het winkelareaal niet duurzaam. De hernieuwde focus is ook nodig omdat door het duurdere geld (na de crisis) alle investeringsprojecten kritischer worden en er aanzienlijke investeringen nodig zijn om te komen tot een duurzame gemeente.

GEEN 'BUSINESS AS USUAL'

De nieuwe Collegeprogramma's kunnen geen 'business as usual' zijn. Er zullen aanzienlijk minder middelen zijn; terwijl de uitdagingen groter worden. De grotere uitdagingen bestaan uit de terugslag van tien jaar (door de crisis), de intensivering van de concurrentiestrijd tussen steden en regio's, de moeilijke demografische ontwikkelingen (vergrijzing, ontgroening), de afname van de beroepsbevolking, de grote moeite om de arbeidsparticipatie- en arbeidsproductiviteit verder te verhogen, de dreigende energie-, grondstoffen- en klimaatcrisis en

Drs. J.A. (Koo) van Dijken is hoofd afdeling Trends & Monitoring Nicis Institute.

de blijvende situatie dat geld duur zal zijn (ook voor de overheid).

NIEUWE FOCUS

De hernieuwde focus in het gemeentelijke beleid ziet er als volgt uit:

- De structurele versterking van de stedelijke economieën komt van ondernemers, innovaties, dynamiek en vernieuwingsgezindheid. Door middel van lagere lasten, minder regels, soepeler regels (functiemenging), minder tegenstrijdige regels en sneller betalen als gemeente kan het ondernemingsklimaat verbeteren en kan de stedelijke economie structureel worden versterkt. Dit is meer een kwestie van cultuur dan van eurocenten.
- Het alles op alles zetten voor een betere kwantitatieve en kwalitatieve werking van de arbeidsmarkt. De dreigende kwantitatieve tekorten in het arbeidsaanbod door de dalende beroepsbevolking en de voortdurende kwalitatieve tekorten in het arbeidsaanbod dreigen ná de crisis het vestigingsklimaat en de economische ontwikkeling af te knijpen.
- Het verbeteren van de kwaliteit van het onderwijs in stad en regio. Omdat voor de concurrentiepositie en het sociale beleid van de gemeente de kwaliteit van het onderwijs van het allergrootste belang is, zal een meer proactief gemeentelijk onderwijsbeleid ontwikkeld moeten worden. Bestaande instrumenten (voor- en vroegschoolse opvang, volwasseneducatie, tegengaan schooluitval) moeten verbeterd worden en nieuwe instrumenten moeten ontwikkeld worden om de kwaliteit van het onderwijs te bevorderen.
- Het uittrekken van meer geld om de bestaande woningvoorraad te verbeteren, bedrijfsterreinen te revitaliseren, het overschot aan kantoor- en winkelareaal te transformeren, woningen, utiliteitsgebouwen, wijken en steden te verduurzamen en om strategisch en offensief te investeren in onder meer de verbeterde werking van de arbeidsmarkt en de kwaliteit van het onderwijs. ■

EINDNOOT

¹ Deze trends zijn geselecteerd uit beleidsstudies, adviesrapporten, trendstudies en de scenario's van de drie planbureaus uit Welvaart en Leefomgeving.

Hard op weg

INTERVIEW MET WETHOUDER
PAUL BLOKHUIS

DOOR GEERT JAN SPIJKER

Hij heeft inmiddels op drie politieke niveaus gewerkt: landelijk, provinciaal en lokaal. Momenteel is hij wethouder in Apeldoorn en voelt zich daar als een vis in het water – dat blijkt wel uit de enthousiaste manier waarop hij praat over zijn werk en ‘het dorp’. Ogenscheinlijk onvermoeibaar en met een combinatie van flair en nuchterheid zet hij zich in voor de ‘hoofdstad van de Veluwe’. Een gesprek over de meerwaarde van de ChristenUnie, de aanstaande verkiezingen en – hoe kan het anders – Koninginnedag.

Het is voor het eerst dat de ChristenUnie in Apeldoorn in het college zit. Maakt dat verschil voor de stad?

Van het landelijke coalitieakkoord zei men wel dat het een ChristenUnie-stempel heeft, en dat kun je – met gepaste bescheidenheid – ook zeggen van het Apeldoornse bestuursakkoord. Op veel onderdelen hebben we punten uit ons verkiezingsprogramma kunnen realiseren, bijvoorbeeld als het gaat om de rol van de kerken, maar ook op sociale en ethische onderwerpen en het terrein van duurzaamheid.

Is de verhouding tussen gemeente en kerken veranderd?

Het feit dat de ChristenUnie in het college ging zitten, wekte bij sommige meelevende kerkleden verwachtingen. Ze stappen sindsdien eerder naar de gemeente. Dat is niet vreemd, want we hebben een gemeenschappelijke achtergrond. Mijn CDA-collega en ik hebben onlangs een bijeenkomst met dertig voorgangers gehad, waarbij we onder andere spraken over de Wet maatschappelijke ondersteuning. Die wet lijkt een vliegwiel voor kerken om zich te manifesteren in de samenleving en sociale cohesie na te streven. De overheid heeft er belang bij als kerken zich inzetten voor samenhang, bijvoorbeeld door vrijwilligerswerk en verslavingszorg. Wij subsidiëren nu ook kleinschalige kerkelijke initiatieven, zoals de stichting Naaste, de stichting Voorkom en de stichting Present die klussen coördineert op projectbasis. Uiteraard gaat het de overheid niet alleen om kerken, maar ook bijvoorbeeld om moskeeën.

Er is momenteel regelmatig verzet tegen het inzetten van christelijke organisaties met overheidsgeld. Hebben jullie daar ook mee te maken?

Men kijkt wel extra kritisch naar ons op dit punt, maar er wordt op een beschaafde manier over gesproken en gediscussieerd. Ik ben ook duidelijk richting kerken en christelijke organisaties: de ChristenUnie is er niet om kerken te bevoorrechten. Mijn uitgangspunt is zakelijk: helpt de organisatie

mee om het doel van de gemeente te bereiken? Dat laatste was ook het geval bij het uitstapplan voor prostituees – wat overigens typisch een ChristenUnie-punt is. Wij voeren dat beleid uit in samenwerking met het scharlaken Koord.

‘Stabiel en betrokken’ zijn de kernbegrippen voor de komende verkiezingen. Hoe krijgen die in Apeldoorn invulling?

Bij ‘stabiel’ denk ik aan betrouwbaarheid en kwaliteit. Dat zijn kwaliteiten die veel mensen, ook in Apeldoorn, in verband brengen met de ChristenUnie. Daar moeten we zuinig op zijn. En ik breng het ook in verband met onze stabiele basis, een ‘rotsvast’ geloof. We willen een factor zijn waar mensen van op aan kunnen. Dit betekent richting de verkiezingen: geen overspannen verwachtingen wekken bij de kiezers, zeker niet in tijden van bezuinigen. Men moet weten waar we voor staan en dat we geen spelletjes spelen. Mensen vragen me wel eens of dat laatste wel kan in de politiek, maar ik ben ervan overtuigd dat dat zo is; anders had ik hier niet gezeten. Je moet authentiek zijn en op transparante wijze functioneren. Als dat soms iets minder oplevert dan je wilt is dat helemaal niet erg.

En ‘betrokkenheid’?

‘Betrokkenheid’ zit in het echt aandacht hebben voor mensen. Politiek met een hart ontstaat als je verdiept in mensen en oprechte belangstelling toont. Niet achter je bureau beleid ontwikkelen voor gehandicapten, ouderen, jongeren, verslaafden en dak- en thuislozen, maar met ze in gesprek gaan.

Je zit goed in je vel, is mijn indruk. Ik neem aan dat je verder wilt de komende periode?

Dat klopt, ik vind dit een geweldige baan. Je kunt als wethouder echt aan de knoppen draaien en initiatief nemen. Het hangt wel van je karakter af in hoeverre je dat doet, denk ik. Maar het huidige dualisme hoeft zeker niet tot kleurloosheid te leiden. Een wethouder is geen ‘onderkoning’, maar hij kan zeker accenten leggen en dingen in gang zetten.

Paul Blokhuis was onder meer medewerker van de Tweede Kamer fractie voor RPF en ChristenUnie, Statenlid in Gelderland (2003-2006) en is sinds 2006 wethouder in Apeldoorn. Hij is getrouwd en heeft vier dochters.

Dat geldt lokaal en in een relatief grote plaats als Apeldoorn ook regionaal. Graag zou ik de volgende periode doorgaan om dingen die in beweging zijn gezet te continueren.

Je bent lijsttrekker voor de komende verkiezingen. Hoe combineer je dat met een wethouderspost?

Het combineren van die twee petten kan lastig zijn. Je bent bestuurder van de gemeente, maar moet ook een scherp politiek profiel neerzetten. Dat laatste zal echter vooral vanaf eind januari gebeuren. Maar mocht het nu al voorkomen dat een uitspraak echt afwijkt van het collegestandpunt dan hebben we in het college afgesproken om elkaar daarover vooraf in te lichten. (NB: de collega's van CDA en GroenLinks zijn ook lijsttrekker) Journalisten vragen wel: wil je ook door als je niet in het college komt? Ik vind dat je daar als bestuurder vooraf goed over moet nadenken. Anders bestaat het gevaar van kiezersbedrog. Mijn antwoord is: Ik blijf, ook als we niet in het college komen, tenzij ik elders geroepen word.

Komend jaar bestaat de ChristenUnie 10 jaar. Hoe zie jij – met jouw ervaring op verschillende politieke niveaus – de ontwikkeling van de partij?

Tien jaar: we gaan al bijna de pubertijd in [lacht]. Ik zie een mooie ontwikkeling en ik denk dat we hard op weg zijn naar volwassenheid. Ik zie steeds meer inhoudelijke discussies in de partij. We denken na over de vraag hoe we katholieken een gelijkwaardige plaats kunnen geven. Er is geen taboe meer voor mensen om ChristenUnie te stemmen. Men ziet ons niet als een wereldvreemde partij, eerder als partij van bruggenbouwers. Je ziet die waardering ook voortdurend in de landelijke peilingen terug, dat is mooi. Tegelijk moet er nog een hoop gebeuren. We moeten bijvoorbeeld hard werken aan een goed reservoir van potentiële bestuurders.

Tot slot: Koninginnedag. Hoe gaat het nu met Apeldoorn?

Uiteraard houdt de ramp rond De Naald velen nog bezig. Het was heel heftig. Maar het heeft ons dicht bij elkaar gebracht. Die saamhorigheid groeide al door de intensieve voorbereidingen. Apeldoorn kent een enorm leger aan vrijwilligers, maar wat er toen allemaal aan initiatieven van de grond kwam, was indrukwekkend. Het verwerkingsproces heeft ons verder gebracht. Inmiddels neemt de vraag naar nazorg af. Apeldoorn herpakt zich goed. ■

Verkiezbaar voor een bestuursfunctie?

DOOR TJITSKE KUIPER – DE HAAN

Bestuurswerk is het skelet van onze partij. Net als een skelet is het bestuurswerk onzichtbaar, maar essentieel. Een skelet geeft stevigheid en de spieren hechten zich hieraan en vormen samen met alle andere organen een geheel. Zo is een goed bestuur een voorwaarde voor een kiesvereniging om goed te kunnen groeien en te ontwikkelen. Het is tijd voor een scan om te bepalen hoe dit skelet er aan toe is.

1000 BESTUURSLEDEN?

Als ChristenUnie hebben we meer dan 220 kiesverenigingen in ons land. Elk daarvan wordt gerund door een bestuur van minimaal drie leden. Veel verenigingen draaien prima, maar er zijn ook plaatsen waar bestuursleden jarenlang doorworstelen zonder inspiratie en voeding vanuit de achterban. Daarnaast zijn er nog de twaalf Provinciale Unies (de besturen van de provinciale ChristenUnies). Samen betekent dat 232 besturen. In totaal zo'n (minimaal!) 700 bestuursleden. Indien we uitgaan van gemiddeld vijf leden dan praten we al over meer dan 1100 bestuursleden.

WERKDruk EN PRIVÉ-SITUATIE

Bestuurswerk is vrijwilligerswerk en wordt dus meestal vervuld naast een baan, een gezin of bijvoorbeeld kerkelijke taken. De werkdruk ligt in de meeste sectoren tegenwoordig hoog. In veel situaties hebben mensen te maken met zowel een veeleisende organisatie gecombineerd met een gezinssituatie. Bovendien is er vaak sprake van het combineren van meerdere banen binnen een gezin. Dat maakt het leven voor veel mensen best hectisch.

ROEPING

Met name kerkelijke taken blijken concurrerend voor het bestuurswerk. Een verkiezing tot ouderling of diaken wordt dan als een sterkere roeping ge-

zien dan bestuurswerk voor een politieke partij. De vraag is in hoeverre dat terecht is. De verantwoordelijkheden en invloeden in en vanuit een bestuur zijn groot (en uitdagend).

ONOPVALLEND

Een kleine inventarisatie van de tijdschriften in de partij laat zien dat dit werk niet direct opvalt tussen alle politieke actuele nieuws. Daar waar uitspraken van politici vrijwel onmiddellijk aandacht trekken is dat niet het geval voor bestuurswerk. Hooguit ontvangt iemand eens een bos bloemen na jarenlange trouwe dienst of in het beste geval een speldje van een landelijk bestuurslid. Het betreft dus werkzaamheden die heel onopvallend zijn. Op een grote kaart van Nederland zouden al die kilometers die afgelegd worden in de avonduren eens moeten oplichten. We zouden verrast zijn over de lichtbundel die dan van de landkaart zou afstralen.

INVLOED IN DE PARTIJ

De besturen zijn onder meer verantwoordelijk voor het opstellen van de kandidatenlijsten met raads- en statenleden. Stel dat er gemiddeld twintig kandidaten op een lijst staan, dan praten we over een invloed van besturen op de positie van meer dan vierduizend mensen. Zo bezien is de invloedssfeer – en daarmee de verantwoordelijkheid – bijzonder groot te noemen (en dan laten we de directe of indirecte invloed op de positie van wethouders, gedeputeerden en – via het Uniecongres – op Eerste en Tweede Kamerleden nog buiten beschouwing). Hieronder zet ik de belangrijkste vormen van invloed op een rijtje.¹

1 CONGRESSEN

Ten eerste hebben de bestuursafgevaardigden een belangrijke rol op de Uniecongressen. Daar worden belangrijke besluiten genomen. Dit gebeurt met gewogen stemmen. Dus als iemand afgevaardigde is namens een grote vereniging, dan heeft deze persoon een relatief grote vinger in de pap. Besturen hebben vaak beperkt de gelegenheid om met hun eigen achterban te overleggen over de voorstellen van het uniecongres. De realiteit is bijgevolg dat hun persoonlijke invloed behoorlijk groot is.

2 KANDIDATENLIJST

Iedere vier jaar ligt een van de belangrijkste taken op het bordje van elk bestuur: de organisatie van de verkiezingen, met als belangrijkste onderdeel het samenstellen van de kandidatenlijst. Een verstandig bestuur stelt hiervoor een onafhankelijke selectiecommissie in, maar vervolgens gaat het advies van deze commissie eerst terug naar het bestuur. Deze kan daar (gemotiveerd) van afwijken. Afhankelijk van de betrokkenheid en invloed van de leden wordt de lijst vervolgens al of niet afwijkend vastgesteld.

3 BETROKKENHEID ACHTERBAN

Een actief bestuur zorgt voor betrokken leden. Een bestuur kan door te netwerken en de raads-/statenleden te stimuleren als dat nodig is een levendige vereniging tot stand brengen. Hiervoor is nodig dat men weet wat netwerken is en een gezicht naar buiten toont. Dat moet verder gaan dan de eigen kerkelijke gemeente en eigen dorp/stad. Is men creatief en stimulerend? Daar hangt veel van af. Een actief bestuur communiceert veel en graag.

4 SAMENWERKINGS-CONSTRUCTIES

Een bestuur is de eerstverantwoordelijke om een afweging te maken of er een samenwerking wordt aangegaan met een andere politieke partij. In hoeverre is men bereid en in staat om de leiding te nemen om tot een veranderingsproces over te gaan indien daar voldoende aanleiding toe is? Niet op de automatische piloot, maar strategische zetten nemen als dat moet. Hierin kan een goed bestuur goede leiding geven aan de eigen leden en fractie. Daar is durf en visie voor nodig en dit vraagt om leiderschap.

5 BETROKKENHEID JONGEREN

In veel plaatsen zijn 'Perspectief-ers' te vinden. In grote steden lukt het hen vaak om zelfstandig initiatieven op te starten. In veel kleinere plaatsen

echter is samenwerken met 'de moederpartij' de enige manier om iets van het bestuurlijke en/of politieke handwerk te leren. Belangrijk is of een lokaal bestuur daar aandacht aan besteedt. Het is goed voor de cv van jongeren en ze brengen hun eigen netwerk mee in het bestuur waardoor er verfrissing ontstaat.

6 FUNCTIONEREN FRACTIE

Alhoewel het allereerst een verantwoordelijkheid van de raadsleden zelf is, kan een goed bestuur een stimulerende invloed uitoefenen op het functioneren van een fractie, bijvoorbeeld om samen eens 'de hei' op te gaan. Tijdens dit soort bezinningsmomenten kan bijvoorbeeld een externe deskundige de manier van communiceren of debatteren eens onder de loep nemen. Aandacht voor teambuilding zonder de aanwezigheid van pers en publiek is heilzaam voor veel fracties.

De zes genoemde invloedssferen maken duidelijk dat bestuurswerk cruciaal is voor onze partij. Binnen het partijbureau weten we als geen ander dat een goed bestuur als behoorlijk voorspellend gezien kan worden voor een goed functionerende fractie.

Door het lezen van dit artikel bent u wellicht voor het eerst of opnieuw gaan nadenken over het belang en de functie van het bestuurswerk binnen onze partij. Brengt u dit werk ook eens in uw gebed bij God. En verder wil ik u ook uitdagen om eens bij uzelf na te gaan of u zich misschien beschikbaar kunt/wilt stellen voor een bestuursfunctie. Dat geldt speciaal voor diegene onder u die elders al bestuurlijke en/of politieke ervaring hebben opgedaan. Op deze manier kunnen we met elkaar zorgen voor een versteviging van dit skelet. ■

EINDNOOT

¹ Hierbij neem ik als voorbeeld een kiesverenigingsbestuur. In feite geldt onderstaande voor het grootste deel ook voor provinciale besturen.

Tjitske Kuiper – de Haan, adviseur voor besturen van Provinciale Unies en kiesverenigingen, tjitskekuiper@christenunie.nl

‘Veel meer voor elkaar gekregen dan verwacht’

DOOR GEERT JAN SPIJKER

In gemeenteraden is het verloop groot, dat zal in 2010 weer blijken. Raadsleden komen en gaan. In Hilversum geeft raadslid Aldrik Dijkstra (AD) na 8 jaar het stokje over aan Jan de Wit (JW), de afgelopen jaren actief als fractieassistent. Hoe kijkt Aldrik terug op zijn tijd als eenmansfractie en met welke verwachtingen blik Jan vooruit? Een gesprek met twee bevlogen, maar kritische Hilversummers. “Veel burgers redeneren vanuit kortzichtig egoïsme en veel raadsleden laten zich daar vervolgens door leiden.”

Aldrik, hoe kijk je terug op de afgelopen acht jaar?

AD Het was een bijzonder dynamische en spannende periode. Ik kwam in de raad toen ik 26 was en was daarmee meteen de jongste. Dat was soms lastig, zeker omdat ik iemand opvolgde die ervaren was en de reputatie had van ‘geweten van de raad’. Gelukkig lukte het me om mezelf te zijn, al kreeg ook ik op den duur het stempel ‘staatsrechtelijk geheugen van de raad’... In die acht jaar heeft de fractie veel krediet opgebouwd. Vanuit een kritische maar constructieve opstelling konden we een zelfstandig geluid laten horen – mede dankzij de fractieassistenten. We hebben er altijd naar gestreefd niet met alle winden mee te waaien, maar op basis van onze eigen uitgangspunten het algemeen belang te dienen, en dus soms in te gaan tegen wat burgers graag willen horen.

JW En jij hebt een aantal punten zelf op de agenda gezet, bijvoorbeeld op het gebied van het ouderensbeleid, de herziening van het vergadersysteem, het worden van Millenniumgemeente en de nadruk op

samenhang (het opzetten van HiP bijvoorbeeld, zie ook p.14-15, red.).

Met een eenmansfractie kun je dus heel wat bereiken?

AD Jazeker, je kunt meer invloed hebben dan het zetelaantal doet vermoeden. Dat geldt in de raad, maar ook erbuiten. Maatschappelijk kun je veel initiëren. Mijn sterke kant ligt vooral in het mensen bij elkaar brengen, het koppelen van netwerken, pionieren. Zo hebben we de jaarlijkse ‘vliegveldbijeenkomsten’ gelanceerd, waarin kerkleiders elkaar ontmoeten op Vliegveld Hilversum. Samen spreken we dan door over onder meer armoedebestrijding. We zijn hier destijds mee begonnen zonder te weten waar het precies zou eindigen, maar de groep voorgangers is in de loop van de jaren steeds groter geworden. Wethouders kregen dit eerder niet van de grond. Uiteindelijk hebben we veel meer voor elkaar gekregen dan gedacht. Dat kwam overigens ook doordat op den duur fractieassistenten in raadscommissies mochten plaatsnemen.

Wat is je tegengevallen de afgelopen jaren?

AD De maatschappelijke druk op een raadslid is soms erg zwaar. Altijd zijn er mensen die het met je oneens zijn en je dat laten weten ook. Extra lastig daarbij is dat veel mensen vanuit hun kortzichtige eigenbelang redeneren. Dat stoort me per dag meer. **JW** En het ergste is dat de raad daar steeds meer in mee gaat. Opportunistisch handelen is aan de orde van de dag. Veel raadsleden willen burgers niet tegen zich in het harnas jagen. Soms is dat echter juist nodig vanuit het oogpunt van het algemeen belang. Een voorbeeld is daklozenopvang De Cocon, waarvan het niet lukt om die te verplaatsen naar een andere plek in Hilversum. Inmiddels zijn 87 potentiële locaties ongeschikt bevonden. Het openbaar bestuur zwabbert, en niemand wil de opvang in zijn buurt! Als je meningen op internet leest, dan schaam je je om Hilversummer te zijn. Met ‘stabiel’

– bestuur dat zich aan zijn afspraken houdt - en ‘betrokken’ – gastvrijheid ook voor moeilijke groepen - heeft het allemaal weinig te maken.

AD Een laatste tegenvaller van mijn raadsperiode is de werkdruk, die is werkelijk belachelijk! De raadsvergoeding is nooit verhoogd, terwijl de werkdruk minstens is verachtvoudigd. Raadswerk doe je niet om rijk te worden, maar de huidige vergoeding ondermijnt de kwaliteit van het raadswerk, dus van de democratie.

JW ‘If you pay peanuts, you get monkeys...’

Toch wil je nog steeds graag de raad in, Jan... Wat is jouw ambitie voor de komende periode?

JW Uiteraard op hoofdlijnen continueren wat we altijd al deden, graag met een tweede zetel erbij. Tegelijk ben ik een andere persoon dan Aldrik, met andere deskundigheid. Zelf wil ik meer accent leggen op ruimtelijke inrichting en verkeer. Ook wil ik blijven hameren op duurzaamheid: we moeten daar nu zeker niet op bezuinigen - wat veel andere partijen wel willen. Maar de ChristenUnie staat voor meer. Ook ga ik bijvoorbeeld hard achter de Centra voor Jeugd en Gezin aan.

Stel: de ChristenUnie komt in het College? Waar zet je op in?

JW Graag zou ik de regie op ruimtelijke projecten

op me willen nemen. Dat was de afgelopen 8 jaar werkelijk belabberd. Verder zou ik graag de portefeuille duurzaamheid willen.

AD Ik ga hameren op bestuurlijke betrouwbaarheid en op participatie van de burger. Verder wil ik graag de maatschappelijke portefeuille. De samenwerking tussen allerlei organisaties, kerken en de overheid kan veel beter. De ontwikkeling van onderling hulpbetoon – de ‘sociale ondersteuningsstructuur’ – is nog niet van de grond gekomen. Alle discussies rondom de Wmo gaan nu over geld voor de thuiszorg. De SP zeurt daar zoveel over dat het echte debat over de zorg voor elkaar niet van de grond komt!

JW Wij benadrukken de onderlinge, onbetaalde zorg tussen burgers, dat is christelijk-sociaal, terwijl de SP wil dat de overheid de burgers ‘pampert’ en dat de overheid meer geld in de zorg stopt. De overheid moeten we echter niet voor alle problemen van mensen laten opdraaien. Dat mag niet en dat kan ook niet. Burgers moeten zelf hun verantwoordelijkheid nemen, naar elkaar omzien, betrokkenheid tonen. ■

DE POLITIEKE VERHOUDINGEN IN HILVERSUM

PvdA 9 • VVD 7 • D66 3 • Leefbaar 5 • GL3 •
CDA 4 • SP 4 • ChristenUnie 1

Een afhankelijke overheid en gemotiveerde mensen

OVER OVERHEIDSBEMOEIENIS EN VRIJWILLIGERSINZET

DOOR RIKKO VOORBERG

Staatssecretaris Jet Bussemaker (VWS) sprak bij haar aantreden in 2007 de volgende woorden: “Onbetaalde en onbaatzuchtige hulp is een uiterst waardevolle aanvulling op het reguliere zorgstelsel.” Deze uitdrukking getuigt van weinig historisch besef. Het is precies andersom: de professionele zorg is een uiterst waardevolle en in veel gevallen noodzakelijke aanvulling op onbetaalde en onbaatzuchtige hulp.

Juist vrijwillige, liefdevolle inzet staat aan de basis van de maatschappij. De overheid is van haar afhankelijk, en dat zou uit de houding van de overheid richting vrijwilligersorganisaties meer mogen blijken. Geen overheid kan een land regeren waar de burgers al niet van zichzelf om elkaar geven. Wetten en regels zijn erop ingericht diegenen die deze samenleving in de war sturen te beperken, zodat er ruimte blijft voor burgers om het goede te ontwikkelen. In dit artikel een pleidooi voor creatieve samenwerking vanuit dit perspectief.

VRIJWILLIGE INZET ALS BASISVOORWAARDE

De inzet van vrijwilligers is onbetaalbaar. Zij is niet in geld uit te drukken. De eerste en de laatste behoefte van mensen is de hartelijke, onbetaalde zorg die geboden wordt door vrienden, familieleden en soms zelfs onbekenden. De overheid is van haar afhankelijk en springt waar nodig bij met betaalde, professionele inzet. De nieuw ontwikkelde Wet Maatschappelijke Ondersteuning is een middel om handen en voeten te geven aan deze erkenning. Daaruit blijkt het besef van de overheid dat vrijwillige burgerinzet nodig is. Niet als aanvulling, maar als basisvoorwaarde voor sociale samenhang en samenleven. Zij verdient alle steun van een dienstbare overheid om tot zo groot mogelijke bloei te komen.

OVERHEID EN KERK: CREATIEVE SAMENWERKING

De kerk is een van de organisaties die hoort bij de burgerverbanden die liefdevol leven stimuleert en geborgenheid en zorg biedt. De doorwerking van

het beginsel van de scheiding van kerk en staat heeft er echter toe geleid dat de overheid zich distantieerde van de kerk. De publieke functie van kerk en geloof werd geweerd. Nu komt via de WMO de kerk vanzelfsprekend weer in beeld als Maatschappelijke Ondersteuner van oudsher. Deze nieuwe toenadering heeft echter nogal wat voeten in de aarde. Vanuit de kerken klinken geluiden dat ze zich niet voor het karretje van de overheid wil laten spannen. Vanuit de overheid klinken frustraties omdat de kerk veel moeilijker bereikbaar is dan reguliere vrijwilligersorganisaties. Creatieve samenwerking tussen overheid en kerk is nodig ten behoeve van sociale samenhang en leniging van de enorme noden. Want van misverstanden en koudwatervrees worden onze medemensen in nood de dupe. Hier ligt een belangrijke en veelbelovende rol juist voor een partij als de ChristenUnie, want de potentiële kracht van de kerken is groot. Een voorbeeld uit de praktijk.

CASUS HILVERSUM: HET WILLEN ZIEN VAN DE KANSEN

Het is 2007, de WMO is vers ingevoerd, en Aldrik Dijkstra is raadslid voor de ChristenUnie in Hilversum. Hij staat met twee benen in de samenleving: in de kerk én in de staat. Hij roept begin 2007 de plaatselijke predikanten bijeen voor een ontbijtbijeenkomst. Zijn doel is om samen iets goeds te doen voor de inwoners van de stad Hilversum. Het initiatief bleek verrassend, maar wekte ook argwaan onder de predikanten. Hij weet hen echter te overtuigen: kerken hebben immers

een taak in de zorg voor de mensen in nood, ook buiten de kerk? Om een vorm te vinden om kerken te betrekken, heeft hij contact gelegd met Stichting HiP (Hulp in Praktijk). Deze stichting verbindt kerken in heel Nederland en hun leden aan mensen in de samenleving die om praktische hulp vragen. HiP beheert een daartoe ontworpen database met 2500 (tussenstand in 2009) leden uit diverse kerken. De hulpbieders zijn geregistreerd met hun postcode, de soort hulp die ze willen geven en de tijd die ze kunnen vrijmaken. Mensen in nood kunnen ongeacht hun achtergrond bellen om hulp. Ze worden gekoppeld aan het best passende kerklid uit hun buurt.

De koppeling is een uitkomst voor wie in de knel zit. Maar ook de kansen voor de kerken zijn groot. Want diaconieën krijgen een eenvoudige mogelijkheid om hun kerkleden te motiveren om iets concreets te doen aan naastenliefde. Daarbij zijn kerken opeens gezamenlijk bereikbaar via een instantie die nauwgezet een deel van hun maatschappelijke relevantie in kaart brengt. In Hilversum zien de burgemeester en wethouders de meerwaarde en worden enthousiast. Net als Aldrik begrijpen ze dat kerken een potentieel aan gemotiveerde mensen in zich bergen. Tijdens een HiP-feest (maart 2009) in Hilversum sprak de wethouder: “of het nu linksom is of rechtsom, als er maar resultaat wordt geboekt”.

Rikko Voorberg is theoloog en regiomanager Amsterdam voor Stichting HiP (Hulp in Praktijk).

ONBETAALBAAR WAARDEVOL

Met het einde van een complete verzorgingsstaat in zicht, leren we opnieuw dat de liefdevolle naastenliefde in al haar vormen en manieren onbetaalbaar is. De overheid en de kerken zullen elkaar beslist vinden als ze daadwerkelijk begaan zijn met de nood van eenzamen en achtergestelden. De WMO biedt ruimte voor een eigentijdse en praktische samenwerking. Wat samenbindt is het gericht zijn op de leniging van de nood die ontstaat door eenzaamheid en armoede. Dat geldt niet alleen voor kerken, maar voor al die hartelijk gemotiveerde initiatieven die op hun eigen wijze bijdragen aan sociale samenhang. Laten de politici geïnformeerd willen zijn over het werk van vrijwilligersorganisaties en hun motivatie, en dat van harte steunen. Met deze steun kunnen vrijwilligers blijven doen waar zij goed in zijn: een onevenredige hoeveelheid aandacht en liefde geven aan mensen die dreigen te verdwalen in de hoeken en gaten van onze samenleving. De eigen sociale samenhang is de ruggengraat van onze samenleving. De overheid biedt spalken en medicatie waar nodig.

De ChristenUnie heeft de unieke kracht dat zij de verantwoordelijkheid van de kerk als geen ander kent. ChristenUnie-leden kunnen de eersten zijn om de kerk te wijzen op de uitgelezen kansen die er liggen. Raadsleden, wethouders, ambtenaren en zelfs ChristenUnie-ministers kunnen de mogelijkheden van de kerken onder de aandacht brengen in hun politieke arena. Laten we samen aan de slag gaan, er is een hoop te doen. ■

Lokaal bestuur en de scheiding van kerk en staat

DOOR BAS HENGSTMENDEL

“De meeste gemeenten vinden het financieren van religie op zich geen overheidstaak”, zo valt te lezen in het Tweeluik religie en publiek domein dat in april 2009 werd gepresenteerd.¹

De geciteerde zin (p.34) is symptomatisch voor de nogal oppervlakkige en onbevredigende manier waarop de thematiek van het lokaal bestuur en de scheiding van kerk en staat behandeld wordt. Het tweeluik, uitgebracht door de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), is bedoeld om gemeenten praktische ‘handvatten’ te geven voor de omgang met religieuze organisaties. Het eerste deel schetst een juridisch kader. Het tweede deel, waarin wordt ingegaan op de gemeentelijke praktijk, is gebaseerd op interviews met bestuurders en ambtenaren, van wie de namen, functies en politieke voorkeuren helaas niet worden vermeld.

PRAGMATISCH

Kernwoord in het tweeluik is ‘pragmatisch’. Vanuit een common sense benadering wordt een kader geschetst waarbinnen discussie mogelijk is. Het quasi-neutrale karakter van het tweede deel verbloemt echter dat er een duidelijke, zij het

niet geëxpliciteerde en dus onbeargumenteerde visie op de verhouding van overheid en religie wordt gegeven die ligt in de lijn van Job Cohen. De lijn-Cohen beschouwt religie als een – in beginsel positief – maatschappelijk feit, een maatschappelijk bindmiddel zelfs, zodat de overheid er goed aan doet om, ter realisering van haar doelstellingen, gebruik te maken van ‘religieuze infrastructuur’ waar en wanneer dat zo uitkomt. Zo kunnen taalcursussen aangeboden worden via de moskee en kan de overheid een ‘gematigde’ islamitische website subsidiëren, als middel in de strijd tegen radicalisering. Minister Ter Horst (BZK) staat in deze lijn, zo blijkt uit interviews.² Deze visie op religie als belangrijke maatschappelijke factor – wat daar verder ook van zij – wordt evenwel niet expliciet gemaakt. Daarom hangen de adviezen in de lucht.

Een voorbeeld van de pragmatische benadering is te lezen in een dubieuze paragraaf op p.37/38 waar het gaat over subsidiëren van religieuze organisaties door gemeenten: “Het verdient aanbeveling dat gemeenten de religieuze organisaties zien als ‘marktpartijen’, die op bepaalde momenten een opdracht gegund kunnen krijgen in het kader van specifiek gemeentelijk beleid. Daarbij kan een organisatie op levensbeschouwelijke gronden in sommige gevallen een meerwaarde hebben: zij komt eerder dan de gemeente achter de voordeur en kan dus problemen signaleren, en mensen helpen de juiste hulpkanalen te vinden. Dit is bijvoorbeeld het geval in gemeenten die een groot christelijk volksdeel hebben, dat via de religie beter bereikt kan worden.” Hoe ‘pragmatisch’ kan een gemeente met godsdienst omgaan? Ik denk dat religieuze organisaties niet blij moeten zijn met hun positie als ‘marktpartijen’ die min of meer namens de gemeente achter de voordeur ‘hulpkanalen’ aanreiken.

SPAGAAT

Een passage als de bovenstaande laat zien in welke spagaat de opstellers van een brochure als deze zich bevinden. Een algemeen juridisch kader is eenvoudig te geven, maar zodra er concretisering plaats moet vinden, spelen er onvermijdelijk

politieke en levensbeschouwelijke opvattingen (in brede zin) mee. De in het tweede deel van de brochure gepresenteerde inzichten volgen dan ook niet als vanzelf uit het juridische kader, dat slechts heel algemene randvoorwaarden schetst. Omdat de politieke afweging voor een deel al voor de lezer wordt ingekleurd, zonder dat men dit verantwoordt, blijft de status van het tweede deel onduidelijk. Ik vrees dat in de brochure een praktische insteek (als analyseniveau) verward wordt met een pragmatische benadering van de maatschappelijke factor religie (een politieke opvatting). Mijn kritiek op het gekleurde karakter van de brochure is misschien nog als ‘academisch’ af te doen, het gegeven dat ook rondom praktische vragen een rookgordijn wordt getrokken, raakt toch de kern van de brochure. Voorafgaand aan de bovenstaande passage is te lezen: “[M]en probeert vaak in de eerste instantie te faciliteren. Financieel bijdragen is meestal de laatste optie. Een middenweg hierin zou kunnen zijn dat de gemeente wel bijdraagt aan kadertrainingen.” Wat is echter ‘faciliteren’ en wat zijn precies ‘kadertrainingen’? Wanneer dit niet wordt gespecificeerd, blijven concrete vragen onbeantwoord en beantwoordt de brochure ook wat dat betreft niet aan haar doel. Terecht wordt opgemerkt dat pasklare antwoorden niet altijd te geven zijn, maar het kan concreter.

SUBSIDIES

In de brochure worden vooral veel punten aangestipt. Doordat discussie vervolgens ontbreekt, blijven ze in de lucht hangen. Een heikel punt betreft bijvoorbeeld (de)radicalisering. Wanneer komt radicalisering op het terrein van de overheid? Dat wordt niet duidelijk gemaakt. Was de vader van Jan Siebelink radicaal? In hoeverre treedt de overheid hier in de godsdienst? Al even heikel is het punt van subsidies. Zo mag een gemeente volgens de brochure lezingen van

gematigde imams organiseren en subsidiëren, “mits de gemeente zich niet bemoeit met de inhoud van de lezingen.” (p.44) Is dat ‘gematigde’ echter niet onlosmakelijk met de inhoud verbonden? Volgens de brochure geldt dat het doel of resultaat van contacten tussen overheid en religieuze organisaties niet mag zijn “dat de overheden zich in feite bemoeien met aangelegenheden die het geloof zelf betreffen.” (p.10) Wordt hier niet over die grens heen gegaan? Tenslotte: “Een bijzonder aspect in deze discussie is dat velen van mening zijn dat de integratie van nieuwe Nederlanders bevorderd kan worden door hen via de religie te bereiken.” (p.31) Is dat zo? Waaruit blijkt dat? Wat is ‘via de religie’? Belangrijker: hoe verhoudt zich dat tot het juridische kader? Na lezing van de brochure tasten we in het duister.

TE SIMPEL

In haar toespraak bij de aanbidding van de brochure stelde Ter Horst: “De overheid heeft een principiële taak om belijdenis van godsdienst voor iedereen mogelijk te maken, of in ieder geval niet te belemmeren. We zorgen ervoor dat er een pluriform aanbod van godsdienstige en levensbeschouwelijke overtuigingen kan bestaan.”³ Er zit echter nogal een verschil tussen ‘niet belemmeren’ en het mogelijk maken van een pluriform aanbod. Het is het gebrek aan dergelijke nuances dat in de brochure leidt tot bijvoorbeeld het te simpele onderscheid tussen het steunen van religieuze organisaties en het steunen van religie, alsof die twee haarfijn kunnen worden gescheiden door het enkele feit dat de overheid ‘expliciete maatschappelijke doelen’ beoogt te dienen.

Het is juist de activistische overheid die een scheiding tussen maatschappelijke kringen in gevaar brengt. ■

EINDNOTEN

¹ De brochure is te vinden op www.vng.nl en www.minbzk.nl

² Zie bijvoorbeeld Pieter Jan Dijkman, ‘Ter Horst: Ik heb een pragmatische kijk op religie’, *Reformatorisch Dagblad* 25 september 2009.

³ Zie www.minbzk.nl

Betrokkenheid groeit bij het Wetenschappelijk Instituut

DOOR GERT-JAN SEGERS

Het werk van het Wetenschappelijk Instituut (WI) wordt op twee manieren mogelijk gemaakt. Allereerst ontvangen we subsidie van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en dat is natuurlijk mooi. Maar een veel belangrijker vorm van ondersteuning is die van mensen die ons werk een warm hart toedragen.

De laatste weken zijn er ruim 700 nieuwe donateurs bijgekomen. Dat betekent grotere betrokkenheid bij het WI, een groter bereik van onze boeken en commentaren en ook grotere armslag om dit werk te blijven doen. Goed nieuws dus!

AUTOMATISCHE INCASSO

De donatie willen we komend jaar graag op € 32,50 houden en met de verschillende uitgaven vanwege ons 10-jarig jubileum krijgt u veel waar voor dat geld. We kunnen afzien van een verhoging als de donatie via automatische incasso geïnd wordt omdat we zo veel administratiekosten kunnen besparen. Als u toch per acceptgiro wilt blijven betalen, dan valt de donatie € 2,50 hoger uit vanwege die extra kosten. Dat geldt ook voor mensen die alleen een abonnement op Denkwijzer hebben (€ 18,50 via automatische incasso, € 21 via acceptgiro).

Overigens kunt u uw donatie ook omzetten in een kwartaalincasso van € 8,50.

Iedereen die zijn donatie nog niet automatisch laat incasseren, krijgt begin januari een machtigingsformulier van ons toegestuurd. We hopen dat u het invult en terugstuurt. Het scheelt u en ons geld. Alvast veel dank voor de medewerking.

LEGATEN

Een wel heel bijzondere vorm van betrokkenheid is ondersteuning van ons werk via een legaat. De belangrijke publicatie van Stefan Paas, *Vrede stichten*, is destijds ook met hulp van een nalatenschap tot stand gekomen. Twee jaar geleden ontvingen we een legaat dat ook veel extra werk mogelijk heeft gemaakt. Zo kwam de hertaling en heruitgave van Groen van Prinsterers *Ongeloof en revolutie* tot stand, hielpen we mee bij de uitgave van Herman Veenhofs biografie van Piet Jongeling, konden we een extra Kort Commentaar (over betutteling) uitgeven en helpt het ons komend jaar om de uitgaven rond het jubileum mede te bekostigen. Zo is een beslissing die een tijd geleden werd genomen een zegen voor ons werk nu.

BETROKKENHEID

Op welke manier u ook meeleeft en ons werk mogelijk maakt, heel veel dank voor uw betrokkenheid! Zo kunnen we ook in de toekomst dienstbaar zijn aan de missie van christelijke politiek in Nederland. ■

Column

Kies bewust

DOOR TIM VREUGDENHIL, THEOLOOG EN PREDIKANT VAN STADSHARTKERK AMSTELVEEN

“Het menselijk vermogen tot recht maakt democratie mogelijk, het menselijk vermogen tot onrecht maakt democratie noodzakelijk.” De beroemde uitspraak van Reinhold Niebuhr (de 20ste eeuwse Amerikaanse theoloog wiens geschriften onder andere Barack Obama inspireren) verdient opnieuw doordinking nu er verkiezingen naderen. Democratie is bij Niebuhr een vraagteken: is zij al dan niet orthocratisch – dus recht geregeerd?

BELANGEN...

Laten we het bij het eerste deel van die uitspraak houden. Het menselijk vermogen tot recht dus. De aanstaande gemeenteraadsverkiezingen hebben op het eerste gezicht niet zoveel met ‘recht en onrecht’ te maken. Lantaarnpalen of subsidies zijn van een andere orde. Toch is de burgerlijke gemeente, nog concreter: stad(sbuurt) en dorp(swijk), voor veel mensen de belangrijkste politieke realiteit. Concreter dan een leefbaar land is een leefbare omgeving. Wie acht jij in staat om jouw ideeën over waar het heen moet in praktijk te brengen? Wie vertrouwt je deze opdracht toe? Logisch dat veel kiezers zoeken naar partijen en vertegenwoordigers die het beste hun belangen behartigen.

...VAN ANDEREN

Een stem op een christelijke partij omdat jij nu eenmaal christen bent is democratisch maar niet per se christelijk of orthocratisch. Christenen hebben in hun papieren staan dat ze ook letten op het belang van anderen. Een stem uitbrengen is een mooie manier om dat in praktijk te brengen. Liefst eerder dan in het stemhokje. Een kiezer die bijbelse inspiratie zoekt, wordt uitgedaagd om te dromen: hoe zou jouw dorp of stad er over tien jaar uit kunnen zien? Is je in de afgelopen jaren iets opgevallen aan wensen en behoeften van burgers om je heen? Wat zegt het over jou als je weinig kunt noemen of juist veel? Wat hoop je dat jouw stem op een partij of kandidaat (behalve voor jezelf) voor anderen kan betekenen?

EEN OEFENING

Een volgende oefening zou kunnen zijn om een A4-tje op tafel te leggen en jezelf in te beelden dat jij zojuist bent gekozen als burgemeester (voor zowel het één als het ander is misschien enige verbeelding nodig). Je hebt vier jaar de tijd. Aan welke onderwerpen geef je prioriteit? Voor welke groepen mensen zou je absoluut iets willen bereiken en wat zou dat kunnen zijn? Van welke mensen en partijen verwacht je support? Wat zou je van God verwachten of hopen?

Binnen afzienbare tijd valt het grote grijze blad met lijsten en namen weer in de brievenbus. Kijk eens goed naar wie zich verkiesbaar stelt. Wat weet je van hen? Welke partijen en vooral welke kandidaten zoeken de vrede voor de hele stad? Wie profileren zich als bruggenbouwers voor alle bevolkingsgroepen? Waar leven de beste ideeën over integratie en hoe uitvoerbaar zijn ze? Wie durft klare taal te spreken over verantwoordelijkheid nemen voor elkaar?

Stem bewust. En maak de democratie een stukje orthocratischer.

Politieke eenwording steeds verder weg

DOOR HANS BLOKLAND

Hoe komt het dat de opkomst van de kiezers bij Europese verkiezingen steeds lager wordt? Waarom is de term 'grondwet' gebruikt voor het ontwerp dat bij referendum door de Franse en Nederlandse kiezer is verworpen? Waarom zal de Europese Unie zich nooit ontwikkelen tot een Europese staat?

Deze en andere vraagstukken bespreekt Luuk van Middelaar in een samenhangend historisch relaas. Hier is een politiek filosoof aan het woord, die er in slaagt inzicht te verschaffen in wat wel heet de meest ongrijpbare en onbegrepen geschiedenis van onze tijd.

Het boek begint met een uitvoerige proloog in twee delen, waarop de rest van het boek bestaande uit driemaal drie hoofdstukken voortbouwt. De proloog begint met het schetsen van drie politiek-filosofische denkrichtingen, die ieder hun eigen aanhang, denktrant, recepten en universitaire thuisbases hebben. Van Middelaar noemt ze 'het Europa van de Staten', 'het Europa van de Burgers' en 'het Europa van de Kantoren'. Een andere onderscheiding is die tussen confederalisme, federalisme en functionalisme. (Bedenk wel dat de aanhang van deze scholen niet gevormd wordt door de staten of de burgers zelf. Het gaat om een zelfbenoemde elite, die meent voor de nieuw te vormen Europese burger te kunnen spreken.)

DRIE SOORTEN EUROPA

De aanhang van het Europa van de Staten meent dat Europese politiek het meest is gediend met samenwerking van soevereine nationale regeringen. De landen nemen waar nodig in zaken van gedeeld belang gezamenlijke besluiten. Alleen zij beschikken over voldoende gezag om Europese eenheid te schragen. Men ziet weinig in centrale Europese instellingen.

Daar tegenover staat het Europa van de Burger. Het wil bevoegdheden weghalen bij het nationale niveau en deze neerleggen bij een Europese regering, Europees parlement en Hof van Justitie. Zo ontstaat een federatie naar het Amerikaanse model. Centrale instellingen oefenen hun macht rechtstreeks uit over de burger zonder tussenkomst van de nationale staten.

Het Europa van de Kantoren koestert overdracht van concrete overheidsfuncties aan een Europese bureaucratie. Binnen de randvoorwaarden van doelen en richtlijnen opgesteld door de staten kan dan de rationele centrale bureaucratie onafhankelijk van de politiek functioneren. Het politieke leven is immers een oppervlakkig en overschat verschijnsel. Uit deze drie denkrichtingen zijn inmiddels drie mengvormen ontstaan: intergouvernementalisme (kantoren en staten), supranationalisme (kantoren en burgers) en constitutionalisme (staten en burgers). Opmerkelijk is dat het Europa van de politicologen vooral aandacht heeft voor de intergouvernementele trekken van het politieke systeem, terwijl het Europa van de juristen wijst op het Europese rechtssysteem dat door de aanvaarding van enkele baanbrekende uitspraken van het Hof van Justitie een federale vorm heeft aangenomen.

DRIE EUROPESE SFEREN

In het tweede gedeelte van de proloog ontvouwt Van Middelaar zijn theorie van de 'Drie Europese Sferen'. Bestaat er eigenlijk wel zoiets als een Europese politieke entiteit? De verwarring ontstaat doordat een ieder daar zijn eigen beeld bij heeft zonder gemeenschappelijke noemer. Om conceptuele helderheid te verkrijgen ontwerpt Van Middelaar een nieuw paradigma wat begint met het onderscheiden van de sferen waarin de Europese staten hun omgang hebben geregeld. De buitenste sfeer bestaat uit alle soevereine staten op het Europese continent. Dit zogenaemde

'Europese concert' kent beweging als gevolg van het najagen van eigenbelang en ordening vooral uit een machtsevenwicht en landsgrenzen. De binnenste sfeer is het product van de Europese stichtingsakte uit 1951. Begonnen als 'Gemeenschap' bestrijkt ze een zich steeds uitbreidend aantal deelnemende staten onder het motto van het 'Europese project' als het idee van de toekomst. Ordening en houvast komen van de interstatelijke verdragen.

De tussensfeer ontstond eveneens bij de stichting van de Gemeenschap, maar dan onverwacht en lang ongezien. Ze is niet goed juridisch te duiden en bleef wellicht daardoor naamloos. Van Middelaar acht deze tussensfeer van lidstaten echter cruciaal. Beweging ontstaat ook hier uit ieders najagen van het nationaal belang, maar ook - en daar zit de verrassing - uit een groeiend besef van gezamenlijke belangen. De tussensfeer is een echte tussenwereld, nu eens overlappend met buiten en dan weer met binnen. Haar rol is te verbinden en overgangen te maken. In die overgangen ontdekken de lidstaten het eigene van de tussenwereld. En bij hun gezamenlijk optreden als kring zijn ze de motor van 'Europa'.

HET GEHEIM VAN DE TAFEL

Het mag duidelijk zijn dat de droom van de stichters van de Gemeenschap in al die ruim 60 jaar niet is uitgekomen. Het Europese project heeft veel tot stand gebracht, maar niet geleid tot politieke eenwording. Toch was er wel politieke ontwikkeling, maar die vond onopgemerkt plaats in de tussensfeer van lidstaten. De maandelijkse samenkomst van de ministers vond steeds plaats aan dezelfde tafel. Dat schiep een band en gaande weg werd er meer besproken dan waar men op grond van het stichtingsverdrag toe bevoegd was. Doordat er steeds meer oog kwam voor de gezamenlijke belangen van de lidstaten, maar zeker ook voor het gezamenlijk belang van de

Gemeenschap als zodanig ontstond er een zekere dynamiek. Ministers treden de Raadvergadering binnen als vertegenwoordigers van nationale regeringen, maar na een dag vergaderen verdedigen ze de bereikte overeenstemming als vertegenwoordigers van de Gemeenschap. Met de oprichting van de Europese Raad (van regeringsleiders) in 1974 en de latere formalisering kwam de doorbraak tot stand volgens Van Middelaar.

WIJ-GEVOEL

In het deel De zoektocht naar publiek stelt Van Middelaar zich de vraag of Europa wel echt is of alleen op papier bestaat. Als het publiek Europa niet als 'echt' ervaart, mist de Europese politieke arena dat publiek. Hoe kun je de aandacht van het publiek winnen en vasthouden? Daarvoor bestaan drie invalshoeken die gecombineerd kunnen worden. Het wij-gevoel kan geloofwaardigheid ontlenen aan een idee van ons volk, van in ons voordeel of van onze eigen besluiten. Het veelvoudige nationale publiek moet de Europese politiek dragen, maar waardeert deze zelden als 'onze zaak'. Dat bemoeilijkt het voltooiën van de passage naar Europa.

CONCLUSIE

De auteur is er in geslaagd de politieke processen die de afgelopen 60 jaar speelden binnen en tussen regeringen en binnen de Europese instellingen op een aansprekende wijze in kaart te brengen. Zo geeft hij een interpretatie van Zwarte Maandag die ik aannemelijk acht. De verantwoording van zo'n 100 pagina's maakt dit boek ook tot een formidabel naslagwerk. Wie meer wil begrijpen van Europese besluitvorming kan hier terecht. Overigens maakt dit boek ook bescheiden. Van de vele blauwdrukken die in het verleden gemaakt zijn over de toekomst van Europa is weinig terechtgekomen. Ook is de in onze kringen gevreesde superstaat er nooit gekomen. Kortom, ieder die zich bekommert om het politieke Europa zou dit boek snel moeten lezen. ■

Opium

van het intellect

DOOR JAN VAN DER STOEP

Gelovigen moeten zich niet rijk rekenen. Ook al wordt er veel over religie gepraat, dat betekent niet dat mensen religieuzer worden. Toegegeven, de veronderstelling dat met modernisering ook God uit onze samenleving zou verdwijnen is onjuist gebleken, maar wat daarvoor in de plaats komt is een nieuwe 'zoekreligiositeit' waarin ieder individu een eigen weg gaat. Deze zoektocht naar persoonlijke zingeving en spiritualiteit moet worden begrepen als een teken van een zich doorzettende vrijzinnigheid.

Deze opvatting vormt een belangrijk uitgangspunt van Dick Pels in zijn boek *Opium van het volk*. Over religie en politiek in seculier Nederland. Het moet maar eens uit zijn met dat gekoketteer van gelovigen met wat wel de terugkeer van de religie wordt genoemd. Lezing van *Opium van het volk* kan daarom heerlijk ontuchtend werken. Niet alleen omdat Dick Pels laat zien dat er nauwelijks sprake is van een nieuwe godsdienstigheid, maar ook omdat hij een vrijzinnigheid verdedigt die tamelijk agressief staat ten opzichte van traditionele godsdienstige overtuigingen. Op een gegeven moment word je daar al lezend ook wel een beetje moe van. De toonzetting is vaak net iets te betweterig.

OVERTUIGING EN ZELFRELATIVERING

Het duurde overigens even voordat ik precies door had wat Pels met vrijzinnigheid bedoelt. Vrijzinnig betekent voor hem in de eerste plaats opkomen voor de vrijheid van interpretatie. Het is een overtuiging waarin individuele godsdienstvrijheid voorrang heeft boven collectieve (p.142). Het is ook een beweging die oude politieke wortels heeft. Pels wijst in dit verband op de Vrijzinnig Democratische Bond die in 1901 werd opgericht en in 1946 in de PvdA opging (p.138). 'Heb de moed om voor jezelf te denken', zo spreken vrijzinnigen Immanuel Kant na. De vrijzinnigheid die Pels voorstaat, moet overigens nadrukkelijk onderscheiden worden van het moderne vooruitgangsgeloof dat rede en wetenschap ons dichterbij de waarheid zullen brengen. Een dergelijk Verlichtingsfundamentalisme is volgens Pels niet veel beter dan haar religieuze tegenhangers. Je moet niet de waarheid in pacht willen hebben, maar moet juist voortdurend bereid

'AL LEZEND MERKTE IK TOT MIJN VERRASSING DAT IK, HOEWEL IK MEZELF VOOR ORTHODOX GELOVIG HOUD, VAAK GEVAARLIJK DICHT IN DE BUURT KOM VAN DE VRIJZINNIGE MORAALE DIE PELS VERDEDIGT.'

zijn om jezelf te corrigeren en te relativiseren. Je moet de onzekerheid niet willen bezweren, maar juist met onzekerheid leren leven. Wat me wel bevalt aan deze vorm van vrijzinnigheid is dat het weliswaar bereid is om zichzelf te relativiseren, maar ondanks dat wel wil staan voor de eigen overtuiging en niet alles over z'n kant wil laten gaan. Vrijzinnig zijn volgens Pels betekent dat je andere geloofsuitlatingen tandenknarsend accepteert en tegelijkertijd op inhoudelijke gronden fel bestrijdt.

VRIJZINNIGHEID

Al lezend merkte ik tot mijn verrassing dat ik, hoewel ik mezelf voor orthodox gelovig houd, vaak gevaarlijk dicht in de buurt kom van de vrijzinnige moraal die Pels verdedigt. Misschien komt dat wel omdat ik net als Pels moeite heb met een politieke visie die religie kaapt als fundament voor een gedeelde nationale of Europese cultuur (met als dieptepunt het niet toelaten van Turkije tot de Unie omdat Europa christelijke wortels heeft). Het kan ook komen doordat Pels zo nadrukkelijk stelt dat een scheiding tussen kerk en staat nog geen scheiding tussen geloof en politiek inhoudt (p.54-55). Daar ben ik het natuurlijk hartgrondig mee eens. Het is immers zo ongeveer de pointe geweest van het beginsel van soevereiniteit in eigen kring. Als ik Pels moet geloven, is dat beginsel echter vooral bedoeld als drukmiddel om christelijke scholen witte elitescholen te doen laten zijn. Als je religieuze vrijzinnigheid, zoals Pels doet, definieert als een levenshouding die de persoonlijk verantwoordelijkheid in de relatie tot het 'hogere' voluit erkent (p.12), dan kan ik niet anders dan 'amen' zeggen. En met mij zo ongeveer alle christenen in Nederland en ver daarbuiten. Blijk je te geloven in een God die feitelijk een schurk blijkt te zijn, dan ben jij en alleen jij daar verantwoordelijk

Dr. ir. J. van der Stoep is lector Religie in Media en Publieke Ruimte aan de Christelijke Hogeschool Ede. Tevens doceert hij aan de master Christian Studies of Science and Society van de Vrije Universiteit Amsterdam.

voor en kun je je nergens achter verschuilen. Sören Kierkegaard heeft dat al ruim anderhalve eeuw geleden tamelijk duidelijk gemaakt. Maar waar maak ik me eigenlijk druk om: ook Alister McGrath wordt door Pels een liberaal theoloog genoemd (p.38).

LINKSE GELOFSBRIEVEN

Het meest interessant aan *Opium van het volk* is dat het de geloofsbrieven van de nieuwe linkse beweging open en bloot op tafel legt. De kritiek op de godsdienst en met name op de islam, kwam de laatste jaren van rechts. Linkse intellectuelen moeten, zo stelt Pels, de religiekritiek opnieuw voor zichzelf claimen. Iedere religiekritiek bevat echter een beroep op een ultieme waarheid. De ultieme waarheid van Pels is dat alle goden afgoden zijn, maaksel van menselijke handen om het leven nog een beetje dragelijk te maken. Dit nieuwe polytheïsme verkondigt een eigen blijde boodschap (p.16) en kent zijn eigen doodzonde (essentialisme). Het kent ook een eigen zuiveringsstrategie die onderscheid maakt tussen echte en niet echte vrijdenkerij. Het meest fnuikende vind ik nog wel de lakmoesproef die Pels steeds opnieuw wil uitvoeren: ben je pro of contra gay? Ik zou er, hoe ik er ook naar verlang dat homo's een volwaardige plek in christelijke gemeenschappen krijgen, haast homofob van worden, enkel en alleen omdat ik het vrijzinnige paternalisme (door Pels eufemistisch 'fraternalisme' genoemd) niet wens te slikken.

HEERLIJK GEVOEL

Het klinkt allemaal heel stoer: de moed om voor jezelf te denken en de onzekerheid uit te houden. Maar is het niet gewoon de moraal van een klein groepje linkse denkers dat in de gelukkige omstandigheden verkeert dat het de eigen positie lekker kan relativiseren? Misschien had het boekje van Pels beter 'Opium van het intellect' kunnen heten. Het geeft het heerlijke gevoel dat je links en sociaal bent, maar ondertussen help je het volk dat naar houvast en geborgenheid zoekt geen snars verder. Ik pas, en blow liever niet mee. ■

DOOR GUIDO HOOIVELD

Beelden zijn invloedrijk, maar kunnen ook vertekenen. Dat is mij overkomen met Piet Jongeling. Deze vrijgemaakte voorman zat van 1963 tot de verkiezingen in 1977 voor het GPV in de Tweede Kamer. Van Jongelings bestaan kreeg ik begin jaren tachtig weet. Allereerst natuurlijk als auteur van *Snuf de Hond*. Maar al spoedig wist ik dat hij ook iets in de politiek had gedaan.

Bij ons thuis lazen we in die tijd het *Nederlands Dagblad*. Daarin stonden regelmatig foto's, beelden dus, van de toenmalige Jongeling. Deze foto's lieten een wat timide, vermoeide oude man zien. Ze hebben bij mij voor lange tijd mijn idee over Jongeling bepaald. Hij was dan belangrijk geweest voor het GPV, maar verder leek het mij geen interessante man om me in te verdiepen.

BEELD HERZIEN

Op zich klopte het beeld dat de foto's van Jongeling mij ongeveer dertig jaar geleden lieten zien. Het Tweede Kamerlidmaatschap, dat hij ook nog een tijdlang had gecombineerd met het hoofdredacteurschap van het *Nederlands Dagblad*, had fysiek zijn tol geëist. Op het moment dat hij uit de Kamer vertrok was Jongeling moe en opgebrand. Maar tot een aantal jaren voor zijn vertrek had er een andere Jongeling bestaan. Daar kwam ik tot mijn verrassing achter toen ik in april van dit jaar een congres bijwoonde dat aan hem gewijd was. Op dat congres werd een documentaire over Jongeling getoond uit 1965. Van de hand van televisiemaker Roelof Kiers. In deze documentaire zag ik een zelfverzekerde, energieke man. Hoewel zijn verschijning en vertoon degelijk gereformeerd waren, kwam hij zeker niet

wereldvreemd over. Zij het wat oubollig, maakte hij diverse grappen, welke ruim veertig jaar later de zaal met congresgangers nog aan het lachen kregen. Wat mij ook opviel in de documentaire was de uitstekende wijze waarop Jongeling zijn zinnen formuleerde. Daar kan menig Kamerlid tegenwoordig een puntje aan zuigen.

JONGELING ALS CULTFIGUUR

Het aan Jongeling gewijde congres was georganiseerd naar aanleiding van zijn honderdste geboortedag. Dit feit heeft journalist Herman Veenhof aangegrepen om een biografie over Jongeling te schrijven. Het mij verrassend beeld van Jongeling dat de tv-documentaire van Kiers toonde, rijst ook uit de biografie. Veenhof beschrijft Jongeling in zijn boekwerk – dat de titel heeft *Zonder twijfel*. Pieter Jongeling (1909-1985). Journalist, politicus en Prins – als een orthodoxe gereformeerde die volop in de wereld stond. Een bekwaam politicus, die in de Tweede Kamer niet stond te preken, maar praktische politiek bedreef. De combinatie van een christelijke levensovertuiging en sterk politiek optreden, zowel inhoudelijk als communicatief, viel ook de vaderlandse pers op. Door deze, voor journalisten verbazingwekkende combinatie, kreeg Jongeling in de media veel meer aandacht dan op grond van de ene zetel van het GPV verwacht mocht worden. Hij werd bijna een soort cultfiguur, in elk geval een fenomeen. Zelfs Bibeb van *Vrij Nederland* zocht hem op. Hoogtepunt van de media-aandacht was zijn optreden in het tv-programma met de schrijver Bomans, in september 1971. De interviewer Bomans probeerde met zijn humor Jongeling in te pakken, maar deze bleef als authentiek christen zichzelf en bleef daardoor meer dan overeind tegenover deze schrijvende katholiek. Alleen al het bijbeltje op zijn knie overtuigde, aldus Veenhof. In de vele persreacties op het interview kreeg Jongeling uitermate goede recensies.

PAPOEA'S

Veenhof behandelt in zijn boek de politieke thema's

Zonder twijfel

waar Jongeling zich in de Kamer vooral mee bezig heeft gehouden. Een thema dat er zeker uitspringt zijn de Papoea's. Jongeling betoonde zich in de Kamer een pleitbezorger van het zelfbeschikkingsrecht van dit volk. De soevereiniteit van het land van de Papoea's, Nieuw-Guinea, was in 1963 door ons land overgedragen aan Indonesië. Bij de overdracht was afgesproken dat in augustus 1969 de Papoea's zich mochten uitspreken over de staatkundige toekomst van hun land. De wijze waarop Indonesië de volksraadpleging organiseerde maakte haar tot een farce. Jongeling vroeg in november 1969 naar aanleiding van dit 'poppenkast'-referendum een interpellatiedebat aan met minister Luns van Buitenlandse Zaken. Dit debat was volgens Veenhof het finest hour van Jongelings politieke loopbaan. Luns, die heel goed wist dat Jongeling gelijk had met zijn kritiek op de wijze waarop Indonesië het referendum had gehouden, gaf echter niet toe. Hoewel hij in eerste instantie voor zijn kritiek de steun kreeg van de coalitiepartijen ARP en CHU, lukte het Jongeling niet om een bres te schieten in het beleid van Luns. Een door hem ingediende motie ter afkeuring haalde het niet.

VERHOOGING KIESDREMPEL

Een ander politiek thema waarop Jongeling zich nadrukkelijk gemanifesteerd heeft was de verhoging van de kiesdrempel. In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw kwam dit thema herhaaldelijk op de politieke agenda. Omdat zijn eigen partij slachtoffer zou worden van een hogere kiesdrempel, was Jongeling hier furieus tegen. Uit de beschrijving door Veenhof van Jongelings optreden op dit thema komt naar voren dat hij een belangrijke rol speelde bij het torpederen van voorstellen in deze richting. Mede door zijn toedoen verdween het onderwerp in 1976, behoudens een kleine oprisping in de jaren tachtig, definitief van de politieke agenda.

Guido Hooiveld is historicus.

JOURNALISTIEK

Het boekwerk van Veenhof is toegankelijk en vlot geschreven. Misschien zelfs ietwat te journalistiek – wat niet verwonderlijk is gezien het metier van de auteur. Het wemelt van citaten uit de vele gesprekken die Veenhof voor de biografie voerde. Daarentegen is de omvang van geraadpleegde secundaire literatuur voor een historisch werk wat aan de kleine kant. Pijnlijk goed weet de auteur het 'rijke vrijgemaakte leven' uit de jaren zestig en zeventig te beschrijven. Met al zijn eigenaardigheden. Voor vrijgemaakten op leeftijd waarschijnlijk een feest van herkenning, voor anderen wellicht een bron van verwondering.

WHAT WOULD JONGELING DO?

Het boek eindigt met het hoofdstuk getiteld 'What would Jongeling do?'. Daarin komt de vraag aan de orde hoe Piet Jongeling tegen de huidige ontwikkelingen in zijn kerk zou hebben aangekeken. En eveneens de vraag of hij met de ChristenUnie zou zijn mee gegaan. Verschillende mensen die in zijn omgeving hebben verkeerd, gaan op deze vragen in. Dit hoofdstuk is naar mijn mening het minst geslaagde. Jongeling is inmiddels geschiedenis geworden. En daar moeten we hem laten. Het is a-historisch om hem voor je eigen karretje te spannen. Het boek, en daarmee het beeld van Jongeling, had aan reliëf gewonnen als het, in plaats van Jongeling te laten buikspreken, was afgesloten met een analyserend hoofdstuk. Er zit in het laatste hoofdstuk wel enige (overigens verbrokkelde) analyse, maar deze wordt gegeven door personen die Veenhof geïnterviewd heeft. Ik mis een eigen visie van de auteur op de betekenis van Jongeling voor de vrijgemaakte kerken en voor het GPV. Ook een eigen opvatting van Veenhof over de rol en plaats van Jongeling in de Nederlandse politiek had niet misstaan. Her en der in de biografie laat de auteur zelf wel eens een analyserend lichtje schijnen, maar tot een afgeronde historische plaatsbepaling van Jongeling komt hij niet. En dat zou deze christenpoliticus meer dan waard zijn geweest, zo moet ik sinds kort bekennen. ■

Christelijke ethiek en moreel kapitaal

REACTIE OP TIM VREUGDENHIL

DOOR ROEL KUIPER

In DenkWijzer van jl. oktober besprak Tim Vreugdenhil mijn boek *Moreel kapitaal*. De verbindingskracht van de samenleving. Naast waardering waren er ook enkele punten van kritiek. Vreugdenhil vindt mij te optimistisch over onze cultuur, wil een scherpere christologische inzet en zou willen dat het boek meer hints geeft voor de praktijk. Met het oog op een aangekondigd rondetafelgesprek bij het WI (zie kader) – waar Vreugdenhil en ik gesprekspartners zijn – schrijf ik deze reactie.¹

DE INZET VAN HET BOEK

De inzet van Moreel kapitaal wordt ook door Vreugdenhil herkend en gewaardeerd. Voor mij gaat het erom een antwoord te vinden op de sociale ziekten van onze samenleving: de individualisering, het uiteenvallen van verbanden, het gebrek aan verbinding en de onthechting in tal van relaties. Deze desintegratie maakt de samenleving instabiel en schept voortdurend nieuwe problemen, bijvoorbeeld in het functioneren van markten en instellingen, waar inmiddels het vertrouwensthema hoog op ieders agenda staat.

Ook bestuurlijk hebben we te maken met steeds groter wordende problemen. Het is moeilijk geworden gezamenlijk zicht te houden op het algemeen belang en het 'gemeenschappelijk goede' (common good) dat we daarin hebben, aangezien het in de samenleving vanzelfsprekend is geworden het 'eigen belang' voorop te stellen. Aan de politiek de schone taak de 'boel bij elkaar te houden'! Ik zie in deze desintegratie de vrucht van een doorgeslagen autonomie-denken, dat zich onder meer uit in de opvatting dat het 'contract' de grondvorm is van het sociale leven.

SUPPORTERS VAN GEMEENSCHAPPEN

Er wordt met het oog op deze problemen veel

gesproken over het belang van gemeenschappen en gemeenschapsvorming, juist ook onder christenen, want dat zijn per definitie supporters van gemeenschappen. Gemeenschappen verbinden mensen en geven hen houdingen mee die van belang zijn voor het functioneren van de samenleving. Maar hoe en waarom gemeenschappen goed zijn en bijdragen aan het 'gemeenschappelijk goede' van een samenleving is veel minder duidelijk of wordt soms in ronduit vage bewoordingen aangeduid. Een voorbeeld: we spreken vaak over sociale cohesie in wijk en buurt, maar weten doorgaans moeilijk aan te geven waarin die cohesie dan bestaat en hoe ze kan worden aangemoedigd. Mijn boek probeert een theoretische basis te leggen onder ons spreken over het belang van gemeenschappen en de politiek-maatschappelijke betekenis van het begrip 'verbond' en de notie van 'moreel kapitaal' (opnieuw) te introduceren.

GOED EN KWAAD

Een samenleving is ook altijd een 'morele gemeenschap'. Er bestaan gemeenschappelijke opvattingen over goed en kwaad, over de zorg die we elkaar bieden en over de situaties waarin we dat doen. Dit morele berust uiteraard op morele opvattingen die we ergens leren, zeker ook in gemeenschappen waarin we ingebed zijn en ze ook toepassen. Dat punt wilde ik beter begrijpen en uiteenleggen, ook in verband met de christelijke ethiek. Er zijn veel manieren waarop God ons gezaghebbend aanspreekt; in Zijn Woord, maar ook in Zijn wereld. De sociale wereld biedt vele voorbeelden van een moreel-aangesproken worden. Ik probeer de sociale architectuur van onze wereld te analyseren en deze te verbinden met een besef van morele verplichting voor anderen en voor de wereld.

HOOP

De analyse en ook de oplossing waar ik mee kom zie ik niet graag weergegeven onder het kopje 'optimistisch' of 'pessimistisch'. Sommige critici menen dat ik in mijn kritiek op de westerse samenleving te pessimistisch ben en in mijn oplossing te optimistisch. Dit is doorgaans niet vruchtbaar. Het gaat me niet om een toon van

pessimisme te verspreiden over de westerse cultuur, waar ik mij – vaak met bloedend hart – onderdeel van weet. Het gaat me er om te laten zien hoe we morele grondhoudingen, die we niet kunnen missen voor een verantwoordelijk bestaan, hebben verdrongen. Het gaat me niet om een blijmoedig christelijk optimisme dat geen grond heeft in de feitelijke ontwikkelingen, het gaat me erom te begrijpen hoe Godsgoede normen werken in verband met ons gemeenschappelijk bestaan. Omdat God Zijn schepping niet prijsgeeft, is er altijd grond voor echte christelijke hoop, hoe groot de gebrokenheid om ons heen ook is.

GEVENDE LIEFDE

Nu zegt Tim Vreugdenhil dat hij in dit alles de cruciale betekenis van Jezus Christus mist. Ik begrijp deze kritiek niet. Wie het boek leest, ziet dat de morele grondhouding die ik ten diepste op het oog heb bestaat in het jezelf inzetten voor de ander. Het jezelf inzetten als 'gift' of 'offer' – het ernst maken met het beginsel van de gevende liefde – is de kern van de ethiek die ik bedoel. Daarin is Jezus ons voorgedaan. Mijn punt is dat we in 'verbondsmatige' gemeenschappen worden uitgenodigd deze liefde voor de ander op te brengen. Relaties en gemeenschappen – huwelijk, gezin, kerk – bloeien op wanneer deze liefde daar beoefend wordt. We kunnen in onze relaties de ervaring opdoen dat een houding van 'gevende liefde' heilzaam en lonend is.

ALGEMEEN INZICHTELIJK

Voor mij is Jezus Christus dus de 'kwalificerende factor' (Vreugdenhil) voor wat zich in de schepping

TAFELGESPREK OVER MOREEL KAPITAAL

Op vrijdag 5 februari 2010 vindt van 14.00-17.00 uur een Tafelgesprek plaats over deze thematiek. Sprekers zijn Roel Kuiper, Tim Vreugdenhil en Kars Veling. U kunt zich aanmelden via wi@christenunie.nl.

Roel Kuiper is bijzonder hoogleraar christelijke filosofie aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam, directeur van het Centrum voor Samenlevingsvraagstukken (GH, Zwolle) en lid van de Eerste Kamer voor de ChristenUnie.

aan normatief aandient. Graag houd ik 'schepping' en 'verlossing' en ('heil') heel dicht bij elkaar. Alleen, ik ben geen theoloog; ik spreek in dit boek als politiek filosoof. De antwoorden waar ik mee kom moeten algemeen inzichtelijk zijn. Jezus is niet voor iedereen het aanknopingspunt, maar over het normatieve dat zich laat gelden in de structuren van de (geschapen) werkelijkheid kan een breed gesprek worden gevoerd. Het blijft evenwel zo dat het morele appel dat we kunnen opmerken in ons relationele bestaan met anderen, niet los staat van Gods goede schepping en van het openbare levensvoorbeeld van Jezus. Het morele leidt ons uiteindelijk tot Jezus en tot God de Schepper en Vader. Vandaar dat ik steeds blijf wijzen op het 'transcendente' en 'religieuze' dat we zelfs in ons sociale en politieke bestaan op het spoor komen.

PRAKTISCHE TOEPASSING

Het christelijk denken heeft in Nederland een belangrijke bijdrage geleverd aan de inrichting van politiek en samenleving. Het denken over verantwoordelijkheden, soevereiniteit in eigen kring, over de eigen taak van overheid en samenleving is op vele manieren vruchtbaar gebleken en heeft onze samenleving gevormd. Ik beoog niets anders dan deze traditie voort te zetten. We leven in een tijd waarin de verzorgingstaat met zijn collectieve arrangementen wordt afgebouwd en we opnieuw nadenken over een 'participatiemaatschappij'. Daarin gaat het over de rol van de 'civil society', over de plek van verbanden in de samenleving, over actief burgerschap en sociale samenhang in wijk en buurt, over sterkere vormen van informeel zorgen en nieuwe vormen van 'social governance'. Voor die praktijk probeer ik in mijn boek de theoretische bouwstenen te leveren. Het is waar: dit is nog niet de praktijk zelf. Maar als deze theoretische inzet goed is, zal ze zich ook kunnen verbinden met de praktijk. ■

EINDNOOT

¹ Een uitgebreide versie van dit artikel vindt u op www.wi.christenunie.nl

Schiphol verloren; rampspoed geboren?

DOOR MARK KNEVEL

De regering is in verwarring over het te voeren luchtvaartbeleid. Moet ze het vliegen vanwege de uitstoot van broeikasgassen ontmoedigen? Of moet ze deze motor van de economie juist koesteren? Het invoeren van een belasting op vliegen en vervolgens binnen een jaar weer afschaffen illustreert de tweeslachtigheid. Voor de ChristenUnie is de afschaffing van de vliegtax pijnlijk, omdat de partij er wel in slaagde dit programmapunt in het regeerakkoord te krijgen, maar niet om het te realiseren.

In dit artikel staat de vraag centraal of de luchtvaart het middel is om de economische doelen van het kabinet te realiseren. Ik geef eerst een korte typering van de Nederlandse luchtvaart. Vervolgens vat ik het voorgenomen beleid samen, om daarna te toetsen of dit beleid voldoet aan de eisen die logica en moraal stellen.

SCHIPHOL IN VOGELVLUCHT

Schiphol is een belangrijk knooppunt in het vliegverkeer. Vanaf Schiphol kan gevlogen worden op 267 bestemmingen wereldwijd. Dat grote aantal verbindingen is mogelijk vanwege de vele passagiers (40%) die op de luchthaven overstappen, op weg naar hun uiteindelijke bestemming. Schiphol heeft zijn positie als luchtvaartknooppunt, ook wel 'hub' genoemd, onder meer te danken aan de vele luchtvaartverdragen die Nederland heeft met derde landen en de korte overstaptijden op Schiphol.

De luchtvaartalliantie Air France-KLM verzorgt de meeste verbindingen (140) vanaf Schiphol. Behalve op Schiphol gebruikt Air France-KLM de luchthaven Charles de Gaulle als hub. Het gebruik van twee hubs is voor een luchtvaartmaatschappij duurder dan een. Bij de fusie van Air France-KLM heeft de Nederlandse overheid bedongen dat tot mei 2009 de alliantie vanaf Schiphol op 42 sleutelbestemmingen bleef vliegen. Vliegen is dus economisch belangrijk, tegelijk veroorzaakt het schade aan het milieu. Rondom een luchthaven ervaren veel omwonenden geluidshinder. In Nederland zijn bij wet 35 handhavingpunten vastgelegd. De geluidsbelasting in deze punten moet onder een bepaald niveau blijven. Vliegtuigen zijn daarnaast verantwoordelijk voor 5% van de Europese CO2 uitstoot. De bijdrage van vliegtuigen aan het broeikas effect is groter dan alleen de uitstoot van broeikasgassen. Vliegen veroorzaakt ook contrails, een soort sluierbewolking. Ook deze contrails dragen bij aan de opwarming van de aarde.

Het voorgenomen luchtvaartbeleid is te vinden in twee documenten: het advies van de Alderstafel¹ en de in april 2009 verschenen Luchtvaartnota.²

DE TAFEL VAN ALDERS

In 2006 was de verwachting dat de geluidsnormen het aantal vluchten op Schiphol al snel zouden beperken. Daarop vroeg het kabinet oud-minister Hans Alders om een, door alle betrokken partijen gedragen, advies op te stellen. Alders richtte eind 2006 de Tafel van Alders op, een overlegorgaan waarin het Rijk, de provincie Noord-Holland, gemeenten, de luchtvaartsector en omwonenden een balans gingen zoeken tussen de groei van de luchtvaart en de kwaliteit van de leefomgeving. Op 1 oktober 2008 heeft de Tafel van Alders haar advies uitgebracht voor de periode tot 2020.

Zij verwacht, op basis van een inschatting van de luchtvaartsector, dat in 2020 de markt vraag 580.000 vliegtuigbewegingen bedraagt. Op Schiphol is, binnen de geluidsnormen, dan plaats voor 540.000 vliegtuigbewegingen. Partijen aan de Alderstafel hebben afgesproken dat Schiphol maximaal 510.000 vliegtuigbewegingen mag afhandelen. Dit moeten die vluchten zijn die een bijdrage leveren aan de netwerkfunctie van Schiphol. De Alderstafel kiest hiermee voor een selectieve ontwikkeling van de luchthaven. Als Nederland in 2020 plaats wil bieden aan de totale markt vraag is de inzet van de regionale luchthavens als Eindhoven en Lelystad noodzakelijk. Alders stelt voor dat deze luchthavens in 2020 70.000 starts en landingen afhandelen.

DE LUCHTVAARTNOTA 2009

Ik bespreek de luchtvaartnota kort aan de hand van vier punten.

- Het vertrekpunt van de nota is de ambitie dat Nederland in 2015 in de top 5 staat van de internationale ranglijsten voor concurrentiekracht. Anders is volgens het kabinet het huidige welvaartspeil niet te handhaven. De luchtvaart speelt een cruciale rol in het realiseren van deze doelstelling.
- Luchtvaart stimuleert de economische ontwikkeling van een regio. Internationale bedrijven vestigen zich rondom luchthavens die beschikken over een omvangrijk netwerk van luchtvaartverbindingen. Het netwerk van Schiphol is aantrekkelijk voor buitenlandse bedrijven, leert onderzoek. Die bedrijven zijn nodig willen we in de top 5 terecht komen. Nederlandse bedrijven zijn onvoldoende ondernemend en innovatief om dit te bereiken, volgens de nota.
- Het kabinet kiest er daarom voor om de totale markt vraag van 580.000 vliegtuigbewegingen

'IS HET WEL VERSTANDIG OM ONZE WELVAART TE FUNDEREN OP HET INTERNATIONALE BEDRIJFSLEVEN? DE RECENTE GESCHIEDENIS LEERT ONS DAT GROTE BEDRIJVEN NOGAL EENS LEMEN VOETEN HEBBEN.'

in 2020 te accommoderen op de luchthavens Schiphol (510.000), Lelystad (35.000) en Eindhoven (35.000). Met het afschaffen van de vliegtax is het aantal van 580.000 vliegtuigbewegingen een stuk realistischer geworden.

- Wat betreft de uitstoot van broeikasgassen is het kabinet er een voorstander van dat, zoals al in Europees verband is besloten, de luchtvaart in 2012 opgenomen wordt in het Europese systeem van emissiehandel (ETS). Dit betekent dat de kosten van de CO₂-uitstoot worden verrekend in de prijs van een ticket. Ondanks ETS is een absolute afname van de CO₂-emissies tot 2020, door de groei van de vliegtuigbewegingen niet haalbaar.

BESPREKING LUCHTVAARTBELEID

Het kabinet ziet de toekomst als volgt: het aantal vliegtuigbewegingen groeit en de netwerkfunctie van Schiphol blijft in stand. Hierdoor vestigen zich zeer sterke internationale bedrijven in de Randstad. Deze zorgen ervoor dat de Randstad in 2015 tot de vijf meest dynamische regio's ter wereld behoort. Dit scenario klinkt aantrekkelijk, maar roept veel vragen op. Ik bespreek drie punten.

NETWERKFUNCTIE SCHIPHOL ONZEKER

Het voortbestaan van de netwerkfunctie van Schiphol is onzeker. De luchtvaartnota gaat uit van een te hoog aantal vliegtuigbewegingen. Bovendien vallen toekomstige ontwikkelingen waarschijnlijk in het nadeel van Schiphol uit.

Het uitgangspunt van het beleid zijn 580.000 vliegbewegingen op de Nederlandse luchthavens in 2020 is opmerkelijk. In de jaren '90 maakte de luchtvaart een stormachtige ontwikkeling door. Het aantal vliegtuigbewegingen verdubbelde van 200.000 in 1990 naar meer dan 400.000 in het jaar 2000. Maar sinds het millennium schommelt het aantal vliegbewegingen rond de 420.000. Zelfs indien we het effect van de huidige crisis niet meenemen is het aantal vliegbewegingen over de laatste 8 jaar maar heel beperkt gestegen. Nemen we de crisis mee dan is praktisch sprake van een nulgroei. Om in 2020 uit te komen op 580.000 vliegbewegingen is na 2010 een forse en langdurige groei van het aantal vliegbewegingen nodig.

Het onderzoeksbureau SEO kon alleen tot een dergelijk aantal vluchten komen door slechts een

scenario door te rekenen waarin de economie na 2010 stormachtig doorgroeit, de olie op een onwaarschijnlijk lage prijs van 24 dollar per vat blijft, en de kosten van de luchtvaart voortdurend afnemen, terwijl die van andere modaliteiten als (de hoge snelheids)trein duurder worden.³

De tafel van Alders heeft, desgevraagd door de ministers Eurlings en Cramer, recent aangegeven nog steeds achter de eerder afgegeven prognose te staan. Zij is van mening dat "het onverstandig zou zijn als het Rijk, de luchtvaartsector en de regionale partijen zich laten verrassen door een aantrekkende groei van de luchtvaart. Dit is ook een les die de Algemene Rekenkamer in het rapport 'Groei cijfers Schiphol'(1998) heeft meegegeven toen in de jaren negentig de feitelijke groei veel groter bleek dan de ontwikkeling waarmee in het beleid rekening was gehouden".⁴

Met deze verwijzing doet de Alderstafel geen recht aan de Algemene Rekenkamer. De les uit het genoemde rapport is dat de overheid er destijds "voor koos om in de besluitvorming niet uit te gaan van het meest realistische scenario maar van het meest wenselijke scenario, gegeven de opvattingen over de politieke realiteit"⁵. De geschiedenis lijkt zich te herhalen.

Ten tweede is het de vraag of de alliantie Air France/KLM in de toekomst twee luchthavens blijft gebruiken om haar vluchten af te handelen. De verwachte concurrentieslag zal de luchtvaartmaatschappijen dwingen te snijden in de kosten. Het afhandelen van de vluchten op één luchthaven is efficiënter dan het gebruik van twee luchthavens. Daarbij is een luchthaven als Schiphol, die het vooral moet hebben van transferpassagiers, kwetsbaarder dan een luchthaven met een grote thuismarkt zoals Charles de Gaulle. Indien de welvaart van Nederland afhankelijk is van de luchtvaart, dan ligt de sleutel daartoe bij een bedrijf dat voornamelijk in buitenlandse handen is.

Ten derde vreest Schiphol de opkomst van andere hubs. Met name op het verkeer tussen Noord-Amerika en Zuid-oost Azië en op de routes tussen Europa en Australië kunnen nieuwe luchthavens in het Midden-Oosten (Dubai) een bedreiging vormen voor de transferfunctie die Schiphol nu vervult.

SCHIPHOL VERLOREN, RAMPSPOED GEBOREN?

Of de relatie die de luchtvaartnota legt tussen het netwerk van Schiphol, de vestiging van bedrijven, en het genereren van welvaart, juist is, laat zich op grond van de luchtvaartnota moeilijk beoordelen. Wel valt op dat in de nota voor de hand liggende vragen niet aan de orde komen en dat alternatieve paden niet onderzocht worden.

Zo is onduidelijk hoe belangrijk Schiphol is ten opzichte van andere vestigingsfactoren. Duidelijk is wel dat de luchthaven niet de belangrijkste (want tweede) factor is, en ook niet de enige. Ook de vraag hoe het nu komt dat onze luchtvaartsector de mondiale concurrentie wel aankan, maar dat de 'gewone' Nederlandse bedrijven in productiviteit en innovatie achterblijven bij het internationale bedrijfsleven wordt niet gesteld.

Een andere fundamentele vraag is of het verstandig is onze welvaart te funderen op het internationale bedrijfsleven. De recente geschiedenis leert ons dat grote bedrijven nog al eens lemen voeten hebben. En is het niet zo dat wat zich gemakkelijk vestigt ook gemakkelijk weer vertrekt?

Wat betreft alternatieve strategieën zou de regering meer inzicht moeten geven in de relatie tussen de moderne netwerksamenleving en de luchtvaart. Landen als Finland en Zweden moeten, met grote technologische bedrijven van eigen bodem als Nokia en Erickson toch stevig in de mondiale netwerksamenleving verankerd zijn. En dat zonder grote luchthaven. Misschien is de luchtvaart wel noodzakelijk voor het participeren in de netwerksamenleving, maar is een internationale hub dat ook?

SAMENVATTING

- Het kabinet wil Nederland in de top 5 van de meest dynamische regio's.
- Om dat te bereiken moet de luchtvaart in Nederland groeien, moet vliegen op Schiphol goedkoop blijven en is de vliegtax afgeschaft.
- Deze strategie van het kabinet is zowel riskant als immoreel.

ir. M.K. Knevel is lid van de ChristenUnie in Wassenaar en oud-medewerker van Europarlementariër L. van der Waal.

WAAR IS DE MORAAAL IN HET VERHAAL?

Stel dat de voorgestelde strategie van de luchtvaartnota werkt. Schiphol behoudt zijn netwerkfunctie, het internationale bedrijfsleven vestigt zich in de Randstad en Nederland staat in 2015 in de top vijf van de meest dynamische regio's ter wereld. Hoe kunnen we dan, in het licht van de klimaatcrisis, verantwoordelijk dat wij onze welvaart bouwen op een van de meest energie-intensieve industrieën? Hoe kunnen we accepteren dat 'een absolute afname van de CO₂-emissies in de luchtvaart tot 2020 niet haalbaar is'?

CONCLUSIE

Het kabinet wil Nederland in de top 5 van de meest dynamische regio's. Daarom moet de luchtvaart in Nederland groeien, daarom moet vliegen op Schiphol goedkoop blijven en is de vliegtax afgeschaft.

Ik heb willen betogen dat de strategie van het kabinet riskant is. De verwachte groeicijfers zijn waarschijnlijk onjuist en in ieder geval eenzijdig. Of Schiphol een knooppunt van internationale luchtvaartverbindingen blijft, ligt niet meer alleen in Nederlandse handen. De relatie tussen mainport, vestigingsplaats en economische groei is niet helder. Alternatieven worden niet onderzocht en de kosten voor het milieu zijn niet meegewogen. Ik wil ervoor pleiten dat het kabinet de keuzes nog eens overweegt. Waarom moet Nederland per se tot de top 5 van de wereld behoren?⁶ Waarom loopt die weg uitsluitend via Schiphol? Zijn er met de huidige kredietcrisis, de milieucrisis en de klimaatcrisis geen andere, betere keuzes te maken?

EINDNOTEN

- ¹ http://www.alderstafel.nl/filelib/file/Advies_Alders_MLT.pdf
- ² *De luchtvaartnota. Concurrerende en duurzame luchtvaart voor een sterke economie.* De luchtvaartnota is te raadplegen op http://www.verkeerenwaterstaat.nl/Images/luchtvaartnota%20website1_tcm195-244251.pdf
- ³ *Hoe groen kunnen we vliegen.* CE, Delft juni 2009
- ⁴ Brief aan de ministers Eurlings en Cramer van 1 oktober 2009.
- ⁵ *Groeicijfers Schiphol*, rapport van de Algemene Rekenkamer, 1998
- ⁶ Zie Bob Goudzwaard e.a. *Wegen van hoop in tijden van crisis*, Amsterdam 2007

EU Emissiehandel na 2013: veil de rechten

DOOR MARISA KORTELAND EN HANS BLOKLAND

Onlangs is er een nieuwe EU-richtlijn gepubliceerd over het Europese emissiehandelssysteem (EU ETS) na 2013. Lastigste onderdelen bij de vormgeving ervan waren de verdeling van emissierechten en de limieten op de import van emissiereducties, gerealiseerd in niet-EU landen.

Voor het Europese emissiehandelssysteem is het te hopen dat 'Kopenhagen' een wereldwijd akkoord oplevert. Alleen als alle belangrijke spelers deelnemen, werkt de handel in emissierechten optimaal en zijn we af van koolstoflekkages, gratis rechten en 'windfall profits'. Dan ook kunnen we de koolstofreductie doeltreffend en doelmatig realiseren tegen de laagste kosten.

VERDELING VAN EMISSIERECHTEN

De verdeling van de emissierechten vindt onder de nieuwe richtlijn deels plaats via veiling en deels via gratis uitgifte. Voor sectoren waar het risico op koolstoflekkage nagenoeg nihil is, zoals de elektriciteitssector, zullen alle rechten volledig geveild worden. Bedrijven in andere sectoren krijgen in 2013 80% van hun rechten gratis. In de jaren daarna zal een steeds groter deel geveild worden, zodat in 2020 nog 30% van de rechten gratis is. Sectoren met een hoog risico op koolstoflekkage zullen bij uitblijven van een internationaal klimaatakkoord permanent gratis rechten ontvangen. Onder koolstoflekkage verstaat de richtlijn verplaatsing van activiteiten

waardoor CO₂-emissies optreden in landen die niet onder het EU ETS vallen. Dat kan gebeuren door fysieke verplaatsing van bedrijven, maar ook door zogenaamde imports substitutie, waarbij importen toenemen omdat het EU-klimaatbeleid kostennadelen veroorzaakt. Een sector wordt geacht een hoog risico op koolstoflekkage te kennen als de handelsintensiteit met niet-EU regio's of de kostprijsstijging meer dan 30% bedraagt of wanneer de handelsintensiteit meer dan 10% bedraagt en de kosten met meer dan 5 procent stijgen. Onder deze relatief soepele eisen zullen alle energie-intensieve sectoren (cement, staal, aluminium, chemie, raffinaderijen) in aanmerking komen voor volledige gratis allocatie, zo blijkt uit een voorlopige analyse door de Europese Commissie dit voorjaar.

Daarnaast wordt gratis uitgifte gebaseerd op ex-ante en geharmoniseerde benchmarks: een eenmalige verdeelsleutel op basis van historische productiecijfers en mogelijk een periodieke bijstelling. Hierdoor zullen bedrijven niet snel emissiereductie realiseren door vermindering van productie, terwijl dit soms goedkoper is dan het efficiënter maken van het productieproces. Immers, vermindering van productie betekent minder emissierechten in een volgende handelsperiode. Ten slotte bestaat het risico dat bedrijven een bedrag voor emissierechten in hun productprijzen doorberekenen omdat hun concurrentiepositie dat toelaat, ook al ontvangen zij de rechten gratis. De consument betaalt dan voor deze 'windfall profits'.

VEILEN IS VERSTANDIGER

Het is verstandiger alle rechten te veilen en de veilingopbrengsten terug te sluizen. Veilen

heeft weliswaar een grotere impact op de concurrentiepositie van Europese bedrijven dan gratis uitgifte, maar via een verlaging van belastingen of energie(besparing)subsidies kunnen overheden bedrijven compenseren voor CO₂-kosten en wordt ook koolstoflekkage voorkomen. Ook kunnen overheden veilingopbrengsten aanwenden om consumenten te compenseren voor gestegen product- en elektriciteitsprijzen. In plaats daarvan heeft de EU 'goede bestemmingen' voor veilingopbrengsten

geformuleerd. Lidstaten dienen minimaal 50% van de totale opbrengst te investeren in zaken als klimaatadaptatie, emissiereductie of bosbehoud. Omdat onbekend is hoeveel rechten er daadwerkelijk geveild gaan worden en niet de feitelijke veilingopbrengsten zelf geormerkt worden, maar een equivalent bedrag blijft onzeker hoeveel daadwerkelijk aan deze doelen zal worden besteed. Landen als Nederland, waar al relatief veel gebeurt, hoeven dan niet veel extra inspanningen te leveren.

EMISSIEREDUCTIE BUITEN DE GRENZEN

Lidstaten kunnen een deel van hun emissiedoelstellingen halen door emissiereducties in niet Annex 1 landen te realiseren. Deze mogelijkheid, het zogenaamde Clean Development Mechanisme (CDM), lijkt na 2013 ruimer dan voorheen, ook al is de precieze omvang nog onduidelijk. Naar verwachting kunnen landen tot 50% van de reductie-inspanning afdekken met CDM-credits. Ook mogen zij credits gebruiken die worden overgehouden uit de voorgaande handelsperiode. Als emissies de komende tijd dalen als gevolg van de kredietcrisis kan het aantal resterende credits fors oplopen en zo de maatregelen in volgende jaren afremmen.

SAMENVATTING

- De uitstoot van broeikasgassen moet drastisch omlaag.
- Het emissiehandelssysteem van de EU is ontworpen om dat tegen de laagste kosten te bereiken.
- Zo'n systeem werkt het beste als alle belangrijke staten deelnemen, het doel van Kopenhagen.

Marisa Korteland werkt bij CE Delft en Hans Blokland is voormalig Europarlementariër voor de ChristenUnie. Voor meer informatie: korteland@ce.nl; hblokland@planet.nl

Column

Voor alle christenen

CDM-credits zorgen echter wel voor een goedkope manier om emissies te reduceren. Zonder dit mechanisme kan de emissiehandelsprijs erg hoog worden. CDM drukt dus de kosten van het Europees klimaatbeleid en – politiek niet onbelangrijk – het betreft niet-Annex I landen bij het klimaatbeleid. De EU moet echter niet alle emissiereductie buiten haar grenzen realiseren. Ook intern dienen er inspanningen geleverd te worden aan de transitie richting een duurzamer economie. Dit is van belang uit het oogpunt van solidariteit, maar ook vanwege de effectiviteit van EU ETS. De hoogte van het emissieplafond bepaalt de uiteindelijke milieuwinst, maar alleen als de kwaliteit van emissiereducties onder CDM even hoog is als de emissiereducties binnen Europa. CDM-critici plaatsen vraagtekens bij de hardheid van reductieclaims, vanwege de onzekere additionaliteit van projecten. Bovendien zullen, bij een eventueel mondiaal klimaatakkoord, landen waarin deze projecten hebben plaatsgevonden de tot nu toe behaalde reducties op eigen conto willen schrijven. Als de EU deze niet afboekt, wordt één emissiereductie twee keer meegeteld.

TOEKOMSTIGE PRIJZEN

Periodieke vaststelling van het benchmark-mechanisme voor gratis uitgifte van rechten zal tot een hogere prijs voor CO₂-rechten leiden dan veilen van die rechten. Er zijn dan immers meer technische maatregelen nodig om een bepaalde emissiereductie te bewerkstelligen. De vraag is echter of politici een hoge CO₂-prijs laten voortbestaan of lagere reductiedoelen zullen formuleren om de kosten voor het bedrijfsleven beperkt houden. Voor het stellen van scherpe klimaatdoelstellingen in de toekomst, is dan ook van belang dat de prijs niet te hoog wordt. Dit is mogelijk de reden voor een relatief hoog aandeel van CDM-credits, dat immers de prijs van emissierechten drukt. Aan de andere kant mag de CO₂-prijs niet te laag worden, omdat dan de emittent goedkoper uit is door niet te investeren in emissiereductie. Ook in de huidige recessie, met lagere productie en lagere CO₂-uitstoot, lijken doelstellingen gehaald te worden zonder vernieuwing van productieprocessen. Overigens kunnen schommelingen in de CO₂-prijs gerichte CO₂-reducerende investeringen afremmen omdat het risico op lagere CO₂-kosten de investeringsbereidheid bij bedrijven drukt.

KOPENHAGEN

In december 2009 moeten de klimaatonderhandelingen in Kopenhagen een mondiaal klimaatakkoord opleveren als opvolger van het Kyoto protocol, waar naast de EU ook de VS, China, India, Rusland en Brazilië hun handtekening onder zetten. De Europese top van maart 2009 stond ingeboekt om ruimte te creëren voor een doorbraak op weg naar dit klimaatakkoord. In plaats van leiderschap te tonen bij de transitie naar een koolstofarme wereld, bleef men steken in de details. Er gaat meer geld naar herstel van het financiële systeem dan naar het tegengaan van klimaatverandering. Bovendien dreigen ontwikkelingslanden nog altijd de grootste klappen van de klimaatverandering te krijgen, terwijl de oorzaak in de rijke wereld ligt. Het is daarom niet meer dan billijk dat eerdere afspraken gemaakt in Bali en Poznan daadwerkelijk worden nagekomen. Het saneren van financiële, economische en ecologische crises moet in samenhang gebeuren en niet geïsoleerd. De armoede en de honger in de wereld kan alleen opgelost worden als we bereid zijn integraal te denken en te handelen.

Nu lijkt het EU klimaat- en energiepakket vooral gunstig uit te pakken voor het bedrijfsleven, doordat een groot aantal sectoren gratis emissierechten zal ontvangen, ook al kunnen zij de CO₂ kosten waarschijnlijk zonder gevaar voor hun concurrentiepositie doorberekenen aan hun afnemers. Dit schuift de rekening van klimaatbeleid door naar de consument en leidt tot een hogere emissiehandelsprijs dan bij veiling van de rechten. ■

EMISSIEHANDEL

Emissiehandel is de handel in emissierechten. Emissierechten geven landen of bedrijven het recht om broeikasgassen of andere schadelijke gassen uit te stoten, bijvoorbeeld kooldioxide (CO₂), lachgas (N₂O), gehalogeneerde koolwaterstoffen (hfk's) en bijvoorbeeld stikstofoxiden (NO_x). Eigenlijk is emissiehandel de handel in emissieruimte. De emissieruimte geeft aan hoeveel een land of bedrijf van een bepaald gas mag uitstoten (emitteren). Emissiehandel vindt plaats tussen bedrijven in de zware industrie die veel van deze stoffen uitstoten.

bron: www.vrom.nl

DOOR CYNTHIA ORTEGA, TWEDE KAMERLID CHRISTENUNIE

Voor de lokale kiesverenigingen breekt een spannende tijd aan. Lukt het om trouwe stemmers vast te houden, en lukt het om nieuwe kiezers voor de ChristenUnie te winnen? Naast bezinning op de inhoud van het verkiezingsprogramma is het in deze tijd belangrijk te onderzoeken bij welke bevolkingsgroepen we stemmen kunnen winnen. De ChristenUnie wil een partij zijn van alle christenen. Dat betekent dat alle christenen zich in de partij moeten kunnen herkennen. Daar is winst te behalen.

VER HOUDEN VAN POLITIEK?

Voor een grote groep christenen, vooral die met wortels buiten Nederland (ongeveer 800.000) en/of uit Evangelische en Pinkstergemeenten, is politiek een ver-van-mijn-bed-show. Ook ik moest er vroeger niet veel van hebben. Ik wist dat het koninkrijk van God niet van deze aarde is en verbond daar de consequentie aan dat je als christen je verre moest houden van de politiek.

Beetje bij beetje is bij mij het besef gaan groeien dat christenen ook een verantwoordelijkheid hebben te dragen voor wat er hier en nu in dit land, in dit koninkrijk der Nederlanden, gebeurt. Op een goede dag gaf een jongeman mij na de samenkomst, een RPF-folder in handen. Dat leidde tot een boeiend gesprek over wat hem bewoog en waar die politieke partij van hem voor stond. Thuis nam ik de folder door. "He he," verzuchtte ik, "toch nog een politieke partij die rekening houdt met God en Zijn geboden." Sindsdien stem ik: eerst RPF, en nu al weer bijna tien jaar ChristenUnie.

ZOEK ZE OP

Voor die doelgroep waartoe ik zelf behoor, zijn echtheid, een persoonlijke benadering en geloofsgetuigenis essentieel om te kunnen praten over verkiezingen. Een 'gewone' verkiezingscampagne zal niet aanslaan. Met een vluchtig contact op straat win je deze stemmers niet, en naar een campagneavond komen ze niet zomaar. De enige strategie is: zoek ze op, ga naar ze toe. Laat vanuit de Bijbel zien welke plaats politiek inneemt en altijd heeft ingenomen in Gods plan. Organiseer een huiskamerbijeenkomst, praat informeel en op een laagdrempelig niveau door over problemen in de maatschappij, de roeping van christenen en de rol van politiek als proces om veranderingen te bewerkstelligen.

BUITEN GEBAADE PADEN

Voor deze aanpak hebben we contacten nodig met sleutelpersonen uit geloofsgemeenschappen. Misschien is het een idee dat het Wetenschappelijk Instituut onderzoek doet naar deze doelgroepen en erover publiceert, zodat er gerichte verkiezingsstrategieën opgezet kunnen worden. Niet in de eerste plaats om stemmen te trekken, maar om deze broeders en zusters te informeren over wat het betekent God te dienen als politicus.

Voor in de Randstadgemeenten is er een aanzienlijk, nog niet bereikt potentieel aan stemmers voor de ChristenUnie. De lokale kiesverenigingen moeten dan wel bereid zijn buiten de gebaande paden te treden en oprecht ontmoetingen aangaan met deze doelgroepen.

Wandelen in de voetsporen van Jezus betekent betrokken en stabiel zijn. Dat onderscheidt ons als christelijk-sociale politici. Een krachtige boodschap die, mits op de juiste manier verpakt, deze doelgroepen zeker zal aanspreken.

Democratisering waterschappen

**DE UITDAGING VOOR HET DECENTRALE
WATERBESTUUR IN NEDERLAND**

'DE VROEGSTE WATERSCHAPPEN KUNNEN WORDEN GEZIEN ALS DEMOCRATISCHE BEWEGING VAN ONDEROP. VAAK UIT WATERSNOOD ONTSTAAN, GEDRAGEN DOOR DE POLDERBELANGEN VAN DE AGRARISCHE DORPSGEMEENSCHAPPEN.'

DOOR REIN FERWERDA

Ongeveer een jaar geleden zijn er waterschapsverkiezingen geweest in Nederland. Mede door de lage opkomst ontstond er veel discussie over nut en noodzaak van die verkiezingen. In dit artikel zet ik de democratisering van het decentraal waterbestuur in een breder perspectief en pleit ik voor meer duidelijkheid en richting in de Waterschapswet.

ACHTERGROND

In november 2008 hebben voor de eerste maal in de waterschapsgeschiedenis gelijktijdig waterschapsverkiezingen plaatsgevonden voor alle 26 waterbesturen in ons land. Deze verkiezingen zijn gehouden in het kader van de Wet modernisering waterschapsbestel die eind 2007 in werking is getreden. De nieuwe wet betekent een ingrijpende wijziging van de Waterschapswet van 1991.¹ Doelen hierbij zijn het vergroten van de democratische legitimatie, de transparantie, vereenvoudiging en modernisering van de bestuurlijke en financiële structuur van de waterschappen. Daarvoor zijn wijzigingen in de Waterschapswet tot stand gebracht op het punt van de samenstelling van het waterschapsbestuur, de verkiezing van dit bestuur, de organisatie en inrichting van de beleids- en verantwoordingsfunctie en financiering van de waterschappen. Om deze wetswijziging te implementeren, is eind 2007 het Waterschapsbesluit² in werking getreden. Belangrijkste verandering is de wijziging van een personenstelsel in een lijstenstelsel. Daarmee wordt voor de eerste maal in de waterschapsgeschiedenis ook aan politieke partijen gelegenheid geboden, kandidaten namens de belangengroepering van ingezetenen aan te dragen voor de verkiezing van leden van het algemene bestuur van de waterschappen. Hierdoor is een belangrijke stap gezet op de weg van voortgaande democratisering van de voor de gemiddelde burger voorheen relatief besloten wereld van waterbestuurders. De nieuwe Waterwet, in het brede perspectief van het omgevingsrecht, biedt hierbij het wettelijk kader voor een eigentijdse, zogenaamde 'brede

kijk'³ op waterrecht en internationaal waterbeheer. Deze wet is geënt op de grensoverschrijdende stroomgebiedbenadering⁴, als internationaal kader voor het integrale karakter van waterbeheer en -bestuur nieuwe stijl.

PROBLEEMSTELLING

In dit artikel ga ik in op de verhouding tussen belang-betaling-zeggenschap. Is de zeggenschap op een juiste manier verdeeld over belanghebbenden? Of moet de organisatie ervan worden veranderd? Met name bespreek ik de positie van de zogenaamde 'geborgde zetels'. Ik heb gekozen voor de volgende vraagstelling: Rechtvaardigt de belangenrepresentatie van specifieke categorieën van belanghebbenden, de zogenaamde geborgde zetels, een aparte benoemingsprocedure, in afwijking van de algemene procedure van directe verkiezing, die op grond van het Waterschapsbesluit geldt voor de belangencategorie van ingezetenen in de algemene besturen van waterschappen? Met andere woorden: heeft de afwijkende benoemingsprocedure voor deze categorieën van belanghebbenden nog wel toekomst?

TOENEMENDE DEMOCRATISERING

Alvorens nader op de probleemstelling in te gaan, is het noodzakelijk om kort stil te staan bij enkele belangrijke momenten in de waterschapsgeschiedenis. Volgens dr. Herman Havekes ontstonden al vanaf de twaalfde en dertiende eeuw in de toenmalige 'lage landen' waterschappen, als een soort gemeenschappelijke regelingen van onderen op, omdat de waterstaatsbelangen het draagvlak en vermogen van de sterk agrarisch georiënteerde individuele waterschappen te boven gingen. In de waterschapsliteratuur komt het belang van een goede organisatie van gebiedsgericht waterbeheer telkens weer naar voren. Dat belang was in de begintijd vooral een plattelandsbelang, omdat bijna de gehele toenmalige bevolking in Nederland op het platteland woonde. De vroegste waterschappen kunnen dan ook worden gezien als democratische beweging van onderop, vaak uit watersnood ontstaan, gedragen door de polderbelangen van de agrarische dorpsgemeenschappen en deels daardoor

gelegitimeerd en soms op grafelijke instigatie opgericht. De taken van die eerste lokale en streekwaterschappen bestonden vooral uit dijk- en afwateringszorg. En juist die dijkzorg wordt gezien als overheidstaak bij uitstek. Havekes wijst in dit verband op de curieuze discussie over het publiekrechtelijke of privaatrechtelijke karakter van het instituut waterschap, die tot ver in de vorige eeuw werd gevoerd. De Grondwetswijziging van 1983 vormde hier zonder twijfel het 'scharnierpunt'. Met de invoering van een speciaal waterschapsartikel 133, in hoofdstuk 7 over de provincies, gemeenten, waterschappen en andere openbare lichamen, werd deze juridische strijd ten gunste van het publiekrecht beslecht. Tevens werd voor het eerst in de Grondwet in het hoofdstuk over de Grondrechten, naast de klassieke grondrechten, in artikel 21 ook aandacht geschonken aan het sociale grondrecht van een goed leefmilieu, waarin mede begrepen was de zorg voor goed drinkwater, al werd dat hier nog niet expliciet vermeld.

Naast de zorg voor de waterveiligheid en het waterkwantiteitsbeheer was inmiddels, mede onder invloed van de sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw opkomende milieubewegingen, ook de zorg voor een goede waterkwaliteit langzamerhand bij politiek en publiek in beeld gekomen. Op de daardoor toenemende democratiserende invloed van de algemene categorie van ingezetenen op het belang van goed waterbeheer, en de zich langzamerhand wijzigende bestuurlijke verhoudingen tussen de verschillende belanghebbende categorieën binnen de 'trits', ga ik hierna verder in.

BELANG-BETALING-ZEGGENSCHAP

Wat wordt er bedoeld met de trits belang-betaling-zeggenschap? Er bestaat een nauwe

koppeling tussen belang bij de activiteiten van het waterschap, de betalingsplicht daarvoor en de participatie in het bestuur. Diverse categorieën belanghebbenden hebben belang bij een goed functionerende waterstaatszorg in het beheersgebied van een waterschap. Dat belang wordt geconcretiseerd in de zorg voor het watersysteem (de zorg voor waterkering, waterhuishouding en waterkwaliteit) en de zorg voor het zuiveren van afvalwater, in samenhang met eventuele andere taken. Voorheen onderscheiden in hoofd- en neventaken, tegenwoordig uitgevoerd als één integrale taak. De financiering van de waterschapstaken in watersysteembeheer, zuiveringsbeheer en van eventuele neventaken is mede afhankelijk van dit belang. En de 'zeggenschap' of samenstelling en verkiezing van het waterschapsbestuur, laat nog het meest het onderscheid zien tussen de functionele of belangengroependemocratie van waterschappen en de territoriaal gedecentraliseerde algemene democratie van provincies en gemeenten.

BOERENREPUBLICEN

Welke categorieën hadden nu tot ver in de vorige eeuw de zeggenschap in de waterschapsbesturen? Eeuwenlang werden de waterschapsbesturen gedomineerd door de grondeigenaren, de categorie ongebouwd. De laatmiddeleeuwse waterschappen kenden al een eigen bestuur, dat naar de democratische maatstaven van die tijd vooral uit aanzienlijken bestond, afkomstig uit de (groot)grondbezitters, edelen, kloosters en steden. De kloosters en de adel bezaten immers de meeste grond. Zij hadden daarom het grootste belang bij de relatieve waterveiligheid voor hun kostbare eigendommen, die periodiek bedreigd werden door overstromingen en andere rampspoeden. Daarmee is tevens duidelijk dat al vanaf het begin, vooral de categorie van grondeigenaren tot ver in de twintigste eeuw de dienst in de waterschapsbesturen uitmaakte. Want alleen degenen die een aantal bunders land in het waterschap bezaten waarvoor omslag werd betaald, waren stemgerechtigd en konden in het waterschapsbestuur verkozen worden. Daarbij was volgens Havekes meervoudig stemrecht, afhankelijk van de omvang van het grondbezit, meer regel dan uitzondering. Vooral

SAMENVATTING

- Het waterbelang is een algemeen belang voor burgers, boeren en bedrijven.
- Eigentijds waterbestuur vraagt om algemene verkiezing van alle waterschapsbestuurders.
- Een brede kijk op de waterproblematiek vraagt een duidelijke visie op schoon water als mensenrecht.

'VANWEGE HET GRENDOVERSCHRIJDENDE, MAATSCHAPPELIJK BELANG VAN WATER IN DE DISCUSSIE OVER DE KLIMAATPROBLEMATIEK, IS WATER IN TOENEMENDE MATE OP DE AGENDA VAN DE PUBLIEKE OPINIE EN DAARMEE OOK VAN DE PARTIJPOLITIEK GEKOMEN.'

de agrarische sector domineerde eeuwenlang de waterschapsbesturen, die daardoor kenmerkend wel als 'boerenrepublieken' werden aangeduid. In tegenstelling tot de algemene democratie, waarbij in 1917 het algemene kiesrecht voor mannen en in 1919 ook voor vrouwen werd ingevoerd, bleef het censuskiesrecht tot laat in de vorige eeuw de samenstelling van waterschapsbesturen bepalen. Het was zelfs zo dat de eigenaren van gebouwde eigendommen (de categorie gebouwd) tot ver in de twintigste eeuw en vaak pas na de Tweede Wereldoorlog, hun intrede in de waterschapsbesturen (en het omslagstelsel) konden doen.

VAN CONFLICTMODEL NAAR HARMONIEMODEL

In de belangrijke notitie 'Omgaan met water' uit 1985, vond de toenmalige Minister van Verkeer en Waterstaat Smit-Kroes het tijd voor een nieuwe benadering van onze waterhuishouding en modernisering van het waterbeheer. Er was meer nodig dan de aloude strijd tegen het water en bescherming tegen vervuiling. De strategie van het conflictmodel moest worden omgevormd tot een strategie van het harmoniemodel. Daarin stonden samenwerken met de natuur en het omgaan met watersystemen centraal. Deze denkrichting is verder uitgewerkt in de Tweede en Derde Nota Waterhuishouding (NW2 en NW3). Daarin werd een duidelijke voorkeur voor all-in waterschappen uitgesproken, alsmede aanpassing van de grote verscheidenheid in bestuurlijke organisatie en schaalgrootte van het waterbeheer. Kortom, de Regering vond het tijd voor een grondige herziening van het waterschapsbestel. Daarmee was de weg vrij voor een ontwerp-Waterschapswet.

Aansluitend op de Grondwettelijke verwijzing naar de "bij de wet te stellen regels", ter "opheffing en instelling van waterschappen, de regeling van hun taken en inrichting, alsmede de samenstelling van hun besturen", is in 1991 de Waterschapswet tot stand gekomen. Daarmee werd het eeuwenoude waterschapsbestel niet alleen constitutioneel, maar ook organiek verankerd. Tevens kreeg in deze wet ook de klassieke waterschapstrits belang-betaling-zeggenschap wettelijk vorm, waarbij gelijktijdig de kring van potentiële belang-hebbers werd verbreed.

EVALUATIE WATERSCHAPSVERKIEZINGEN

De verschillende belangencategorieën werden, ondanks een zekere landelijke uniformering, ook met de Wet Modernisering Waterschapsbestel in 2007, nog niet gelijk behandeld. Deze wet heeft een 'hybride' stelsel geïntroduceerd, waarbij bijna driekwart van de vertegenwoordigers, namelijk de ingezetenen-vertegenwoordigers worden verkozen, terwijl de resterende vertegenwoordigers van de specifieke belangencategorieën worden benoemd. Wel is het nog tot 2004 gebruikte personenstelsel losgelaten en vervangen door een lijstenstelsel. Daarbij worden naast andere belangengroepen, die een aanwijsbaar belang hebben bij de taakuitoefening van het waterschap, voor het eerst politieke partijen toegelaten. Vanwege het grensoverschrijdende, maatschappelijk belang van water in de publieke discussie over de oorzaken en gevolgen van de klimaatproblematiek en als gevolg daarvan zeespiegelstijging, bodemdaling en wereldwijd periodiek optredend wateroverlast op verschillende schaalgrootte, is water in toenemende mate op de agenda van de publieke opinie en daarmee ook van de partijpolitiek gekomen. Iedereen heeft immers belang bij schoon water en droge voeten. En omdat ons aller erfgoed water een eerste levensbehoefte is, blijft het behartigen van het openbare waterbelang bij uitstek een overheidstaak van continue zorg, altijd in samenhang met andere ruimtelijke functies (water als ordenend principe) van algemeen belang.

DOORGAAN OP INGESLAGEN WEG

Daarmee is tevens de probleemstelling aan de orde: rechtvaardigt de belangenrepresentatie van specifieke categorieën van belanghebbenden, de zogenaamde geborgde zetels, een aparte benoemingsprocedure, in afwijking van de algemene procedure van directe verkiezing, die op grond van het Waterschapsbesluit geldt voor de belangencategorie van ingezetenen in de algemene besturen van waterschappen?

De conclusie van het eindrapport van de Unie-commissie Evaluatie Waterschapsverkiezingen 2008, dat in mei 2009 naar buiten kwam luidt: leren van de fouten en vooral ook samen doorgaan op de ingeslagen weg. Want stoppen met de waterschapsverkiezingen is een heilloze weg en een stap terug in de tijd. Immers, "No taxation without representation". Omgekeerd schept de

bevoegdheid van een eigen belastinggebied, ook de verplichting van een toeziende algemene belangenrepresentatie in waterschapsbesturen. De CAW wijst op een afgewogen vormgeving aan het gemengde karakter van het functionele waterschap op de schaal van politieke en belangenrepresentatie. Maar: "Niet duidelijk blijkt, waarom het beter zou zijn om deze vertegenwoordigers te benoemen in plaats van hen te verkiezen."⁵

BENOEMEN ÓF VERKIEZEN

Hiermee plaatst de Commissie de algemene (landelijke) politiek voor een duidelijke keuze voor benoemen of verkiezen, niet alleen van de belangencategorie van ingezetenen, maar ook die van de geborgde zetels. Met die keuze zou immers de 'weeffout' van een 'hybride' lijstenstelsel, met enerzijds algemene politieke en functionele waterschapspartijen en anderzijds de geborgde belangencategorieën, kunnen worden hersteld. Op 19 juni 2009 heeft de regering naar aanleiding van de evaluaties van CAW en Unie van Waterschappen bekend gemaakt, dat de lage opkomst aanleiding geeft om onderzoek te doen naar alternatieve mogelijkheden voor de waterschapsverkiezingen. Daarbij wil het kabinet naast directe verkiezingen door de burger, ook de mogelijkheid van indirecte (door gemeenteraden of Provinciale Staten) verkiezingen verder onderzoeken.

CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Het waterbelang is een algemeen belang voor ieder, burgers, boeren en bedrijven. De gemoderniseerde Waterschapswet geeft naar mijn opvatting onvoldoende duidelijkheid en richting aan de verbinding van het decentrale waterbestuur met het algemene publieke belang van integraal en grensoverschrijdend waterbeheer. Een duidelijke keuze voor een eenduidige wetswijziging inzake algemene verkiezingen van

Drs. Rein Ferwerda is AB-lid Wetterskip Fryslan namens de ChristenUnie. Dit artikel is een samenvatting van een afstudeeressay 'De democratische uitdaging voor een duurzame institutionele verankering van het decentrale waterbestuur in Nederland' in het kader van de mastercursus waterstaats- en waterschapsrecht, Universiteit Utrecht, 2009.

waterschapsbestuurders, betekent voor zowel de algemene categorie van ingezetenen, als de specifieke categorieën van ongebouwd en gebouwd (de geborgde zetels), gelijke behandeling in de te volgen procedure voor de samenstelling en verkiezing van het algemeen bestuur. Voorts vraagt de leemte of zelfs weeffout inzake een grondwettelijke verankering van waterstaatszorg en waterschap, gelet op het voor mens en milieu essentiële en (inter)nationale belang van duurzaam en integraal waterbeheer, om herziening van de artikelen 21 en 133. Neemt onze staatssecretaris Tineke Huizinga hierin het voortouw?

De toekomst van het waterschap als institutie van decentraal waterbestuur, vraagt niet alleen om een brede kijk van alle waterbestuurders, om in het kader van nieuwe Waterwet en Delta-wet, in samenwerking met andere waterbeheerders duurzaam vorm te geven aan de grensoverschrijdende, integrale wateropgave van het waterbeleid in de 21e eeuw, maar ook om een hierop toegesneden decentrale organisatie, die recht doet aan de talloze regionale en lokale uitdagingen van het moderne waterbeheer voor mens en maatschappij. Tevens kan het Nederlandse decentrale all-in waterschapsmodel als institutioneel exportproduct, een belangrijke bijdrage leveren aan de internationale waterproblematiek en realisatie van Millenniumdoelstelling 7. Het VN-pleidooi om het recht op schoon water als mensenrecht te erkennen, verdient in dat kader een krachtige ondersteuning. ■

EINDNOTEN

- ¹ Waterschapswet van 6 juni 1991, houdende regels met betrekking tot de waterschappen. In: Wetteksten Waterrecht, Europees en nationaal, samengesteld door Prof. mr. H.F. M.W. van Rijswijk, Berghauser Pont, Amsterdam 2009.
- ² Waterschapsbesluit (Staatsbesluit 2007, 497) van 29 november 2007, houdende regels met betrekking tot de waterschappen. In Wetteksten, op. cit. pp. 207-278.
- ³ Watersysteembeheer is integraal verbonden met het brede omgevingsbeleid van gebiedsgerichte ruimtelijke ordening, landbouw, cultuurhistorie, milieubeheer en natuurbeleid.
- ⁴ De Europese Kaderrichtlijn Water, (KRW, Richtlijn 2000/60/EG) heeft in positieve zin bijgedragen aan het inzicht, dat water zich niet aan bestuurlijke grenzen pleegt te houden, maar vraagt om een integrale, grensoverschrijdende stroomgebiedbenadering.
- ⁵ CAW, 2009, op. cit., p. 19.

Nieuwe belastingen gemeentelijke autonomie

nodig voor versterking

DOOR JOCHEM HEMINK

Regelmatig wordt er gesproken over de vermeende kloof tussen burger en bestuur. Gevoeld wordt dat met het afscheid van de vanzelfsprekende verbindingslijnen die de verzuilde tijd nog in zich droeg het bestuur meer op afstand is komen te staan van de burger en minder gemakkelijk aansluiting vindt bij diens wensen en belangen. In een globaliserende samenleving is er veel aandacht voor de politiek van de grootmachten op het wereldtoneel en de mondiale crises van deze tijd, en tegelijk is er juist nu ook een hang naar het lokale zichtbaar, waarin burgers zich vooral richten op de eigen leefomgeving en de eigen identiteit het sterkst beleefd wordt.

Juist daarom kan het in deze tijd voor bestuurders bruikbaar zijn om eraan herinnerd te worden dat, in tegenstelling tot andere landen als bijvoorbeeld Frankrijk, in ons land de rijksoverheid niet op een hoger niveau staat dan het lokale bestuur. Niet voor niets is Nederland een gedecentraliseerde eenheidsstaat. Gemeenten hebben eigen taken waarvoor zij (zelfstandig dan wel in medebewind met de rijksoverheid) verantwoordelijk zijn. Zoals de vice-president van de Raad van State onlangs verwoordde in een toespraak tot de VNG: Nederland kent wel een hiërarchie van normen, maar geen hiërarchie van bestuurslagen. Rijk en gemeenten zijn gelijkwaardig.

'DECENTRAAL MOET, TENZIJ'

Het kabinet steunt het principe van decentralisatie, en voert hierbij het motto 'decentraal wat kan, centraal wat moet'. In haar tweede periodieke beschouwing over de interbestuurlijke

verhoudingen stelt de Raad van State zelfs voor om dit motto om te draaien tot 'decentraal moet, tenzij het alleen centraal kan'. Met woorden van Tjeenk Willink uit eerder genoemde toespraak: "Bij decentralisatie is de burger gebaat, omdat de lokale democratie wordt versterkt, de toegankelijkheid van het bestuur wordt vergroot en de afstand tussen burgers en bestuur wordt verkleind."

Decentralisatie is de laatste decennia vormgegeven door het overdragen van taken en verantwoordelijkheden aan gemeentebesturen. De Wet Maatschappelijke Ondersteuning is een voorbeeld van nieuw beleid waarbij gemeenten een nadrukkelijke rol in de uitvoering ervan hebben gekregen. De middelen die de gemeenten ontvangen voor het uitvoeren van de nieuwe bevoegdheden staan echter onder druk vanwege de sombere economische vooruitzichten, en ook de bevolkingskrimp zou op lange termijn een negatieve werking kunnen hebben op de gemeentelijke financiën. Daarnaast ontvangen gemeenten het grootste deel van hun inkomsten van de rijksoverheid waarbij een deel geormerkt is, en is er weinig geld voorhanden om maatwerk te leveren en juist dat te doen wat in een bepaalde lokale situatie nodig is en prioriteit verdient.

EIGEN BUDGET, EIGEN SPEELRUIMTE

Bij deze zelfstandigheid van plaatselijke gemeenten hoort ook een eigen speelruimte van gemeenten, en om deze optimaal te kunnen verwezenlijken is ook een daarbij horende financiële beleidsruimte noodzakelijk. Preciezer: eigen gemeentelijke inkomsten, waarbij het lokale bestuur in samenspraak met de lokale representatieve democratie bepaalt waartoe deze middelen worden ingezet, om de eigen identiteit optimaal vorm te geven. Gemeentelijke belastingen zijn hier het meest geschikt voor.

Jochem Hemink heeft tijdens zijn stage bij de Tweede Kamerfractie onderzoek gedaan naar lokale belastingen.

Ook in het Coalitieakkoord is afgesproken: "decentralisatie van taken en bevoegdheden naar en zelfstandigheid van provincies en gemeenten wordt met kracht bevorderd ... door een nader in te vullen decentralisatie-impuls met budgetoverheveling en/of met verruiming van het lokale belastinggebied inclusief, bij invoering, voor de burgers compenserende beperking van de rijksbelastingen". Dit houdt dus in dat het uitbreiden van bestaande belastingen of het creëren van nieuwe weliswaar lasten voor de burger met zich meebrengt, maar dat daar ook lastenverlagingen tegenover staan. Gemeenten die meer eigen belastingen heffen hebben minder geld uit Den Haag nodig; een belastingschuif is mogelijk door de rijksbelastingen met eenzelfde bedrag te verlagen, zelfs een lagere totale belastingdruk is mogelijk. De operatie kan dus in principe budgetneutraal worden uitgevoerd. De afspraak tot verruiming van het gemeentelijk belastinggebied was ook nodig omdat er in de afgelopen jaren aardig op is beknipt, onder meer door de afschaffing van het gebruikersdeel van de Onroerende Zaak Belasting (OZB).

WEINIG GEBEURD

Ondanks herhaaldelijk aandringen is hier echter nog weinig vorm aan gegeven. In het Bestuursakkoord dat het Rijk sloot met provincies en gemeenten is opgenomen dat na het uitbrengen van het rapport van de commissie Van Aartsen de samenstelling van het gemeentelijk belastinggebied zou worden besproken. Met uitzondering van de afschaffing van de maximering van de OZB zijn er verder geen concrete stappen genomen. Alleen voor de provincies zal met de Wet Kilometerprijs ook de omvang van het provinciaal belastinggebied bekeken worden vanwege de afschaffing van de (opcenten op de) motorrijtuigenbelasting. In hun reactie op de tweede periodieke beschouwing over de interbestuurlijke verhoudingen stellen de bewindslieden van Binnenlandse Zaken dat een uitbreiding van het lokale belastinggebied nu niet aan de orde is. "De

discussie over het lokaal belastinggebied is voor het kabinet – voor zover het gaat om uitbreidingen – afgerond”. Alleen voor de efficiency zullen enkele kleinere belastingen samengevoegd worden. Ingezet zal worden op voorkomen van het stijgen van de lokale lasten.

Maar met alleen de algemene uitkering uit het gemeentefonds hebben gemeenten nog niet de middelen en, belangrijker, de beleidsvrijheid verkregen om te doen wat nodig is om zelfstandige keuzes te maken en aan te sluiten bij de behoeften van de betreffende gemeente. Het eigen belastinggebied zou een substantieel deel van de gemeentelijke inkomsten dienen te vormen. Het gaat dan om belastingen met een brede heffingsgrondslag, die optimaal kunnen dienen om te verantwoorden welke gemeentelijke voorzieningen er door een belasting gerealiseerd kunnen worden. Het maken van afwegingen tussen kosten en baten, om zo de hoogte van de belasting te kunnen relateren aan het takenpakket van de gemeente. Een belasting die herkenbaar is voor burgers als gemeentelijke belasting bij uitstek en de lokale autonomie versterkt. Dit verhoogt ook het draagvlak van belastingheffing bij de bevolking en draagt bij aan zorgvuldig bestuur dicht bij de burger.

MEER ONGELIJKHEID

Een veel gehoord bezwaar tegen de versterking van de gemeentelijke autonomie is dat het differentiëren van gemeenten in de hand werkt en er zo ongelijke situaties zullen ontstaan. De wenselijkheid van de mate van gelijkheid van voorzieningen tussen gemeenten is echter een afweging die op lokaal niveau plaats dient te vinden. Het is weliswaar zo dat de rijksoverheid in haar coördinerende rol tussen de verschillende samenlevingssterreinen ook iets te zeggen heeft over gelijkheid van voorzieningen, zoals de kosten van leges. Gemeenten zijn echter niet gelijk, en daarom kan er differentiatie plaatsvinden tussen verschillende typen gemeenten wat betreft taken, voorzieningen en middelen. Zo heeft ook de Raad voor het Openbaar Bestuur er in haar advies ‘Verschil moet er zijn’ op gewezen dat er bij ongelijke behandeling van gelijke of vergelijkbare gevallen in verschillende gemeenten geen sprake is van ongerechtvaardigde rechtsongelijkheid, wanneer weloverwogen en uitdrukkelijk is gekozen voor de

mogelijkheid om lokale beleidskeuzes te maken (en daarover verantwoording af te leggen aan de lokale bevolking).

VOORBEELDEN

Zo kan ook een vergroting van het autonome belastinggebied er aan bijdragen dat het takenpakket beter wordt afgestemd op de feitelijke omstandigheden in en behoeften van een bepaalde gemeente. Meerdere opties zijn denkbaar om hieraan concreet vorm te geven. Allereerst kan gedacht worden aan het herinvoeren van het gebruikersdeel van de OZB, maar ook kan de OZB in zijn geheel vervangen worden door opcenten op de inkomsten- en loonbelasting (IB/LB) of door een ingezetenenheffing. Naast deze kunnen er dan nieuwe belastingen ingevoerd worden als een bouwsombelasting en een woonruimtebelasting. Deze belastingen worden hier niet nieuw voorgesteld, maar de invoering ervan is in de afgelopen jaren onderzocht door diverse commissies, waaronder de stuurgroep Eenhoorn, de commissie gemeentelijke belastingen van de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG), en een scenariostudie in opdracht van oud-minister Remkes. Niet substantieel onderzocht door deze commissies maar ook geopperd binnen de ChristenUnie zijn een veiligheidsbelasting en een Openbaar Vervoer (OV)-belasting.

In een evaluatie daarvan kan gesteld worden dat de voordelen van de invoering van opcenten IB/LB met name een substantiële vergroting van het gemeentelijk belastinggebied zijn. Dit zal een voor de burgers zeer herkenbare belasting zijn. Nog meer is dat het geval bij de invoering van een ingezetenenheffing. Een bouwsombelasting kan van belang zijn voor snelgroeiende gemeenten, en van de woonruimtebelasting kan een regulerende werking uit gaan met betrekking tot de schaarser wordende ruimte in Nederland. Een OV-belasting geeft burgers de keuze: een betere bereikbaarheid van de binnenstad? Dan een hogere OV-belasting, zodat bijvoorbeeld een nieuwe buslijn ook daadwerkelijk kan worden gerealiseerd.

WEERSTAND OVERWINNEN

Nieuwe belastingen kunnen op maatschappelijke weerstand stuiten, maar dit kan ook meevallen. Het verzet tegen de Engelse ‘poll tax’ die werd geïntroduceerd door de regering-Thatcher had

ook te maken met de lastenverzwaring die tegelijkertijd werd opgelegd. Bij de invoering van bijvoorbeeld een ingezetenenheffing worden de nadelige inkomensgevolgen in beginsel volledig gecompenseerd door de algemene heffingskorting in de loon- en inkomstenbelasting te verhogen. Bovendien heffen alle waterschappen al sinds 1995 een ingezetenenomslag die bij invoering nauwelijks op maatschappelijke weerstand is gestuit. De negatieve ervaringen met de ‘poll tax’ hoeven dus niet maatgevend te zijn.

Om dicht bij de burger te komen staan, kan concreet gewerkt worden aan het vormgeven van decentralisatie door gemeenten een daarbij behorende financiële beleidsruimte te geven, in de vorm van vergroting van het gemeentelijk belastinggebied door de invoering van nieuwe belastingen. Zo worden oude adviezen opgevolgd en wordt een afspraak uit het coalitieakkoord ingevuld. Er zal zorgvuldig moeten worden gekeken naar de mogelijke varianten van en de kosten van uitvoering van de verschillende belastingen samen met aandacht voor eventuele herverdeeleffecten en conjunctuurgevoeligheid. Diverse rapporten hebben echter laten zien dat deze hobbels niet onoverkomelijk zijn. Beter dan te stellen dat uitbreiding van het lokaal belastinggebied ‘niet aan de orde’ is en de discussie nu ‘afgerond’, zou staatssecretaris Bijleveld kunnen aangeven of ze de voorkeur geeft aan opcenten IB/LB dan wel een ingezetenenheffing. Met duidelijke keuzes hierin kan de beleidsvrijheid van gemeenten versterkt worden, maatwerk geleverd worden, en de betrokkenheid van burgers bij gemeentelijke besluitvorming over voorzieningen worden versterkt. ■

EINDNOOT

¹ De reden achter de aanbeveling om het decentralisatiemotto aan te scherpen is dat de Raad van State een gebrek aan vertrouwen waarneemt bij het kabinet om daadwerkelijk tot decentralisatie over te gaan, vanwege een vermeend gebrek aan bestuurskracht bij gemeente en provincies. De raad stelt echter dat een besluit tot decentralisatie niet hoeft te wachten op het bewijs dat gemeenten over voldoende bestuurskracht beschikken, omdat decentraliseren van taken bijdraagt aan vergroting van de bestuurskracht, en ook omdat het starten van decentralisatiebeleid mede zijn aanleiding vond in een gebrek aan bestuurskracht bij de rijksoverheid.

STEVIGE BESTUURDERS NODIG

DOOR WIM DE JONG, RAADSLID DEVENTER

De politiek heeft vaak een tweeslachtige houding ten opzichte van lokale belastingen. Dat bleek bijvoorbeeld toen minister Zalm het belastinggebied van gemeenten flink inperkte. Hij schafte het gebruikersdeel van de onroerendezaakbelasting af. Een argument van hem daarbij was dat deze belasting tot irritatie leidde. Tot op dat moment was de - vooral door liberalen aangehangen - gedachte geweest dat een belasting juist pijn moet doen. Die pijn biedt een tegenwicht tegen al te gemakkelijke nieuwe uitgaven.

De politiek in Den Haag heeft vaak moeite met belastingverschillen tussen gemeenten. Aan de andere kant verschuilen gemeentebestuurders zich vaak achter het Rijk dat te weinig geld zou geven voor een bepaalde gemeentelijke taak. Ze doen dan net of ze geen mogelijkheden hebben om de extra uitgaven te betalen met hogere belastingen. Politici moeten hun rug recht houden. Kamerleden moeten uitleggen dat gemeenten een ruime eigen bevoegdheid hebben om keuzes te maken in het bepalen van hoogte van lokale belastingen en tarieven. Gemeentelijke politici moeten uitleggen dat ze de gemeentebelastingen voor bepaalde uitgaven wel en voor andere niet willen verhogen en waarom.

Er zijn naast de argumenten vermeld in het artikel van Jochem Hemink nog andere, sterke argumenten voor uitbreiding van de mogelijkheden van gemeenten om belasting te heffen. Gemeenten hebben ruime mogelijkheden nodig om te bepalen hoeveel belasting ze van hun burgers heffen. Dat is erg hard nodig omdat ze in de komende periode heel veel zullen moeten bezuinigen. Voor veel gemeenten zal het tijd vragen om bezuinigingen door te voeren en de kosten te verlagen. Met weinig mogelijkheden om inkomsten te verhogen zal dat in veel gevallen leiden tot financiële brokken. Dan moet het Rijk rechtstreeks ingrijpen op grond van een bevoegdheid in de Gemeentewet: artikel 12. Gemeenten die hiermee te maken krijgen raken zeggenschap over hun eigen beleid kwijt.

Een ruim gemeentelijk belastinggebied is ook nodig voor het opvangen van hogere uitgaven ontstaan door financiële pech of verkeerd beleid.

Verwarringscursus

OVER VERDIEPING IN
CHRISTELIJK-SOCIALE POLITIEK

DOOR RIEKE ELSENBROEK

Sinds vorig cursusjaar biedt de Kaderschool de cursus Verdieping christelijk-sociale politiek aan. De belangstelling voor deze cursus is groot. Rob Nijhoff, één van de docenten van deze cursus en wetenschappelijk medewerker bij het WI, vertelt wat er zo bijzonder is aan de verdiepingscursus.

Rob, wat is het idee achter deze cursus?

"Het is een vervolg op de cursus 'Welkom bij de ChristenUnie', die heel summier ingaat op de geschiedenis en voorlopers van de ChristenUnie, en op de verschillen met bijvoorbeeld SGP en CDA. In de verdiepingscursus halen we gereedschap tevoorschijn uit de gereedschapskist waarmee we binnen de ChristenUnie rondlopen en die in de loop van eeuwen gevuld is. De deelnemers vullen hiermee hun eigen gereedschapskist. Eén van de werktuigen is het vergelijken van de standpunten van de ChristenUnie met die van andere christelijke partijen. Dit helpt om je sterker bewust te worden van de positie van je eigen partij."

Voor wie is dat zinvol?

"Iedere ChristenUniebestuurder die zich nog niet op dit niveau geïnformeerd heeft doet er goed aan zich te oriënteren op deze stof. Je kunt veel leren in de praktijk, maar in deze cursus krijg je de stof systematisch aangereikt. Verder is het een leuke cursus voor mensen die dit gewoon interessant vinden. Er is volop ruimte om te discussiëren tijdens de bijeenkomsten."

Hier geeft Rob mij een drie minuten durende cursus Dooyeweerd voor Dummies om te illustreren wat een raadslid met dit gereedschap kan in de praktijk.

Enthousiast: "Dit is echt een precisieset. Dooyeweerd heeft met zijn aspectenleer het idee van Kuyper over soevereiniteit in eigen kring een extra dimensie gegeven. Hiermee kun je bijvoorbeeld in een debat over gezondheidszorg laten zien waarom je vindt dat geld uiteraard wel een rol speelt bij het maken van keuzes in de zorg, maar niet leidend mag zijn. De aspectenleer is een gereedschap om goed te kunnen analyseren waar de keuzes nu echt over gaan. Dit rustig kunnen benoemen werkt verhelderend in het debat."

In de cursus komt ook de verhouding tussen geloof en politiek naar voren. Hoe helpt dit een raadslid?

"Nou, Geert Jan Spijker, die deze verdiepingscursus vooral vorm heeft gegeven, noemt het zelf een 'verwarringscursus'. Iedereen weet wel: natuurlijk is er zoiets als de 'scheiding van kerk en staat'. Maar in de cursus merken deelnemers dat het toch wel ingewikkeld is. Kerk en overheid mogen en moeten wel wat vinden van elkaars rol in de samenleving. En als je bijvoorbeeld in een kerk onheus wordt bejegend, kun je in Nederland wel degelijk naar de wereldlijke rechter stappen."

Wie precies wil weten hoe het zit en behalve enige verwarring ook meer helderheid wil krijgen, kan zich aanmelden voor de verdiepingscursus in Groningen via www.kaderschool.christenunie/verdiepingscursus. De cursus staat gepland op de avonden van 17, 24 en 31 maart en 7 april 2010.

Het is ook mogelijk deze cursus voor uw eigen woonplaats of regio aan te vragen als u minimaal twaalf deelnemers hebt. Voor meer informatie: kaderschool@christenunie.nl of 033 – 422 6969.

Column

Christenen en de macht

DOOR HERMAN SIETSMA, HOOFDREDACTEUR DENKWIJZER

De deelname van de ChristenUnie aan de regering zet aan tot doordenking van de dilemma's van deze positie. Leidt politieke macht niet tot risico's voor het bijbelse vreemdelingschap en de kracht van het getuigenis? Wat zijn trouwens precies die ambities van christelijke politiek en wanneer zijn die bereikt?

HUIVEREN

Zolang er christenen zijn hebben ze nagedacht over hun verhouding tot de staatkunde en ook hebben ze volop aan het politieke bedrijf deelgenomen. Keizer Constantijn christianiseerde de Romeinse staat en in West-Europa gebruikte Karel de Grote zijn macht om zijn rijk een christelijk profiel te geven. Keizers en pausen hebben in de Middeleeuwen gestreden om de publieke macht en allen veronderstelden God aan hun zijde. En wie nog eens wil huiveren bij de excessen van degenen die het rijk Gods op aarde wilden stichten moet De beloofde stad van Luc Panhuysen lezen, over de wederdopers onder leiding van Jan van Leiden (Münster 1534).

ONCHRISTELIJKE STAAT

Deze geschiedenis maakt christenen prudent als ze aan de macht deelnemen. De gezonde temperende invloed van de Reformatie mag in dit verband worden geroemd: onderscheid tussen het geestelijk en het wereldlijk regiem, vrijheid van geweten, tolerantie; het zijn begrippen die in de moderne staat essentieel zijn. Maar de vraag blijft of daarmee een christelijke staat binnen handbereik is. Deze principes hanteren seculiere politici toch ook? Wat is het meerdere dat van een democratische ook een christelijke staat maakt?

Wat een onchristelijke staat is weten we tamelijk precies: de Duitse bezetter kon met deze kwalificatie principieel worden bestreden en dat is met name door christenen van de Reformatie ook gebeurd. In islamitische staten waar geen sprake is van geestelijke vrijheid herkennen we de macht van het ongelooft. Het communisme leidde tot ronduit antichristelijke regimens. En ook westerse regeringen die bedreiging van het zwakke leven toestaan durven we onchristelijk noemen.

CHRISTELIJK STAAT?

Maar omgekeerd is het niet zo dat een staat die géén terreur uitoefent en het leven van zijn burgers wel beschermt, daarmee vanzelf 'christelijk' is. Publieke gerechtigheid betrekten betekent namelijk ook strijden tegen het materialisme dat we tegenkomen in het zo keurige bankwezen. En tegen de dominantie van economische belangen van staten die oorlogen voeren of de wapenindustrie in stand houden. Tegen onbeheerste technische ontwikkeling vanuit menselijke hoogmoed en tegen verspilling die de toekomst van de schepping op het spel zet. "Godsdienst levert de noodzakelijke tegenspraak", zegt de grote (niet-gelovige) filosoof Habermas.

Ik zou zeggen: laten we oppassen dat het in de machtsdiering te comfortabel wordt. Christenen weten dat een christelijke staat er nooit zal komen; ze kennen namelijk hun eigen hart en dat van hun medeburgers. Het hoge ideaal en de noodzaak van het getuigenis staan vast. En de zekerheid dat het resultaat van onze inspanning niet in eigen handen ligt maakt bescheidenheid nodig... en volharding mogelijk.

'MEN MOET WETEN WAAR WE VOOR STAAN EN DAT WE GEEN SPELLETJES SPELEN. MENSEN VRAGEN ME WEL EENS OF DAT LAATSTE WEL KAN IN DE POLITIEK, MAAR IK BEN ERVAN OVERTUIGD DAT DAT ZO IS; ANDERS HAD IK HIER NIET GEZETEN. JE MOET AUTHENTIEK ZIJN EN OP TRANSPARANTE WIJZE FUNCTIONEREN. ALS DAT SOMS IETS MINDER OPLEVERT DAN JE WILT IS DAT HELEMAAL NIET ERG.'

Paul Blokhuis, pagina 8